

DR. MESZLÉNYI

AZ EGYHÁZ
A FORRADALMAK KORÁBAN

A KERESZTÉNY EGYHÁZ TÖRTÉNETE

SZERKESZTIK :

BANGHA BÉLA ÉS IJJAS ANTAL

VII. 1. KÖTET

AZ EGYHÁZ ÉS AZ URALKODÓI ABSZOLUTIZMUS

IRTA :

IJJAS ANTAL

IJJAS ANTAL:
AZ EGYHÁZ ÉS AZ URALKODÓI ABSZOLUTIZMUS

BUDAPEST
1941
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

*Nihil obstat. P. Franciscus Zsiros S. J. censor dioecesanus.
Nr. 7752—1940. Imprimatur. Strigonii, die 29. Octobris 1940.
Dr. Joannes Drahos vic. gen.*

B E V E Z E T É S

A harmincéves háború végétől a francia forradalom kezdetéig tartó átmeneti jellegű egyháztörténeti korszak jellemző vonásai: 1. a pápaság világi hatalmának háttérbeszorulása; 2. a világi hatalmak megerősödése a középponti egyház-kormányzati hatalom rovására; 3. a janzenizmussal és az államegyházisággal folytatott küzdelem; 4. az ú. n. felvilágosodás; a jezsuita rend feloszlata.

Az Egyház történetében most következő átmeneti jellegű korszak, a harmincéves háború befejezésétől, 1648-tól 1789-ig, a francia forradalom kitöréséig ér, tehát hozzávetőleg másfél századot ölel át. A kép, amit nyújt: sivár, majdnem vigasztalan. Európa és az Egyház életének e 140 éve alatt, úgy tetszik, mintha fokozatosan vonulnának ki az Egyházból mint földi szervezethől, az életerők, szervezetének alig van olyan eleme, amely ne mutatná a belső erők fokozatos meggyengülését. A pápaság, a bíborosi testület, kúria, főpapság, papság, egyházi tudományosság: sorra mutatják a feladatuk szintjéről való aláhanyatlást. Velük szemben az európai társadalomban csupa olyan jelenség mutatkozik, amely ellenségesen szemléli az Egyház természetfölötti küldetését, tanításait, életét, nem egy esetben magát a létét, legalábbis az Egyháznak mint földi testületnek, kormányzati hatalmát.

LEGSZEMBETŰNŐBB a pápai hatalom hanyatlása. Ez a hanyatlás mindenekelőtt a pápaság világi hatalmának az európai politikai életben való háttérbeszorulásából fakad. Egyháztörténelmünk ötödik kötetében¹ sok alkalom volt rá, hogy megmutassuk a pápaság világi hatalmának fejlődését az 1300-as évek végétől az 1500-as évek közepéig. Láttuk, mint horgonyozza V. Márton pápa, a hatalmas és okos Colonna, a gyakorlati politikus érzékével a pápaság

világi hatalmát Rómához. A pápaságnak újra meg kell alapoznia uralmát a Patrimonium felett; az utódok sora fáradozik az uralom politikai és gazdasági megszilárdításán s az 1400-as évek közepén, az akkor még részekre bomlott feudális Európába az egyházi állam, mint egy nemes, nemzetekfeletti küldetés megtestesítője, valóban hivatásának magaslatán is áll. A 15. század második felének politikus pápái nem helytelenül látták az idők megváltozását. Amikor kibontakoztak a nagy európai nemzetállamok, mindenekelőtt Spanyolország és Franciaország, nem ok nélkül kívánták a pápaság földi vonatkozásainak hatalmi alapzatát kiterjeszteni. Ez a jelentősége a Borgiák kísérleteinek, akik legalább egy hatalmas középitáliai királyságot akartak teremteni a pápaság földi támaszául, s méginkább II. Gyula álmának, amely egy nagyjából egységes Itália élére akarta állítani a pápaságot, az itáliai nemzetállamnak a pápaság vezetése alatt való megvalósításában.² A terv már neki sem sikerült, neki magának sem, aki pedig nemcsak megfogalmazója, hanem diplomatája, gazdaságpolitikusa és hadvezére is tudott lenni ennek a gondolatnak. Még kevésbé sikerült a Medicieknek: X. Leó lágyága és VII. Kelemen dilettantizmusa elnyelték ezt a tervet és a közben megindult hitszakadás a pápaság működésének súlypontját más területekre helyezte, a hozzá hű maradt Európa hitéletének és egyházkormányzatának újjászervezésére. Földi vonatkozásokban a pápaság mint kisállamiság szerepelt az egyházi reform évszázadának politikai földrajzában.

E kisállamiságnak a már kialakult nagyhatalmi Európa koncertjében három birodalmi szervezetű nagyhatalommal kellett fenntartania az egyensúlyt, s Róma Béccsel, Párizssal és Madriddal szemben nélkülözi a nagyhatalmiság jellegeit: a birodalmi méretű államterületet, az ennek megfelelő méretű gazdasági hatalmat, a hadsereget és a flottát, de a nagyhatalmi lét eme attribútumai nélkül is tartani tudja a nagyhatalmi egyensúlyt, mint az európai — és most már egyúttal az Európán kívüli katolikus világ összes társadalmi osztályainak feltétlen középpontja, lelki akcióinak irá-

nyitója s mint ilyen, középponti jellegű politikai hatalom. A pápaság még akkor is, a 16. század közepétől a 17. század közepéig: európai politikát csinált és különösen a harmincéves háború alatt mutatkozik meg, hogy nélküle nincs európai politika: sem a madridi, sem a párizsi, sem a bécsi, sem a stockholmi kancelláriák, sőt még a német fejedelmi udvarok sem tudják nélkülözni politikájukban a Rómára való tekinteteket.

ÁM EZ A HATALMI EGYENSÚLY a 17. századnak éppen a közepén, a harmincéves háború után, elernyed. Spanyolország a maga világbirodalmi létének tetőpontján úgyszólván mindenkitől függetlenül élheti a saját életét abban az óriási birodalomban, amely szinte mint beltengert fogja körül az Atlanti-óceánt; Franciaországban a nagy bíborosok fegyveres erővel törték meg a protestantizmus politikai és vallási erejét s közben a maguk köré csoportosított katolikus erőket a gallikanizmus soha el nem aludt hagyományai alapján szervezik az ország középponti hatalma köré; a német katolikus és protestáns felek közt pedig végkimerüléssel ért véget a politikai és fegyveres harc, — egymásközt nincs győztes és legyőzött, a Habsburgok kirekesztették a protestantizmust a saját öröklődő tartományaikból, a protestáns németiség pedig kirekesztette a Habsburgok hatalmi és uralmi törekvéseit a protestánsnak maradt németiség területéről. A katolikus megújhodás kora utolsó pápájának számítható VIII. Bonifác utolsó évei alatt már folynak a westfáliai béketárgyalások s az akkori pápai nuncius — Fabio Chigi, a későbbi VII. Sándor pápa — teljes eréllyel igyekszik megakadályozni, hogy ott uralomra jusson és a békeszerződés egész mivoltában kifejezést és gyakorlati következtetéseket nyerjen a katolikus Egyház számára súlyosan veszélyes elv, az, amely az Egyházat csak mint a kereszténység egyik megjelenési formáját kívánta tekinteni és mintilyent: most adódott helyzetének megtartására akarta ítélni, de a westfáliai béke mégis csak e paritetikus elv alapján jött létre.

Az elv, amely ott öntudatlanul érvényesült s amelyet oly éles szemekkel vett észre VIII. Bonifác

és nunciusa: ettől kezdve egyre tudatosabban uralkodó elvévé válik az európai kancelláriáknak az Egyházzal szemben. Számukra ezúttal a pápaság sem több, mint egy középítályai kisállam, politikai súlyban nem számít többnek, mint amit kisállamiságának méretei és belső erői jelentenek, s az Egyház hívóinek az egyes államok uralma alá tartozó részeire pedig egyházpolitikai tekintetekben is az államkormányzatok jelentenek be egyre erőteljesebb formákban igényeket. Ime, valóra vált a 16. század politikus pápáinak az a szorongató látománya, amelyet II. Gyula pápa politikai gondolatvilágában szemlélhetünk leghatározottabb formák között: a pápaság nem tudja a maga hivatását teljesíteni, ha jelentős hatalmi kisebbségre szorul az új európai nagyhatalmakkal szemben.

A pápaság számára ez a helyzet most a lehető legkétségbevonhatatlanabb módon bekövetkezett. Kibontakozását és következményeit most a harmincéves háború befejezésétől a francia forradalomig: 140 éven át kísérhetjük figyelemmel. Következményeihez erősen hozzájárult az, hogy a pápáknak abban a sorában, akik e 140 év alatt a pápai trónuson ültek, alig akadt jelentékenyebb egyéniség. Talán mindössze kettő: a lángból való Odescalchi, a tündöklő XI. Ince, aki utoljára tudja egyesíteni közös európai akcióra, Magyarország felszabadítására, a pápaság vezetése alatt Európát; s a súlyos és tudós XIV. Benedek, a legtudósabb valamennyi pápa közt, aki éppen ezért ennek a korszaknak pápai között legélesebb pillantással ismeri fel a helyzetet és a konkordátumoknak egész rendszerével próbál alkalmazkodni hozzá.

A pápaság hatalmi helyzetének háttérbeszorulása azonban még mindig csak egy része a változás mozzanatainak. A vele szemben felmerült erő, az állam

nemcsak külső méreteiben növekedett meg, de benső mivoltában is. Bizonyára nem véletlen s az ilyen történelmi szinkronizmusok mögött gyakran rejtőzik mélyebb értelem: azokban az években, amikor a westfáliai béke tárgyalásai folynak s a katolicizmust pusztán történeti jellegűnek feltüntető okmányt szövegezik: ugyanakkor egy angol emigráns, Hobbes Tamás, filozófus és államhivatalnok egy könyvet ír Párizsban, amelyben azt fejtegeti, hogy az emberiség egész élete teljes zűrzavar az állam műve és közremunkálkodása nélkül, s az állam az a legfelsőbbrendű lény, aki az egyén minden munkáját összegezi, a célok értéksíkjára emeli, s aki felé az egyén erkölcsi és jogi magatartása mindenekelőtt irányul. (Leviathan, 1651.)

HOBBS MŰVÉNEK főbb gondolatai a következők: az emberek saját önfenntartásuk és biztonságuk érdekében önkéntes szerződést kötöttek egymással, hogy rendezett társadalomban éljenek s az így alakult állam mesterséges, de szükséges intézmény, mert állam nélkül a természetes állapot: „mindenki harca mindenki ellen”. Az állam elsődleges feladata a béke fenntartása, minthogy a társadalom tagjai a maguk ki nem mondott, de hallgatólagos megegyezése folytán mindenekelőtt ezt ruházták rá, természeti állapotuk idején birtokolt föltétlen jogukat a támadásra és a védelemre. Az államhatalomnak abszolút tekintéllyel kell rendelkeznie, vele szemben mindenki feltétlen engedelmisséggel tartozik. Az is szükséges, hogy azt a személytelen államhatalmat egy személyiség testesítse meg, mégpedig abszolút uralkodó. Uralmának erkölcsi jogosítványai abban vannak, hogy: tulajdonképpen az összesség akaratát testesíti meg. Erkölcsi kötelessége még a nép jólétét szem előtt tartani. Még erkölcsi és vallási kérdésekben is ő dönthet éppen azért, mert az erkölcsi és vallási kérdésekben való érdeket is ő gondolja át, ő testesíti meg, s ezek legmegnyugtatóbban mindenekelőtt az ő értelmében és akaratában testesülnek meg.

Tévedés volna azt hinni, hogy az abszolút

monarchiának s az államszemélyiségnek e kultusza s mögöttük a fejedelmi abszolútizmus és az etatizmus: Hobbes gondolatmenetéből vették volna eredetüket. Hobbes csak azt írta meg, ami már megvolt, csak észre vette a kibontakozott államegyéniségek irtózatot erőt s igyekezett létüket értelmi okoskodással megnyugtatóan megmagyarázni és egy pusztán humanista erkölccsán összefüggéseibe ágyazni. A gyakorlati politika már régen átélte ezeket a gondolatokat és a kibontakozott államhatalmak mindegyikében hatalmas egyéniségek egész sorát nyerte meg az állami és társadalmi szervezésnek ez a mítosza s ennek gyakorlatát tették életük főtartalmává. Azonos szabású államférfiak egész sorát találjuk kora Európájának összes országaiban, akik az uralkodókkal egyenrangú, sőt a programadásban és végrehajtásban nem egyszer azokénál nagyobb szerepet mutatnak; ilyenek Franciaországban Richelieu, Mazarin s közgazdasági, bel- és külpolitikai vezérkaruk, Svédországban Oxenstjerna kancellár, a Habsburgok udvarában egy csomó kevésbé eredeti, inkább bürokrata hajlamú, de egész mivoltukkal az állam feladatai felé beállított udvari politikus, Angliában a gyakorlati politikusok és gondolkodók egész sora, Spanyolországban pedig főképp az arisztokráciából kinőtt s szorosan az uralkodó személyéhez ragaszkodó szintén udvari politikusok és bürokrata. Minden bizonnyal nagyon vékony réteg még akkor is, ha egész Európában összegezzük, viszont ellensúly nélküli hatalom, európai vezetőréteg, amely az Egyházzal szemben hamarosan eljutott az államérdek primátusának elvéig és gyakorlatáig. A kibontakozott új helyzetet az Egyháznak hamarosan meg kellett éreznie. Az újonnan támadt modern nagyállamiságok a maguk állam- és társadalomszervező kísérletei között felszámolják a feudális múlt hagyatékát és benne idegen testként érzik a pápaságnak azt

a jogkörét, hogy püspökök és jelentős egyházjavadalmak kinevezési jogával, szerzetesrendek központi kormányzatának felügyeletével, jelentős közjogi súlyú állások, püspökségek, apátságok és jelentős szellemi intézmények, szerzetesrendek, iskolarendszerek felett intézkedik. A kialakuló etatizmus mindenütt magának igényli ezt a jogot. Innét a gallikanizmussal, febronianizmussal és jozefinizmussal való harc.³

A méretekben és belső erőiben megerősödött államhatalmakkal szemben játszódtak le a 17. és 18. század Egyházának súlyos bonyodalmai; úgyiszlóván a kor minden egyháztörténeti eseménye mögött ez a vonatkozás jelentkezik a legélesebb vonásokkal. Magának az államhatalmi elvnek konkrét megtestesítéséért folyik a harc, mikor már a 17. században újra szembe kerül az Egyház a gallikanizmussal, a 18. század folyamán a jozefinizmussal; az államegyháziság gondolata és erői okoznak súlyos bonyodalmakat a janzenizmus felszámolása körül, — a janzenizmus ellen folytatott harcban a dogmatikai résznél sokkal súlyosabb nehézség leküzdeni az állam szerepét. Végül pedig nyilvánvalóan állami erők — adott esetben az udvari politika által mozgatott formájukban — szerepelnek a jezsuita rend megszüntetésében.

A HARMINCÉVES HÁBORÚ befejeztétől a francia forradalom kitöréséig érő kor egyháztörténetének sajátos jegyei tehát ezek: a pápaság világi hatalmának háttérbeszorulása, a világi uralmak jogigényének és befolyásának fokozatos erősödése egyházpolitikai kérdésekben, ennek különböző formája leginkább a gallikanizmussal folytatott küzdelem, a janzenizmus jelentkezése és leküzdése, végül pedig a jezsuita rend feloszlata.

Azonban nemcsak az állam változott meg az Egyházzal szemben, hanem a társadalom magatartása is.

A társadalomban is fokozatosan figyelhető a társadalom sajátos életének, az egyes társadalmi osztályok egész gondolatvilágának talán nem is annyira az Egyház, mint inkább az egész természetfölötti világrend ellen való fordulása. A 17. század folyamán a bölcseleti gondolkodásban és szépirodalomban egyaránt megtörténik annak előkészítése, hogy a 18. századnak már első nemzedéke egyszerűbbnek, igazabbnak és kíváncsabbnak találja a világot, ha abból kikapcsolja a természetfölötti mozzanatot, vagy legalább is csak egy homályos, határozatlan és bizonytalan természetfölöttit képzel el. A 17. század közepéig tartó vallási küzdelmekbe való belefáradás, a bölcseleti gondolkodásban beállott változások, szaktudományok fejlődése és a hitéletben megindult hanyatlás egyaránt közrejátszottak abban, hogy a kor szellemi mozgalma, az úgynevezett „felvilágosodás” egy mindenekelőtt természetfeletti világ ellen való fordulást jelentett. A mozgalom tudósok és gondolkodók köréből indult el, hosszú ideig kevesek ügye volt, de azután rohamos gyorsasággal hódított meg váratlanul nagy területeket. Akkor, amikor Osnabrückben a westfáliai békét szövegezték s Hobbes az állam leviátánjának látomását próbálta körvonalazni, halt meg Stockholmban, 54 éves korában Descartes, a racionalizmus úttörője, aki — pontosan azokban az években, amikor a harmincéves háború folyt — megkísérelte ugyanazt, amit valamikor a görög gondolkodás kísérelt meg: egészen előről gondolni végig mindazt, amit az emberi értelem a világról és annak legvégső előfeltevéseiről és határozmányairól megállapíthat. Bölcseletének lényegét nem is a közismert „cogito ergo sum” fejezi ki, hanem az, ahogy Descartes az emberi gondolkodás tényében, az emberi értelem működésében pillantotta meg a legvégső és eleve kétségbevonhatatlan valóságot és igazságot. Kísérlete éppen

merésségével és szellemességével, áttetsző világosságával és egyszerűségével nyűgözte le kortársait, de sem kiindulása, sem módszerei mögött nem vették észre az örvényt, amely felé tart.

DESCARTES SZÁMÁRA az ismeret első lépése: maga az ismeret. Az anyagtalan, gondolkodó én közvetlen intuícióval szemléli saját működését, a gondolkodást; feltételezi, hogy ez az önmagáról szerzett ismeret igaz s ebből állapítja meg az igaz ismeret kritériumait. (A kiindulás tévedése ott van, hogy Descartes csak a gondolkodó értelemnek sajátmagáról való tapasztalását fogadja el közvetlenül nyilvánvalónak, holott egy egész csomó más dolog is ugyanilyen közvetlenül nyilvánvaló és kétségbevonhatatlan.)

Az ismeret második lépése az Isten. A róla való fogalom megtalálható minden gondolkodó értelemben s oda bizonyára nem kerülhetett másképen, mint hogy ő maga vitte azt a lelkekbe. Isten fogalma velünk született fogalom — „idea innata”. Végül mintegy az Isten a garanciája annak, hogy a körülöttem lévő tapasztalati világnak szintén valóságnak kell lennie, — ez az ismeret harmadik lépése.

Descartes gondolatvilága erősen matematikai és geometriai jellegű; ő mintegy megszerkesztette az alapfogalmakat és azokból roppant erős dedukcióval vezette le a következményeket. Hobbes, aki nagyjából kortársa volt, az egyszerű, mondhatni, a legdurvább materializmust fejezte ki, idősebb kortársa, Locke már megvetette az empirizmus alapjait, Spinoza pedig a racionalizmust is, az empirizmust is belevezette a panteizmusba.

A bölcséleti gondolkodás megtagadta vagy elsekélyesítette a metafizikát, útjukra indultak s a világról a természetfeletti elem kikapcsolásával készültek magyarázatot adni a szaktudományok; e kettőből s a társadalom vezetőrétegének, életideáljainak a kereszténységtől való elfordulásából fakadt az ú. n. felvilágosodás.

Azután, hogy a hitszakadás kora ismét szenvedé-

lyesen a hit kérdései felé fordította egész Európa figyelmét, a nagy vallásháború befejezése után újabb szekularizálódás folyamata indult meg a társadalomnak éppen vezetőosztályaiban, mindenekelőtt az arisztokráciában, köznemességben és a gazdagabb városi polgárságban. Úgy tetszett, mintha ezeknek a társadalmi rétegeknek többé nem az Egyház vagy a kereszténység adná az életideálokat és hogy a kíváncsú életforma, életstílus, amely előttük lebeg, kevésbé volna alkalmas arra, hogy az Egyház kívánságaival összeegyeztethessék.

KÜLÖNÖSEN FRANCIAORSZÁGBAN indult meg a társadalmi élet, a családhoz való kötöttségnek eddigi zártságából kilépett a nő, megkapta érzelmi élete irányításának szabadságát és ezzel új mozzanatot dobott a társadalom életébe.

A változás legjobban az irodalomban tükröződik s legjobban talán azzal a roppant távolsággal mérhetjük le, ami ott mutatkozik, hogy 1650 körül még a nagy spanyol drámaírók jelentik az európai irodalmat s a nagy francia drámaírók akkor írják meg jellemdrámáikat, — száz év múlva már (1731-ben) Prévost abbé érzelmes szerelmi regénye, a Manon Lescaut európai esemény, a hamiskártyás kitarzott férfi és egy lehetetlenül romlott kurtizán szerelme, amit és még hasonló tucatjait, rajongva olvasnak még az elvilágiasult életű apácázárdákban is, újabb 50 év múlva pedig az érzelmesen érzéki Werther az európai irodalom eseménye. S ez azért jelentős, mert minden eddigi kornál szélesebb területen és mélyreható erővel: mint társadalmi lelkületet formáló erő jelentkezik ismét a szépirodalom.

Filozófia, szaktudományok, szépirodalom s egy megváltozott életforma: ezekből folyik az ú. n. fel-

világosodás mozgalma. Tudományos vélemények népszerűsítésével harcol s a propaganda eddig nem látott szerkezetét teremti meg; vele szemben a legrosszabbkor kell eltűnni a társadalmi és szellemi szervezés mezőnyéről a jezsuita rendnek.

A „felvilágosodás” mellett hamarosan fellép s mint politikai, társadalmi, sőt mint történeti eseményeket formáló tényező jelentkezik a szabadkőművesség, illetőleg pontosabban: a titkos társaságok mozgalma. Szereplésük szintén egészen különös jellegzetességeket ad ennek a kornak.

Végül nem mulaszthatjuk el, hogy tekintetbe ne vegyük a politikai háttérrel, amely a 17. század második felét és a 18. századot jellemzi. Ez olyan egységes, hogy akár mint egyháztörténeti kornak, ezt a nevet adhatnók: az Egyház és a francia Európa.

A westfáliai béke utáni Európának ugyanis Franciaország a vezető nagyhatalma. Amióta csak az egységes Franciaország megvalósult, fennállásának legfőbb politikai hagyománya volt az, hogy határain ne engedjen egységes, nagy államiságokat kialakulni, bármiféle hatalmi vagy dinasztikus elv kezében Franciaország köré zárulni s akár állandó, akár időleges összeműködésükkel Franciaországot fenyegetni. Már a 14. századtól kezdve ezt a klasszikus hagyományt követve akadályozta meg a francia királyság, amikor csak tehetette, a német egység kialakulását. A westfáliai békében teljes lett Richelieu Franciaországának diadala a németiség felett, — most Mazarin és XIV. Lajos Franciaországa a többi Európa felett kísérlik meg kíméletlenül érvényesíteni a francia hegemoniát, sőt a 18. század fordulóján a spanyol örökösödési háborúban megalkotni még ennél is többet, a világhatalmi Franciaországot. Látni fogjuk, milyen nehéz a pápaságnak ez ellen a hatalmi túlsúly ellen egyensúlyt tartani. De ez a másfél

század — még súlyosabb megpróbáltatások előtt — újra csak a nagy ígéretet illusztrálja, a „Non praevallebunt” ígéretét: mint ahogy nem vettek erőt az Egyházon azok az ellenséges erők sem, amelyeket filozófusok tévedései, regényírók műveinek romlott és fínom oldalai jelentettek, nem vehetett erőt rajta a hatalom sem, sem diplomáciával, sem fegyveres erővel, pedig az a helyzet, amelybe az Egyház akkor került: sokszor volt kilátástalannak tetsző, keserű és szorongatott!

JEGYZETEK.

¹ L. V. kötet (Ijjas Antal: A reneszánsz és a hitszakadás kora): 36—37. ² I. m.: 125—135. ³ Augustus de Roskovány: Monumenta catholica de independentia potestatis ecclesiasticae ab imperio civili. 1847—1865.

X. Ince pápa. (Velasquez festménye.)

1.

X. Ince pápasága. Egyénisége. Sógornője által való befolyásoltsága. Harca a janzenizmus első jelentkezései és a francia államegyháziság ellen. A janzenizmus kezdetei. A Port Royal-apácakolostor és a francia előkelő társaság szerepe a janzenizmus terjedésében. Ellentétek a francia külpolitikával. Cromwell uralma és a katolikusok üldöztetése Angliában.

Az a pápa, akinek uralkodása ideje már teljes egészében a harmincéves háború idejére esik, VIII. Orbán, egyénisége és egész működési területe szerint úgy tűnik fel, mint a katolikus megújulás utolsó pápája.

Alatta jelentkeztek az Egyház belső élete felé az utolsó jelentékenyebb reformok, a pápaság diplomáciájában a pápaság európai nagyhatalom voltának öntudata, erélye és valósága. Az elhanyaglás az ő utóda alatt jelentkezett szemelláthatóan.

X. Ince (1644—1655) egyéniségében mintha csak újra a reneszánsz pápai közül lépett volna elő valaki, pompaszeretettel, mértéktelen nepotizmusával, az élet-szentség iránt való közönyével s a földi dolgok által való befolyásoltsággal. Megválasztásában a bíborosi kollégiumnak elvilágiasodása jelentkezett ismét, az, hogy a kardinálisok testülete Itália legelőkelőbb és leggazdagabb arisztokrata családjainak válott gyülekezetévé, egy pompázó élethez szokott nagymultú, de egyre szűkebb szemlélet körébe zárkozó arisztokrata társaság közönsége lett.

EGYÉBKÉNT AZONBAN AZ ÚJ PÁPA¹ nem volt köznap jelenség. Arcképét a kor legnagyobb művésze, Velasquez festette meg: előkelő, makacs és magános nagyúr ül a bíbor karszékekben, csupa ellentétekből összekevert arc, amely

egyszerre fejez ki lágy-ságot és energiát, gyöngédséget és erélyt, értelmet és ösztönösségeket. Amikormegválasztották, már 72 éves volt s igen fényes pályafutás állott mögötte. Kitűnő irodalmi képzettséggel s erős politikai ösztönösségekkel rendelkezett, korán lett bíboros, jól bevált, mint a kúriai kormányzat egyik vezetője és mint diplomata s kora ellenére kiváló egészség, fölényes és finom modor jellemezték, azonkívül páratlan munkabírási, — a pápaság ekkor már rendkívül terhes egyházkormányzati hivatal volt s ő tizenegy éven át, egészen 83 éves koráig pontosan végezte ennek feladatait. Ami pápaságának emlékezetét oly sötétte színezi, a sógornője, Donna Olimpia iránt érzett vak szeretete volt; ez az eszes, előkelő s valóban nagystílusú hölgy a pápaság történetében utoljára tudott asszonyi oldalról elhatározó befolyást gyakorolni a kúria kormányzatára. Az, amit a pápa Donna Olimpia iránt érzett, semmiképen sem volt több, mint tiszta rokoni és baráti szeretet és egy alapjában véve magános ember vágya és ragaszkodása a szeretet és megértés iránt. Azonban sógornője mértéktelenül és durván kihasználta ezt a barátságot és befolyást s szinte nyíltan ő kormányozott a pápa helyett: ő döntött a bíborosi kollégiumba való felvételek felett, a pápához Rómába érkező követek nála tisztelegtek először, a fejedelmi udvarok legelőször övele igyekeztek érintkezést keresni és tartani, s véleményét kipuhatolni, lehetőleg megnyerni. Ő viszont ezt pénzvágya kielégítésére használta fel, alacsony intrikákba rángatta bele a pápai kormányzat ügyvitelét, külön kegyenci udvart tartott s féltékenyen őrködött azon, hogy a pápa környezetében az övé mellett semmiféle személyes vagy tárgyi befolyás ne jelentkezhessen. Viselkedése már a kortársak számára is botrányos volt, pamfletek, gyalázkodó vádaskodások tárgya. Sokáig egy Leti Gregorio nevű kortársa kései munkájának legendáiból és vádjából ítélte meg a történetírási és emlékéti az elfogulatlan kutatás is alig bírta megtisztítani, de már Ranke helyesen ítél róla az újabbkori pápaság történetének eléggé hiányos és csonka vázlatát tartalmazó munkájában.

Pedig nélküle X. Ince pápasága nem lett volna egész dicstelen. Hogy a bíborosok maguk közül a legkülönbet választották, azt megmutatják mindazok az

intézkedések, amelyekben X. Ince példaadón erős és okos tudott maradni, — századok hagyományait folytatta és magatartása utódai számára is megtámadhatatlan alapokat fektetett le. Alatta kezdődik a pápaság küzdelme a janzenizmussal s a Lajosok francia nagykirályságának újjáfogalmazott gallikanizmusával.

A janzenizmusban utoljára jelentkezett egy dogmatikus szakadás az Egyház újkori történetében. A janzenizmus legnagyobb veszélye nem az volt, hogy dogmatikai elemzés szerint a kálvinizmusnak afféle utójátéka, hanem az, hogy nem fejedelmi udvarokból indult ki, nem világi területeken világi érdekekből és világi érdekért kívánt harcolni az Egyház ellen, hanem onnét indult el, ahol a legveszélyesebb: egyházi körökből, szerzetesi és szerzetesnői kolostorokból, püspöki udvarokból és papi házakból és ott jelentkezett, ahol a legveszélyesebb, a templomokban. S amit el akart venni az Egyháztól, az nem valamiféle világi jogkör volt, vagy püspökök kinevezésének joga, vagy bármi hasonló egyházpolitikai tény, hanem az Isten iránt való meghittség bizalmát és hitét akarta elvenni az emberek szívéből, Isten közellétének gondolatát és öntudatát. Hideg és idegen messzeségbe kívánta zárni a hívők elől az Eucharisziát. S mindez az egyháziak rétegéből kiindulva, az áhítat nevében és a hitbuzgalom nevében. A janzenizmus egyszerre volt téves misztikai és hitbuzgalmi irány és téves alaptételeken felépülő dogmatikai forradalom. Hajszálerei visszavezetnek a már tridenti zsinat után meginduló kegyelemtani harcokra,² de ez csak a janzenista tan egyes tételeinek felvetődését magyarázza meg és nem a mozgalmat.

A 17. ÉS 18. SZÁZADNAK ez a nagy belső eretneksége Jansen Kornél löweni egyetemi tanár nevéhez fűződik: az ő tételeinek közvetlen forrása a mintegy két nemze-

dékkal előtte, ugyancsak löweni katedrán tanított Bajus Mihály³ volt, akinek a kegyelemtanra vonatkozó 79 tételét még V. Pius pápa ítélte el 1567-ben. Jansen, aki hosszú időn át volt a dogmatika tanára Löwenben, majd yperni püspök, mintegy két évtizeden át tanulmányozta sz. Ágoston tanításait s végül egy Bajus véleményeitől erősen befolyásolt műben kívánta összefoglalni a szentágostoni gondolatvilágnak a kegyelemre vonatkozó tanításait; műve — „Augustinus, azaz sz. Ágoston tanítása a lélek egészségéről, betegségéről és orvosságáról”⁴ — 1640-ben jelent meg.

Ebben a könyvben a szentágostoni tételek egyéni csoportosítására támaszkodva a mellett érvel Jansen, hogy az áteredő bűn által az ember természete egészen megromlott és semmiképpen nem képes Isten parancsainak teljesítésére. Az így megromlott emberi természetnek semmiképpen sem áll tulajdonában, hogy Istent tiszta és odaadó szeretettel szeresse, hanem a maga vétkes ösztöneinek uralma alatt áll s minden külső tette és benső indulata önmagában értéktelen. Egyedül az isteni kegyelem képes az anyaghoz való kötöttségtől megszabadítani s az igazi, Istennek tetsző tisztaság és átsugárzottság állapotába tenni. Akinek az Isten ehhez kegyelmet ad, az megmenekült, akinek pedig nem ad ilyen külön kegyelmet, az mindig az áteredő bűn foglya marad.

Jansen véleménye alapján véve egyszerű és könnyen megcáfolható dogmatikai tévedés. Gondolatainak átütő ereje alig van, könyvének megírása éppúgy nélkülözi az eredetiséget, mint a szellem vagy művészi előadás lendületét, és ő maga is halvány egyéniség, a harcos lendület éppúgy hiányzik belőle, mint a szellemi vagy mozgalmi szervező erő. Egyébként nem volt rossz püspök, egyházmegyéjét jól kormányozta, gondolatai csak dolgozószobájában formálódtak ki. Könyvének megjelenését meg sem érte, azt csak halála

után (1638) adta ki személyes barátja és eszméinek híve, du Vergier de Hauranne,⁵ a későbbi Saint Cyrain-i apát, félig-meddig a szellemi élet iránt érdeklődő ember, félig világi, félig udvaronc, akit sok szál fűzött az előkelő párizsi társasági körökhöz. A könyv 1640-ben jelent meg: Jansen személye kapcsán eszméi hamarosan szószólókat kaptak a löweni egyetemen, észak-franciaországi papi és szerzetesi körökben s azonkívül du Vergier társasági divattá tudta tenni a párizsi szalonokban és kolostorok falai között, ahova a divatos regények előbb találtak bemenetet akkoriban, mint a vallási áramlatok.

EGYSZERRE SOKAN tárgyalják Jansen könyvét és vele kapcsolatban kegyelemről beszélnek. Jansen tanítása innét, ebből az elindulásból lett az előkelő társaság misztikai mozgalma is. Ezt a vonását Voltaire jellemezte később élesen és cinikusan:

„Ha meggondoljuk, tulajdonképpen nem volt valami kedvező dolog Jansennel együtt abban hinni, hogy az Isten mindenféle lehetetlen és végeláthatatlan kívánságot állít fel az emberrel szemben; ez filozófiailag is nehezen igazolható s benne hinni nem valami megnyugtató. De mindenki számára volt valami titkos öröm abban, hogy a vallott tan révén egyáltalán egy párthoz tartozik, hogy gyűlölheti a jezsuitákat, hogy kítűnik a sokaságból. Ezek és az általános szellemi nyugtalanság csakhamar valóságos szekta képződéséhez vezettek.”

A Jansen könyveinek lapjairól elindult, a löweni egyetemen tanítási nyilvánosságot nyert, az egyháziak körében híveket, a párizsi társaság legelőkelőbb szalonjainak szervezetében propagandát szerzett mozgalom hamarosan szabatos formákat, középpontot és vezetőréteget is kapott. Mégpedig egy Párizshoz közeli igen előkelő és gazdag cisztercita apáca kolostornak, a Port Royal-nak gazdagságát és előkelő hölgyeinek királyi udvarig és legmagasabb rangú főpapokig terjedő összeköttetéseit.

A PORT ROYAL a századfordulón, mint a legelőkelőbb francia családok férjhez nem ment leányainak menedéke, osztozott a hasonló kolostorok teljes elvilágiasultságában. Nagystilú társasági élet középpontja volt, tagjait továbbra is látogathatták ismerőseik és hódolói, farsang idején még nagyszabású álarcosbálokat is adott, amelyeken az apácák tündöklően kiöltözve maguk is résztvettek. Az 1600-as évek elején még az sem keltett semmi feltűnést, hogy Arnauld Antal, a párizsi parlament ügyésze, politikai szolgálatok fejében keresztülvitte a királynál, hogy tizenkétéves leányát, Mária Angelikát nevezze ki a kolostor apátnőjévé. Az ifjú apátnő éppen olyan világias életet folytatott, mint társnői, fiatal lovagok csoportja kereste fel rendszeresen s kirándulások, táncestélyek és ünnepélyek váltogatták egymást.

Egy, az akkor még nem is jelentkezett janzenizmustól teljesen független lelki élmény hatása alatt időközben tizenhétévessé lett Mária Angelika apátnő, egy csapásra megszüntette a kolostor világias életét, elzárta a világias érintkezések elől, magas fallal vetette körül, elegáns ruhák helyett vezeklő ruhák, bőjt, puszta szalmazsák következtek. Majd a kolostor mocsaras fekvésére hivatkozva Párizsban szerzett anyaházat s oda költözött be.

Az elhagyott első kolostor viszont a főváros szellemi élettel rokonszenvező tagjainak vált vendéglátó és pihenő helyévé, azilumává, valóságos akadémiájává. Egymásután csatlakoztak hozzájuk az előkelő nemesi és polgári társaság tagjai, államférfiak, ügyvédek, teológusok és filozófusok, köztük a kitűnő tehetségű Arnauld-család tagjai, egyre többen, mindeneke előtt maga Angelika nagybátyja, Arnauld Antal.⁶

Különös, mindenképpen feltűnő szerzetesi élet kezdődött itt, az új lakók „a Port Royal-i remeték”, lecsapolták a mocsarakat, templomot építettek, iskolát tartottak fenn a gyermekek számára s erős befolyása alatt állottak a Saint Cyran-i apát érdekes és lenyűgöző egyéniségének. Az újból egészségessé tett helyre újra visszatértek az apácák, mire a Port Royal-i remeték az egyik közeli majorba költöztek. A túl buzgó apátnő most már a francia előkelő társadalmi világ szellemi és lelki életének reformját tűzte ki főcéljául, s hatásával és összeköttetései-vel divattá tudta tenni, hogy a párizsi társaság hölgytagjai,

csupa nagy szalontartó dáma, a Port Royal-lal tartsanak fenn állandó szellemi érintkezést; egyesek állandó lakosztályt tartottak fenn a kolostorokban, hogy oda visszavonuljanak, mint valami romantikus lelki magányba. Voltaire élesen gúnyolódik felettük. A nagy Condé herceg unokájáról, Longueville hercegnőről ezt írja:

„Egyformán híres a polgárháború emlékeiről, mint szerelmi kalandjairól; most hogy öreg lett és nem volt semmi dolga, elhatározta, hogy szent lesz. Mivel gyűlölte az udvart és égető szükségét érezte annak, hogy továbbra is intrikálhasson, azért egyszerre janzenista lett.”⁷

Nem érdekesség nélkül való külsőségei ennek az eretnekségnek, ahol a fehérparókás dámák, fiatal lovagok, becsvágyó és világias papok, elegáns udvaroncok vitakoztak a teológia végső kérdéseiről. Időközben pedig kibontakoztak a janzenizmus teológiájának az Egyházétól merőben eltérő hitéleti következtetései.

Jansen postumus könyvét VIII. Orbán már 1642-ben elítélte, de Löwen, néhány püspök és a szeminárium, a Port Royal és az a társasági propaganda, amit kapott, igen népszerűvé tette továbbra is. Mint nem egyszer megtörtént a dogmatikai kérdések fejlődéstörténetében, most is sz. Ágoston feltétlen és óriási tekintélyét játszotta ki maga mellett az a párt, amely szembefordult az Egyház ortodox elveivel és gyakorlatával.

Maguk a józan francia egyházi vezetőkörök hamarosan felismerték a veszélyt és igyekeztek a tévely terjedésének útjába állani és 1650-es ülésükön nyolcvannyal püspökkel az élén a francia klérus Jansen öt és Arnauld két tételének elítélését kérte.

X. Ince azonnal és teljes valóságában felismerte a tan és a mozgalom jelentőségét — külön bizottsággal vizsgálattatta meg a tételeket és majd ennek a véleménye alapján Jansen öt tételét mint eretnek tant újból elítélte a pápaság.⁸

Az öt tétel a következő:

1. Nem mindenki kap belső kegyelmet és aki nem kap, képtelen érdemszerző jócselekedetre.

2. Aki viszont kap kegyelmet, az nem tud ellenállani a kegyelem hatásának és tetteit ez irányítja.

3. Az érdem és a bűn beszámíthatásához elég a külső kényszertől való mentesség.

4. Eretnekség azt állítani, hogy az ember saját akaratából képes a kegyelemnek ellenállni vagy kegyelem nélkül jót tenni.

5. Eretnekség azt állítani, hogy Krisztus minden emberért meghalt.

A janzenisták tagadták, hogy ezek a tételek Jansen könyvében benne vannak; ezek ebben a megfogalmazásban valóban nem is így szerepelnek, viszont ott vannak a könyv elvei mögött. Mikor a pápa ünnepélyesen kijelentette, hogy a tételek benne vannak Jansen könyvében, a janzenisták azzal válaszoltak, hogy az Egyház tanítói hivatalának tévedhetetlensége csak arra terjed ki, hogy megállapítsa, hogy tévesek-e ezek és azok a tételek (tévedhetetlenség *de jure*), arra viszont nem terjed ki, hogy azt állapítsa meg: valóban benne vannak-e (tévedhetetlenség *de facto*) ebben vagy abban a könyvben. Ezért nem voltak hajlandók a pápai bulla követelte megfogalmazás alapján tanaikat és magatartásukat visszavonni.

A viszály most már új területre terjedt ki; egyszerre vita tárgya lett az Egyház tanítói hivatalának, illetőleg a pápai tanítói hivatalnak tévedhetetlensége is. Franciaországban mint valami napi szenzációról és mint valami nemzeti ügyről kezdtek vitatkozni a tévedhetetlenségről a „*de droit*” és a „*de fait*” viszonylatban. Ez a „*de droit*” és „*de fait*” egészen félelmetesen kezdett emlékeztetni azokra a vitákra, amelyek a nagy krisztológiai eretnekségek keletkezése és hullámverése idején a

keleti görög városokban folytak. Úgy tetszett, hogy egy kegyelemtani kérdés kapcsán a pápai illetékesség vitatása egy ekléziológiai eretnekség szárnyait és lehetőségeit bontogatja itt. Erről vitatkoztak a szerzetházakban és püspöki kancelláriákban, az udvarban, az előkelő szalonokban és vidéki vendégfogadóknál.⁹ S hogy a helyes dogmatikai állásfoglalás szilárd körvonalazásán és az összes illetékeseknek az Egyház iránti engedelmességre való figyelmeztetésén kívül még erőteljesebb eszközökkel lépjen fel a pápaság, azt rendkívül nehézre tette volna az a súlyosan feszélyezett viszony, amelyben a pápaság a francia túlhatalommal szemben volt.

X. Ince és Franciaország között kezdettől fogva feszélyezett volt a helyzet. Richelieu után Mazarin ült a francia állam-miniszterek székében s a francia politika a konkλάβé idején megkísérelte, hogy francia párti pápát választhasson. X. Ince megválasztása úgy hatott a francia politikára, mint vereség. A feszültséget csak fokozták a westfáliai béketárgyalásokon azok az ellentétek, amelyekben a pápai diplomácia bátran és egyenesen ragaszkodott az egyetemes keresztény érdekekhez.

Ugyancsak fokozta az ellentéteket, hogy X. Ince kardinális kinevezései nem voltak Mazarin kedvére valók; az új bíborosok spanyol érzületűek és a franciáktól támogatott Barberini-család ellenségei voltak. Mazarin a legkülönbözőbb fogásokkal próbálkozott, hogy a pápasággal minden dologban éreztesse a francia hatalom tökéletes fölényét, minél több kellemetlenséget okozzon és a pápát minél súlyosabban megalázza. Ince erővel és méltósággal utasította vissza a francia külpolitika modorbeli és hatalmi túlkapásait az Egyház ellen, de kettőjük viszonyában erősen megéreződött a hatalmi rangkülönbség Európa első modern nagyhatalma és egy kisállamiság között.

Angliában nem sokkal X. Ince trónralépése előtt omlott össze a Stuartok uralma, saját alattvalóik verték le őket Naseby mellett és I. Károly lefejeztetéssel lakolt uralkodása politikai hibáiért (1649). Cromwell († 1658) cím nélkül uralkodója lett Angliának és megalapozója az angol világhatalmi igényeknek; korlátlanabb hatalom és nagyobb érdekkörben dolgozó uralkodója még nem is akadt Angliának eddig, azért nem egyszer kínálták meg a Brit-szigetek császára nevével. Uralma kezdetől fogva nem sok jót ígért a katolikusoknak, Cromwell egészen szabadjára engedte a katolikusellenes és katolikus pap ellenes néphangulatot, amelynek nem egy pap esett áldozatul, — „amikor a pápistákról volt szó, muskétáink és kardjaink nem sok félelmet ismertek!”¹⁰ — írja az idők egyik történetírója.

Ugyanakkor Cromwell alatt nőtt meg és fokozódott egyre jobban a nép vallási egységének szétagrozódása. Egy korabeli röpirat a következő szektákat említi: independensek, brownisták, millenáriusok, antinomiániusok, anabaptisták, alchimiánusok, libertínusok, familisták, enthuziaszták, keresők, perfektisták, szociniánusok, ariánusok, antitrinitáriusok, antiskripturisták és szkeptikusok. A szekták elburjánzásának szabadsága a katolikusok felé egyetlen elnyomatást jelent, 1650-ben a parlament egyenesen törvényt hozott, amelyben megtiltotta a nemprotestáns istentiszteletek látogatását. Cromwell után bekövetkezett a Stuartok restaurációja s vele a visszahatás Cromwell szektájának makacs hívei ellen, de ugyanakkor tovább folytatódott a katolikusok üldözése is.

2.

VII. Sándor, IX. Kelemen és X. Kelemen pápasága. Két évtized szakadatlan összeütközései a francia túlhatalommal. A janzenizmus visszaszorításának kísérletei. A janzenizmus hatásai a francia egyház belső viszonyaira és életére. Jezsuita-ellenes vonása, Pascal. A „Kelemen-féle béke“. A török veszély Európa láthatárán.

Újabb 12 évet jelent az Egyház és a pápaság történetében VII. Sándor (1655—1667) pápasága;¹ Chigi bíboros egyik legkiemelkedőbb alakja volt a bíborosi kollégiumnak, egyéni képességei szerint kitűnő ember, tizenkét éven át nuncius Kölnben, éppen a harmincéves háború utolsó évtizedében s még az utána következő két évben is személyesen ismerte meg az Alpokon túli Európa erőit,² a vallási forradalomtól és a sokállamiságtól szétszaggatott Németországot, ismerte a francia nagyhatalmat, a svédet és az angolt, érintkezésben volt a spanyol monarchia köveivel is.

A pápai trónuson is megmaradt diplomatának: síma összeegyeztetőnek, a kompromisszumok keresőjének s alkata szerint a kezdeményezések kerülőjének. Egyénileg jó ember volt, telve csupa jószándékkal, aki még azt is elhatározta, hogy véget vet az előde alatt oly riasztó vonásokkal jelentkezett nepotizmusnak, rokonait nem is engedi Rómába Szienából és semmi szerepet sem ad nekik. Elhatározásának azonban az lett a vége, hogy a pápai rokonok az ő uralma alatt is megjelentek, hogy Rómában a maga visszataszító valóságában jelentkezzen ez a speciális olasz bűn a pápaság történetében. Uralkodásának egyik fontos mozzanata az, hogy nem kívánta — amint nem is lehetett gyakorolni többé — azt a korlátlan személyi hatalmat, amellyel elődei rendelkeztek; a pápai állam kormányzatában a megváltozott idők által megnövelt kormányzati feladatokat rábízta bíborosaira, ő alapította meg az egyházi

államot kormányzó bíborosi kongregációt, amelyből később a pápai államtitkárok hivatala s a pápaság további történetében bekövetkezett roppant szerepe kinőtt. A kúria különböző hivatalainak hatásköre is hatalmasan megerősödött pápaságának ideje alatt.

FRANCIAORSZÁG EURÓPAI TÚLHATALMA a pápaság felé is kényes surlódásokban jelentkezett. A római francia követnek a pápai közigazgatással való konfliktusa egész Európa számára hivatva volt ábrázolni azt, hogy Franciaország Európa legnagyobb és egyetlen hatalma. A követ visszaélt a Rómában való területen kívüli jogával és gonosztevéket vett palotájának védelme alá, ezenkívül még más módon is akadályozta a pápai közigazgatás római érvényesülését. Rómában is úgy kívánt elhelyezkedni, mint Európa feltételek és ellentmondás nélkül vezető nagyhatalmasságának teljhatalmú képviselője, akit sokkal több illet meg, mint a többi követeket.

A pápa korzikai testőrgárdája körülvette a követ házát és megölte a követség néhány fegyveres emberét. XIV. Lajos azonnal megszakította a diplomáciai összeköttetést a pápasággal, elfoglalta Avignon és Venaissin pápai hűbéreket, fegyveres csapatokat indított Róma ellen és csak a pápaság legteljesebb megalázkodása árán lehetett elkerülni a még súlyosabb konfliktust; a bűnösöket felakasztatták, a korzikai testőrséget fel kellett oszlatnia a pápának, saját testvérét az egyházi államból száműznie, két kardinálist kellett küldenie Párizsba, hogy bocsánatot kérjenek s Rómába emlékoszlopot felállítani, amelyen sajnálkozásának adott kifejezést.

A 17. század alatt méreteiben és belső erőiben egyaránt megnövekedett francia nagyhatalom befolyása most már a pápaválasztást sem kívánta kímélni. XIV. Lajosnak volt a kívánsága, hogy VII. Sándor után államtitkárra, a kiváló Giulio Rospigliosi következzék annak ellenére, hogy az mint államtitkár franciaellenes politikát üzött.

MINT PÁPA A IX. KELEMEN (1667—1669)³ nevet vette

fel, s tiszta élet, jóság, okosság, mérséklet és finom erély jellemezték. Hosszú idő óta ő volt az első pápa, aki valóban szakítani tudott a nepotizmussal, ugyancsak ő volt az első, aki nem kívánta lecserélni az uralomra léptekor hivatalban talált és elődje által kinevezett egyházi és világi tisztviselőket. Tett ugyan néhány változtatást, de mindenkit meghagyott hivatalában s ez a szokás utána vált marandóvá a kúria hivatali ügyvitelében.

Amikor a pápai trónra lépett, már előrevetette árnyékát a spanyol örökösödés kérdése. IV. Fülöp spanyol király 1665-ben halt meg s örökösül gyenge, beteg és nem egészen ép idegzetű négyéves fiúcskát hagyott hátra; a várható örökségre előre bejelentették igényeiket XIV. Lajos és az osztrák Habsburg-ház, sőt XIV. Lajos megtámadta az akkor még spanyol koronához tartozó Németalföldet is. Lajos örökösödési igényei ellen Anglia, Hollandia és Svédország katonai szövetséggé zárultak össze és az új pápa Franciaország érdekében érvényesítette diplomáciáját s tette lehetővé, hogy az aacheni békében Franciaország nyereséggel vonulhatott vissza a vereség elől.

Az elhatározás mögött a francia túlhatalom ellen a pápai székhelyben is tovább küzdő európai politikusnak a tényekkel okosan számoló politikai bölcsesége állott: a török veszély újra erősödött. A török birodalom életében nagy szerepet játszó albán nagyvezéri ház újra megszervezte az ozmán birodalom nemzetek feletti mohamedán világhatalmi erőit s újra megkísérelte az előretörést igényeinek azon a frontján, amelyet másfél század óta megszállva tartott, a Duna vonalán és a Földközi-tengeren. Vele szemben minden fronton az egyseges és erős államiságot nélkülöző Európa áll: pártviszályoktól szétszaggatott Lengyelország, a Habsburgoknak Csonkamagyarországra és a dunavölgyi német tartományokra támaszkodó, egységbe eddig soha nem szer-

vezett uralma, a Földközi-tengeren a johannita lovagrend néhány megerősített szigete és az ugyancsak feudális darabokból álló, az egységes hatalmi szervezetet nélkülöző Itália.

A legjobban veszélyeztetett fél és terület Velence volt; Velence világhatalmi rangja ekkor már aláhanyatlott, szárazföldi háttámasz nélkül pusztán egy gazdag Földközi-tengeri kishatalom szerepét játszotta csak. A hódítás leginkább Velencének és a kereszténységnek legelőbbre tolt fellegvárát — Kréta szigetét fenyegette.

Az aacheni béke után a pápa sürgetéseire francia és császári csapatok mentek Krétába, de 1669-ben ennek ellenére is elesett Kréta.

IX. Kelemen alatt helyreállt a normális egyházi viszony Portugáliával. Ugyancsak Kelemen nevéhez fűződik az úgynevezett klementinusi béke a janzenizmus kérdéseiben.

A JANZENIZMUS FELSZÁMOLÁSA ugyanis nem sikerült sem X. Ince, sem VII. Sándor intézkedéseinek sem. X. Ince bullája, a „Cum occasione impressioni” nem talál tényleges elfogadtatásra; a janzenisták továbbra is makacsul a *questio facti* megkülönböztetéssel vonták ki magukat az Egyház előtt való meghajlás alól, s közben elindult a sajátos janzenista hitélet; a janzenista papok és püspökök azt hirdették s hívőik hitéletét is a felé vezették, hogy a bocsánatos bűnök nem képezhetik a feloldozás anyagát, a halálos bűnök számát és a bűn nemét megváltoztató körülményeket nem kell meggyónni; az elégtételnek, úgy mint az ősi Egyházban történt, meg kell előznie a feloldozást; a szentáldozáshoz, különösen a gyakori szentáldozáshoz, nem szükséges a kegyelemnek feloldozás utáni állapota, hanem elég a rossz hajlamoktól való mentesség is és éppen azért, mivel ezt nem lehet biztosítani, kerülni kell a gyakori szentáldozást, elég utána inkább csak vágyakozni. Az utóbbi kérdésről maga Arnauld adott ki könyvet: „Dela frequente Communion” (1642); az ortodox oldal, különösen a jezsuiták irodalmi harcba kezdtek vele szemben.

Minthogy nyilvánvaló volt, hogy X. Ince bullája ellenére a janzenista mozgalom nem szűnt meg és hívői tagadva ugyan azt, hogy az Egyház által elítélt tételeket vallanának, de viszont mégis azokból következő hitéleti gyakorlatot követtek, VII. Sándor 1667-ben még egyszer elítélte a tételeket és elrendelte, hogy minden papnak esküt kell tennie az elítélt tételek elvetésére.

Ennek a rendelkezésnek erélyes végrehajtása volt az első siker a mozgalom ellen, noha hatása nem maradt meg állandónak, a janzenisták újból összeszedték magukat és újra szervezkedtek ellenállásuk középontjai körül. Ilyen volt mindenekelőtt a Port Royal és az Arnauld-család szellemi vezetése alatt álló kör, azonkívül az aleti, angersi, besuvaiai és pamiersi püspökök, akik nem fogadták el, csak az ú. n. „csendes elhallgatást” előbb is, később is többször felmerülő formulájával. Róma eljárást indított ellenük: ez volt az az örökség, aminek elintézése szintén IX. Kelemenre várt; fáradozásai s a francia külpolitika mellett való kitartó hűsége kapták meg a maguk gyümölcsét, a francia államkormányzat maga készítette meghódolásra a pápa előtt az engedetlen püspököket. A janzenista püspökök a pápai szék szilárdságával szemben meghajoltak; a katolikus tanítás teljességének őrzését ebben a rendkívül nehéz helyzetben sem adta fel. Az engedetlen püspökökkel szemben még voltak hatalmi eszközeik, de sokkal nehezebb volt feladata a mozgalomnak azzal a részével szemben, amely a francia társadalom testét itatta át és ott nyert magának középontokat.

A janzenizmusban felötlően mutatkozott meg, mekkora szerencse egy mozgalomra, ha a szellemi elitet és az irodalom propagandáját a saját oldalára tudja vonni. A küzdelemben, amit a janzenizmus folytatott, egész

vezérkar vesz részt; írói közül legjelentékenyebb Pascal, aki több, főképp matematikai és filozófiai probléma megoldása után 1654-ben csatlakozott hozzájuk és mélyen vallásos lelkiületének egész erejével a jezsuiták ellen fordult. Port Royal-i magányában írt Levelei-ben ragyogó stílussal és szenvedélyes elfogultsággal támad a jezsuitákra, vádak alá veszi a rend erkölcstanát, probabilizmust vet szemükre és megvádolja őket először azzal, hogy szerintük a cél szentesíti az eszközt. Ő egyik főforrása a jezsuiták ellen hangoztatott s később annyira népszerűvé vált vádaknak.

PASCAL: Clairmont Ferrandban született 1623-ban, előkelő hivatalnokapától és mélyérzelmű anyától, kétéves kora óta sokat és súlyosan betegeskedett egész életében, ötéves korában elvesztette anyját, nemsokára Párizsba költöztek, ahol kibontakoztak csodagyermeki tulajdonságai; 16 éves korában már értekezést írt a kúpszeletekről. 30 éves koráig feltalált vagy újjáfogalmazott egy csomó tételt, azonban betegeskedése, szeretett húgának halála korán a janzenizmus oldalára sodorták.

Még halálos ágyán is akkora elfogultsággal és szenvedéllyel volt tele, hogy gyűlölséggel fordult a janzenizmus ama vezetői ellen, akik a kelemen-i formulát — akár még a benső fenntartással is — aláírták.

A janzenizmus keltette vad fanatizmusra semmi sem jellemzőbb, mint az, hogy a Port Royal apácái még az erőszaknak sem kívántak engedni és mindenáron megtagadták a kelemen-i formula aláírását. Megszállottságukra misem jellemzőbb, mint az, amit Jacqueline, Pascal nővére ír bátyjának:

„Jól tudom, hogy nem a nők dolga az igazságot megvédelmezni, most azonban, mikor a püspökök olyan gyengeségeket mutatnak, mint amilyennek a nők természetét mondják, talán mégis nekünk nőknek kell tanúsítanunk azt az erőt, amit a püspököknek kellene mutatniok. És ha nem a mi dolgunk, hogy megvédelmezzük az igazságot, még mindig lehet a dolgunk az, hogy meghaljunk érte.”

Angelika apátnő éppen akkor súlyos vízbetegségben szenvedett, de senki sem volt képes rábírní arra, hogy a

janzenista tanoktól elálljon. Halála után nővére, Ágnes vette át a kolostor vezetését, ugyancsak ő is kitartott a legmakacsabb ellenállás mellett.

A janzenizmus tehát végső eredményben nem számolódott fel, — a Kelemen-féle bréve ugyan nagy eredmény volt, mert nemcsak a janzenizmustól, hanem a gallikanizmustól is megfertőzött francia főpapssággal szemben jelentett fölülkerekedést, — azonban mindössze ennyit jelentett. Az elvi kérdésben győzött Róma elvi igazságát nyilvánosan kénytelenek voltak elismerni, azonban a janzenizmus hitéleti gyakorlata valósággal belső herezisként megtartotta állásainak jelentősebb részét a francia társadalomban.

Amikor IX. Kelemen 1669 december 9-én meghalt, az Egyház diplomáciájának helyzete az európai hatalmak játékában roppant kényes volt, nem lehetett más feladata, mint egyensúlyt keresni a francia túlhatalom ellen. Franciaország belső állapota egyáltalában nem volt olyan, hogy a pápaság és az Egyház akár külső érdekeit is tartósan rá lehetett volna támasztani a csontig és velőig hatoló rothadt erkölcstelenségre és a katolikus formák mellett való kitartás ama színlelésére, amellyel XIV. Lajos ott térdelt szeretője mellett a pompás udvari kápolnában és imáit, amelyeket mondani látszott, ágyasáéval egyesítette.

Az Egyház és a pápaság nehéz helyzete magyarázzák meg, hogy a következő konklávé alig akadt pápajelölt. A választás végre Altieri bíborosra esett, aki X. Kelemennek (1670—1676) nevezte magát.

A PÁPAI TRÓNRA MEGVÁLASZTOTT AGGASTYÁN, aki ekkor 80 éves volt, ifjúkorából még emlékezett a spanyol hatalom virágkorára és a spanyol orientációt képviselte. A spanyol hatalom ugyan semmiképen sem volt az, ami eddig, a pápai politikának viszont mégis bátrabb és szabadabb légkört adott az új francia állam vonalvezetésére.

Az agg pápa szívesen hagyta a részletügyek vezetését unokaöccsére, viszont nagyvonásokban helyesen és okosan irányított: támogatta Lengyelországnak törökellenes harcat, az érdekelt országokból kívánt koalíciót összehozni a török ellen és ebben semmiféle nehézség és kilátástalanság nem törte meg szándékait. Hétéves pápaságának ezt az óriási hagyományát XI. Ince valósította meg.

Pápaságának majdnem egész időszakát a francia államnak újból feléledt gallikán egyházpolitikai gyakorlatával való viaskodás tölti ki, mégpedig mind a Regália-jognak, mind a követségek azilum-jogának kérdésében.

A Regália-jog már régóta volt viták tárgya. Lényege az volt, hogy bizonyos meghatározott püspökségek jövedelmét széküresedés esetén a király élvezte, és a plébániák kivételével ő adományozott olyan javadalmakat, amelyeket a püspöknek volt joga adományozni. Ez a gyakorlat onnét fejlődött ki, hogy ezek a püspöki birtokok a francia egyház és francia királyság történetének különböző időszakában a püspököknek hűbérbe adott királyi birtokok voltak. A gyakorlatnak e hűbéri forrása azonban idővel feledésbe ment és ugyanezeket a jogokat a királyság szerette volna az összes püspökségekre kiterjeszteni. Gyakorlatilag ez meg is történt, 1673-ban XIV. Lajos a Regália-jogot mint királyi hatalomból származó és az összes püspökségek felett érvényes jogot törvénybe is iktatta. X. Kelemen erőlesen tiltakozott ellene, magában a francia püspöki karban keresett támasztékokat, azonban a királyi kormány sikeresen szervezte meg a gallikán hagyományhoz hű püspöki kar ellenállását. Ez a kérdés is felszámolatlan maradt és megoldása X. Kelemen utódjára várt ugyanúgy, mint az azilum-jogé, amelyet az agg pápa oly méltósággal és bátran korlátozott a követségek menedékjogával szakadatlanul visszaélő francia követek számára.

XI. Ince pápasága. Egyénisége. Az izlám támadásainak új veszélye, mint uralkodásának kezdettől fogva legnagyobb aggodalma. Avianói Márk küldetése. Európa politikai egységbe való hozásának akadályai. Magyarország felszabadításának beleillesztése a pápai világpolitika célkitűzéseibe. A törökellenes vállalkozások hatásai. VIII. Sándor és XII. Ince pápasága.

Az új pápa, kit a bíborosok majdnem egyhangúlag választottak meg, és aki XI. Incének (1676—1689) nevezte magát,¹ gazdag és régi olasz kereskedőcsaládból származott, fiatal korában nem is igen gondolt arra, hogy pappá legyen. Katona szeretett volna lenni, és ha nem is lett az, egész lényében megőrizte azokat a hatalmas hadvezéri ambíciókat, amelyek fiatal kora idején a katonaság felé vonzották. Mint egyetemi hallgató került egy bíboros környezetébe, a bíboros szeretete volna őt az egyházi pályán látni és buzdította, hogy mint egyházjogász, használja fel fényes képességeit és induljon az ott tündöklő pályafutás felé. Ő azonban külső és fényes pályafutás kedvéért nem akart pap lenni: nem érezte magában a hivatás hívó szavát.

AZONBAN AZT, amit nem tudott előidézni nála a fényes pályafutás reménye sem, előidézte az isteni kegyelem: mint nápolyi diák, kapcsolatba került a kapucinusokkal és szentéletű gyóntatójának hatása alatt határozta el, hogy az egyházi rendbe lép. Amikor Rómába visszatért és pappá szenteltette magát, két bíborosban is talált hatalmas pártfogót, akik buzgón pártfogolták a fiatal egyházjogász előmenetelét. Az egyik pápai bíróság tagja lett, s amikor kiderült, milyen éles érzéke van szervezési és kormányzási kérdésekhez, a pápai állam egyik kerületének kormányzói székébe került, nagyon fiatalon. Itt mutatott teljesítményeiért kapta meg alig harmincnégy éves korában a bíborosi kalapot.

A „szegények atyja”, — így nevezte X. Ince az új kardinálist, aki maga a kormányzói területén valóban a szegények atyja volt. Négy évig kormányozta a novarai

püspökséget és sikerült az ottani klérust reformálnia. A jótékonyága mellett ekkor tükrözőtt ki rajta jellemének egy másik tulajdonsága: aggályos lelkiismeretessége papi székek betöltésében. Azonban a vidék éghajlata megrendítette egészségét és súlyos betegen vonult vissza Rómába, ahol a jótékonyáságnak élt, amíg a pestis mindenki elé nem tárta ebben való nagyságát. Kórházakat alapított, hónapokon át látta el ennivalóval a Tiberis áradásától tönkretett proletár-városrészek lakóit és e mellett ő bíborosi jövedelmének tekintélyes részét küldte Lengyelországba a törökellenes harcokra. Ő volt a legszentéletűbb bíboros, kora reggel mondott misét templomaiban. Az egyszerű nép között vett részt ájtatosságaikon, így például minden pénteken ott lehetett látni a jezsuiták templomában, a Gesù-ban, ahol a jó halál kegyelméért imádkozott. Éppen szent élete miatt választották meg pápává, — a bíborosok között sokan voltak politikai tehetségek, diplomaták, tudósok, de egyik sem merte vállalni az új pápára váró feladatokat és azért tették meg pápává a szentéletű embert. Mint ahogy prelátus korában élt, úgy akart élni mint pápa is: visszavonultan, jámborul és szigorúan.

Roppantul takarékos volt. Amikor pápa lett, nem is csináltatott új ruhákat, elődeinek ruhatárából válogatta ki azt, ami számára szükséges volt s a fehér köntösöket mindaddig hordta, míg szét nem foszladoztak. Csak amikor fülébe jutott egy magasrangú követnek erre vonatkozó megjegyzése, akkor a tekintély kedvéért szánta rá magát egy-két új ruhadarab beszerzésére. Ugyanilyen egyszerűek voltak szobái is, két szobában töltötte el úgyszólván egész életét: egy egyszerű hálókamrában aludt, dolgozószobájául pedig az egyik egészen dísztelen s egészen üres terem szolgált, elintézetlen ügyek sohasem gyűltek fel asztalán, egy egyszerű faasztal mellől tudta kormányozni az egész keresztény világot. Reumája és gyomorbaja a legnagyobb visszavonultságra kényszerítették, éppen csak egészségi okokból sétált a vatikáni kertekben, egyébként a fogadások óráit kivéve úgy élt, mint valami magábavonult remete.²

Diplomáciája elnyűhetetlen fáradtsággal dolgozott azon, hogy legalábbis rövid időre helyreállítsa a keresztény Európa egységét. Milyen ellenséges erőket kellett

leküzdenie, azt misem mutatja jobban, mint az ügyet előkészítő kitűnő megbízottjának, Marco D'Avianonak útja és az a tengernyi kaland és szenvedés, amelyen keresztülment.

1680-ban, amikor az izlám nagy támadása valószínűvé vált, XI. Ince mint valami új Kapisztránt: D'Aviano Márkot, a mindenekelőtt olasz területen, de Itálián kívül is ismert bőjti prédikátort és csodatevőt küldte ki, hogy az ő rendkívüli egyéniségét használja fel a felmerülő személyi ellenállások leküzdésére.

D'AVIANO MÁRKNAK ezen az útján ragyogott fel a nagy keresztény népszónokok és hitszónokok stílusa utoljára Európa történetében; ugyanaz a stílus, amelyben Clermonti Péter a kereszteshadaknak prédikált, amelyben sz. Domonkos és Assisi sz. Ferenc korukat átforgató lelki mozgalmakat keltettek, s amellyel Pádusi sz. Antal, Sziénai sz. Bernardin a politikai egyensúlyát elvesztett Itáliában tudtak politikai biztonságot teremteni, vagy ahogy Kapisztrán sz. János tömegeket mozgató meg és néphangulatot keltett, mielőtt fejedelmek értelmét és szívét mozgatta volna meg.

A diplomácián kívül most újra ez, egy népmozgalom keltése volt a pápaság kezében az eszköz arra, hogy a vonakodó politikai Európa vezetőit erkölcsileg befolyásolja. A küldetést elvállalva D'Aviano 1680-ban Bosenen, Brixenen és Clausenen át Innsbruckba ment az ott betegen fekvő Károly herceghez, de egész útján végig, mint a mögötte felgyúlt tűz, a prédikációi által felrázott néphangulat kísérte. Károly herceg a Habsburg-monarchia katonai elhatározásait jelentette és nem volt jelentéktelen számára az az erkölcsi erő, amely céljainak kedvezően rázta fel ezekért a célokért az elsősorban érdekelt volta ellenére is közönyös, vagy legalább is vonakodó és bizalmatlan osztrák népet. Ugyanez volt a hatása akkor, amikor Salzburgon,

Braunaun és Passaun át Linzbe sietett, — ekkor már egész Ausztria felett uralkodott a „Türkengefahr“ félelme és a császári udvar már Linzbe vonult vissza. Újból mint valami diadalt, az ellenállásra felgyúlt nép lelkét rakhatta Lipót lábai elé s a pápa legszemélyesebb üzeneteit. A Lipóttal két héten át folytatott tanácskozásain sokat ismert meg a török ellen való európai küzdelem problémáiból és nehézségeiből.

INNÉT VISSZATÉRT OLASZORSZÁGBA, 1681-ben Velenében van és ott alkuszik, a maga hatalmának alkonyatában is oly kényes és gögös Serenissimával, a fenséges velencei köztársasággal, s a még most is ezer érdekszállal Kelethez kötött bankár- és diplomataváros nagyurainak szívét ismét csak az ő prédikációi által hullámbzásba hozott köznép felgyújtásával befolyásolja. Nem sokkal később Franciaországba megy és XIV. Lajost kívánja megnyerni egy néhány éves politikai istenbékéjének, hogy mozgassa maga körül a néphangulatot. De itt a fejedelmi abszolutizmus idején a politika független a néphangulattól és veszélyes lázító, aki az állam ellen erre appellál. A hivatalos államhatalom egyenesen az életére tör, de maguk az üldözésére küldött hivatalos közegek rejtik el, dugják szénásszekérbe és csempézik ki az országból.³ Erre körül prédikálja Franciaországot, Brüsszelen, Antwerpenen,⁴ Genfen, Brüggen, Löwenen és Lüttichen át vonszolja maga után a tűzcsóvát, azután a Rajna-mentét tölti meg prédikációival, majd Svájcra át visszatér Itáliába.

1682-ben újra Ausztriában van, ekkor prédikál először Bécsben. 1683-ban végre kibontakozik Európa felett a veszély valósága, megindul a török támadás, de már az előtte szállongó hírek lélektani nyomása olyan félelmetes, hogy a császár mint pápai delegátust kéri a sereghez. Egy lelkileg tespedt, önmagában nem bizó Európa adta a hadakat ehhez a sereghez; összetartó és ellenálló erőkké D'Avianonak kellett őket olvasztania.⁵

Bécs felszabadításának legfényesebb jeleneteit is Marco D'Aviano szereplése adja. 1683 augusztus 28-án még Páduában van, de szeptember elsején Innsbruckon

át már Linzbe ért s a nagy bizonytalanságban óvatosan előrenyomuló sereggel lefelé tart a Dunán s szeptember 8-án a Tulln melletti táborban ő mondja a hadjáratot megnyitó ünnepélyes tábori misét, fellelkesíti a hadsereget és megakadályozza a fenyegető egyenletlenséget. Szeptember 12-én a Kahlenbergen van és ott mond misét Bécs felszabadulásáért. A keresztény seregek az ő oldala mellől vonulnak a küzdelembe.

A keresztény hadak a bécsi erdő magaslatairól közelítették meg az ostromló sereget. Balra Lotharingiai Károly hadserege és a szász lovasság, középen a birodalmi német törzsek, jobbra a lengyelek és a császári lovasság. A német erők megosztottságára és alakatlan voltára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy évszázadok óta először egyesültek közös akcióba, — és akkor sem más hatalom, egyedül a pápaság tudta őket úgy ahogyan egyesíteni és együtt tartani.

Bécs felszabadítása óriási eredménye volt a pápai diplomáciának. Az egyetemes európai önzés és kislátókörűség megállt volna ennél az eredménynél, a korabeli Európa politikai köztudata sokkal fejletlenebb volt, a fejedelmi udvarok légköre és tényezői sokkal zavarosabbak és zűlésebbek, semhogy túl tudtak volna emelkedni apró dinasztikus és helyi érdekeken és viszályokon. Az egyetemes Európa tisztultabb légkörét mindenesetre kétségtelenül a pápai politika jelentette ekkor és egyedül ő volt képes a törökellenes erőket további működésre aktualizálni a legerősebb európai quantitáé négyezébe: Magyarország javára.⁶

Egyedül ő volt az, aki ezt szíven viselte s akaratával végrehajtotta. Ez valószínűleg akkor fog feltárulni a maga teljes mivoltában, amikor a történeti kutatások egy eddig teljesen elhanyagolt oldalról, a török fél

felől is feldolgozzák majd a megfelelő anyagot. Egészen bizonyos, hogy a török politika világosan felismerte a pápa szerepét, — a velencei szenátusnak azt jelenti a konstantinápolyi követ, hogy a törökök senki mástól nem félnek, egyedül a pápától.

Minden korok egyik legnagyobb szabású diplomáciai hadművelete volt és marad ez a fáradozás, amellyel XI. Ince szinte diplomáciai ostromzárral veszi körül Franciaországot. Ennek a kornak Franciaország az uralkodó nagyhatalma, diplomáciája szinte tirannikusan szab irányt az egész kontinens számára, központi helyzeténél fogva meg tud akadályozni nemtetsző kezdeményezést. S XIV. Lajos szinte önkívületig menő világsággal tartja magát az irányvonalhoz: nem engedni más nagyhatalom kialakulását Európában. Mégha az egyetemes keresztény érdekekkel ellenkezik is ez a kegyetlen makacsság. És mégis marad ereje, hogy ezt az elhatározását végrehajtsa.

Viszont vele szemben alig van más reális erő. A Habsburgok soknyelvű, soknépű, sok jogigényű feudális államhalmazata a maga nehézkes és elmaradt közigazgatásával, ólomsúlyú feudális bürokráciájával, lelki és földrajzi széttagoltságával, a török és francia nagyhatalom közé szorultságával: nem jelentett komoly s kezdeményezésre képes erőt. Az északi németiség a westfáliai béke után elgyöngültségben volt és anarchiában, a spanyol hatalom összes belső erői holt ponton. Az északi Európa teljes megosztottságban. XI. Ince politikája egyesített minden egyesíthetőt, roppant ügyességgel alkalmazkodott az adott diplomáciai irányvonalakhoz. Első Lipóttal 1681 óta franciaellenes szövetségben volt Spanyolország, Németalföld és Svédország. Ez volt a mag, amelyhez a pápa hozzácsatolta még Lengyelországot és Velencét. De Európa történetében még rövid időre sem szerepelt ekkora méretű diplomáciai szövetség:

XI. Ince pápa siremléke.

Krétától és Korfutól Upsaláig s Visztulától Gibraltárig. Azonkívül a pápaság rendelkezései nyomán végre kialakult az az egyetemes európai közhangulat, amellyel még a Napkirály roppant politikai és hadihatalmának is nehéz lett volna szembeszállani. Legalább is kénytelen volt felfüggeszteni hadiakcióit és tűrni, hogy legkitűnőbb katonái magánvállalkozásként résztvesznek a pápa szervezte törökellenes hadjáratban.

De volt még más nehézség is. Ott volt a hadjárat pénzügyi alátámasztásának kérdése. A megmozdított országok között egyik sem rendelkezett finansziális feleslegekkel, legkevésbé a legjobban érdekelt fél, a Habsburg-birodalom, sőt annak reménytelen és sivár pénzügyi helyzete nyomasztóan hatott az egész hadjáratra. A pápaság viszont már megmozdító első segítségként is 1,200.000 forintot bocsát a hadseregszervezés rendelkezésére. Gazdasági és diplomáciai alátámasztással így sikerül 180.000 főnyi hadsereget kiállítani — 150 év után végre Magyarorszáért. Európa magától, afféle érzülettől és ösztöntől hajtva erre mindvégig képtelen lett volna, mintahogy eddig képtelen volt erre 150 éven át. Ez most történt először! 1684-től kezdve tehát megindult a magyar felszabadító háború s ennek szinte mindenegybes mozzanatához fűződik a pápának valamilyen közvetlen ténykedése.⁷

A törökellenes európai akció nagy pápájának halála után újra néhány halványabb egyéniség következett a pápai trónon. XI. Ince két utódjának, VIII. Sándornak⁸ (1689—1691) és XII. Incének⁹ (1691—1700) alig volt más dolga, mint hogy felszámolja elődje örökségét, a franciákkal való ellentétet, ami meg is történt, mégpedig úgy, hogy maga a francia állampolitika volt a kezdeményező és meghajló fél. Már maga az első követ, aki XI. Ince halála után megjelent Rómában, megígérte,

hogy visszaadja Avignont és lemondott a francia követ-ség menedékjogáról. Az eredmény a pápaság erkölcsi magatartásának roppant következetességéből és méltó-ságából fakad. S noha a spanyol és francia párt viszá-lya egész idő alatt kettészakította a bíborosi kollégiu-mot, mégis nyilvánvaló volt, hogy a pápai szék még a Kúria legbensőbb hivataláig és az Egyház legmaga-sabbrangú testületéig hatoló befolyások között is megőrzi a maga függetlenségét és méltóságát. Eleve bizonyos volt, hogy bárki kerül a pápai székbe, meg kell hogy hajoljon a pápai hivatalt kötelező erkölcsi kényszerek előtt. Bizonyos volt, hogy nem akadhat olyan pápa, aki a francia királyság bármekkora politikai hatalmával szemben is, bármiféle politikai eszközöktől kényszerítve is lemondhatna az Egyház lényeges jogai-ról a francia monarchia és francia állam javára. XIV. Lajos egyéniségét nem kedvezőtlen színben tünteti föl, hogy egy rá politikailag előnyös fordulatban hajolt meg a pápa előtt a gallikánizmus kérdéseinek az egész századot oly sok keserű viszályal megtöltő ügyében.

Két esztendőn át folytak a tárgyalások. XII. Ince szakadatlanul elutasította a francia papság által elébe terjesztett formulákat, végül kénytelen volt a másik fél kijelenteni, hogy minden, amit a francia egyház és papság különleges jogairól a világi fórumok határoztak, semmis és érvénytelen: „Szentséged lábai elé borulva bevalljuk e fölött érzett kimondhatatlan fájdalunkat!” — írták a pápának. Ime: a pápai trónusról egy még az átlagból is alig kiemelkedő gyenge egyéniség is képes volt megtartani és megtartatni a pápai szék jogait és méltóságát, és feltétel nélküli meghódolásra bírni Európa vezető államának és nagyhatalmasságának a pápai szék főhatalmának gyakorlását tagadni kívánó papságát. Maga XIV. Lajos is személyesen, személyes levélben

közölte a pápával, hogy a gallikán cikkelyeket kötelezővé tevő intézkedését visszavonja.

Az Egyháznak a pápaság által képviselt álláspontja, az Egyháznak árnyalatok nélkül való egysége tehát tagadhatatlanul győzött. Azonban már maga is sokat és súlyosan számított, hogy egy európai állam hivatalos politikája tartott ki dacosan mellette évtizedeken át. Nem lényegtelen az sem, hogy a pápaságnak egy hatalmas európai koalíció franciaellenes harcának győzelmi esélyéhez csatlakozva kellett kivívnia a maga igazát. Nagyon sokat mondott az is, hogy míg gallikán tételek érvényességét, a francia állam hivatalos állásfoglalását ünnepélyes módon, a helyi parlamentek gyűlésein és templomok szószékein hirdették ki az egész birodalomban, addig a visszavonás majdnem néma csöndben történt, magánlevél útján. S azután is, hogy ez a magánlevél elküldetett: XIV. Lajos ragaszkodott ahhoz, hogy a gallikán tételek érvényességét továbbra is nyíltan és szabadon hirdethessék Franciaországban. Mikor ezt egyházi részről szemére hányták, azzal a formulával élt, hogy ő maga elismeri ugyan ezeknek a tételeknek érvénytelen voltát, de arra nem kötelezte magát, hogy megakadályozzon bárkit is a tételeknek hirdetésében, ha az illető maga azokat helyeseknek tartja.

Ugyanakkor, mikor XII. Ince alatt a pápaság sikerrel vetett véget egy benső hátránynak, a nepotizmusnak s elvileg hosszú időre le tudta küzdeni a gallikánizmust: újabb krízist készítettek elő az idők a spanyol örökösödés kérdésének elhomályosulásában.

RANKE, aki a tárgyból fakadó szempontok nélkül s meglehetősen ellenséges szemmel először kísérelte meg a pápaság történetének megírását,¹⁰ úgy látja — s mindenestre erős túlzással — a pápaság helyzetét, hogy az a

spanyol-francia ellentétre támasztotta hatalmát, illetőleg egész Európával szemben másfél századon át a spanyol királyság erejére támaszkodott. Ezt a hatalmi támasztékot ingatta meg a spanyol élet erőinek belső válsága, a spanyol világhatalom alkonyodása és Spanyolországnek az aktív európai hatalmasságok közül való fokozatos kikutatódása, most pedig egyenesen az, hogy Spanyolország trónjának betöltése vált bizonytalanná.

Az európai kabineteket már évek óta foglalkoztatta a kérdés. Minthogy a testileg és szellemileg egyaránt gyenge II. Károly király gyermektelen volt s mind Lipót császár, mind XIV. Lajos az ő nővéreit vették feleségül: a rokonság jogán mindkettő a saját utódai egyikének szánta a spanyol trónt. Mégpedig Lipót császár Károly főhercegnek, második fiának, XIV. Lajos pedig unokájának, Fülöpnek.

A kérdés a Szentszéket is erősen foglalkoztatta, érthető okokból. Egy velencei követi jelentés beszámol arról az általa hitetlenkedve fogadott információról, mely szerint a pápaság a francia igények ellen foglalt volna állást, hogy XII. Ince azt tanácsolta volna Károly királynak: eleve francia herceget jelöljön ki utódjául.

A követi jelentés azért találta értetlennek a hírt, mert közismert volt, hogy a pápa álláspontja Franciaország ellen van. Ez valóban így is volt sokáig. Azonban a francia diplomácia rendkívül ügyesen fáradozott abban, hogy a pápát véleménye megváltoztatására bírja, viszont ugyanakkor II. Lipót diplomatái nehézségek voltak és merevek s több érdekellentét és sértődési felület kínálkozott a pápaság számára. A Habsburg-politika részéről ott volt mindenekelőtt a hannoveri választófejedelemség felállítása; tőle a pápaság mint a német protestantizmus újabb hatalmi megerősödésétől tartott, azonkívül ott volt a Habsburg-követség rendkívüli azilumjogának erőltetése s Lipót követeinek nem

egy esetben sértő fellépése. Mindezek ellenére a pápa olyan kiutat keresett, amely egyformán ellensúlyozta volna mindkét örökösödési és hatalmi igényét: neki külön jelöltje volt a spanyol trónra József Ferdinánd bajor trónörökös személyében s az ő tanácsai szerint II. Károlynak ezt kellett volna fiává fogadnia és trónörökösévé tennie. De a jelölt 1699-ben bekövetkezett korai halála sok aggodalmat okozott Rómában s bizonyossá lett, hogy a pápai politikának vagy a francia vagy az osztrák hatalmi igények javára kell döntenie. A hangulat lassan, de egyre határozottabban a francia oldal felé tolódott el, amikor II. Károly arra a hírre, hogy az európai hatalmak fel akarják országát osztani, a pápához fordult: XII. Ince nem ok nélkül ajánlott neki francia örököst, mégpedig a szóbanforgó Anjou Fülöpöt. A pápa kijelentette, hogy ez a megoldás a legjobb és a legteljesebb s legjobban megfelel mind Spanyolország, mind az Egyház érdekeinek. 1700 november 1-én, nem sokkal halála előtt Károly király valóban Anjou Fülöpöt nevezte meg örökösének.

Ezzel a baljós örökségüggyel zárult le a viharos 17. század s következett az új. Ki sejthette volna, hogy 1799-ben mivel fog végződni!

JEGYZETEK.

1.

¹ Pastor: Geschichte der Päpste im Zeitalter des fürstlichen Absolutismus. Vierzehnter Band. Erste Abteilung: Innozenz X., Alexander VII., Klemens IX. und X. (1644—1676) 15—299. ² L. jelen mű VI. k., Csóka Lajos: A katolikus megújulás kora. 293 k., 319 ³ Baill Opera, Colon. 1696. — Duchesne, Hist. du Baianisme, Douai 1731. ⁴ Jansenius, Augustinus sive doctrina s. Aug. de humanae naturae sanitate, aegritudine, medicina adversus Pelagianos et Massilienses. Lov. 1640. ⁵ Ouvres, Lyon 1679; Laferriere, Étude sur J. Duvergier de Hauranne, Louvain 1912. ⁶ Ouvres de M. A. Arnauld, Lausanne 1780. ⁷ Voltaire, Siècle de Louis

XIV. Ouvr. Compl. XIV. 170 (Előbbi Voltaire-idézet is.) ⁸ Pastor: i. m. 161—256. ⁹ Rapin, Histoire du Jansenisme. Paris 1861. Rapin, Mémoires sur l'Eglise et la Société, la Cour, la Ville et le Jansenisme. Paris 1865. ¹⁰ Id.: Gardiner, History of the Commonwealth. London 1897—99.

2.

¹ Pastor: i. m. XIV/1. 303—524. ² U. o. 73—75. ³ U. o. 527—610.

3.

¹ Pastor: i. m. 669—1041. ² Bojani, Innocent XI. Roma 1810. ³ Guillott Gaston, Le Père Marc d'Aviano a Vienne au 1683. D'après des Documents inédits du Ministère des affaires étrangères. Études Franciscaines, tom. 13. Avril 1905. ⁴ Hildebrand O. M. Cap., Marcus von Aviano in Antwerpen 1681. ⁵ Contarini, Historia della Guerra del Leopoldo I. Imperatore e dei Principi collegati contro il Turco, Venezia 1710. ⁶ Szemző László, XI. Ince pápa és a török hatalom megtörése Magyarországon. Bpest 1913. ⁷ L. Fraknoi történetírói életművének vonatkozó kutatásait: Monumenta Vaticana Historiam Regni Hungariae Illustrantia, Bpestini 1886. Series II., Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Szent-székkal, Bpest 1902. III. k. XI. Ince pápa, Bpest 1886, Buonvisi bíboros jelentései. ⁸ Pastor: i. m. XIV/2. 1047—1072. ⁹ U. o. 1073—1166. ¹⁰ Ranke, Die römische Päpste der letzten vier Jahrhunderten, 1—3. B. Leipzig 1885.

1.

XI. Kelemen pápasága. A spanyol örökösödési háború. A pápai politika XIV. Lajos oldalán. XI. Kelemen politikai terveinek súlyos veresége. A Habsburg-birodalom megerősödése és vele új államegyháziági törekvések jelentkezése.

A 18. század folyamán 1700-tól 1799-ig, mindössze 8 pápa uralkodott, köztük XI. Kelemen¹ (1700—1721) 21 éven át, VI. Pius pedig 24 éven át. Az első ujjongva, virágok között koronázták meg sz. Péter dómjában, a koronázásról szóló rézmetszet mérhetetlen tömeget, ünneplők tengerét mutatja Bernini oltárának bronz-oszlopai körül, — az utolsó a francia forradalom győztes csapatai által elhurcolva, száműzetésben halt meg Valence-ben. A közbeeső száz év csalódások, keserűségek és kudarcok súlyos sora a pápaság számára.

A kezdődő század megkoronázni látszott azt a roppant emelkedést, amit Franciaország az elmúlt két században mutatott, s most úgy látszott, hogy a cél-tudatosság és szerencse kezére adják a spanyol örökséget. A 16. századnak ezt a világhatalmát megviselték ugyan az idők, de még mindig vakító fénnel világolt a világtengerek felett messzi kontinensekre kiterjedő spanyol dicsőség. A spanyol birodalom veszteségei ellenére is óriási volt: az egész Pireneusi félsziget, afrikai és indiai gyarmatok, a középamerikai szigetvilág, Mexikó, majdnem az egész Dél-Amerika. S a Napkirály, kinek építései éppen ekkor fejezték be a ragyogó Versailles-t s aki Európa legnagyobb és legnépesebb országának teljesen megszervezett hatalmára támaszkodva a legnagyobbnak tűnt fel az európai uralkodók között Nagy Károly óta: elfogadta ezt az óriási örökséget,

hogy unokája révén a francia birodalom hegemoniája alatt a saját uralmi befolyása alá csatolja.²

XIV. LAJOS EKKOR már öreg ember volt, mintegy negyven év óta ült a trónon s páratlan önkénnyel, munkaerővel és hatalommal uralkodott. Országának diktátora, első minisztere és lelegegánsabb gavallérja volt, személyes életpéldája gyalázatos bűnökkel telített meg egy egész társadalmat, csontig és velőig megrothasztotta a francia erkölcsi életet és sötét sebekkel borítja be azt a századot, amelyet már életében az ő századának nevezett a korabeli történetírás. Testi ereje ekkorra már megrokkant, értelmének átható világosságát elborította a hizelgés s minden jó és rossz tulajdonságának, még bűneinek is állandó tömjenezése. Ám tagadhatatlanul van valami nagyság abban, hogy megöregedve és megrokkanva is fel merete venni ezt a roppant harcot Európa ellen a félvilágért, amit a spanyol örökség jelentett. Ha számára kedvezően végződik a harc, akkor övé Európa a Rajnától Gibraltárig, Afrika a Baleároktól az Elefántcsont-partokig, s a mindkét amerikai kontinens a francia uralom alatt álló Kanadától egészen a Tüzföldre. Versailles fölött egy a Rómától és V. Károlytól elhomályosító világhatalom iszonyú délibábja lebegett. Meg lehetett érteni, hogy 12 éven át harcolt ezért a délibábert s meg lehetett érteni azt is, hogy mindazok az európai hatalmak, akik ennek a világbirodalomnak megvalósulásától féltek: minden válságon és kudarcon át kitarítottak a harcok mellett. Az emberiség történelmének ez volt az első igazi világháborúja, ennek a harcnak bonyodalmaiban harcok sora játszódott le Magyarországon éppúgy, mint a Rajna mellett, Hollandiában, a lombard síkon, a Földközi-tengeren, Észak-Amerikában, az Atlanti-óceánon, az Indiai-óceánon, sőt még a Japán szigetek körül is; ez az ügy foglalkoztatta az összes európai diplomáciákat, leginkább a pápaságot s éppen az utóbbit kínos bonyodalmakba vont, mert állásfoglalását mindkét fél feszült érdeklődéssel figyelte s bármely intézkedését, amely az egyik félnek kedvezni vagy a másiknak ártani látszott: egyházpolitikai bosszúállások követték.

Az örökösödési háború területileg is közvetlen közelről érintette a pápaságot. Nápoly, Szicília, Szardí-

nia, Párma és Piacenza spanyol birtokok voltak s az érettség való harcban egész Itálián csapatok vonultak keresztül-kasul, de ettől függetlenül is Európában és Európán kívül szakadatlan váltakozással hullámoztak a harc fordulatai. Ebben a harcban sok keserűség és súlyos csalódás érte XI. Kelelent.³

Egészen bizonyos, hogy ő őszinte meggyőződéssel állott XIV. Lajos oldalán. Annakidején, még mint bíboros, tagja volt a bizottságnak, amely VIII. Sándor alatt a spanyol örökösödés kérdésében mérlegelte a kúria állásfoglalását s nem utolsó sorban az ő befolyása volt a döntő a franciapárti állásfoglalásnál. Mint pápa is ezt a felfogást képviselte s hitt abban, hogy állásfoglalása a gyakorlati politikusé, aki a valóság tényeivel számol. Erősnek tartotta a francia monarchiát a harc véghezvitelére, hitt XIV. Lajos makacsságában és szerencséjében s nem hitte, hogy a francia monarchia ellen tartósan és sikerrel harcolhatna egy szétdarabolt erőkből álló s egyenként súlyos belső bajokkal küzdő államokra támaszkodó s tagjaiban egymás között viszálykodó koalíció. Azt is remélte, hogy Itáliát és a pápai államot megkíméli a háború; ez a várakozása mindjárt kezdetben nem teljesedett. Lipót francia származású hadvezére, Savoyai Jenő, kiűzte a franciákat Észak-Olaszországból, elragadta a pápaságtól Pármát és Piacenzát, kényszerítette a pápát arra, hogy a pápaság területén át küldhesse csapatait Nápoly meghódítására, ahonnan a Habsburg-ház hadai ki is verték a Bourbonokat.

Még Lipótnál is keményebben viselkedett a pápaság mint politikai és harctéri ellenfél ellen I. József: politikája sorra bírta elpártolásra a pápai szövetségtől az itáliai apró fejedelmeket, csapatai sorra szállták meg a pápai állam részeit, az egyházi állam hadserege, amely gyakorlatlan és gyarlón felszerelt volt, csak siralmasan tudott védekezni. A pápa a francia állásfoglalásnak ezen

az itáliai szárnyán szakadatlanul hitt a francia győzelemben, végül reményeinek össze kellett omolniuk és 1709-ben bele kellett nyugodnia a békefeltételekbe, amelyek nem voltak alapjában véve kedvezőtlenek. A megszálló csapatok eltávoztak a pápai állam területéről, viszont neki el kellett ismernie, mint spanyol királyt, III. Károlyt. XI. Kelemen csak a neki adott határidő legutolsó napján éjjel előtt egy órával írta alá ezt a feltevést, amikor a császári hadak már készen állottak Róma, Vatikán és az Angyalvár megszállására.

A spanyol örökösödési háború megtörte a francia hatalom eddigi felemelkedésének útját és a század végéig megváltoztatta Európa képét. Legjelentősebb eredménye az volt, hogy a francia nagyhatalom mellett kialakult egy új nagyhatalom: a Habsburgoké.⁴

A változás nem jelentéktelen. A Buda felszabadulása előtti Ausztria afféle kishatalom, az örökös tartományok keskeny és bizonytalan sávja Kelet és Nyugat között; hatalmi ambícióival kiszorulva Németországból, Kelet felől pedig a töröktől szorongatva. A mohamedán hatalom az egész 17. századon át súlyos nyomással feküdt rá a Duna-völgyre, nem engedte egy pillanatra sem lélegzethez, európai akciókhoz jutni a Habsburg impériumot. Viszont a felszabadító háborúk után ugyanez a monarchia: európai nagyhatalom, óriási területre és népességi rezervoárra támaszkodva, roppant gazdasági erőfeszítésekre képes; a spanyol örökösödési háború idején már tud egyszerre két fronton is harcolni s van idő, amikor éveken át 140,000 embert tart állandóan fegyverben. Ezeket a lehetőségeket harctéri eszközökkel Savoyai Jenő valósította meg:⁵ ő győzött Hochstedtnél és verte ki XIV. Lajos rajnamenti hódító törekvéseit a német földről, Oudenardnál felszabadította a Németalföldet és V. Károly császár örökségét, Turinnál megtörte a franciák

lombardiai törekvéseit, az általa megszervezett vár- és hadrendszer vonaláról pedig a Rákóczi-féle szabadságharc kilenc éve alatt kilencszer verték vissza a korszerűtlen hadszervezetű magyar szabadcsapatokat. Kardja megsabta legnagyobb kiterjedési területét a Habsburg impériumnak, mely az ő győzelme után vált osztrák-magyar monarchiává. A dunamenti nagy dinasztikus monarchia igen nagy súllyal jelentkezett ettől fogva az európai politikában, és ereje ellenségesen jelentkezett a pápaság politikai hatalma felé is. Mindenekelőtt az itáliai egyensúly változott meg. Lombardia és Toscana ettől kezdve több mint másfél századon át az osztrákoké. Itália fele ezzel az Alpokon túli monarchia kezére jut, s a pápaságnak nemsokára súlyos gondokat okoz ez a szomszédság, amely nem fog habozni, hogy francia mintára ki ne fejlesszen egy saját dinasztikus államegyháziságot. Ez az államegyháziság már XI. Kelemen uralkodási ideje alatt VI. Károly császár és magyar király trónralépésével jelentkezett, Mária Terézia hosszú uralma alatt rendszerré vált s fokozódott, József alatt pedig legvégső formájáig jutott s a mi nemzedékünk életideig kihatóan befolyásolta az óriási birodalom területeinek katolikus életét.

2.

Újabb harcok a janzenizmussal. A Port Royal feloszlatása. A janzenizmus utolsó középpontja a párizsi érseki palotában. A francia nemzeti zsinat és az appellánsok elítéltetése. A harc újból a pápai főhatalom illetékességét érinti. A mozgalom belső csődje és felszámolódása. Hatásai.

A janzenizmus körüli harcok XI. Kelemen alatt újra teljes erővel fellángoltak. Az újabb bonyodalom annak kapcsán tört ki, hogy a Sorbonne kedvező választ adott a janzenisták által régóta bolygatott kér-

désben: vajjon érvényes-e a feloldozás, ha olyan pap-tól származik, aki az Egyház által elítélt öt janzenista tételt az Egyházzal együtt kárhoztatja, de azt vallja, hogy ezek a tételek nincsenek benne Jansen könyvében. A Sorbonne válaszából azt következtették a janzenisták, hogy mindenki, aki ezt így vallja, nem köteles egyébre, mint a fenti öt tételről való hallgatásra, — „jámbor elhallgatásra”.¹

A FRANCIA EGYHÁZI KÖRÖKBEN teljes erővel fellángolt a harc, s az Egyház helyes orthodoxiája mellett hűen kitartó körök ismét a pápasághoz fordultak. XI. Kelemen az 1705 július 5-én kiadott „Vineam Domini” pápai bullában kijelentette, hogy a jelzett „jámbor elhallgatás” nem elég, mindenkinek nyíltan, lelkiismerete belsejében is szakítania kell a fenti tételekkel. A bulla újból felkavarta Franciaországot. Noailles bíboros, párizsi érsek úgy akarta megkerülni a kérdést, hogy a Questio jurisban isteni, a Questio factiban emberi hittel kell alárendelni magát minden hívőnek. Fenelon püspök pedig egészen elutasította a bulla kihirdetését, és ez a vita már majdnem ellanyhult, amikor újra kirobbant, mégpedig minden villámának egész hevességével újra csak egy könyv lapjairól: a tudós oratoriánus szerzetes, Quesnel Pachasius, aki Arnauld Antal halála után a janzenisták szellemi vezetője lett,² egy szentírásfordítást készítettett, amelyben janzenista ízzel fordította, különösen Krisztus kijelentéseit, azonkívül elmélkedéseket fűzött hozzá és ezeket Noailles püspök, aki nemsokára Párizs érseke és bíborosa lett, egyházi jóváhagyással látta el. A megértést és békülékenységet mutató gesztus óriási feltűnést és egyuttal igen nagy tetszést is váltott ki. Ugyanakkor az elmélkedések janzenista tételeit roppant hevességgel kezdték támadni a jezsuiták, és az egyházi véleményhez hű püspökök közül sokan megtiltották a könyv terjesztését. 1708-ban XI. Kelemen is külön brévében tiltotta be terjesztésüket.

Franciaországban újabb vihar következett. A jezsuiták ismét ellenszenves színben tűntek fel. Voltaire, aki pedig jól látta a janzenizmus alapvető jezsuita-ellenességét, fanyarul gúnyolódik:

— Igaz, hogy a janzenisták megint csak nem akarnak mást, mint intrikát, de a jezsuiták sem akarnak mást, mint magukat fontosakká tenni!³

A helyzet újból a jezsuiták elszigetelt és magános harcává változott át ellenfeleikkel szemben, XIV. Lajos, akinek ekkori diplomáciai játékában szüksége volt a Rómával való jóindulatra is, börtönbe vettette Quesnel, mint akinek szereplése politikai veszélyt jelent. A király intézkedésére a forradalmat már ekkor, a század elején előkészítő szabadgondolkodó szellemi körök reakciója mozdul meg a király intézkedése ellen. Ennek ismét Voltaire ad hangot.

— A király — gúnyolódik — elég műveletlen, hogy ne tudja: az efféle pusztán spekulatív teóriák maguktól dőlnek össze, ha ráhagyjuk őket saját meddőségükre. Ebből államügyet csinálni annyit jelent, mint életerőt és fontosságot adni nekik!

Annak a brévének, amelyet Kelemen adott ki, különleges francia jogokra hivatkozva ellentmondottak a francia parlamentek, egyes püspökök, maguk a janzenisták, akik mellé ezúttal maga Noailles bíboros és párizsi érsek is odaállt.

A helyzet merőben új vonatkozásokat vetett fel, a pápai indextilalom Franciaországban való érvényességének kérdését, a jezsuiták ellen ismét hangoztatott vádakat, másrészt a jezsuitáktól egyes francia főpapok ellen emelt vádakat és kifogásokat. S végül újra ott kísértett a végeérhetetlen és szerencsétlen kérdés: most már Quesnel könyveiben szerepelnek-e valóban az elítélt tételek? XI. Kelemen sürgős és szorgos vizsgálót indíttatott meg mind e kérdésekben. Ami Quesnel könyvét illeti, nem is őt, hanem százegy elítélendő tételt vont ki belőle s kárhoztatott a híres Unigenitus kezdetű bullában (1713) s a párizsi bíborost kötelezte, hogy vonja vissza Quesnel Újszövetség-fordításának egyházi jóvá-

hagyását. A janzenista érzületű vagy gyakorlatú püspökökkel szemben való eljárásnál azonban újból végeérhetetlen zavarok merültek fel: éppen ezek vonakodtak a pápai bullát további magyarázat és a pápai jogoknak rájuk vonatkozó tisztázása nélkül elfogadni.

A bulla legjelentősebb eredménye azonban az volt, hogy megsemmisítette a janzenizmus szellemi mozgalmi központját, anyagi támaszát, a Port Royal apátságot, eretnek fészeknek bélyegezte a kolostort és mint pápai komisszáriust magát a párizsi biborost kötelezte arra, hogy hajtsa végre a kolostor feloszlatását, — az apácákat karhatalommal távolították el a rend más irányú kolostoraiba és a következő évben az épületet egész az alapokig lerombolták. Azok a villongások azonban, amelyek ekkor törtek ki, később a jezsuita rend feje fölött csaptak össze.⁴

NOAILLES ÉRSEK a Port Royal felszámolásakor lett ellensége a jezsuita Le Telliernek; és meg akarta semmisíteni őt rendjével együtt. Kémeket uszított a nyomába, elfogatta és felülvizsgálta egész levelezését és természetesen saját magáról is olvasott benne, mint olyanról, aki közel áll a janzenizmushoz és annak szellemét képviseli. Erre főpásztori jogkörével élve megvonta a jezsuitáktól a gyóntatás jogát.

Maga a napkirály valósággal egy nemzeti hitszakkadás esélyétől félt és igyekezett a kedélyeket megnyugtani. Azonban most éppen a francia klérusban mutatkozott a bullának egészen meglepő hatása. Különböző viták, amelyek különösen a pápaságnak a francia klérus felé való jogköréről szóltak, oly nagymértékben aláásták a pápaság tekintélyét, hogy a francia papságnak most már egyenesen a többsége tiltakozott a pápaságnak a francia ügyekbe való beavatkozása ellen.⁵

Ebből újból végtelen tusakodások sora keletkezett a francia egyházlő és Róma között; azok régi formu-

lákra hivatkozva különböző fellebbezéseket terjesztettek fel (appellansok), élükön a párizsi bíborossal a pápához; és a pápa tekintélyétől az egybehivandó egyetemes zsinathoz fellebbeztek. Háromszáz évvel a zsinati gondolat csődje után: ismét a zsinati kérdés kezdte szorongatni a pápaságot, olyan ügyben, amelynek dogmatikai igazsága egészen kétségbevonhatatlan volt. Ettől kezdve lett a kúria egyik csoportjának hagyománya, hogy a keresztény dogmatika épületének teljes befejezésére ki kell mondani a pápai tévedhetetlenség dogmáját.

Ugyanebben az évben megtörtént, hogy a nemzeti zsinaton résztvettek az összes püspökök; többségük hosszú tárgyalások után hajlandó volt a bullának engedni s a pápai illetékességet elméletileg és gyakorlatilag elismerni, de még mindig maradt egy kisebbség, amely minderről semmit sem kívánt tudni. Ez a párt maga írt fel a pápának és közelebbi felvilágosításokat kért. XI. Kelemen pápa és XIII. Ince kárhoztatták is ezt a nemzeti zsinatot és a zsinat maga is kimondta az anathémát a klérusnak lázadó része felett.⁶

A helyzet zavarosságához még inkább hozzájárult az, hogy a janzenista körök állítólagos természetfeletti eseményeket hoztak fel a saját igazuk mellett való bizonygatóételre.

MÁR 1656-BAN, még Lajos uralkodása előtt, annak kiskorúsága alatt, amikor a régens anyakirálynő már éppen feloszlatni készült a Port Royalt, hozta izgalomba Párizst Pascal unokahúgának, a kis Margarethe Pascalnak gyógyulása a Port Royal de Paris-templomban őrzött töviskorona egy darabjának érintésére. Az esemény már akkor is kedvezően hatott a janzenizmus ügyére, főképp az anyakirálynő mélyen vallásos kedélyét rendítette meg. Néhány évvel később hasonló módon, láthatóan minden természetes beavatkozás nélkül gyógyult meg egyik pillanatról a másikra súlyos bénaságából de Champagne festő lánya.

A Port Royal feloszlatása után pedig egy janzenista „szent” élete és halála kavarta fel a kedélyeket a janzenizmus mellett, Párisi Ferencé, a janzenizmus megszállottjái és aszkétáié.

Ez jómódú családból származott, de szüleinek halála után egész örökségét, még ezüst evőeszközeit is pénzzé tette, hogy azoknak a papoknak adja, akiket az „Unigenitus” bulla aláírásának megtagadása fosztott meg javadalmaiktól. Felvette a kisebb rendeket, ő maga pedig a legnagyobb szegénységben húzta meg magát Párizs egyik proletárkülvárosának padlásszobájában. Hogy életfenntartását megkeresse, szövőüzembe állt be, azonkívül pedig koldult másoknak és arról álmodott, hogy helyreállítja a Port Royal-i kolostort. Szobájába egy örület vett magához, akinek ostromoznia és kínoznia kellett őt. A szó leg-szorosabb értelmében halálra bőjtölte magát és teljes testi legyengültségben halt meg.

Halála után a népbuzgalom fellángolása szentként kezdte tisztelni őt, ruháit széthasogatták: rongyait mint ereklyéket kezdték tisztelni. Az általában szegények temetőjének ismert Szent Medárd-temetőben temették el és híre járt, hogy sírja felett sorozatosan történnek csodák. Mivel ennek kapcsán érzelmes és tumultuózus jeleneteknek egész sora játszódott le a temetőben, a király elrendelte a Szent Medárd-temető bezárását. A párizsi közvélemény ellenségesen fogadta az intézkedést, az utca érzélgős és lázongó szarkazmussal írta a temető falára: „A király nevében! Ezen a helyen csodákat tenni még az Istennek is tilos!”

Ez idő alatt a helyzet a jezsuiták számára kedvezőtlenül változott meg. Meghalt XIV. Lajos, miután utolsó éveit a janzenista zavarok töltötték meg. Az orleansi herceg, aki a kiskorú XV. Lajos nevében a régens volt, ellensége és gyűlölője volt a jezsuitáknak s jó barátja a párizsi érseknek, a janzenizmus támogatójának. Úgy látszott, hogy a harc még mindig nem ért véget s a legalsóbb osztályok kivételével még mindig mozgásban tartotta az egész francia társadalmat.⁷

A pápaság világosan látta az eretnekségnek, vagy

legalább is egy nagy nemzeti skizmának veszélyét, éppen azért végtelen nyugalommal, türelemmel és óvatossággal fáradozott abban, hogy a janzenizmus fellobanásai lehetőleg veszély nélkül égenek ki. XI. Kelemen 1718-ban még az appellánsok felett kimondott egyházi átkot is hatályon kívül helyezte; ennek ellenére azonban tovább tartott azok daca és ellenkezése. Most tulajdonképpen a párizsi érsek környezetében lappangott tovább a janzenizmus, ott húzta meg magát a mozgalom vezérkara. 1718-ban meghalt Noailles érsek.⁸ Nem sokkal halála előtt aláírta a janzenizmus visszavonását, és az Egyházzal kibékülve halt meg. Halála után megszűnt a mozgalom utolsó titkos középpontja és a mozgalom hamarosan elvesztette talaját, teljesen elsekélyesedett, végül a magá egyiségében, tudatosságában és nyílt jelentkezéseiben megsemmisült.

Amily szilárdnak s a dogmatikai igazságok védelmében méltósággal teljesnek, e mellett gyakorlatinak, józannak mutatkozott a pápai politika a janzenizmussal szemben, ugyanolyan mértékben mutatkozott meg hatalmi eszközeinek teljes gyengesége. A mozgalom végeredményben úgy szűnt meg, ahogy Voltaire jósolta, ráhagyatva saját benső meddőségére. Viszont igen nagy károkat hagyott maga után. Hagyott egy, a hitélet számára teljesen elhidegült légkört s hatásait tulajdonképpen még mindig megérzi a francia hitélet. Meghagyta maga után a tárgyalt kérdésektől egészen függetlenül a francia társadalomnak éles jezsuitaellenességét, azt, hogy a francia világi körök, francia főpapság és papság: egyaránt szembefordultak most a jezsuitákkal.

XIII. Ince, XIII. Benedek, XII. Kelemen és XIV. Benedek pápasága. A pápaság világi hatalmának további visszavonulása. XIV. Benedek kísérlete: konkordátumokkal rendezi az új helyzetet az államhatalmakkal szemben.

Az 1721 március 19-én meghalt XI. Kelemen halála után súlyos személyi konfliktusokkal terhelt konklavé következett. Unokaöccse, Albani bíboros megkísérelte, hogy az elhunyt pápa államtitkárát választassa meg, ez azonban nem sikerült, noha a XI. Kelemen által kinevezett bíborosokra támaszkodott, akik pedig többséget alkottak, hiszen Kelemen több mint húsz évig uralkodott. Az Albani-párt jelöltje helyett Conti kardinálist választották meg, aki a család nagy sarjára, III. Ince pápára való emlékezésül szintén Incének nevezte magát. XIII. Ince pápa¹ (1721—1724) mindössze 3 évig uralkodott, rövid uralkodása nyugodtan telt el és sem a franciákkal, sem a Habsburg-monarchiával nem éleződtek ki ellentétek. Spanyolország felé sem volt különösebb kérdés. A szicíliai királyságnak, a Párma és Piacenza hercegségeknek hűbéri ügye simán elintéződött; a pápa nem volt tekintettel arra, hogy történelmi jogszerűségeit a hatalmak mellőzték. A pápaság hatalmának lehanyaglását jelzi ez a magatartás, amikor meg kellett elégednie az elvi tiltakozással.

UGYANCSAK A PÁPASÁGNAK mint világi hatalomnak helyi szűk körre való zárulását mutatja XIII. Benedek (1724—1730) pápasága.² Az előkelő Orsini-családból származó bíboros gyermekkorában lépett a dominikánus rendbe, amelyből nemcsak előkelő származása, hanem szigorú szerzetesi élete is kiemelték őt a beneventi érseki székre; mint főpap és mint pápa is rendkívül egyszerű, áhítatos életet folytatott s legnagyobb öröme volt, ha maga tartott a hívőknek ünnepélyes istentiszteletet. Jóindulatú, de halvány és gyenge egyéniség; helyesen látta a kor

hibáit és mindent megtett, hogy a megrendült egyház-fegyelmet és az elhidegedett hitéletet megváltoztassa; ez azonban nem sikerült neki. Politikai téren is lágysággal és engedékenységgel kívánt kormányozni, sikerült is kedvező elvi döntést érni el Szicília ügyében, a félszázad óta megszállt Comachióból pedig visszavonulásra bírni az osztrák csapatokat. Csekély uralkodó képességeit és tapasztalatlanságát az mutatja, hogy személyi dolgokban feltétlenül uralkodott felette titkára és bizalmasa, Coscia Miklós, akit a bíborosi kollégiumba is felvett s aki izléstelen kegyencuralmat teremtett diplomáciai ügyekben is megvesztegethető volt, lelkiismeretlenül harácsolt s akinek botrányos perrel kellett megbűnhődnie a következő pápa alatt: méltóságától megfosztották, tízévi börtönrre ítélték és az okozott károkat meg kellett térítenie.

A bíborosi kollégiumnak, mint a pápák személyi utánpótló testületének válságát mutatja, hogy a következő konklávéan alig akadt pápajelölt. A bíborosi testület Róma s Itália előkelőbb családjainak volt a gyűjtőhelye s most nem tudott mást pápául adni, mint egy 78 éves félvak aggastyánt, Corsini Lőrinc kardinálist, aki mint XII. Kelemen (1730—1740), legalább római és itáliai viszonylatokban nagy méltósággal és eréllyel uralkodott.³ Felszámolta előde bizalmasának kegyencuralmát s két elődjénél keményebb kézzel térítette vissza a pápai politikát a világi hatalmakkal szemben való lágy és engedékeny magatartásától az ellenállásig. Ennek — az elvi hangoztatásokon kívül — gyakorlati eredményei alig voltak. Az európai nagyhatalmak kíméletlenül alákezeltek a világi hatalmától oly nagy mértékben megfosztott pápaságot. Ügylátszott, hogy életereje kimerült, reális hatalma elvéhnedt, s van valami megrendítő abban, hogy egy másik, hajdan tekintélyes nagyuralom diplomáciája ismerte fel ezt legjobban s foglalta tapasztalatát a lehető legtömörebben szavakba. „Van valami természetellenes abban, — írja egyik követi jelentésében Orsenigo velencei követ, olyan hatalomnak képviselője, amelynek diplomáciája szintén politikai kezdeteitől fogva tartotta szemmel az egész félszigetet — van valami természetellenes abban, hogy minden katolikus kormány viszálykodásban van a római udvarral és mostmár gondolni sem lehet olyan megoldásra, amely ne sértené a pápai uralom érdekeit. Akár, mint sokan hiszik,

a felvilágosodottság, akár az erőszak szelleme okozza ezt, de egészen bizonyos, hogy az uralkodók gyors és határozott eszközökkel törekcszenek arra, hogy a pápaságot minden világi jogától megfosszák."⁴

Nyilvánvalóvá lett ez Párma és Piacenza annyit vitatott kérdésében.

A Farnese-háznak 1731-ben bekövetkezett kihasználása után hűbéri joguk s Párma és Piacenza feletti uralmuk visszaszállt volna a pápaságra, azonban V. Fülöp király a fiára, Don Carlosra ruházta a hűbért. Ugyancsak a Bourbonok 1733-ban felelevenítették a nápolyi trónra való igényüket. A spanyol követ formailag felajánlotta a pápának a hűbért és adót. A pápa bíborosi bizottsággal szeretett volna dönten i a Habsburg-ház mellett, de a fegyveres háború a spanyolok mellett döntött, a nápolyi királyság az egyházellenes hangoltságú Don Carlos kezébe jutott, aki megdöbbszentően egyházellenes uralmat kezdetett gyakorolni miniszterével, Tanuccival. Ilyen viszonyok között jelentős eredménynek kell elkönyvelni a spanyolokkal kötött, az Egyháznak legalább tűrhető szabadságot biztosító konkordátumot.

EMLÉKEZETES, hogy a hitszakadás idején milyen éles ellentétekre adott alkalmat az elrabolt egyházi javak kérdése, mennyire elzárt a kiengesztelődés útját s hogy azokra mindkét fél változatlanul igényt tartott. De a viszonyok az elmúlt kétszáz év alatt sokat változtak: amikor a szász uralkodó-család újra katolikussá lett, felvillant egyidőre a reménység, hogy vele együtt Szászország újra katolikussá lesz; ebből az alkalomból a pápa bullában nyilvánította ki, hogy az annakidején elrabolt egyházi birtokokra nem tart semmi igényt: ezek megmaradhatnak az elbirtokló jogi és személyes utódainak tulajdonában!

A század pápáinak sorában talán az egyetlen XIV. Benedek (1740—1758) olyan egyéniség, aki pontosan

és világosan látta mindazokat a súlyos kérdéseket, amelyeket a kor felvetett.⁵ Tízennyolc évig tartó pápasága alatt szakadatlanul és erélyesen fáradozott, hogy mind-ezeket meg is oldja. Egyénisége és pályafutása folytán is alkalmasabb volt az ügyek vezetésére, mint az eddigiek: kitűnő képzettségű kánonjogász volt, nagyszerű szervező erő s mint ilyen a pápai Kúria összes hivatalaiban és mint bíboros több kongregációban megismerhette mindazokat a kérdéseket, amelyek az Egyház középponti kormányzatát akadályozták. 1731-től kezdve bolognai érsek volt, egyházkerületét kitűnően kormányozta s kitűnő és eredeti egyházjogtudományi művek egész sorát hagyta hátra; így a szenttéavatásról, szentmiseáldozatról, az egyházmegyei zsinatok jogköréről, természetéről és feladatairól. Az utóbbiról az ő fel dolgozását tekintik máig is klasszikusnak.

KÉTSÉGTELEN, HOGY az összes pápák sorában elsősorban benne került a pápai trónra szaktudós, akinél a szaktudománnyal való foglalkozás szenvedély volt és életforma. De e mellett rokonszenves emberi egyéniség volt, sok gyengédséggel s tréfára hajló szarkasztikus fölénnel.

Éppen mint egyházjogász látta meg jól és fogalmazta meg helyesen azt, hogy az egyre erősödő államhatalmak valósággal külön nemzeti és dinasztikus állam-egyházakká készülnek feldarabolni az egyetemes egyházat. Azt is pontosan és jól látta, hogy az Egyháznak nincsen módja hatalmi eszközökkel törni meg ezt a koráramlatot, sőt arra sincs mód már, hogy a társadalom lelki átszervezésével és lelki újjáteremtésével vegye el e koráramlat alól az alapokat. A súlyos kérdés éppen a társadalom felett való uralom volt. XIV. Benedek ennek a helyzetnek tudatában tette meg intézkedéseit. Az, amit tehetett, lényegében abból állott, hogy alkalmazkodva a megváltozott viszonyokhoz, csökkentette a megsokasodott surlódási felületeket.

Elődei között alig van egy is, aki amióta a konkordátumrendszer gyakorlattá lett: a konkordátumok ilyen tág, tervszerű és egységes hálózatát alkotta volna meg. Konkordátumaival XIV. Benedek előfutára a 19. század pápaságának, amely a világi uralom formái nélkül kellett, hogy szemben álljon a világi hatalmakkal. XIV. Benedeknek nem lehetett könnyű belemenni azokba az engedményekbe, amelyeket elődei közül nem egy aligha tudott volna elismerni. Ő azonban, ha másképpen nem ment, habozás nélkül, noha mérséklettel és óvatosan adott fel politikai előnyöket és anyagi javakat, csak hogy a pápaság középponti irányítását a papság és a hívők felett közvetlenül megtarthassa. Módszerét legtökéletesebben az 1753-ban kötött spanyol konkordátum mutatja. Ősi időktől fogva a Kúria rendelkezett a spanyol javadalmak legnagyobb részének betöltése felett, az elmúlt század közepe óta azonban ezeknek betöltésére a spanyol királyság tartott igényt s a megüresedett helyek betöltésének gyakorlatát teljesen sajátította. Az, hogy az eddigi pápák mereven fenntartották erre elvi jogigényeiket: szakadatlanul elmérgesítette a légkört a spanyol államhatalom felé. XIV. Benedek most belement az eddigi gyakorlat törvényességének elismerésébe s mindössze 52 javadalom feletti rendelkezést tartott magának fenn, mintegy cserébe más egyházpolitikai nyereségekért. Portugáliával szemben a király kegyurasági körét engedte kibővíteni, a nápolyi királyságban megengedte, hogy nunciatúrája kizárólag egyházi természetű ügyek vitelére korlátozódjék és hogy a papság is belevonassék az illetékek fizetésébe, a Habsburg-birodalom területén azt, hogy az ünnepnapok erős korlátozódást szenvedjenek, hogy a szardíniai királyság megkapja azokat az előjogokat, amelyeket kívánt.

MINDEZEK AZ ENGEDMÉNYEK kedvező légkört bizto-

sítottak kormányzatának. Gyorsaságát, ügyességét és kormányzati módszerének illúziók nélkül való realizmusát mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy ő volt az első, aki habozás nélkül elismerte Nagy Frigyes királyi címét, mikor ez az eddigi tisztán protestáns Poroszországhoz megszerzte a katolikus lakosságú Sziléziát.

Az ő pápasága alatt merült fel a vegyesházasságnak az a modern megfogalmazású problémája, amely a vegyesen katolikus és protestáns lakosságú területeken annyi jogi és politikai vitára és viszályra adott alkalmat. Rendelkezései — az 1741-es „Matrimonia, quae” kezdetű bulla tételei, az úgynevezett Benediktina — máig is alapvetők ezen a téren.

Viszont ott, ahol dogmatikai kérdésekről volt szó, ő is a tévedhetetlen pápa volt, élesen és határozottan szembeszállt azzal a gyakorlattal, amely a francia papság egyrészében még a régi janzenista időkből maradt.

Pápaságának idejére esnek a jezsuita rend ellen intézett első döntő támadások, amelyek már összefüggenek a rend későbbi feloszlásával.

4.

Az első nagy támadások a jezsuiták ellen. Bizonytalanság és az áttekintés hiánya a rend központi vezetésében. A rend szembenállása az egyház- és hitellenes koráramlattal.

A jezsuita rend a 17. század folyamán érte el munkásságának s befolyásának — amint ellenségei ki szokták fejteni: — hatalmának legmagasabb fokát.

EZ A MUNKA A REND első nemzedékétől kezdve óriási volt.

A rendalapító halálakor, 1556-ban, már mintegy 1000 tagja volt 12 provinciában, több mint 100 rendházban. Főnnál-lásának 100. évében tagjainak száma jóval meghaladta a 15,000-et és harminchat rendtartománya volt. 1750-ben öt asszisztencia keretében 39 rendtartománya működött,

24 professzus-háza volt, 649 kollégiuma, 176 szeminárium és konviktsa, 335 rezidenciája és 273 missziós területe. A tagok száma 22,600 volt, ezeknek majdnem pontosan fele volt felszentelt pap. Sem a társadalomban, sem a szellemi életben az egész kontinensen nem volt olyan terület, ahol ne működtek volna.¹ Királyi udvarokban ők voltak a gyóntatók, az udvari szónokok és beavatott bizalmasok. Főuri körökben ugyancsak a lelki tanácsadók. A nemes-ség és polgárság számára az ő tanintézeteik jelentették a közoktatásügyi szervezetet; az alacsonyabb néptömegek számára az ő prédikációik, missziós útjaik jelentették a hitéleti mozgalmakat, ugyancsak ők voltak azok, akik elő-ször fogalmazták meg majdnem modern módszerekkel a hitbuzgalmi szervezkedést. Ami szembeállította őket a korrallal, az éppen az volt, hogy a pápaságnak nagy hatalmi aláhanyatlása idején is hűek maradtak a pápai főhatalom elvéhez és a középpontosítás gondolatához. Ehhez hozzá-járult az, hogy a rend középponti vezetésében bizonyos hiányosságok jelentkeztek. Utoljára Acquaviva generális-nak, aki 1615-ig kormányzott (1581—1615), munkássága alkot korszakot a rend történetében.² Megtörte a renden belül egy bizonyos spanyol hegemoniát gyakorolni kívánó spanyol rendtestvérek törekvéseit, elhárította a szakadás esélyét, elvégezte mintegy a végső ecsetvonásokat a rend egyéniségének kialakításán, a saját egyénisége valóban emlékeztet olyan hadvezérre, aki egyúttal önmagának vezér-kari főnöke: a hidegen számoló, megfontolt értelmet jelentette, a villámgyors és erélyes elhatározni tudást, meg-ingathatatlan parancsolókésztségét, — arányos és klassziku-s megtestesülése a jezsuita rendgenerálisnak. Ő dolgozta ki a lelkigyakorlatok rendszerének és gyakorlatának végső vonásait és ő dolgoztatta ki az első egységes tantervet, az egész világot átölelő közép- és felsőfokú iskolarendszert a jezsuita iskolahálózat számára. 34 éves kormányzata roppant erővel telítette el rendjét, úgyhogy utóda alatt a rendnek ez a hatalmas működése érvényesül markán-sabb vonásokban. Vele szemben halványabb Vitelleschi Mutio generális alakja. Különben ő maga is engedékeny és a kompromisszumokat kívánó ember; vele a rend leg-főbb előjárói székében jelentkezett az az előjárótípus, amely legfőbb feladatának az általa kormányzott rend akcióinak egygyéhangolását látja, bizonyos passzív kormány-

zást, amely önkénytelenül is teret enged az erősebb egyéniségeknek és erősebb folyamatoknak. Azok a mozzanatok, amelyek később mint vádak merültek fel a renddel szemben, amelyek végeredményben valóban bizonyos egyoldalúságok rendszereződései voltak, most jelentkeztek ő alatta, ugyancsak jelentkeztek annak hatásai, hogy kezdeményezéseinek anyagi alátámasztásával és szilárd anyagi körülményeivel mindig mint fontos ténnyel törődött a rend. Ez azt eredményezte, hogy meggazdagodott és egészen természetes volt, hogy ennek a gazdagságnak is hamarosan meg voltak a maga következtetései. Mindenekelőtt abban, hogy a rend magán az egyházjog körén belül is, a világi papságban, sőt főpapságban: irigységeket keltett. Mint minden emberi intézménynek, a jezsuita rendnek is megvoltak a maga emberi vonásai s voltak mozzanatok, amikor a rendnek páratlan mindenoldalúsága, a rendtagok fényes tudományos kiképzettsége, roppant összeköttetései, a társadalom minden rétegében való szereplése, nem utolsó sorban pedig gazdagsága: kifelé a gőg érintésével hatott. Ez azonban inkább csak vád volt, mint valóság. A fő tény, amely felidézte a jezsuita rendet átmenetileg megsemmisítő erőszakot: a rendnek a korszellemmel való szembeállása volt.³

Annakidején a reneszánsz és hitszakadás kezdeti áramlatainak rajzában vázoltuk⁴ a minden téren való szekularizálódás folyamatát: ugyanilyen szekularizálódás hajtódozt végre most a 17. század végétől kezdve a 18. század folyamán az élet minden területén: a korszellem függetlenné kívánt válni a természetfölöttitől mindenütt. Az úgynevezett felvilágosodás sorra jelentkezett: a filozófiában, a szaktudományban, a magasabb társadalmi osztályoknak a természetfölötti erkölctől emancipálódni kívánó testiségében, a festészetnek hol raffinált, hol brutális érzékiségében, mindenekelőtt pedig az államélet feladatkörére vonatkozó felfogásában. Tulajdonképpen a janzenizmust is ez a korszellem hozta létre. Dogmatörténeti elemzések sokat vitatták, hogy mik a janzenizmus dogmatikai összefüggései: leg-

inkább Franciaországban öntudatlanul továbblappangó kryptokálvinizmust láttak benne s az összefüggés valóban fennáll, a janzenizmus valóban afféle egyházon belüli kálvinizmus volt; azonban a korszellemmel való összefüggései nyilvánvalóbbak, közvetlenebbek és nagyobb méretűek.⁵ Tételeinek rendszere lényegében nem más, mint a hitélet melegségétől és mélységétől való emancipálódás vágya. A többi csak ürügy. Ez a vágy teremtett összefüggéseket a rideg kálvinista hagyománnyal.

A JEZSUITA REND élesen és tudatosan állott szemben a koráramlat minden e természetű jelentkezésével, a janzenizmussal éppúgy, mint abszolút monarchiák államegyházsági törekvéseivel. Mindkettő az ellenfelek egész sorát hozta számára.

Egészen kétségtelen, hogy az Egyház janzenizmus feletti diadalának a jezsuita rend volt az áldozata és a sebesültje.⁶ A janzenizmus mellé a francia társadalom szellemi és irodalmi előkelőségei, a papságnak igen nagy része álltak, sőt a főpapság egyrésze is; a tömegek felé úgy szerepelt, mint a hitéletnek egy noha hidegebb, de finomabb, korszerűbb és egyszerűbb formája, afféle előkelő misztika, míg vele szemben az ellene harcoló jezsuiták aszkézisét elmaradottnak tűntették fel, alacsonyabbrendűnek, olyannak, ami ellen-szenveket is válthat ki. A janzenizmus mellé csatlakozott írók lettek a jezsuitaellenes irány új és nagy propagandistái. Finom tollak szegeződnek a jezsuiták ellen, janzenista világi, egyházi és főpapi rétegek fordulnak ellenük. Az eredmény a rendnek roppantul népszerűtlenné való válása volt Franciaországban,⁷ amely egyébként sem érezte magáénak a Jézustársaságot úgy, mint Spanyolország vagy Olaszország. Spanyolország a rendalapítónak és a rend első nagy nemzedékének volt a

hazája és sokáig hegemoniát gyakorolt a rend felett, Itália viszont a rend székhelyének, naggyánövésének és legtöbb tagjának országa volt. Viszont Franciaország és a francia társadalom, éppen bizonyos nemzeti önelvűséggel eltelve, hidegebben érzett az olasznak és spanyolnak tekintett rend iránt.

Ugyancsak ellenségnek látta a rendet a francia Bourbonok etatizmusa és kíméletlen államegyházisága is. S amikor a Bourbonok jutottak úgy a spanyol, mint a nápolyi trónra és ugyanezt az államegyháziságot akarták továbbra is képviselni: mint a spanyol és az olasz társadalmakba mélyen beleágyazott s az ortodox Egyház és a pápaság mellett álló nagyhatalmat látták magukkal szemben a jezsuitákat. Itt leginkább maguk a fejedelmi udvarok, az állampolitika s a tőle függő államvezető rétegek fordultak a társadalomban egyébként igen tisztelt és népszerű jezsuita rend ellen.

Ismét más volt a helyzet Portugáliában:⁸ itt az adott okot surlódásokra, hogy a jezsuiták az óriási kiterjedettségű portugál gyarmatbirodalomban szereztek igen nagy befolyást, a bennszülöttek erkölcsi és anyagi érdekeinek ők voltak hangadói és vezérei, s a gyarmatokon szemben találták magukat a romlott, erőszakos és harácsoló hivatalnoksereggel. Ezeknek a legmagasabb államvezető körökig érő kapcsolatait fordították azután a jezsuiták ellen a hivatalos államhatalmat.

Nem feledhető el az sem, hogy az európai protestantizmusnak is voltak okai arra, hogy ellenségnek érezze a jezsuitákat.

A klérus legmagasabb köreitől a protestánsokig s Franciaországtól Spanyolországon és Portugálián át Olasz- és Németországig: ime, így fonódott és kovácsolódott össze egy koncentrikus jezsuitagyűlölet. Mindez

akkor kapott egységes szervezést, amikor a társadalmi élet szellemi mozgalmainak és az államvezető körök tevékenységének irányításában először kapott nagyobb szerepet a szabadkőművesség.

A szabadkőművesség keletkezéséről, elterjedéséről, okairól és működéséről sokat és sokan írtak. Éppen azért, mert titkos társaság, sok homály fedi keletkezését és első időszakát s a 18. században való működését. Eredetét egyesek a középkori építőcéh-szervezetek benső titkos életére és szertartásaira kívánják visszavezetni, mások pedig egyenesen a titkos szekták formájában tovább lappangó manicheus eretnekségre. Akad vélemény, amely lényegében titkos érvényesülési egyesülésnek és érdekszervezetnek látja a szabadkőműves hálózatot. Azonban a szabadkőművességnek a 18. századi formáiban való felbukkanására, gyors elterjedésére egyik sem ad érdemleges és kielégítő magyarázatot.

A korszellemmel való összefüggések itt is nyilvánvalóbbak, mint a részletekből való levezetési kísérletek. A szabadkőművességben szintén a kornak a természetfölöttitől való emancipálódása jelentkezett, mégpedig ezt a korszellemet hordó magasabb társadalmi rétegeké. Arra, hogy egy nagy vallási vagy világnézeti forradalmat hordjon, a kor képtelen volt, ez a színtelen és személytelen deizmus, amely a főtartalma volt, hozzá sem tudott volna férkőzni a tömegekhez, nem is volt alkalma, hogy gyújtson, viszont a felsőbb államkormányzati és szellemi körök mozgalma szinte mint természetes formát kívánt afféle titkos társaságot. Ez magyarázza meg a szabadkőművesség keletkezését s az európai országokban való rohamos elterjedettségét.

Mindezeknek XIV. Benedek alatt egyelőre csak első hullámverései jelentkeztek.

XIII. Kelemen és XIV. Kelemen pápasága. Előtérben a jezsuita-kérdés. A portugál jezsuita-üldözés. A jezsuitaellenesség politikai okai, XIV. Kelemen megválasztásának konklávéja és a jezsuita-kérdés.

XIII. Kelemen (1758—1769) pápasága¹ alatt egész váratlanul a jezsuita-kérdés nyomult az egyházi élet vezetésének középpontjába. Pápaságának 11 évét egészen az a fáradozás tölti ki, hogy a jezsuita rendet az ellene felkelt viharral szemben megvédelmezze.

Portugáliában különösen Pombal államminiszter volt ellensége a jezsuitáknak s mint a gyenge egyéniségű I. József alatt Portugália teljhatalmú irányítója, kíméletlen harcot kezdett ellenük. A Szentszéknél kieszközölte, hogy a kimondottan és élesen jezsuitaellenes Saldanha bíborost, az udvar egyik kreatúráját bízzák meg a portugáliai jezsuiták vizitációjával.

Saldanha küldetését arra használta fel, hogy a legváltozatosabb vádakat vetesse fel és hozassa nyilvánosságra.² A vádak között szerepel az államellenesség vádja is — a legsúlyosabb vád ebben az államot istenítő korban. Az szolgálatott rá alkalmat, hogy az 1750-ben Spanyolországgal kötött megegyezés folytán a paraguay-i jezsuita redukciók Portugáliához kerültek s az új uralom el akarta venni az indiánoktól a magas mezőgazdasági kultúrára emelt gyönyörű területeket, amit az indiánok vonakodtak megtenni, sőt még a kormánycsapatoknak is ellenállottak. Már az ellenállás megszervezésével is a jezsuitákat vádolták, ugyancsak őket okolták a csapatoknak okozott veszteségek miatt; Pombalnak még arra is gondja volt, hogy lázító hangú röpiratokkal terjessze azt a vádat a közvéleményben, azt heves vitákkal két részre szakítsa, s udvart, nemességet, papságot — az egész portugál társadalmat — elteltítse a vád izgalmával. Ezek között történt, hogy a gyöngye és melankólikus ki-

rályt, aki felett Pombal korlátlanul uralkodott: szélütés érte. A helyzet akkor már olyan volt, hogy még ez is a jezsuitáknak tulajdonították. Minden logikai alap nélkül, de a helyzet pillanatnyi hangoltságát és feszültségét kihasználva, Pombal kiutasította s rozoga hajókra zsúfolva az egyházi állam partjaira szállíttatta a rend legtöbb tagját, egy részüket, akik ellen súlyosabb vádak emeltettek, vagy ellenállást tanúsítottak, bebörtönöztette s a rend vagyonát elkoboztatta. Ez XIII. Kelemen uralkodásának első évében történt, s a pápa hasztalan igyekezett a rendet a vádtól és a sérelemtől megóvni — magát nunciusát kiutasították e miatt Portugáliából s a diplomáciai kapcsolat Portugália és a Szentszék között tíz évre megszakadt.³

DE A GÁTSZAKADÁS mindenesetre megtörtént. Európa jezsuitaellenes körei ujjongtak. A sor a titokban még mindig lappangó janzenizmus által befolyásolt Franciaországon volt. A támadás alkalmát egy szerencsétlen botrány szolgáltatta, P. Lavalette rosszul végződött ültetvényt spekulációi Martini-que szigetén.⁴

A rendnek ugyan szorosan megtiltották szabályai, hogy üzletekkel foglalkozzék, azonban egyes erre hajlamos és túlbuzgó tagok megtalálták a formát, hogy ezen magukat túltegyék. A kor egyébként tele volt gyarmati spekulációkkal, közülük nem P. Lavalette vállalkozása volt az egyetlen, amely kudarcra végződött. Részvénytársaságának veszteségei miatt azonban a janzenista és szabadkőműves körök felheccelték a közvéleményt, sőt kártérítési vádak is emeltek, úgyhogy a párizsi parlament több kollégiumot bezárattott és elkoboztatott (1762).⁵

Az, hogy a jezsuita rendet szüntessék meg vagy a rend alakuljon át és váltson más formákat: most merült fel először és jutott a közvéleménynek igen széles rétegei közé. Azonban mind a rendfőnök, mind maga a pápa ellene voltak ennek: sem a rend szabályaiban, sem a rend gyakorlatában nem volt olyasmi, ami ezt a súlyos lépést megokolttá tette volna.

XIII. Kelemen pápaságának utolsó éveit élésebben, mint valaha nyilvánult meg az, hogy a jezsuiták mögött mennyire elsősorban magát a pápai hatalmat támadják.

Ezekben az években Európaszerte nyíltan tárgyalják az összes vezetőkörök a gallikanizmus egyetemes ígéreteit kihirdető febronianizmust, amit Hontheim Miklós trieri felszentelt püspök összegezett művében, Febronius álnév alatt.⁶

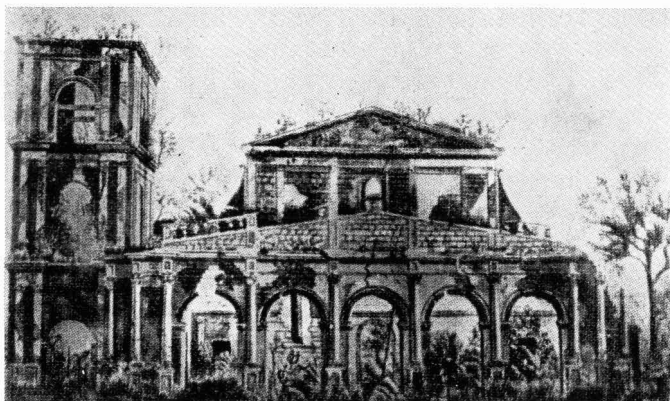
MŰVÉBEN TULAJDONKÉPEN már régóta gyakorlattá vált, régóta tudatosult elveket összegez és rendszerez s próbál nekik jogi, jogfilozófiai, sőt kánonjogi alapvetéseket adni. Könyvének és a tételeiből következő rendszerének gondolatmenete nagyjában a következő: a pápa csak dogmatikai kérdésekben feje az egész Egyháznak, az egyházfegyelmi kérdések a világi uralkodók hatalmi jogkörébe tartoznak, őket illeti püspökök személyi kiválasztásának joga, egyházi hivatalok és javadalmak elosztása; ha a Szentszék bármiféle intézkedéssel az egyházkormányzati ügyekbe bele akar nyúlni, az hatalmi túlkapás. A pápának nem szabad azon mesterkedniök, hogy a királyok fölé kerekedjenek. Mint sokan, úgy Hontheim is olyan gondolatokat fejezett ki, amelyek nem az övéi voltak, hanem a koréi, ő csak rendszert, összefüggést, igazolást keresett ezeknek s élesen, szabatosan, tudatosan fejezte ki őket.

Mínthogy a minden területen kiterjeszkedő állam-mindenhatóság ellen a jezsuita dogmatikai iskola igyekezett a pápai tévedhetetlenség mellett még a pápaság egyházkormányzati illetékességét is igazolni, éppen ezért a jezsuita rend tagadhatatlanul kellemetlen volt az európai kabinetek számára.

Ez a gondolat egyik legfőbb témája volt a Bourbon-udvaroknak, mindenütt nyilvánvalóan tárgyalt dolog. A jezsuiták részéről nagyon súlyosan esett latba az, hogy éppen ebben az időben, amikor a rend a maga legnagyobb méretű kiterjedéseit érte el, úgyszólván

egyetlenegy jelentősebb egyénisége sem akadt, aki alakítóan tudott volna hatni a kor és a társadalom szellemére; sőt még a rendfőnöki székekben is olyan halvány egyéniségek ültek, mint Visconti és főleg Ricci. Ricci még az utolsó pillanatban is lehetetlennek tartotta és vallotta azt, hogy a rendet feloszlathassák.⁷ Ügyszólván közvetlenül a felosztatás előtt küldött ki egy körlevelet a nyugtalanzkodó rendtagoknak és rendtartományoknak, amelyben elméleti úton próbálja bizonyítani annak lehetetlenségét, hogy a pápa feloszlathatja a rendet. A rend felosztatása — szerinte — ellenkeznék a kánonjoggal, a pápaság érdekeivel és a természetjoggal. Lehetetlen, hogy Krisztus helytartója ekkora igazságtalansággal terhelje meg lelkét és olyan szerzetesrendet semmisítsen meg, amely az Egyház és a Szentszék irányában annyi érdemet szerzett, s még lehetetlenebb, hogy ezt vizsgálat és a védekezés lehetősége nélkül tegye meg: a természetjog alól semmiféle uralkodó nem mentheti fel magát, legkevesbbé a pápa, és a természetjogokba ütköző ítélet semmis és érvénytelen lenne.

A XIII. Kelemen halálát követő konklávé főkérdése most már éppen a jezsuiták ügyében való állásfoglalás lett.⁸ Az európai katolikus udvarok soha jobban nem érvényesítették befolyásukat, mint éppen ezen a konklávén; mondhatni szemérmetlen önkénnyel zártak ki a pápaválasztásból mindenkit, aki csak távolról is a jezsuiták barátjának volt gondolható és fel lehetett tételezni róla önállóbb és erélyesebb állásfoglalást a rend fennmaradásának kérdésében. Ugyanakkor a biborosi kollégiumnak még épen maradt és a febronianus koráramlattól nem érintett része — az úgynevezett zelantik, akik ezen a konklávén jelentkeztek először mint párt — az egyházi tradicionalizmust hangoztató párt: a velük szemben álló bizantin szerepű és jellemű kardi-

A San Miguel-redukció romjai Paraguayban.

A jezsuiták kiűzetése Franciaországból. (Egykorú kép.)

nálisok sorában nem látott egyetlen alkalmas egyéniséget sem. Végre hosszú alkudozás után váratlanul került előtérbe az egyik bíboros, a zárkózott, de magatartásában idegesen élénk Ganganelli, láthatóan bizonytalan és félénk, de határtalanul becsvágyó egyéniség. A minorita rend egyik ágazatához tartozott és nyílt becsvágy hajtotta először a bíbor, majd a tiara felé; s a jezsuita-kérdést annak az emeltyűnek fogta fel, amellyel a pápai trónt elérheti.

AZOKON A TÁRGYALÁSOKON, amelyek a konklávénak a jezsuiták ügyére vonatkozó állásfoglalásáról folytak, mindkét állásfoglalás híveiben reményt tudott kelteni önmaga iránt. A későbbi vád, amellyel illették, hogy előre megígérte volna a jezsuita rend felosztatását, nem igaz. Fiataltabb korában maga is barátja és nagy tisztelője volt a jezsuitáknak és csak később kezdte őket feltűnően kerülni. Így semmiesetre sem lehet valószínű, hogy a jezsuita rend felosztatásának tervével lépett volna a pápai trónra: mint ember bizonyára ő is azzal a gondolattal fogadta a tiarát, hogy ahogyan csak lehet, jól fog kormányozni s egyéniségének nem egy vonása alkalmasnak is mutatta volna erre, mert jóindulatú volt, igen képzett, barátja a tudományoknak és a művészeteknek. Azonban zárkózott volt, félénk és ideges, félt minden nálánál hatalmasabb egyéniségtől, követektől éppúgy, mint bíborostársaitól s elhatározásai váratlan befolyásoktól eredő rögtönzések voltak.

6.

A Ganganelli-pápa egyénisége. Moñino spanyol követ és küldetése. A Dominus ac Redemptor bulla. A jezsuita rend felosztatása.

Gyenge, makacs, habozó és hirtelen ember került szembe XIV. Kelemenben azzal a fronttal, amely egyöntetűen a jezsuita rend felosztatását kívánta; ezekkel a tulajdonságokkal keserűen nehéz, majdnemhogy

lehetetlen volt harcolni az egész európai politikai világ ellen.¹

Megnyilvánult ez már a trónralépés évében is, amikor szokás szerint megerősítette a jezsuiták búcsúit, kiváltságait, misszióit, s a pápai udvarnál időző követek ezt nyílt kihívásnak minősítették a Bourbon-udvarok ellen.

A FRANCIA KÖVET ekkor az a Bernis bíboros volt, aki egyéni vélemény nélkül képviselte húsz évvel később új urát, a francia forradalmat is.

Ebben a pillanatban a királyi megbízás mögött tulajdonképpen Choiseaul herceget, Pompadour asszonynak, a király barátnőjének kreatúráját képviselte, vagyis tulajdonképpen magát a nagyszabású királyi maitresset, aki reszketett az uralkodó kegyéért és éppen ezért kesergett és halálosan gyűlölte a jezsuitákat. A király jezsuita gyóntatói a király erkölcsi életének ezekben a vonatkozásaiban a legteljesebb merevséget tanúsították az ellen, hogy az Egyház előírásaiból és szankcióiból az ágyastartó bűnös ellen bármit is engedjenek; különösen P. Perusseault volt hajthatatlan. Az, hogy esetleg annak befolyása győz és a király gyónni és áldozni kíván s ennek előfeltételeként elküldi őt: ez az aggodalom évről-évre kíséri Pompadour asszonyt. „Az udvarnál sokat beszélnek arról, hogy a király megünnepli a húsvétot — írta még 1749-ben d'Argenson miniszter. — A legnagyobb határozottsággal állítják, hogy a király két órán át beszélgetett gyóntatójával; a Marquise (Mme Pompadour) most sokat sir s kesereg és feldúltnak látszik . . .” Az 1751-es jubileumi évben ismét sok szó esett arról, hogy a király is megtartja a jubileumi évet, megáldozik. Akkor az egyik miniszterrel, egyik bizalmasával igyekezett visszatartani őt Pompadour, aki egyébként a jezsuitákkal szemben féltéken, majdnem alázatosan viselkedett, igyekezett magát minél bűnbánóbbnak mutatni, sőt amikor a király kíséretében ő is misére ment, mindig tovább maradt térden összekulcsolt kezekkel, mint a többi dámák. Az is közismert volt róla, hogy ugyanezért rendszerint csak áhítatos könyveket lehetett látni a kezében. P. Perusseault azonban nem szünt meg eltávolítását követelni az udvartól, ugyancsak utóda, P. Desmarets, majd ennek

utóda, P. de Sacy. Utóbbi nyíltan meg is mondta a királyi kegyencnőnek, hogy térjen vissza férjéhez. Az udvar egyéb teológusai sokat törték a fejüket, hogyan lehetne a királyt és Pompadour viszonyát legalizálni és kettőjük kapcsolatából legalább az ágyasság jellegét kizárni. Még azt is megtették, hogy a király lakosztályából Pompadour szobáiba vezető lépcsőt is elfalazták és a király maga is Pompadour lakásának főbejáratánál kereste fel barátnőjét. „Az egy fedél alatt való élés” kritériumát akarták ezzel megszüntetni. Azonban de Sacy kijelentette, hogy lényegesen többről van szó, mint egy lépcső befalazásáról. Pompadour pedig ettől kezdve még határozottabban fordult a jezsuiták ellen és a veszély ellen, hogy a rendi gyóntatók a szentségek felé terelve a király szívét, megfosztják őt szerepétől és befolyásától. Ime, ezt az asszonyt képviselte megbízói mögött az apostolok lábainál a jellemében és alkatában gondtalan és velőtlen Bernis bíboros!

De akkor, amikor megbukott Pompadour s vele együtt bizalmasa, Choiseaul, s a márkinő helyébe Dubary grófnő, Choiseaul helyébe pedig annak embere, La Brilliére került: ugyanígy képviselte azt s a még Pompadournál is alacsonyabb és romlottabb Dubary asszonyt. Az ugyanolyan ellensége volt a jezsuitáknak, mint elődje.²

XIV. Kelemen nemcsak a francia követ szorongatta azzal, hogy oszlassa fel a jezsuita rendet, hanem a spanyol is, José Moñino, a század diplomata-típusának s ebben a színlelésnek, kétszínűségnek és ravaszságnak megtestesítője, maga a csonttá és hússá vált 18. századi diplomácia! Moñino, aki világi ember volt, erőszakosabb és kíméletlenebb lehetett a kérdésben, mint a mégis csak pap és bíboros Bernis és hamarosan felismerte a félénk XIV. Kelemen gyenge pontját, négy-szemközti tárgyalásokon szorította és sugalmazta őt, azzal fenyegette, hogy Spanyolország az összes szerzetesrendeket kiüzi, hogyha a jezsuita rendet nem oszlatják fel, feloszlataási bullatervezeteket fogalmazott meg és adott át neki, letárgyalta a Bourbon-udvarok közös magatartását, befolyása alá kerítette a pápa titkárát s

megvesztegette a bulla megszővegezésével megbízott püspököt.

AZ, AMI TÖRTÉNT, kizárólag a kulisszák mögött történt. Sem valamiféle népmozgalom, sem egyháziak részéről készült kezdemények nem álltak a jezsuita rend feloszlását előidéző események mögött. Pusztán udvari politika és személyes erő, leginkább a spanyol követ becsutelen és kegyetlen energiája. Vele szemben a pápa részéről elég lett volna személyes fellépés és méltóság ereje, sőt a nyíltság is, az, hogy a Kúria és a bíborosi kollégium tudjanak tárgyalásairól és szándékairól. Ezekről azonban senki sem tudott, sőt a betegességig félénk és gyanakvó pápa mindazokat, akik a rend feloszlását előkészítő bulla munkálatairól tudtak, esküvel kötelezte titoktartásra.

Amikor elkészült a rendet feloszlító bulla fogalmazványa, akkor hozzászólás végett, legnagyobb titoktartás alatt, megküldték még a katolikus udvaroknak is. A Bourbon-udvarok sietve, mintegy vaktában hagyták jóvá, de Mária Teréziával kapcsolatban nagyon féltek Rómában is, a Bourbon-udvarokban is attól, hogy mint mélyen vallásos asszony és mint a jezsuiták barátja, meg fogja akadályozni a rend feloszlátását. Azonban a körülmények ebben a vonatkozásban is szerencsétlenül ütöttek ki a jezsuitákra nézve. Mária Terézia háza éppen akkor több ágon is együvé volt házasodva a Bourbonokkal, azonkívül diplomáciája éppen akkor tárgyalta Mária Antoinette házassági tervét a leendő XVI. Lajossal. Nem habozás és aggodalmak nélkül azt felelte tehát Mária Terézia, hogy ő maga ugyan tiszteli és becsüli a jezsuita rendet, azonban ha a pápa az Anyaszentegyház érdekében hasznosnak tartaná a rend reformálását vagy megszüntetését, ő nem akadályozhatná meg azt; a bullatervezetnek csak a jezsuiták vagyonáról és személyéről intézkedő részét nem fogadja el, mert

ezeokról ő maga kíván intézkedni. Válaszán (voltairianus) és febronianus tanácsadóinak befolyása érződik.

A PÁPA AZUTÁN IS, hogy belement Moñinoval szemben az ígéretésbe és tervezgetésbe, visszaretent a nyílt akciótól, félt attól az ellenkezéstől, amit a bíborosok többségében s a püspöki kar majdnem egyhangú véleményében, a katolikus világ érzéseiben a felosztatásnak keltenie kellett. Azért inkább lassú halálra kívánta ítélni a jezsuita rendet: megtiltani az új tagok felvételét, a fogadalmas növendékeket feloldani a fogadalom alól, a felszentelteknek pedig megtiltani minden egyházi ténykedést, hacsak világi papokká nem lesznek. 1773 elején megbízta Marvetti bíborosérseket a bolognai jezsuiták vizitációjával; az kíméletlenül erőszakos formák között oszlatta fel a rendházat és iskoláikat, ami egész Olaszországban nagy feltűnést keltett. A közvélemény azonban még mindig nem merte elhinni a rend felosztatásáról szállongó híreket, mint ahogy a pápai udvar sem tudott semmi határozottat, sőt maga a pápa is a felosztatás elodázását remélte.

De Moñino újra határozottan lépett fel és a politikai skizma esélyét lebegtetve meg a pápa előtt, újból alkalmazta a diplomáciai nyomást és végre nyomdába adatta a már régen készenálló brevét, amit XIV. Kelemen el is fogadott.

A brève Velada műve, féléven át dolgozott a munkán és éles elmével, összefüggések iránti nagy érzékkel oldotta meg feladatát.

A brève három részből áll. Az első mindenekelőtt igazolja a pápának azt a jogát, hogy a pápa létesíthet és feloszlathat szerzetesrendeket; második részében azt fejtegeti, hogy a társaság ellen fennállásától kezdve nagyon sok panaszt emeltek.

A rend sok vétséget követett el, sok viszálynak, egyenetlenségnek lett a központja, sok vitába keveredett más rendekkel és a világi papsággal, sőt azokkal a fejedelmekkel is, akik a rendet országaikba befogad-

ták. Legújában már olyan fejedelmek is száműzték országaikból, akiknek jámborsága és a rend iránti öröklött jóindulata közismert. Ezért a pápa, hogy véget vessen a sok viszálynak és megszerezze a keresztény világ békéjét, apostoli hatalmánál fogva felosztatja, megsemmisíti és végleg eltörli a Jézustársaságot; a módról a harmadik rész intézkedik. A fiatalabb rendtagok egy éven belül válasszanak más pályát, a felszentelt papok lépjenek át más rendekbe, vagy legyenek világi papokká, addig is tilos nekik minden egyházi ténykedés, szegénységi fogadalmuk megszűnt, tilos minden fellebbezési kísérlet vagy a rendnek szóban vagy írásban való védelme. A fejedelmek tegyenek törvényes intézkedéseket a felosztatás végrehajtásához, a hívők pedig fogadják rendben és nyugodtan az intézkedést.

A brève megelégszik azzal, hogy pontosan idézve felsorolja a vádakat, amelyek a rend ellen elhangzottak s egyikről sem állítja a legcsekélyebb mértékben, hogy igaz volna, a felosztatás tényét nem a vádak tartalmára, azoknak akárcsak részletekben is állítólag igazvoltára alapozza, hanem a vádak keltette nyugtalanság egyedül lehetséges levezetésére szolgáló egyházkormányzati intézkedésnek mutatja.

Ez volt az a brève, amelyet 1773 július 21-i keltezéssel kinyomatva szétküldtek az egész világban és ugyanezen év augusztus 16-án felolvastak az összes római templomokban és felolvastak a Gesù-rendházban Ricci generális és asszisztensei előtt, megkérdezve, elfogadja-e a pápai rendelkezést. Azt felelte, hogy amit a pápa elrendel, az szent és az ő hozzájárulására semmiképen sincs szükség. Ugyanebben az órában kihirdették a brévét a rend összes római házaiban, majd Riccit és asszisztenseit először az angol kollé-

giumba internálták, majd később őt és asszisztensét az Angyalvárba zárták.

A TÁRSASÁG FELOSZLATÁSÁT kegyetlenül hajtották végre. Ricci mint az Angyalvár foglya halt meg, a rend vagyonát, házait, intézeteit, könyvtárait elvették, elkótyavetyélték, misszióit feldúlták, megsemmisítették.³ A francia forradalom tulajdonképpen az egész világot elárasztó szellemének ez volt az első győzelme. Valóban: egyre több és több vonatkozást látunk a francia forradalom kitörésének lehetősége és a jezsuita rend feloszlata között. Mindazok a gondolatok, amelyek a forradalom alapelvei voltak, most már akadálytalanul szárnyalhattak át országokat. Az eredmény meglepő gyorsasággal érett ki, tízen-hat év múlva már kibontakozott a tűztenger. Maga a zárkózott és gyöngé pápa, aki a rend feloszlataának ezt a súlyos tényét útjára engedte és aláírta, állandó halálfélelemmel, súlyos levertséggel küzdve, mélységes keserűséggel halt meg. Pastor elemzései azt mutatják, hogy haláláig hitt cselekedetének helyességében, abban, hogy amit tett, nem lehetett elkerülni. Már kortársai úgy ítélték róla, mint gyenge és félnék emberről, akiből hiányzott az erélynyugalom és a benső határozottság.

„Megvolt benne a szerzetes minden erénye, az erkölcs, tisztaság, jámborság, feddhetetlenség: de mint pápa nem tudott magának olyan környezetet keresni, amely hozzá illett volna és hozzá hű lett volna . . . gyenge lélek, középszerű szellem volt, olyan helyre került, amit nem tudott betölteni . . . A felelősség, amelyet vállalt, összezúzta . . .” írja róla Pastor. Az újkori pápák történetének az a nagy feltárója, aki az összes források összegezéséből személyes közellétből ítél minden pápáról, úgy összegezi róla véleményét, hogy ő volt a leggyengébb és legfélnékebb, legbefolyásolhatóbb jellem a pápák sorában.

JEGYZETEK.

1.

¹ Pastor i. m. XV. Band von der Wahl Clemens XI. bis zum Tode Clemens XII. 3—388. ² Lavissee, Histoire de France.

Paris 1901. ³ Pastor i. m. XV. 20—52. ⁴ Janssen. Geschichte des Deutschen Volkes seit dem Ausgange des Mittelalters. Freiburg 1879. I—II. Erdmannsdörfer, Deutsche Gesch. v. Westf. Frieden bis zum Regierungsantritt Friedr. d. Gr. 2. B. Berlin 1892—1893. ⁵ Schützler: Prinz Eugen. Meister der Politik. 1922 39—65.

2.

¹ Pastor i. m. XV. 130—133. ² Causa Quesneliana, Brüssel 1704. ³ Voltaire, Siècle de Louis XIV. Ouvres. Compl. XVII. ⁴ Mourret Histoire Générale de L'église. Ancien Régime. Paris 1912. ⁵ U. o. ⁶ A janzenizmus történetére az elsődleges forrás a kortársnak tekinthető Fleury, Histoire Ecclesiastique (91 kötet, Augsburg 1768), LXVII. ⁷ Léclerque, Histoire de la Régence. Paris 1865. ⁸ Barthélémy, Le Card, de Noailles d'après sa correspondance. Paris 1886.

3.

¹ Pastor i. m. 391—460. ² I. m. 461—604. ³ I. m. 607—754. ⁴ Ranke i. m. Magyarul: A pápák története. (Hely és év nélkül.) 676. ⁵ Pastor i. m. XVI/1. 1—439. Mourret nem méltányolja eléggé. Alakjának és elgondolásainak az egyháztörténet és a világtörténet nagy összefüggéseibe való beleépítése Pastor után: még méltatásra vár.

4.

¹ Astrain, Historia de la Compania de Jesus en la Assistencia de Espana. 1—7. Madrid 1902. Bartoli, Dell'Istoria della Compagnia di Gesù. Torino 1825. Duhr, Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. Freiburg i. Br. 1913. ² Gyenis András S. J.: A jezsuita rend generálisai. 96 l. Bp. 1938. ³ Vázlatos, de kitűnő magyar feldolgozás: Bangha Béla S. J.: A jezsuita rend és ellenségei. ⁴ Ijjas Antal: Reneszánsz és Hitzsakadás kora. ⁵ A janzenizmusnak ebből a szemszögből való részletesebb felelemzése ma még hiányzik. ⁶ A janzenizmusból eredő jezsuitaellenesség finom és kitűnő feldolgozása Mourret i. m., passim. ⁷ Tabaraud, M.: Essai historique et critique sur l'état des Jésuites en France. Pichard, Paris 1828. ⁸ Duhr, Pombal. Sein Character und seine Politik. Freiburg 1891. Murr, Geschichte der Jesuiten in Portugal unter der Staatsverwaltung des Marquis von Pombal. Nürnberg 1787—88.

5.

¹ Pastor i. m. XVI/1. és 444—1011. ² Murr, i. m. — A jezsuita rend felfüggesztésének egész történetét eredeti forrásértékkel

Pastor XVI/1. és XVI/2. kötetei tárják fel. A portugál események: XVI/1. 547—601. ³ Pastor i. m. XVI/1. (582—583.) ⁴ Pastor i. m. XVI/1. 611—627. ⁵ Saint Priest, Histoire de Chute des Jesuites (1750—1783). Paris 1842. — Pastor i. m. XVI/1. 627—636. ⁶ Justini Febronii, De statu ecclesiae et legitima potestate pontificis Romani liber singularis ad reuniendos dissidentes in religione christianos compositus, Bullioni 1763. 3. ed. 1770; Briefwechsel dem Kurfürsten v. Trier und Hontheim über Febronius. Frkf. 1813. Meyer, Febronius. Tüb. ⁷ Bangha Béla S. J.: Az újkori szabadgondolat diadalútja. Magyar Kultúra. 1934. 1—6. Cordara S. J. De suppressione Societatis Jesu. ⁸ Pastor i. m. XVI/2. 3—61.

6.

¹ Az egész folyamatra szintén elsődleges forrásértékű és minden szempontból szinte felülmúlhatatlan összefoglalás Pastor i. m. XVI/2. Klemens XIV. (1769—1774) 3—400. ² Az összes mögöttes részletekre vonatkozóan l. Pastor i. m. XVI/2. ³ L. Cordara i. m.

HARMADIK FEJEZET: A „FELVILÁGOSODÁS” SZELLEME.

1.

Az angol és francia „felvilágosodás”. Bacon, Lord Cherbury, Hobbes, Locke: a pragmatizmustól a materializmusig. A francia szellemi forradalom: Montesquieu, Voltaire, Rousseau. Az enciklopédisták.

A 18. század második negyedétől kezdve bontakozott ki és Európa vezető társadalmainak vezető osztályait hamarosan elárasztotta az ú. n. „felvilágosodás”. Az európai keresztény gondolkodásnak ez a krízise tulajdonképpen a protestantizmus belső válsága volt.

Ugyanaz a protestantizmus, amely 1648-ig mindenütt fegyveres kezekkel kívánta kivívni érvényesülését, Németországban tartományi urak harcoltak érte és a svéd királyság hadai, Franciaországban lázadó feudális nagyurak és fanatikus polgárság, Angliában pedig Cromwellnek és hadseregének az angol falvakból verbuvált szektái és kispolgársága, ugyanaz a protestantizmus: a maga gondolatvilágában és tudományosságában váratlan gyorsasággal jutott el olyan bomlási tünetekhez, amelyekben most már nem az Egyházat tagadta meg, hanem magát a kereszténységet.

A bomlás Angliából indult, ahol az állami vallás-kényszer és gáttalanul elburjánzó szektaképződés vezetett székepszishez és általában a vallással és a természetfölötti világ felé való fordulással szemben bekövetkezett kételyig és közömbösségig. Az angol szabadgondolkodás elindítója, Lord Cherbury († 1648) kétségtelenül jól látott meg egyet, az angol szektáriánizmus ostoba és értelmetlen fanatizmusát és merőben téves gondolati vágyányait és gondolkozási módszerét, s ebből azt a

gyakorlati tanulságot kívánta meríteni, hogy a részleteken való vitatkozás helyett azokat az igazságokat keressük, amelyekben a természetes emberi gondolkodás megegyezik. Az igazság kritériumának az ú. n. *sensus communis*-t jelölte meg; s az emberiség közmegegyezése szerint valóban létezik egy személyes Istenség, iránta feltétlenül tisztelettel kell lennünk: az Istenség felé jámbor és erényes étellel és a bűn elhagyásával fordulunk, a bűnhődés és a jutalom kétségtelenül megvan, ha másutt nem, ezen a világon, s ha egyébben nem, a lélek belső nyugalmaiban. Elemzése aligha hatottak volna, ha Bacon már előzőleg alapokat nem ad ezeknek.¹

A PRAGMATIZMUS ATYJA, Werulami Bacon (1526—1561)
máig is érezhető hatást gyakorolt az angol közgondolkodásra. Ő még a 15. század humanistáinak típusából sarjadt, népszerűsége és fényes irodalmi képzettsége, a humanista tudóstípus politikával is foglalkozó csoportjához tartozik. Fényes politikai pályát futott be, afféle igazságügyminiszter és legfőbb bírói rangban mint koronaügyész és főpecsétőr s egyúttal belpolitikai államminiszter, de botránys per bizonyítja róla, hogy megvesztegethető volt. Élete második felét töltötte tudományos munkásságban nem kevesebb becsvággyal, mint hogy az egész angol és európai szellemi életet, kora egyetemes szellemi életét átalakítsa és új alapokra fektesse, az ismeret egyedül lehetséges forrásaként a tapasztalást jelölve meg, harcolva mindenekelőtt Aristoteles filozófiája s gondolat-kincsében mindenekelőtt a metafizika ellen. Művének címe: „*Novum Organum*“, egyenesen Aristoteles *Organon* című művére céloz, annak akar ellendarabja lenni.

Az érvényes ismeret forrásának a tapasztalást, egyedül helyes módszerének az indukciót tartja. Ő utána lett kiindulópontjává a pragmatizmusnak az az angol sziget, amely annyi kitűnő keresztény gondolkodót látott a középkorban, olyan fényes és úttörő elmét, mint canterbury-i Anzelmet, olyan erős elemzőt, mint amilyen Duns Scotus volt, olyan kitűnő rendszerezőket és rendszerfenntartókat, mint amilyenek az oxfordi egyetem teológusai és filozó-

fusai voltak, akik a 16. század kezdetén még Párizsba is képesek voltak áttelepíteni Oxford teológiai szellemét, amikor éppen Loyolai sz. Ignác és társai ott tanultak. A katolikus teológia és filozófia sorsára páratlan hatása volt annak, hogy ezt a szellemet éppen akkor a jezsuita rend felvette programjába.

Míg a katolikus gondolkodás felemelően, tisztítóan és élesítően hatott az angol gondolkodásra, az angol jellemre való hatóerejének kikapcsolása után a protestantizmusban hamarosan kifejezésre jutott az angol nemzeti egyéniség és nemzeti szellem egyik káros hajlama, a gondolkodásbeli tunyaság. Ettől kezdve a pragmatizmust, a gyakorlati valóság alapjaira való támaszkodást, mint az angol jellem egyik legértékesebb vonását dicsőítik és kultiválják.

Bacon az érzékelésben megjelenő valóságot állította be a jelen világra vonatkozó megismerés egyedüli forrásának. Lord Cherbury a természetfeletti világra való megismerés módszerét abban látta, hogy mintegy az emberiség köztudatának tükre fölé hajlunk és az abban jelentkező fővonalat összegezzük, — Hobbes ezt a vázlatos és bizonytalan képet már irtózatossá távolinak látja a tapasztalat által szerinte kétségtelenül helyesen megismerhető anyagi valóságtól. Ő már materialista, méginkább az Locke. Locke a 17. század végét jelzi, azt az időpontot, amikor az angol előkelő világ és a röpiratokban, politikai és filozófiai essayekben, és már korán folyóiratokban és ujságokban kifejezésre jutó angol sajtó divatja elterjed Franciaországban is. Angliában Shaftesbury, Collins, Chubb és Bullinbrooke elméletei jelzik a további romlást, Franciaországban pedig az irodalmi és szellemi élet forradalma.

Azok a gondolatok, amelyek a 17. század angol gondolkodóinál jelentkeznek, nem kívántak könyvek

lapjain és tudósok szobáiban maradni, hanem mint élet- és társadalomformáló tényezők kívántak jelentkezni. Méginkább ilyenekként jelentkeznek Franciaországban, ahol az a nagyszerű mű, amelyet a királyság hajtott végre, egy nemzetnek eddig páratlan politikai és gazdasági egységbe-szervezése: egyre nyomasztóbbá vált a különböző társadalmi osztályok felett és ekkor még senki sem számította ki ennek baljós következéseit.²

A francia társadalmi, állami és egyházi élet viszásságaihoz kapcsolja elemzéseit Montesquieu. († 1755.) Három sorsdöntő gondolatot vet fel. A „Lettres persanes” lapjain a francia abszolút monarchiának és rendiségnek ferdeségeit és sebeit tárja fel s a megromlott francia egyház viszásságait; tőle indul el Franciaországban a társadalomszervezet átalakíthatóságának gondolata! Mégpedig nem úgy, mint a különböző utópiákban, hanem a gyakorlati politikus látásával. A gondolat a század folyamán óriási karriert futott be. Másik gondolata: a jog mivoltára vonatkozik — *L'esprit de la Lois*; — a jogot nem úgy szemléli, mint a keresztény jogi gondolkodás, amely olyan szilárdan támasztotta elemzéseit a természetjogról való felfogására; Montesquieu-nél a jog és társadalom szoros kapcsolatban jelentkezik: a jog mint különböző helyeken és különböző társadalmakban más és más igazság-tartalommal bíró gyakorlati elv.

Elemzéseiből később a jogtörténeti iskola nőtt ki, amely a jogot pusztán mint történeti megvalósulási formát fogja vizsgálni, függetlenül igaz vagy nem-igaz voltától.

Harmadik gondolata történelmi jellegű; Macchiavelli után ő a második, aki megvizsgálja azt a különös tüneményt, hogy a világ történelmének legnagyobb alakulata, a Római Birodalom miért omlott össze. Ő a köztársasági alkotmány meg-

romlásában látja az okokat. Elemzései mögött világosan húzódik meg az a gondolat, hogy a köztársaság mint az államnak legtokéletesebb formája és megvalósulása nyújt legkevesebb alkalmat arra, hogy emberi esélyeknek szolgáltatssa ki egy államalakulat sorsát, mint ahogy szerinte kiszolgáltatták Rómát a császárok esetleg rossz személyi tulajdonságai és tévedései a megsemmisülésnek. Az abszolút monarchiának korában a köztársaság dicséretének ez a gondolata igen jelentékeny és a vele államilag azonosult királyi hatalom helyett ő az alkotmányban látja az államnak és sorsának nagy biztosítékát és ezzel megteremt a konstitutionalista gondolatot.⁹ A descartes-i racionalizmustól elárasztott Franciaországban ennek a gondolatnak igen nagy jövője volt: Sieyes abbé az utána következő második nemzedékben mint Montesquieu-tanítvány fogja sorra gyártani a francia forradalom alkotmányait.

Európa történetében addig páratlan tünemény a maga hatásaiban Voltaire (igaz néven Arouet Ferenc 1694—1778). Neve egymagában jelenti a 18. század egész szellemét. Drámaíró volt, költő, publicista s mint ilyen, a korjelenségek élesszavú ostorozója, történetíró, társadalombölcselelő: páratlan szellemesség, irodalmi és anyagi sikerek kitűnő adminisztrációja, az egész világgal és az egész emberiséggel szemben való gúny és fölény jellemzik. Az európai irodalomban ő az első, aki egyedül írásaiban valóságos fejedelmi jólétet szerez magának és akkora szellemi tekintélyt, hogy történelmi korokról, társadalmi jelenségeiről, kora eseményeiről való ítéletmódját abszolút igazságnak fogadják el. Fejedelmek tekintik magukkal egyenrangúnak és van idő, a 18. század harmadik negyede, amikor az európai szellemi életnek befolyása szerint valósággal ő a fejedelme: egy a maga erkölcsi felfogásában, írásaiban megnyilvánuló nézetében és magánéletében egyaránt becstelen

és nyíltan erkölcstelen ember, késő aggkoráig. Nyilvános és botrányos ágyasságok és szerelmi viszonyok hőse. A gondolatok, amelyeket terjesztett, egyáltalán nem voltak eredetiek, ő csak a nagy népszerűsítő és alkalmazó volt, sivár gúnnyal támadott mindent, amit a kereszténység vallott, a személyes és jó Isten létezését, Istennek az emberrel való kapcsolatát, Jézus Krisztus istenségét, a kegyelmet — különösképpen az Egyházat. Írásaiban úgy tűnik fel az Egyház, mint vad, falánk, mohó és becsstelen szörnyeteg. Ő tette jelszová az „Ecrasez l'infâme” híres gúnyszavát: „Tiporjátok el a gyalázatot!”

A JEZSUITÁK NÖVENDÉKE VOLT, de már fiatal korában romlott, becsstelen ember,⁴ gúnyversei és röpiratai miatt börtönbe került, majd Angliába kellett menekülnie, itt ismerkedett meg az angol szabadgondolkodás szellemével; hazatérve époszai és drámái miatt azonnal mint kora legnagyobb íróját emlegették. Időzött Nagy Frigyes udvarában, később Svájcba ment és Genf közelében fekvő kastélyából írta könyveit, végezte kora összes szellemi és társadalmi előkelőségével való levelezését és gyakorolt páratlan befolyást Európára. 1778-ban hazatért Párizsba, ahol a nép, az udvar, az előkelők úgy fogadták, mint valami szuverént . . . Halálos ágyán papot kért és meggyónt, de egész életében hirdetett eszméit vissza nem vonva, végül is az Egyházzal való kibékülés nélkül halt meg. Sem mint bölcselő, sem mint bölcséleti gondolkozó nem jelentős, bölcséleti cikkei támadóak és romboló élűek a keresztény bölcsélet eszméi ellen, de építő gondolat nincs bennük.

Negatívumaival szemben a kor társadalmára és életére való tevékeny hatással volt Rousseau († 1799). Koldusszegény sorban született, nehéz gyermekkorral és ifjúkorral küzdött meg, mint író lett gazdag. Közismert róla az az ellentmondás, hogy miközben könyvet írt az ideális nevelésről, ő maga lelencházba adta számtalan törvénytelen gyermekét. Kevésbé szépíró

és kevésbé publicista, mint Voltaire, inkább bölcseleti író. Mint ember, testileg, lelkileg beteg, — egészen különös, hogy akadhatott egy kor, amely ilyen embertől kívánta venni ideáljait. Rousseau három gondolatot adott korának és az utána következő két nemzedéknek. Az első szerint az ember természeténél fogva jó, romlása később következik be, azért, mert elfordult a természettől és ez a természettől való elfordulás az emberi társadalomban uralomra jutott. A rossztól való megszabadulás nem a természetfölötti felé való fordulás — ellenkezőleg: „Vissza a természethez!” A másik gondolat az ember és embereknek kezdettől fogva való és alapvető egyenlősége, a harmadik a jog a forradalomra.⁵

VOLTAIRE ÉS ROUSSEAU a francia társadalomra és közgondolkodásra feltétlen hatást gyakorló egyéni nagyságok. Mellettük ugyanazokat az alaptételeket követve és az új eszméket tovább sugározva egész szellemi mozgalom nőtt ki, amelyet enciklopédistáknak nevezünk. Az általuk kiadott Enciklopédiában többet kell látnunk, mint egy tárgykör szerint csoportosított lexikont, mint ahogy több is akart lenni: egy új, a világot pusztán a saját értelmével felfogó, s életét ezzel az értelemmel rendezni kívánó ember dogmatikája. Valósággal a felvilágosodás nagy katekizmusa volt.⁶

A nagy Enciklopédia egyes tanulmányait Franciaország legjobb tollai írták, a bölcseleti részt Voltaire mellett elsősorban Diderot és D'Alembert. Az Enciklopédiának sorra jelentek meg új és új kiadásai, végül már huszonnégy kötet lett, és franciául is négy más európai nyelven valóságos európai nagyhatalom. Az enciklopédia nyíltan és egyenesen mint forradalmi gondolat jelentkezett a kormányok felé, a csoport, amely képviselte, valóságos hatalmi állást épített ki magának Franciaországban, mindenekelőtt a francia akadémián többségre való jutással, valamint a francia kormányzat

tényezőinek befolyásolásával, a szalonok meghódításával. A légkör, amely az enciklopédistáknál jelentkezett, nyugtalan volt és feszült, az irány nyíltan vallotta és hirdette a jelen körülményekkel való meg nem elégedését és feltétlenül szükséges változások forradalmi jellegű bekövetkezését. Mielőtt még kitört volna, már egy évtizeddel azelőtt tele volt Franciaország ezzel a szóval: forradalom.

2.

A felvilágosodás német területen. A német protestantizmus válsága: a teológiában, filozófiában. A válság áthatásai a német katolicizmusra. Allamegyháziság. Febronius. Protestantizáló irányzat a német katolicizmusban.

Ugyanaz a válság, amely az angol protestantizmust érte, elkerülhetetlenül jelentkezett a német protestantizmusban is.¹

A protestantizmus a westfáliai béke után merőben más körülmények közé került Németországban, mint eddig. Fennállását most már nem kellett politikai és hatalmi eszközökkel biztosítani s megszűntek azok a hitviták is, amelyek között a protestantizmus főérve egy a betűkhöz mániákus makacssággal ragaszkodó bibliamagyarázat volt. Egyszerre kiderült, hogy a száz-húsz éven át tartó bibliaimádás tulajdonképpen hamis volt: a protestantizmus nem hitét merítette a bibliából mint elsődleges forrásból, hanem hitének védelmében csak harci érvnek használt egy, a régi Egyház ellen kénye szerint értelmezett s csalhatatlan és tévedhetetlen bírónak megtett szöveget. Amint erre nem volt szükség, a fanatikus bibliaimádás azonnal visszatért a reformátorok elvéhez, a szabadkutatáshoz.

A RACIONALIZMUS BEHATÁSÁT a német szellem területére Leibnitz hatalmas neve és óriási hatása jelenti. Leibnitz egyébként kora egyik legnagyobb tüneménye s képességei szerint a filozófia legnagyobb géniuszának egyike, egyenlő rangú Platonnal, noha filozófiai életműve nem egy teljes bölcséleti rendszer, hanem csak néhány nagy részlet. A filozófia utolsó nagy összefoglaló fénykora, a barokk filozófiai enciklopédizmus óta ő az első nagy továbbvivő, akit különösen az individuum kérdése gyötör.² Őt is megkísérti a már kétezeréves probléma, az ontológiai istenérv, Isten létének magával a fogalommal való bizonyítása: Isten fogalmát nem lehetne megmagyarázni Isten léte nélkül, Isten fogalma már maga bizonyítéka Isten létének, a kérdés csak az, hogy ez a fogalom milyen módon jelentkezik az egyes ember és az egész emberiség öntudatában.

Egyébként univerzális zseni volt, filozófus és gyakorlati diplomata, matematikus és nemzetpolitikus, talán túlságosan is gyakorlati, de alkotásaiban igen nagyot hagyott maga után. A katolicizmussal szemben megértő és türelmes volt; ő hirdette protestáns részről először az újraegyesülés szükségességét. Egyébként az ő egyéniségében jelentkezik a németiség történetének egyik nagy krízise, a nemzeti öntudattól való megfosztódás. Ez a sokállamiság következménye volt: a pusztán bürokratikus munkát végző apró államok határain belül élő németiség egy országok és nemzetek felett és között lebegő államtalan nemzetnek — „kultúrnemzet” — kezdte magát érezni, amelynek életéből semlegesítették a politikai lehetőségeket és célokat. Ebből az egészből egy sajátosan német humanizmus keletkezett, amely a 18. században gondolkodó művészek és írók sorát kezdte ontani. E háttér nélkül sem Kant, sem Goethe nem érthetők.

A német protestantizmus válsága azonban nem a filozófiában, hanem a teológiában jelentkezett. Itt Wolff (1679—1754) tudományos munkássága gyakorol szinte megsemmisítő hatást a német protestáns teológiára és azt majdnem teljesen megfosztotta kinyilatkoztatási alapjaitól. Hatása ebből a szempontból a németiségen belül nagyobb és döntőbb, mint Kanté. 1771-ben Semler

biblikus már megtagadja a szentírási könyvek isteni sugallatból való eredését, 1777-ben pedig publikálja Lessing a wolfenbütteli töredéket s ebben szintén egy teljesen pogány protestáns bibliamagyarázatot.

A nagyjából kortárs Reimarus († 1768-ban), Wolff († 1754), Lessing († 1781) nevei jelzik a német protestantizmus vallási és teológiai gondolkodásában beállott változás teljességét. Közülük Reimarus és Wolff egyúttal lelkészek is, Lessing maga világi tudós, szellemének erejével, gondolatainak könyörtelen és hatalmas végletekkel azonban ő a „lutheranizmus második apja”. Az, amit Wolff egyetemi tanszékeken hirdetett és amivel elárasztotta a protestantizmus felnövekvő teológusnemzedékeit, hogy Isten nem lehet végcélja az embernek, hogy a Szentírás könyvei nem kinyilatkoztatott könyvek, hogy a hit, minden hit éppúgy, mint a keresztény hit az emberiség pusztán egy részének bizonyos korban és helyen való felfogása, ezt Lessing sugározza ki a világi irodalomban.³ Ugyancsak ő adja a német humanizmus indifferens felfogását, a vallási közömbösséget; a „Nathan der Weise” színmű ennek kifejezése; a három gyűrű, a három vallás, a kereszténység, zsidóság mohamedanizmus, egyforma és közömbös értékűek.

UGYANCSAK WOLFFON ÁT ébrednek fel Németországban egy teljesen panteista ízű, sajátosan német világnézet körvonalai. Megszületésénél, már egészen a mi korszakunk határán, mindenesetre közvetlenül a mába sugárzó hatással, Herder roppant alakja áll, — szellemi egyéniségének körvonalai ma már felülmúlni látszanak Goethét és Schillert is: gondolatok szempontjából ezek nem többek, mint az ő inspirációját befogadó tanítványok. Herder döbbenetes összegező és képzelőerővel dolgozik, humanizmus-eszméje és a nemzeti lélekről s nemzeti erőkről alkotott gondolatai Németországban is éppúgy hatottak, mint az északi szláv világban vagy a Balkánon, a cseh Palackyt éppúgy nyugtalanították, mint nálunk Kölcsy, vagy a szlovák szellemi ébredés vezetőit és a délszláv író-politikusokat.

Műve: „A történelem és az emberiség filozófiája” valósággal úgy hatott, mint egy hatalmas látomásokkal dolgozó, most még homályos új evangélium, amely azonban meg fogja ragadni a titkok saisi fátyolát az emberiség küldetéséről.

1770-től kezdve a német protestantizmus tudományos életét a Wolfftól kiinduló teológiai irányzat keríti hatalmába, s ez irányzat nemsokára ott tart, hogy megtagadja a természetfeletti és a kinyilatkoztatott vallást; a német protestantizmust szinte az a veszély fenyegeti, hogy teológiai tudományosságának vezetőkörei olvasztják át a kereszténységhez tartozó ágazat voltából az egyetemes Egyháznak ezt a különelvű forradalmi pártját először szintelen deizmussá és meg fogja tagadni Krisztust. Luther harca, amely krisztológiai tévedéssel indult, íme egyre jobban elhalványította Krisztus alakját a protestáns dogmatikában, végül majdnem egészen kitörölte; Isten egyszülött Fia a 18. század végén már-már eltűnni készült a német protestantizmusból!

UGYANAKKOR A NÉMET irodalmi élet egén megjelenik a 18. századbeli német klasszikus irodalom, vele az irodalomban hivatalosan vallott és az irodalomban prédikált elv lesz a pusztá deizmus. A filozófia szintén rohammal veszi be az egyetemeket, a königsbergi egyetemen megjelent Kant, és övé a leghatalmasabb és legsikerültebb kísérlet szárnycsapása arra, hogy a világból kiiktassa a természetfelettit, és megkísérelje: a világot s benne mindent önmagából magyarázni meg, és úgy fogni fel a világot, mint „magánvalót”.

A németségen belül a protestánsokkal közös kulturális élmény testébe zárt katolicizmusra természetesen nem maradhatott hatás nélkül a német vallásos szellemnek, filozófiai gondolkodásnak az a krízise, amelyen a többség átesett.

Jelentkezik ez a krízis a protestantizmussal közös ideálok keresésében, jelentkezik abban, hogy a kato-

likus bölcselet helyébe egyenesen a kanti filozófiát szeretné állítani, jelentkezik a teológiai szemléletnek a deizmus felé való eltolódásában, jelentkezik a hitéletnek protestáns felfogású pietizmus felé való szűrkülésében és humanista ideálok felé való eltolódásában.

Legélesebben és legkülönösebben ez az egyházállamiság kísérleteiben jelentkezik.

Valóban: egészen különös lett volna, ha a kornak ez az annyira uralkodó gondolata a németsegen belül nem jelentkezik. Egyrészt a francia példa volt ragadós, az összes európai államkormányzatok mint a központosított államvezetés legtükrözősebb példájára néztek a francia abszolút monarchiára, annak példáját kívánták megvalósítani a hadseregszervezéstől, bürokráciától és a fiziokrata gazdálkodástól kezdve egészen az egyházpolitikáig. Már maga a francia példa követése is elég lett volna, hogy a német nép és a német államok területén is erőteljesen jelentkezzen az egyházállamiság kísérlete. Azonban az egyházállamiság a katolikus német földön való jelentkezéseit még erőteljesebbé tette az, hogy a katolikus uralkodók számára ott voltak az államegyháziságnak és a fejedelmi egyházfőiségnek példája és sugallatai.

NINCSEN TEHÁT abban semmi különös, hogy az állam-egyháziság eszmei gondolatát és elvi mivoltát a német katolicizmus építette ki a legtudatosabban és a legfélelmetesebben. Az, ami Franciaországban a gallikánizmus révén konkrét történelmi hagyomány volt s egyedül Franciaország számára kívánta igényelni a középponti egyházkormányzattól való függetlenséget, az a katolikus német államokban, sőt még a főpapság egy részében is mint egyetemes elv merült fel. Az elv mint eszmerendszer, a febronianizmusban jelentkezett és mint gyakorlat a jozefinizmusban.

A febronianizmus egyetemes elvi alapvetéséig hatol annak, ami a gallikánizmusban csak partikuláris

gyakorlat kívánt lenni: kiemeli a gallikánizmus két legfelölőbb vonását, az episzkopalizmust és a cezarizmust. Az episzkopalizmus a püspököknek a pápától merőben független joghatóságát jelenti: a püspök mintegy pápa a saját területén és a pápa is csak egy püspök, afféle tiszteleti rangja van csak, a cezarizmus pedig egy-egy ország püspökei felett az adminisztratív hatalmat.

Febronius írói álnév, a német elméletíró igazi neve Hontheim Miklós. 1701-ben született Trierben; Löwenben tanult, mely akkor ki volt szolgáltatva különböző egészen esetleges irányoknak. 1749-ben lett püspök és 1763-ban adta ki könyvét, amelynek elméletei pontosan visszakövethetők a 15. század zsinataiig, különösen a konstanci és bázeli zsinatok forradalmi jellegű deklarációiig, amelyekben egy demokratikus jellegű egyházi alkotmány jelentkezik.⁴

Ismeretes, hogy Konstanc és Bazel le akarták bontani az Egyház monarchikus szerkezetét és helyette a hívőknek, papságnak, főpapságnak, pápának, szerzetesrendeknek, keresztény tudományosság intézményeinek és a keresztény nemzeteknek képviselőiből alakult bizonytalan formájú parlamentarizmust kívántak a pápai hatalom mellé és fölé emelni. Emlékezzet, hogy a pápaságnak milyen erős megpróbáltatásokat kellett elűrníe, hogy kiállja ezt a súlyos krízist. Hatalma azonban akkoriban érintetlen maradt, sőt a pápai hatalom jelentősége jelentékenyen fokozódott az Egyházfelújulás időszakában, amikor az egyházi reform egész rendszere és végrehajtása a pápaságtól indult el.

A középponti egyházkormányzati hatalom, a helyesen értelmezett zsinati elv és a püspöki hatalom ideális egységben fogtak össze a tridentí zsinat idején és közvetlenül utána. Azonban azóta súlyos változások történtek.

A PÜSPÖKI HATALOM ú. n. teljességét a pápaságával szemben éppen a francia uralkodók egyházpolitikai igényei hangsúlyozták ki. A francia királyok egyenesen mint a püspökök jogainak a pápával szemben való védői léptek fel nem egyszer⁵ és a francia püspökökben valóban sikeresen is ébresztették fel a püspöki jogoknak a pápával szemben hangoztatott öntudatát: ez az ellenkezés már száz év óta töltötte meg harci zajjal Franciaországot s különösen a janzenista vita vitte tetőpontjára. Az episzkopalizmusnak újkori megfogalmazását francia kánonjogászok dolgozták ki, de a gondolat egyre kevésbé volt idegen a német területek katolicizmusa számára, — Németországban különösen az egyházi választófejedelemségek környezetében, Ausztriában pedig az uralkodói érdekekkel együtt mozduló és az uralkodó érdekei mellé szorosan záruló örökostománnyok püspöki székhelyein. Ausztriában a Placetum regiummal Mária Terézia újította fel egyenesen mint történelmi emléket, közvetlenül a zsinati hagyományokból, amikor elrendelte, hogy ezután tilos pápai rendeleteket királyi engedély nélkül kihirdetni. Államegyháziságának egyházpolitikai gyakorlatát betetőzte fiának, II. Józsefnek (1780—1790) rendszere, a róla elnevezett jozefinizmus. Ez lényegében jogász mű, elvi összefüggéseiben nem elődök nélküli, a középkor legistáinak azokra a munkálataira támaszkodik, amelyekkel ők a római jogból kiépítették az uralkodói hatalom új elméletét; most ez az elmélet igen erős ösztönzéseket kap a nagy francia monarchia korlátlan uralkodói hatalmától és nem utolsó sorban annak egyházpolitikai ténykedéseitől. A különböző német államegyházisági törekvések természetesen ujjongva fogadták Hontheim könyvét s ő évtizedeken át dacolt azzal, hogy a pápaság nyíltan elítélte művét.

Magatartásából sokat megmagyaráz az, hogy nem akart rosszat. Ő nem abban az értelemben kívánt egy pápaellenes teóriát kiépíteni, mintha azzal rombolni akart volna, a maga részéről teljesen meg volt győződve, hogy elméletei helyes kihatásúak, ha a gyakorlat életet ad nekik. Mindenekelőtt a protestantizmus megszűnését és a protestánsoknak az Egyházba való visszatérését látta lehetőnek, ha egységes középponti egyházkormány-

zat helyett az Egyház átalakul episzkopátusok laza szövédékévé, — noha, hogy az Egyház ilyené alakuljon át, ő maga sohasem fejezte ki ily végletesen, viszont az gyakorlatba lépő elveinek természetes következménye lett volna.

Az erre vonatkozó tájékoztatlan és őszinte jószándékon kívül Hontheim még más dolog miatt is tartóhatott ki olyan makacsul.

KÖNYVE SZINTE a fejedelmi hatalom teljességének zsolozsmája volt és megjelenése után azonnal nagy és kellemes feltűnést keltett fejedelmi udvarokban. A fejedelmek hatalmát ilyen elvekkel alátámasztani: nem volt kedvezőtlen és elégtelen valami, márpedig az ő könyve olyan természetű volt, hogy Lessing egyenesen a fejedelmek felé való aljas hízelkedésnek nevezte. Egyháztörténetünk e hosszú-életű és nem kellemes emlékeket jelentő alakjának egyéni jellemében a férfiasság és önzetlenség nem volt valami erős vonás. Már mint aggastyán 1788-ban, két évvel halála előtt vonta vissza tanait és az Egyházzal kibékülve halt meg 1790-ben. Ugyanebben az évben a febronianizmus mint politikai pártállás szólal fel a francia alkotmányozó nemzetgyűlés padsoraiban és a 20. századig kihatóan befolyásolta a Habsburg-monarchia területének hitéletét.

Az államegyháziság gondolatának elfogadásán kívül az egyetemes Európa szellemi válságai s a német protestantizmus válsága is igen erőteljesen hatottak a németiség katolikus felére. A protestantizmus bomlását és az európai felvilágosodás hatásait sugárzó német irodalom fölénye, a protestantizmus hatalmi helyzetének megszilárdulása, a protestánsoknak az államügyek vezetésében való részvétele és elsőbbsége, általában a többség hatása, a protestáns tudományosságának a kor gondolataival való nagyobb összhangja, a kanti filozófiának villámgyors és feltétlen uralomrajutása: a gyöngeség, az elmaradottság és az alacsonyabbrendűség érzetét keltették a katolikusokban, akik ettől szí-

II. József császár.

vesen megszabadultak volna. Ezenkívül szakadatlanul kísértett — s ezt az egyre jobban erősödő nemzeti érzés is fokozta — a legalábbis szellemi nemzetegység vágya: a protestánsokkal való újraegyesülés gondolata. Ezzel a protestánsok részéről való dogmatikai közlekedéssel szemben katolikus részről a szertartások külsőségeinek csökkentését és egyszerűsítését, a liturgiába a népnyelv bevitelét, a pápaságtól való függetlenségét, általában lehetőleg a középponti kormányzat feladását s a hitbuzgalmi egyesületek megszüntetését kívánták egyesek. Ugyanakkor a hittudományban követték a protestáns teológiát a biblia szabadkutatási elvének gyakorlatában és a filozófiában megkísérelték a skolasztikát lebontani és helyébe a racionalizmust, majd a kantiánizmust tenni. Ausztria területén a Habsburgok — II. József és utódai államegyházisága jelentette a rombolásokat; az állami felügyelet alá került szemináriumi tantervek filozófiai, teológiai és egyháztörténeti anyaga téves felfogású, hideg, az Egyház felé szeretetlen, erkölcsi erőben és lelki életben sekélyes papságot nevelt, amelynek erkölcsi élete egyre több alkalmat adott a súlyos kifogásokra. Mindenesetre azonban maradtak vidékek, amelyeknek egyházi és egyházas élete megmenekedett a kor ellenséges erőinek inváziójától, mindenekelőtt Westfália és Tirol. Westfáliában néhány nagy püspök — így Sailer (1751—1832) hatása, Tirolban a papság és a nép katolikus hűsége voltak a megtartó erők.

Egyházi élet Magyarországon a 18. században. A püspökségek felújulása és szerepe. — A katolikus többség és a protestantizmus. A protestantizmus harcai és egyházpolitikai helyzete. A keleti egyház. Úniós események. A jozefinizmus rombolásai.

Buda visszafoglalása Magyarország számára is az egyházi élet megújódását jelentette. Győr, Pécs, Vác, Veszprém, Eger, Kalocsa, Nagyvárad és Temesvár újra püspöki székhelyek, majd az esztergomi érsekség újra visszaköltözik Esztergomba, Pannonhalmán újra megtelepszik a bencés rend, továbbterjeszkedik a jezsuita rend, letelepednek és kitűnő eredményeket érnek el a piaristák, velük versenyre kelnek tanításban és lelkipásztorkodásban a pálosok, megindul a dominikánusok visszatelepődése, sok apró kolostorában új életet kezd élni a ferences rendcsalád. Az ország számára a mezőgazdasági kultúra, a társadalomszervezés a lakosság szaporodása szempontjából ugyanannyit jelent, mint a kereszténységre való téréskor az Egyházból való birtoktestek munkája. A jövedelmekből barokk püspöki városok épülnek európai arculattal, sok kulturális intézménnyel.

Mária Terézia — éppen azért, mert a magyar származású főpapok résztvettek Rákóczi Ferenc szabadságharcában, német arisztokratákat, sőt fejedelmi származású főpapokat tett a magyar püspöki székekbe.

A MAGYAR KATOLICIZMUS számára igen jelentős volt a katolikusok számarányának kedvező megváltozása, s így a protestantizmusnak számbeli háttérbeszorulása. Mindazonáltal a protestantizmus megtartotta tekintélybeli és politikai szerepét. Pázmány térítése óta az arisztokráciában kisebbségbe került, de annál inkább megtartotta számarányát a köznemességben és a szerencsésebb gazdasági fejlődésű alföldi parasztvárosokban s megvoltak hatalmi alapzatai ahhoz, hogy egyházpolitikai érdekeiért politikai eszközökkel harcoljon mindenekelőtt az országgyűléseken. A hitbuzgalmi és kulturális jellegű szervez-

kedés és aktivitás, amely a mai protestantizmust jellemzi, teljesen hiányzik e kor protestantizmusából.

Buda felszabadulása után új rendezésre szorult a protestánsok helyzete is. Most a katolikus rendek jutottak többségbe az országgyűlésen, azonkívül a katolikus főurak és birtokaik felett a tulajdonjogot újra átvevő püspökségek érvényesítik a „Cuius regio, eius religio” elvét, az egyházmegyei újjászervezések során egymásután veszik vissza az ugyancsak erőszakkal elragadott katolikus templomokat. Miattuk mint sérelmek ellen tiltakoznak a protestánsok a bécsi és a linzi békére hivatkozva.¹ Az országgyűlési vitákban is, az uralkodó részéről is azt a választ kapták, hogy a töröktől visszafoglalt területeken a békék, amelyekre hivatkoznak, nem érvényesek, mert mikor azokat becikkelyezték, azok nem tartoztak ténylegesen a király kormányzata alá, különben is a bécsi és a linzi békéket mint lázadók fegyverrel erőszakolták ki. A két szélső álláspont közti jogvitában alig volt lehetséges közvetítő megoldás, azért a protestánsok végül királyi kegyelemre bízta ügyükben a döntést 1715-ben. Ennek a döntésnek nem egy problémája volt, ami érthető is: mind a magyar törvényalkotás szerint, mind a magyar egyházjog szerint a királyt a magyar katolikus egyház felett kegyúri jogok illetik meg: kérdés volt, hogy milyen jogok illessék a protestánsok felett, akiket apostoli királyi hatalmának jogtartalma szerint csak eretnekeknek tartott. Végül abban az irányban történt meg a döntés, hogy a protestánsok felett felügyeleti jog illeti meg; 1731-ben jelent meg az úgynevezett Karolina-rezolúció, amely fenntartva és hangsúlyozva azt, hogy hitüket és vallásuk gyakorlatát a király csak megtűri, istentiszteleteiket nem ismeri el hivatalosaknak, csak magánistentiszteleteknek: gyakorlati sérelmeiket orvosolja. Töb-

bet engedett II. József türelmi rendelete, de még ez is csak megtűrtnek jelezte a protestánsokat, istentiszteleteiket magánistentiszteleteknek. II. Lipót viszont még ennél is tovább ment és visszatért a 17. századi koronázó hitlevelek kedvezőbb jogállására. Az új helyzetet az 1791-es XXVI. törvénycikk szabályozta. E szerint a protestánsok szabad vallásgyakorlatot nyernek, hivatalképesek, hivatali esküjükben nem szerepelnek olyan vonatkozások, amelyek hitükkel ellenkeznek, nem kötelesek katolikus szertartásokon résztvenni, egyházi és iskolai ügyekben a király csak felügyeleti jogot gyakorol felettük, egyébként vallási könyveikben a cenzúrát maguk gyakorolják, alapítványaikat az alapító szándéka szerint maguk kezelhetik és királyi engedéllyel külföldi egyetemeket látogathatnak. Ezzel a függetlenséggel a protestantizmus szinte előjogokat nyert a katolikusok helyzetével szemben, amelyet ugyancsak gúzsba kötözött a jozefinizmus. A katolicizmus előjogai úgyszólván csak abban maradtak meg, hogy katolikus hívő csak királyi engedéllyel térhet át protestáns hitre; katolikus-protestáns vegyesházasság esetén, ha az apa katolikus, a gyermekei mind katolikusok, protestáns apának pedig csak a fiai lehetnek katolikusok s e vegyesházasságok köteléki pereiben katolikus püspök konzisztóriumára ítélik. A protestáns egyházak között a viszonyosságot a világi jogalkotás egyelőre nem szabályozta.

Magyarország protestáns felekezeteinek egyike sem tudta kikerülni azt a hanyatlást, amelybe az egyetemes protestantizmus jutott. Úgy a magyarországi lutheránizmusnak, mint a kálvinizmusnak külföldi érintkezései alábbhagynak, már a 18. század elejétől kezdve, a század végéig mégis megjelennek a protestantizmus összes hazai iskoláin, itt-ott a francia, de leginkább a német felvilágosodás minden tétele, Isten fogalmát és egyéniségét elszíntelenítő deizmus, Jézus Krisztus isten-

ségének ha nem is nyílt tagadása, de istenfiúságának és megváltói művének erős háttérbeszorulása, — Isten-volta és művének megváltó jellege helyett „tanainak” erkölcsiségét hangsúlyozzák ki; megjelenik a szabad bibliakutatás, a filozófiában a kanti iskola; a pozitivizmus, majd utána az úgynevezett természettudományi világnézet, amely protestáns iskolákból és protestánsok által képviselve jut bele a magyar szellemi életbe a 19. században.

Az auklérizmus hatása a magyar protestantizmus szellemére és tudományosságára már az 1791-ben tartott zsinaton is kifejezésre jut,² hitéletükön még jobban, sokkal kevésbé azonban öntudatukon. Politikai vonását a magyar protestantizmus erőteljes mértékben megtartotta; a 18. század végétől az a célja, hogy mindazokban a vonatkozásokban, ahol jogalkotás szerint hátrányban van a katolikusokkal szemben, magának ugyanazokat a jogokat biztosítsa. Különösen a vegyesházasságok kérdésében készült jelentkezni sok viszály; miután a kérdés nem egyszer foglalkoztatta a törvényhozást, száz év múlva az egyházpolitikai harcok kiindulópontja lett.

A 18. század első felében katolikus részről egyre erőteljesebb ütemben halad a katolikus egyházszervezet helyreállítása után a katolikus hitélet elmélyítése. Jezsuita, piarista és pálos iskolahálózat keletkezik. Nem egy hitbuzgalmi egyesület még a középkorból mentődik át az újkor új formái közé. Továbbműködik a jezsuiták nagyszombati egyeteme, főképp kitűnő nagyszombati nyomdavállalata. Még a barokk kor univerzális kultúrájának latinján nagy történettudományi gyűjtőmunka indul meg, ekkor keletkezik a jezsuita provinciálisnak, Hevenessynek nagy, még máig is nélkülözhetetlen aktagyűjteménye, ekkor írónak Pray Györgynek és Katona

Istvánnak nagy történettudományi összefoglaló munkái. A rend tekintélye annyira megnövekszik, hogy — 1715-ben a jezsuita provinciális ülés- és szavazati jogot kap az alsótáblán. III. Károly magyar király (mint VI. Károly német császár) birodalmi hercegséget ad az esztergomi primásoknak. Mária Terézia az eddigi püspökségek mellett öt újat állít fel, a szepesi, rozsnói, besztercebányai, szombathelyi és székesfehérvári püspökségeket, Ferenc király pedig még a kassai és szatmári püspökségeket.

A FEJLŐDÉS LENDÜLETÉRE JELLEMZŐ, hogy az 1780-as években a régi és új püspökségeken kívül 23 káptalan, 207 kanonok, 27 javadalmas apátság, 44 javadalmas prépostság, 2782 plébánia, 7376 káplán van. A fejlődés belső erőt a jozefinizmus töri meg. II. József császár feloszlattott 134 férfi- és 6 apácakolostort, 1209 felszentelt pappal, 275 laikus testvérrel, 187 apácával. Maradt 81 ferences, 25 piarista, 11 minorita, kapucinus és irgalmasrendi kolostor, három-három domonkos és szervita, egy-egy ágostonos és karmelita; 1491 felszentelt pap, 451 kispap, 502 laikus testvér.³

A feloszlattott szerzetházak nagyrésze pálos, bencés, premontrai és cisztercita; ezeket az először feloszlattott rendeket Ferenc király 1802-ben helyreállította, mégpedig három fiókapátsággal a pannonhalmi főapátságot, hat premontrai prépostságot, két cisztercita klastromot két rezienciában.

A püspöki szemináriumokat 1787-ben és 88-ban két főpapnevelőintézetbe vonta össze, 760 teológus kispappal, akiknek száma 1802-ig 1000 fölé emelkedett; a válásalapból, az eltörölt szerzetesrendek vagyonából a helyi lelkeszségek számát szaporította, a plébánosok és káplánok száma II. József halálakor 4767 volt, vagyis csaknem 1000-re emelkedett az előző állapothoz képest, és még ezenkívül is 300 újabb plébániát tervezett. De a méretbeli gyarapodással szemben Magyarországra is beköltözött a jozefinizmus; hatásával nem egy vonatkozásban napjainkig kellett a későbbi magyar katolikus felújulásnak küzdenie.

Egészen különös jelentőségű egyházi kérdés bontakozott ki Magyarország hódoltsági területeinek felszabadulásával és Erdélynek Szent István koronája alá való visszatérésével, mégpedig az itt lakó igen jelentékeny számú keleti görög lakosság kapcsán: nagyszámú keleti görögség újraegyesülése a katolikus Egyházzal. Ettől az időtől kezdve Magyarország lesz az a terület, ahol ennek a folyamatnak, az ú. n. unionizmusnak igazi nagy eseményei lejátszódnak. Vannak úniós események a Közelkeleten is; itt egész népek s a kereszténység első öt századából ismeretes nevű patriarchai székek térnek vissza újra a római fennhatóság alá, ezek azonban lélekszámban sokkal kevésbé jelentős eredmények, mint amit Magyarország területén lejátszódtott úniós események hoznak.

AZ ÚNIÓS MOZGALOM első máig is igen jelentős ténye a kárpátaljai ruszin nép igen nagy többségének úniója. Ezt az úniót jezsuiták készítették elő két kiváló bazilita szerzetes, Parthén és Kossovits megnyerésével. Hétévi fáradozás után, 1746-ban meg is valósult az únió és I. Rákóczi György halála után az ő falvai is katolikusok lettek. A bécsi egyházpolitika ebben az esetben dicséretreméltóan kívánta azt, hogy a tanulatlan, műveltségben meglehetősen elmaradt, tudományos elittel nem rendelkező, nemrég még keleti papság élére tanult püspök kerüljön; kívánságára, hogy ilyent nevezzék ki, a pápa Cameli József tudós bazilita szerzetest, a vatikáni könyvtár kéziratának bölcs gyűjtőjét tette meg püspökké, aki azután meg is írta a ruszin nép és a ruszin egyház történetét. 1692-ben II. Lipót külön dekrétummal biztosította az úniós papság előjogait és ezeknek a jogoknak biztosítása kedvező és vonzó hatással volt az úniós mozgalomra s mintája lett hasonló úniós eseményeknél annak, hogy az addig a keleti egyházhoz tartozó papok jogi és anyagi viszonyaiknak ugyanazt a rendezését kapják meg, amivel a katolikus papság rendelkezett.

A ruszinok után az Erdélyben élő örmények

úniója következett; az örmények a Kaukázusból menekültek a Krim-félszigeten és a Moldván át Erdélybe mint a legközelebbi keresztény tartományba, annak csíkgyergyói szélére. Hazájukból keleti szertartásokat hoztak magukkal s keleti szertartású püspök is volt Besztercén. A római örmény kollégiumból 1684-ben misszióba ideküldött kiváló Versirescu nyerte meg az úniónak a besztercei püspököt, aki híveivel együtt 1686-ban ki is mondta a régi Egyházba való visszatérést. Utóda maga Versirescu lett, aki Szamosujvárra vitte át 1700-ban a püspökséget.

A SKIZMATIKUS KELETI görögység úniós tömegeinek megnyerése s így a régi egyházzal szemben való számbeli meggyarapodás reménye hozta azt, hogy a protestantizmus már kezdettől fogva nem sajnálta a kísérleteket a keleti görög tömegek megnyerésére. 1559-ben, Baselben görögül jelent meg az ágostai hitvallás, elterjesztésén sokat, de eredménytelenül fáradoztak a német teológusok; az erdélyi szászok Báthori Kristóf fejedelemsége alatt, 1580-ban a miseevangéliumok oláh fordításával akarták megnyerni a szászországhoz tartozó oláh falvakat a lutheránus hitnek. De mivel ezek helyzetének rendezése még Báthori István alatt is szükségessé vált s ő megengedte, hogy a révi és felsőszilvási keleti monostorokban egy-egy püspök székeljen, s megkívánta és elismerte az elhanyagolt oláh nép keleti kereszténysége és papjai feletti joghatóságokat, a protestáns térítés akadályokba ütközött Erdélyben. A felsőszilvási püspökség később Gyulafehérvárra költözött át, a révi püspököt viszont érseki joghatóságának ismerte el Bocskai. A protestáns I. Rákóczi György megkísérelte, hogy a református püspök alá rendelve a gyulafehérvári görög püspököt (1840), nyolc év múlva pedig a nép nyelvére fordíttatta le és nyomatta ki az Újszövetséget, ugyancsak II. Rákóczi György az erdélyi románság nemzeti szervezkedése első középpontjainak tette ezeket a püspöki székeket és ezért a gyulafehérvári püspöknek a szerb Brankovics Szávát teszi meg, akinek kalandos életű unokaöccse, Brankovics György a Balkán összes görögkeleti népeinek felszabadítását, a Habsburgok jogára

alatt való egyesítését és egyházeleti középpontjának Magyarország területére való juttatását reméli. A többi oláh-ságban, akkor mint külön tömbben elhelyezkedett fogarasi oláhság számára, felállították a fogarasi oláh püspökséget is (Apaffy Mihály fejedelemsége alatt).

Mikor 1687-ben Erdély visszakерült Szent István koronájához, és tizenkét helyőrségen többnyire jezsuiták lelkészkedtek, céltudatosan nagy stílusban kezdtek hozzá az úniós mozgalom megindításához. Baranyi László gyulafehérvári jezsuita plébános megnyerte Szerémi László oláh püspököt és espereseit az úniónak; 1697-ben tartott zsinatukon ki is mondták az úniót és ettől kezdve egyházi szervezkedésüket és hitéletüket egyre jobban hozzá is kívánták hangolni a régi Egyházhoz, amelybe visszatérnek. 1698-ban Anglei Atanáz püspök és 2770 pápa a római Egyházhoz csatlakozott, megkapták azt a királyi diplomát, amely papságuk jogait egyenlőrangúvá teszi a katolikus papságéval. Az únió végrehajtásában nem sokkal azután következtek be zavarok: részint a bukaresti püspök kiátkozta őket, részint Rákóczi Ferenc felkelése üzte el Atanáz püspököt mint a bécsi kormányzat hívét, de 1710 után visszatért és megerősítette az úniót.

Nagyon jelentős következményekkel járhatott volna, de rövid ideig tartott a szerémi únió; a török elől a Balkánra menekült ortodox népcsoportok két püspököt is próbáltak megnyerni, de mindkét úniós püspök halálával visszatért népük a szakadásba. E déli végek nyugtalan politikai helyzete nem kedvezett az úniós mozgalomnak.

NAGYON ÉRDEKESEK Magyarországnak hódoltsági részén a török idők alatti egyházkormányzati jogviszonyok az itteni keleti keresztények felett. A 17. században szultáni engedéllyel a konstantinápolyi pátriárka emelt közvetlen metropolitai jogokat a Magyarországon élő görögkeleti

hívók felett, püspököt küld Nagyváradra, a török uralom idején Magyarországra és a meghódolatlan Horvátországba átköltözött szerbek felett pedig az ipeki szerb pátriárka igyekszik közvetlen egyházi jogokat gyakorolni. 1696-ban Csernovics Arzén ipeki pátriárka, a szerbeknek igen nagy részével együtt, átkel a Dunán és a török uralom alól felszabadult délvidéken telepszik meg. Annak ellenére, hogy a felszabadító háborúnak az Aldunán való átépítését remélte kezdettől fogva s a török uralom balkáni pontjának felgöngyölítését, egész Konstantinápolyig való hatolását s mint az erre vonatkozó tervek szövetséges volt kénytelen menekülni, önálló nemzeti egyházfő voltát, autokefáliáját féltékenyen őrizte a magyar királyság területén is, ahol az egyházi jogviszonyokat állami törvények szabályozták. Az új egyház községét elismerte I. Lipót, de a magyar kormányzat akkori középponti szerve, a bécsi magyar kancellária figyelmeztette a pátriárkát, hogy Magyarországon csak a magyar királynak van joga püspököket kinevezni. Ő ennek ellenére is nevezett ki püspököket; mégpedig Károlyvárosba, Temesvározt, sőt a még régebben odamenekült szerbek, a nagyszámú telepítvény számára Budán, Egerben és Váradra is. Püspökeit a világi kormányzat nem minősítette hivatalosan püspöki joghatóságúaknak.

A 18. század folyamán azután megérett a Magyarországon élő görögkeleti egyházak egyházpolitikai szervezésének szüksége. 1791-ben országgyűlési törvényalkotás szabályozta helyzetüket, elismerésüket ekkor iktatták törvénybe, püspökeiknek megadták a felsőtáblában való ülést és szavazás jogát, püspökeik szabadon rendelkeztek hagyatékuk felől, mégpedig felerészben a birodalmon belüli örökös számára, — ezzel a Balkán s Oroszország felé való vagyonkiszivárgást akarták megakadályozni — vagyonuk második felét nemzeti vagy egyházi alapra voltak kötelesek hagyni. Egyházi ügyeikben autonómia illette meg őket, főhatóságuk a karlovitzi metropolita lett; megtörtént az ő megválasztásának szabályozása is; királyi komisszárius jelenlétében

választották, a király erősítette meg, iktatta be igen jelentős javadalmába. Egyházi közigazgatásukat Mária Terézia szabályozta 1777-ben kelt regulamentumával, felügyeletükre a királyt jelölte meg, szabályozta püspökeik megválasztását, akiket még nem a pátriárka nevezett ki, hanem a többi püspökök választották meg és a király erősítette meg őket.⁴

JEGYZETEK.

1.

¹ Lechler, Geschichte der Englischen Deismus. Stuttgart 1841. ² Rocquain, L'Esprit Révolutionnaire avant la Révolution. Paris 1908. ³ Roustan, Philosophes et la société Française au XVIIIe et siècle. Paris 1899. ⁴ Beaune, Voltaire au collège, sa famille, ses études, ses premiers amis. Lettres et documents inédits. Paris 1867. ⁵ Mourret, L'Eglise et la Revolution. Paris. ⁶ Brunetière, Origines de L'esprit encyclopedique. Revue Hebdomadaire XI. 293.

2.

¹ Tholuck, Vorgeschichte des Rationalismus. Halle 1853. ² Kecskés Pál, A bölcselet története főbb vonásaiban. 1933. 340—52. ³ Baumgartner, Lessings Religiöser Entwicklungsgang. Freiburg 1877. ⁴ L. Justinii Febronii i. m. ⁵ De Maistre, Von der gall. Kirche in ihrem Verhältnis zu dem Kirchenoberhaupte. Frankf. 1823.

3.

¹ Marczali Henrik, Magyarország története III. Károlytól a Bécsi Kongresszusig. 1898. ² Erdélyi László: Magyar történelem II. 214. ³ U. o. 210—211. ⁴ U. o. 208—209.

1.

VI. Pius pápaságának kezdete. Osztatlan öröm megválasztása felett. Tervei. A nápolyi kérdés. A jezsuita rend fennmaradása Oroszországban. A jozefinizmus kibontakozása. A janzenizmus Toscanában. A német egyházi választók a pápai hatalom ellen.

Minden túlzás nélkül lehet mondani, hogy a jezsuita rendet feloszlató pápa utolsó másfél évének tragikus magánya, az a gyöngeség, amely tettéből és egész egyéniségéből nyilvánvaló volt: megrendítő és tisztító befolyással volt a most következő pápaválasztásra. XIV. Kelement azzal az érzéssel temették el, hogy halála után mindenképen rendezendő a krízis, amit az Egyház középponti kormányzata él át. Az ebben való reménykedés jegyében gyűlt össze az új konkláv és választotta meg pápává Braschi kardinálist, aki VI. Piusnak (1775—1799) nevezte magát.¹

A MEGVÁLASZTOTT egyénisége szerint a legjobb típusához tartozott a legkitűnőbb itáliai prelátusoknak, megjelénéséből erő, fölény, méltóság és tisztaság áradt, maga valóban ilyen volt bensejében is. Előkelő családból származott, aránylag fiatalon lett magas rangok és súlyos feladatok hordozója, XIV. Benedeknek egyik meghitt titkára és bizalmasa volt s nagy hatást gyakorolt rá annak tudós, de egyszerű egyénisége, mélysége és könnyed szarkazmusra hajló természete. Kúriai feladatok kapcsán lett az apostoli kamara kincstárnoka, majd bíboros, Subiaco kommandatárius apátja s e méltóságaiban igen sok szeretetreméltó tulajdonsága nyilvánult meg. Szerette a ceremóniákat, uralkodói fölénnyel tudta maga felé vonni a nagy tömegek szeretetét s kitűnő modorban bánt az előkelőkkel.

Megválasztása mindenekeelőtt Itáliában keltett egészen

osztatlan örömet, majd az egész keresztény világban, különösen az udvarokban. Már régen nem volt pápa, akinek megjelenése és belső mivoltának sugárzó kegyessége így illett volna a helyhez, amit visel. Amikor csak megjelent, alig tudták visszaszorítani az örömet: *Quanto e bello!* Milyen szép! Később pedig, amikor pápai trónusán is megőrizte egyszerűségét, és életmódjának áttetsző tisztaságát, ezt mondták róla: *Quanto e bello, tanto e santo!* Amilyen szép, olyan szent!

Róma és Itália hívei előtt való sugárzó tulajdonságán kívül meglepőek voltak a majdnem elragadtatott rokonszenv megnyilvánulásai a különböző fejedelmi udvarokban; udvarok és kormányzatok egymással szinte versengve igyekeztek kifejezni örömeiket. Az a kitűnő modor, amit a fontos szerepeket betöltő kardinális a követekkel szemben tanúsított, jó reménységeket keltett mindenfelé, hogy a világi kormányzatok kellemes és egyetértő viszonyban lesznek az Egyház új szuverénjével. Mária Terézia nem elégedett meg hivatalos üdvözléssel, személyes levélben fejezte ki örömét, II. József szintén, ugyanígy a többi udvarok, köztársaságok és kormányok.

Ifjúsága mesterének és mintaképének, XIV. Benedeknek művét és irányvonalát kívánta folytatni.

Tervei nagyok voltak: minden függő kérdés elszámolása Franciaországgal, általában a világi kormányzatokkal, a pápai állam belső rendjének átszervezése, korszerűsítése és a pápaság világi hatalmának erősítése. A diplomáciától az Egyház belső életének megújításáért szinte mindenre vállalkozott VI. Pius programja, — egy finom, érzékeny, tiszta lélek és szentéletű lelkiismeret aggályos pontosságával igyekezett megragadni mindent, ami csak megjelent a pápaság feladatkörének látóhatárán.

Ekként világosan felismerte, hogy mindenekelőtt a korszellem az Egyház ellensége, minden más abból fakad és első enciklikájában a kor filozófiáját ítéli el. Nemsokára azonban súlyos állami és egyházkormányzati problémák kötötték le, s egyre jobban.

Elődje, négy fel nem számolt kérdést hagyott maga után. Az első a nápolyi királyság ügye volt, a nápolyi Bourbonok törekvése, hogy megszabaduljanak attól a gyakorlatilag már egyáltalában semmit sem jelentő függéstől, amit a nápolyi uralom hűbér-voltának elvi fenntartása jelentett volna. A második: II. József önkényuralma az Egyház kérdésében. A harmadik: a jezsuita-kérdés néhány gyakorlati vonatkozásának felszámolása. Azonkívül a janzenizmus megjelenése Olaszországban.

A nápolyi kérdés már az elődök alatt nem egyszer jelentkezett. Lényege ekkor már alig volt más, mint az, hogy a normann királyoktól kezdve nápolyi uralkodók hűbérességük elismerésül fehérselyem erszényben tízezer római tallért voltak kötelesek adni. Ennek teljesítését 1579-ben megtagadta Ferdinánd. Az ellentétekből egyre súlyosabb egyházpolitikai gondok következtek s áttejedtek a francia forradalom időszakára is. Ennél súlyosabbak voltak azonban a Habsburgok államegyháziságával való harcai.

Mária Terézia egyházpolitikája alapján véve enyhe kezdet volt ahhoz, ami II. Józseffel következett. II. József nyíltan ellene szegült minden olyan intézménynek, amely az Egyház egységét és egyetemes szerkezet voltát fejezte ki. Kétezer kolostorból több mint 1300-at eltörölt, magának igényelte a püspökök személyének kijelölését, a növendékpapság nevelési irányelveinek megállapítását, a tanítás anyaga feletti rendelkezést, a szertartások formáját, az oltáron lévő gyertyák számának megállapítását, a harangozás idejét és tartamát, az Egyház vagyonával való rendelkezést.²

RENDELETEI rendkívüli nyugtalanságot keltettek a pápai udvarban, mert a pápaság és az Egyház századok óta hagyományosan számíthattak a Habsburgok jó és hűséges katolicizmusára. Ez a katolicizmus ugyan régóta nem a Ferdinándok katolicizmusa volt; már I. Lipót félszázados

uralma alatt merevebb és hidegebb volt, sőt bizonyos vonatkozásokban kizárólag uralkodó személyi vallásosságát jelentette s a legtöbb vonásokban csupán az államérdek dominált. Az államérdek egyre fokozódott Károly uralkodása alatt, kizárólagos hangsúlyt kapott Mária Terézia uralkodásának negyven éve alatt, de Mária Terézia meleg, érzelmes asszonyi egyénisége sok élet elvette az ellentéteknek és ezek még súlyosabb esetekben is kevésbé voltak fájdalmasak. Viszont II. József a doktrinér szenvedélyes hidegségével hajtotta végre rendeleteit, amelyekben hitt.³

II. Józsefből sokat megmagyaráz a németiség szerepéről és mivoltáról vallott felfogása. Egyéniségének rejtélyeit csak mostanában kezdik megérteni. Anyjának negyven éves uralkodása alatt háttérbe szorítva, kora uralkodói között páratlan műveltséget gyűjtve sok elvi jellegű gondolatot alakíthatott ki magában, míg a trónra nem került. Egész életére maradandóan befolyásolta, hogy már fiatal korában megértette és bámulta Nagy Frigyeset és megsejtette a Hohenzollernnek szerepét, mint akik előtt végső állomásként az északi németiség egyesítése lebeg. Láta, hogy a Habsburgok előbb-utóbb kiszorulnak a német térből, azért örökös tartományok soknépű és soknyelvű halmazából akart egységes államot és népet teremteni. Láta a mesterséges népalkotás akadályait, azért semmiféle eszközt nem tartott elég erősnek arra, hogy a különbségeket megtörje.

Századok óta nem történt meg a pápaság történetében olyan, mint amire VI. Pius határozta el magát: az ő személyes közbelépésével kívánta rendeletének megváltoztatására bírni a császárt.

A császárnak nem voltak kifogásai az utazás ellen. De az őt megillető jogokhoz ragaszkodva még azt is megtiltotta, hogy a püspökök, akiknek székvárosain átutazik a pápa, egyházi ügyekről tárgyaljanak az Egyház szuverénjével. Az utazás külsőségei egyébként nagyon

fényesek voltak, maga II. József rendkívül udvariasan fogadta a pápát, maguk között azonban mint magán-személy, mint az Egyház tisztelő fia.⁴

VI. Pius 1782 márciusában tartotta bevonulását Bécsbe, a nép rendkívüli ünnepléssel fogadta őt, a császár saját palotájában látta vendégül, majd pedig a legnyugalmasabb külsőségek között tárgyaltak egymással, azonban a pápának egyáltalában nem sikerült az uralkodót eltéríteni akaratától.

UGYANAKKOR EGÉSZEN KÜLÖNÖS, hogy egy skizmatikus ország skizmatikus uralkodónőjének közbelépése tette lehetővé a jezsuita rend fennmaradását. Katalin cárnő nem fogadta el a jezsuita rendet eltörlő pápai bullát országaiban, megtűrte, sőt behívta az üldözött jezsuitákat, s VI. Pius pápának a maga részéről a Bourbon-udvarok tiltakozása ellenére is segítségére kívánt lenni abban, hogy ne legyen törvénytelen a jezsuiták oroszországi statusquoja. A pápai diplomácia ebben az ügyben nagystílusú, szeretetteljes, türelmes, okos és engedelkeny volt valamennyi fél felé és ebben az ügyben való tárgyalások kitűnő és mindkét oldalon jóhiszemű összeköttetések alapjait vetették meg a vatikáni és a cári udvar között.

Az egyházellenes mozgalmaktól eddig megkímélt Itáliában most felbukkant a kor két veszélye, a janzenizmus és az államegyháziság is.

A Franciaországban legyőzött janzenizmus Toscanában tűnt fel, mégpedig itt is egy lázadó főpap képviselte, Ricci Scipio pistoiai püspök, aki már régóta kísérté figyelemmel a francia janzenizmus körül dülő harcokat, a francia püspöki kar magatartását, igazat adott különösen az appellánsoknak, olvasta és papsága között terjesztette a janzenista könyveket, mint vértanúkról emlékeztetett meg a pápaság vereséget szenvedett janzenista ellenfeleiről, „lelki Babilonnak” hívta a pápaság hatalmát. Mindezeknek a gondolatoknak

jegyében nagy cselekvő és szervező erővel lépett fel, Lipót toscanai nagyherceg támogatásával zsinatot hívott össze Pistoiaiban.

A zsinat 1786 szeptember 18-án nyílt meg, több mint 200 pap vett részt rajta, a hit, a kegyelem és a predesztináció legszélsőségebb janzenista tételeit fogadta el, ellene nyilatkozott a Legszentebb Szív tiszteltének, a pápai főhatalom tartalmának és a tartományi uralkodót hívta fel az Egyház megreformálására, az ünnepek számának csökkentésére, a lelkészek s a plébániák ügyeinek rendezésére, a szerzeteseknek és szerzetházaknak felügyeletére; az utóbbiakat a Port Royal szellemében kívánta átalakítani.

A PISTOIAI HATÁROZATOKAT Ricci egy toscanai nemzeti zsinattal kívánta megerősíteni, ezért Lipót 1787 áprilisában összehívta a 17 toscanai püspököt, de a zsinatnak már terve botrányba fulladt. A nép Ricci ellen fordult, megrohanta palotáját, majd amikor II. József halála után Lipót elhagyta a toscanai nagyhercegi széket, hogy bátyja nyomába lépjen a bécsi trónon, és megszűnt az államhatalom nyílt pártfogása Ricci személye felett, a fellázadt nép elől Firenzébe kellett menekülnie. Róma alapos, higgadt, türelmes, minden szenvedélytől és bosszúvágytól mentes vizsgálat után 1794-ben elítélte a pistoiai zsinat határozataiból kivont 85 pontot és ezt az elítélést minden ellenállás nélkül elfogadták.

A pápának II. Józsefnél vallott kudarca adott bátorságot 1786-ban arra, hogy a német birodalom három egyházi választója: a mainzi érsek, a trieri és a kölni érsek, a salzburgi érsekkel együtt megtették a maguk emsi punktációk néven ismeretes nyilatkozatát. A nyilatkozat 1786 augusztusában született és valósággal egy germán nemzeti egyház körvonalai rajzolódtak fel mögötte. A pápákkal kapcsolatban nem ismertek el mást, mint afféle felügyeletre, de nem cselekvő vezetésre vonatkozó elsőség jogát, valósággal püspöki abszo-

lutizmust kívántak az egyházmegyékben, episzkopális hatalom teljességét. Az Egyház történetében ez volt a külön német egyháziság utolsó kísérlete. Ellene megmozdult a német földön időző mindkét nuncius, a müncheni és a kölni: Róma nevében tiltakoztak: tiltakozott a püspöki kar jelentős többsége és a nép közérzülete is, amely ragaszkodni kívánt a tradíciókhoz és megérezte a pápaellenes állásfoglalásban egy forradalmi dekatolizálás veszélyeit. Maga a pápa is tiltakozott, majd 1789 november 19-én kelt brévéjében elítélte a négy érseket. De közben 1788-ban ugyanezek a német egyházi választófejedelmek Febronius elveitől ösztönözten új birodalmi törvényt követeltek, amely a német földön meg kívánta szüntetni a nunciusoknak úgyszólván minden joghatóságát. A következő évben Erthel mainzi püspök egyenesen a Szentszék ellen való kihívásul a nemzeti zsinat összehívását kívánta egy papjaihoz intézett körlevelében; a körlevél négy nappal kelt a Bastille lerombolása előtt . . .

JEGYZETEK.

1.

¹ Pastor, i. m. 45—56. ² Dr. Meszlényi Antal, A jozefinizmus kora Magyarországon. Bp. 1934. Roskoványi, i. m. ³ Brunner, Correspond. intimé de l'empereur Joseph II. avec Cobenzl et Kaunitz. Mayence 1871. ⁴ Pastor, i. m. 16/3.

- Acquaviva 64.
 Ágnes 33.
 D'Alambert 88.
 Albani 58.
 Altieri 33.
 Anglei Athanáz 105.
 d'Argenson 74.
 Aristoteles 83.
 Arnould Antal 22, 23, 30, 31, 52.
 Arnould Ágnes 33, Mária Angelica 22, 32.
 Arouet Ferenc 86.
 d'Aviano Marco 37, 38.
 Ágoston, Szent 20, 23.
 Bacon, Werulami 83.
 Bajus Mihály 20.
 Báthori Kristóf 104.
 Báthori István 104.
 Baranyi László 105.
 Barankovics Száva 104.
 Barberini-család 25.
 Benedek XIII. 58; XIV. 8, 60, 61, 62, 68, 108, 109.
 Benedictina 63.
 Bernini 47.
 Bernis 74, 75.
 Bonifác VII. 7.
 Borgiák 6.
 Bourbonok 49, 60, 67, 71, 74, 75, 76, 110.
 Brankovics György 104.
 Braschi 108.
 Brillière 75.
 Bullinbrocke 84.
 Cameli József 103.
 Carlos Don 60.
 Champagne 55.
 Cherbury 82, 84.
 Chigi 7, 27.
 Choiseaul 74, 75.
 Chutt 84.
 Colonna 5.
 Collins 84.
 Condé 23.
 Conti 58.
 Corsini Lőrinc 59.
 Coscia Miklós 59.
 Cromwell 17, 26, 82.
 Csernovics Arzén 106.
 Descartes 12, 13.
 Desmarets 74.
 Diderot 88.
 Dubarry 75.
 Duns Scotus 83.
 Erthel 114.
 Farnese 60.
 Febronius 71, 94, 118.
 Ferenc, Párisi 56.
 Ferenc király 102.
 Frigyes, Nagy 63, 87, 111.
 Fülöp IV. 29; V. 60.
 Ganganelli 73.
 Goethe 90, 91.
 Gyula II. 6, 8.
 Herder 91.
 Hevenessy 101.
 Hobbes 9, 10, 12, 13, 84.
 Ignác, Loyolai szent 84.

- Ince X.** 17, 18, 19, 23, 25, 26, 30, 31, 35; **XI.** 41, 42, 43, 45; **XIII.** 55, 58.
Jansen Kornél 19, 20, 21, 23, 24, 52.
József Ferdinánd 45.
József I. 49, 69; **II.** 95, 97, 100, 102, 109, 110, 111, 112, 113.
Kant 90, 92.
Karolina-rezolúció 99.
Károly I. 26; **II.** 44, 45; **III.** 50; **V.** 48, 50; **VI.** 51, 102.
Katona István 101.
Kelemen VII. 6; **IX.** 28, 30, 31, 33; **X.** 33, 34; **XI.** 47, 49, 51, 52, 53, 55, 57, 58; **XII.** 59; **XIII.** 69, 70, 71, 72; **XIV.** 72, 75, 76, 108.
Kossovits 103.
Kölcsey 91.
Lajos XIV. 15, 28, 29, 33, 34, 38, 40, 42, 43, 45, 48, 49, 50, 52, 55, 56, 76.
Lavalette 70.
Leibnitz 90.
Leó X. 6.
Leti Gregorio 18.
Lessing 90, 96.
Lipót I. 38, 44, 49, 106; **II.** 100, 103, 110, 113.
Lipót nagyherceg 113.
Locke 13, 84.
Longueville 23.
Lotharingiai Károly 39.
Macchiavelli 85.
Manon Lescaut 14.
Margarethe Pascal 55.
Mária Terézia 51, 76, 95, 98, 102, 107, 109, 110, 111.
Mária Antoinette 76.
Márton V. 5.
Marvetti 77.
Mazarin 10, 15, 25.
Mediciek 6.
Moñino 75, 77.
Montesquieu 85.
Noailles 52, 53, 54, 57.
Odescalchi 8.
Orbán VIII. 17, 23.
Orsenigo 59.
Orsini 58.
Oxenstjerna 10.
Palacky 91.
Parthén 103.
Pascal 32, 55.
Pascal Jacqueline 32.
Pastor 79.
Pázmány 98.
Perusseault 74.
Pius V. 20; **VI.** 47, 108, 109, 111, 112.
Platon 90.
Pombal 69, 70.
Pompadour 74, 75.
Port Royal 17, 21, 22, 23, 30, 32, 54, 55, 56, 113.
Pray György 101.
Prevost 14.
Quesnel Pachasius 52, 53.
Ranke 43.
Rákóczi Ferenc 98, 105.
Rákóczi György I. 103, 104; **II.** 104.
Reimarus 90.
Ricci 72, 78, 79.
Ricci Scipio 112, 113.
Richelieu 10, 15, 25.
Rospigliosi, Giulio 28.

Rousseau 87.

Sacy de 75.

Sailer 97.

Saldanha 69.

Sándor VII. 7, 27, 28, 30, 31;

VIII. 41, 49.

Savoyai Jenő 49, 50.

Schiller 91.

Shaftesburg 84.

Sieyes 86.

Spinoza 13.

Stuartok 26.

Subiaco 108.

Szerémi László 105.

Tanucci 60.

Tellier, Le 54.

Velada 76.

Velasquez 17.

du Vergier de Hauranne 21.

Versirescu 104.

Vitelleschi Mutio 64.

Visconti 72.

Voltaire 21, 23, 53, 57, 86, 88.

Werther 14.

Wolf 91, 92.

F E L H A S Z N Á L T M Ű V E K

Egyetemes érdekű történelmi és egyháztörténeti művek.

- Bangha Béla S. J.: Katolikus Lexikon 1—4. Bp. 1932.
 Buchberger: Kirchliches Handlexikon, Freib. 1907—12.
 Bullarium Romanum 24. Bde. Augustae Taurinorum
 1857—1872.
 Döllinger: Beiträge zur politischen, Kirchlichen- und Kultur-
 geschichte der sechs letzten Jahrhunderte. Regensburg
 1882.
 Erdélyi László: Magyar történelem. II. k. Magyar újkor.
 Bp. 1937.
 Erdmanskörffer: Deutsche Geschichte vom Westfälischen
 Frieden bis zum Regierungsantritt Friedrich d. Gr.
 1648—1740. 2. Bde. Berlin 1892—1893.
 Fleury: Hist. eccl. Augsburg 1768.
 Hergenröther: Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte.
 Neu bearbeitet von J. P. Kirsch. 4. Bde. 6. Aufl.
 Freiburg 1924—1925.
 Huber: Geschichte Österreichs. Gotha 1888—1892.
 Kecskés Pál: A bölcsélet története főbb vonásaiban. Bp. 1923.
 Kirsch: Kirchengeschichte. IV/1. Die Kirche im Zeichen der
 vordringenden Imperialismus. 1648—1800. Freib. 1930.
 Knöpfler: Lehrbuch der Kirchengeschichte. Freiburg. (é. n.)
 Léclercq: Histoire de la Régence. Paris 1921.
 Mourret: Histoire Générale de l'Église VI. L'Ancien Régime.
 VII. L'Église et la Révolution.
 Szekfű Gyula: Magyar történet, VI. k.

Pápák története.

- Bojani: Innoc. XI. Romae 1810.
 Gérin: Pape Al. VIII. et Louis XIV. Paris 1878.
 Pastor: Geschichte der Päpste, XIV/1. 1644—1700. Inno-
 zenz X. Alexander VII. Klemens IX. und X.
 — XIV/2. 1644—1700. Innozenz XI. Alexander VIII.
 Innozenz XII.

- Pastor: XV. 1700—1740. Von der Wahl Klemens XI. bis zum Tode Klemens XII.
 — XVI/1. 1740—1799. Von der Wahl Benedikts XIV. bis zum Tode Pius VI.
 — XVI/2. 1740—1799. Klemens XIV. 1769—1774.
 Ranke: Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten. Leipzig 1885.
 Ranke: A pápák története. Bp. (é. n.)
 Seppelt—Löffler: Papstgeschichte von den Anfängen bis zur Gegenwart.

XI. Ince és Magyarország.

- Bubits Zsigmond: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszavételéről. Bp. 1891.
 Contarini: Historia della Guerra dell Leopoldo I. Imperatore e dei Principi collegati contro il Turco. Venezia 1710.
 Fraknói Vilmos: Monumenta Vaticana Historiam Hungariae Illustrantia. Bp. 1886.
 — Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékkal. Bp. 1902.
 — XI. Ince pápa. Bp. 1886.
 — Buonvisi bíboros jelentései.
 Kelényi B. Ottó: Marco d'Aviano és a barokk államiszтика. Regnum, Egyháztörténeti évkönyv 177—225. Bp. 1936.
 Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavétele 1686-ban. Bp. 1886.
 Klopp: Das Jahr 1683. Graz 1882.
 Röss Bertalan O. M. Cap.: Avianói Márk pápai követsége és a török félhold alkonya Magyarországon. Bp. 1936.
 Szemző: XI. Ince pápa és a török hatalom megtörése Magyarországon. Bp. 1913.

Janzenizmus, gallikanizmus, jozefinizmus.

- Arnould: Ouvres Lausanne 1780.
 Baii: Opera, Colonia 1696.
 Brunner: Correspond. intime de l'empereur Joseph II. avec Cobentzl et Kaunitz, Mayence. Frbg. 1871.
 Causa: Quesnelliana. Brüssel 1704.

- Jansenius: Augustinus sive doctrina S. Aug. de humanae naturae sanitate, aegritudine medicina adversus Pelagianos et Massilienses. Lov. 1640.
- Laferrière: Etude sur Duvergier de Haur. Louvain 1912.
- Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon 1780—1846. Bp. 1934.
- Pascal: Ouvres. Paris 1819.
- Roskovány: Monumenta catholica pro independentia protestantis ecclesiasticae ab imperio civili. 1—6. 1847—1865.
- Schill: Die Konstitution Unigenitus, ihre Veranlassung u. ihre Folgen. Freib. 1876.
- De Maistre: Von der gall. Kirche in ihrem Verhältn. zu dem Kirchenoberhaupte. Frankf. 1823.

A jezsuita rend feloszlatása.

- Bartoli: Dell'Istoria della Compagnia di Gesu. Torino 1825.
- Duhr: Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge. Bde. 3. Regensburg 1921.
- Pombal. Sein Charakter und seine Politik. Freiburg 1891.
- Murr: Geschichte der Jesuiten in Portugal unter der Staatsverwaltung des Marquis von Pombal. Nürnberg. 1878/88.
- Piaget: Histoire de l'établissement des Jesuites en France 1540—1640. Leiden 1893.
- Saint—Priest: Histoire de la Chute des Jesuites. Paris 1844.
- Tabaraud: Essai historique et critique sur l'état des Jesuites en France. Paris 1828.

T A R T A L O M J E G Y Z É K:

Bevezetés	5
Első fejezet: Tizenhetedik század	17
Második fejezet: Tizennyolcadik század	47
Harmadik fejezet: A „felvilágosodás” szelleme	82
Negyedik fejezet: A forradalom előestéjén	108

A KERESZTÉNY EGYHÁZ TÖRTÉNETE

SZERKESZTIK :

BANGHA BÉLA ÉS IJJAS ANTAL

VII. 2. KÖTET

AZ EGYHÁZ A FORRADALMAK KORÁBAN

IRTA :

DR. MESZLÉNYI ANTAL

DR. MESZLÉNYI ANTAL:
AZ EGYHÁZ A FORRADALMAK KORÁBAN

BUDAPEST
1941
PÁZMÁNY PÉTER IRODALMI TÁRSASÁG

*Nihil obstat. P. Franciscus Zsiros S. J. censor dioecesanus.
Nr. 7752—1940. Imprimatur. Strigonii, die 29. Octobris 1940.
Dr. Joannes Drahos vic. gen.*

ELSŐ FEJEZET: A FRANCIA FORRADALOM.

1.

*Meghatározása. Racionalista eredői. A dekadencia támfalai.
Az Ancien Régime-től az anarchiáig.*

1789 július 14-én előtör Párizs alvilágának szikrázó tekintetű sansculotte népe. A vezér: Desmoulins. Vészes hangon kiáltja: Előre! S a tömeg mint a gátatört ár hömpölyög a sikátorokból a főútvonalakra, egyenest a Bastille, a királyi börtön felé. A vad népáradat nyomán fekete füstfelhők gomolyognak az ég felé s eltorzult emberfejek emelkednek lándzsahegyekre és póznákra, mint a népitélet dermesztő példái. S mikor késő éjjel Liancourt herceg bejelenti urának, hogy Párizsban lángok csaptak fel és vér folyik, XVI. Lajos (1774—1793) elszörnyülködve rebegi: „Hogyan, hisz ez lázadás!” — „Sire, — felelte a herceg — ez nem lázadás, ez forradalom.”¹

IGY IS VOLT. Hiába akarja Ballanche és Buchez a nagy francia forradalmat úgy feltüntetni, mint a kereszténység szociális megújulását, Joseph de Maistrenek kell igazat adnunk, aki e vér- és értékpusztítást sátáni tettnek ítéli.² Nem tagadjuk, hogy a szabadság, egyenlőség és testvériség kikiáltott eszméje az evangélium visszhangja, de valóra-váltásuk úgy, mint azt a Contrat Social elmélete követelte és a forradalom gyakorlatilag megvalósította, egyenesen az evangélium megcsúfolása s de Maistre súlyos ítéletének az igazolása.

A forradalom politikai, társadalmi és főképen vallási közéleti irányváltoztatást jelentett. E mellett már szociális reformjai is az utópiák világába tartoznak, amint utópista volt sugalmazójuk, Rousseau is. Az emberi természet eredeti tökéletessége, a teljes egyenlőség s a Társadalmi Szerződés egyéb alapvető tételei mind olyan gondolatok,

amelyek papíron csak megállnak valahogy, de az életbe éppen az emberi természet gyarlósága és romlottsága miatt át nem vihetők s helyüket át kell adniok a kiegyensúlyozott társadalmi hierarchiának. S lehet-e beszélni a kereszténység nyereségéről ama sorozatos támadások után, amiket a forradalom a vallás és az Egyház ellen intézett? 1789-től egészen 1799-ig, azaz Mirabeau-tól Robespier-ren át egészen Barrasig nem tett mást, mint véres kézzel pusztította az Egyházat, elveit, papjait és intézményeit, hogy ezáltal eljuthasson a maga szektárius istentelenségéig.

Az ateizmus mint viharhozó, fekete felhő borult rá a forradalom egész rendszerére. Az emberi jogokat kizárólag a 18. század racionalista filozófiájából vezette le és valósította meg. Ennek kapcsán meg kellett buknia még az egyébként megokolt politikai megújodásnak is. Ha eddig kifogás tárgyát alkotta a királyi abszolutizmus, most erre következett a Convent rémuralma, utána pedig a Directorium deszpotizmusa. Nem valószínű, hogy az egészségesebb társadalmi elrétegződés sem, hiszen a régi arisztokrácia helyébe az ideológusok oligarchiája lépett, az ú. n. kevesek demokráciája, s ezt Taine méltán nevezhette biborágyon fetregő krokodilusnak.³ No és mit mutat a hierarchia? Itt az udvari papságnak megint csak azért kellett eltűnni, hogy utána következzen az alkotmányos papság, mely azonban éppoly uszályhordója lett a forradalmi kormányoknak, akárcsak az előbbi volt a Lajos királyoknak.

E jelenségek szükségszerű következménye volt, hogy a kat. államvallás a Taygetos sziklájára kitett nyomorék gyermekek sorsában osztozkodott. A forradalom egyenesen gyilkot rántott rá. Ha Voltaire egy évtizeddel korábban meg nem hal (1778), most kajánul örvendhetett volna, hogy mindennapi könyörgését: tapossátok el a gyalázatot, ennyire szószerint teljesítették! Nem volt az Egyháznak egyetlen része, amelyet gyalázatosan meg ne gyötörtek, s a kat. vallásnak olyan elve, amit a forradalom el nem vetett volna. Maga a forradalom lett új vallássá, elindítói pedig új istenségek képét öltötték magukra s ugyanolyan hódolatot köve-

teltek maguknak, mint hajdan Nero vagy Calligula Rómában. Elveiket szenteknek, törvényeiket sérthetetleneknek kodifikálták s jaj volt annak, aki szembe helyezkedett velük, hiszen a guillotine kíméletlenül csapott le rá. Mourret szavai keveset mondanak azzal, hogy a forradalom új államvallást alapított. Önmaga lett új vallássá, hogy a régít helyettesítse, s a francia állam az ellenegyház szerepében kéjelgett. Látszólag és egyideig: sikerrel.

Az oltár szolgálait lemészárolta vagy száműzte, s csak a szerencsésebbek tudták életüket a búvóhelyeken vagy számkivetésben megmenteni. A templomok bezárultak, a fényes szertartások elnémultak, a dogmák eltöröltettek, s ennek ellenére az Egyház túlélte ellenségeit. Két évtizednek sem kellett elmúlnia, s az új évszázad hajnalán a tűzben és vérben megtisztult francia papság a feltámadás boldog allelujáját énekelhette és Chateaubriand: *Genie du Christianisme*-je lefordítva minden nyelvre, hirdette a katolicizmus újjászületését.⁴

Amíg azonban a szél jobbra fordult, a vihar kegyetlenül tombolt s rengeteg erkölcsi és anyagi értéket temetett maga alá. Az elkövetkezendő pusztulás csírái rég belefurakodtak a francia állam és társadalom organizmusába s Lord Chesterfield már 1753 karácsonyán így írt Párizsból: mindazok a jelenségek, amikkel nagy kormányváltozásokat és forradalmakat megelőzően a történelemben találkoztam, felbukkannak most s napról-napra szaporodnak Franciaországban.⁵ A kóros elváltozások elsősorban a gazdasági élet terén jelentkeztek. Az bizonyos, hogy a gazdasági bajoknak is részük volt a forradalom kirobbanásában, de mint kizárólagos hatóerőt Aolarddal s a pozitivista történetírással szemben kétségbe vonjuk. E helyett Taine-nel tartva az idealista iskolához szegődünk s elfogadjuk azt a tételt, hogy a

francia forradalmat az eszmék sötét játéka robbantotta ki. Robespierre és társainak a keze nem párologhatott volna a vértől és bűntől, ha nincs Voltaire és Rousseau, ha nincsenek az enciklopédisták s ha utat nem tör magának a racionalista filozófia.

A RACIONALIZMUS gyökérszárait természetesen nem szabad a 18. században keresnünk, mert ezek jóval korábbra mélyednek le. Első jelentkezésüket a humanizmusban s a renaissanceban találhatjuk meg, melynek stílusa átváltotta a középkor teocentrikus világnézetét az antropocentrikus világnézetre. Ez vetette ki magából a 16. század hitszakadását is, amit a történelem szebb csengéssel reformációnak nevezett el. A történelemnek eme súlyos teherképe lassú léptekkel elvezet a 18. század racionalizmusához. A kettő közé ékelődik be az olasz, angol, holland és német szabadgondolkodók élhada. Ezek a természettudományok újabb eredményeivel s az egyéni szabadság elvével merészen hirdették az elkövetkezendő aranykort, amikor az embert nem kötik a kinyilatkoztatás, a pozitív vallások s az egyházak kölöncei, hanem tisztán józan észére támaszkodva alakíthatja ki és élheti belső világát. Ennek alapján fejtik ki a hagyományokkal szakító, sokszor zavaros és ellentmondó világnézeti, államelméleti és társadalmi tanait, melyek gyakorlati kiteljesedését a forradalom vállalja magára.

A racionalista ideológia kikeltette magából a deizmust, mely első iramában még elismerte Isten létét s világteremtő tényét. De már kormányzását és gondviselését megtagadta tőle azon az alapon, hogy a világmindenségbe oltott törvények egymagukban is képesek a fizikai és erkölcsi világrend irányítására. Ide csak egy lépés kellett, hogy eljusson a görög Stoa panteizmusához és végső fokon a teljes ateizmushoz. Ez a salto mortale is megtörtént. Míg ugyanis a racionalizmust megelőző korban az angol Morus Tamás kat. színezéssel írja meg államregényét, az Utópiát s az olasz Campanella Napállamában védi a tiarát a koronák

felett, addig az utánuk jövők teljesen eltérnek tőlük. Hobbes Leviathanja már az államot isteníti a földön s Isten vallásának csupán tömegfékező erőt tulajdonít. Nem sokban különbözik tőle Locke. Ő halványan még elismeri a kinyilatkoztatást, de igazságait az ész kritikájára bízta. — Híve a vallási türelemnek, de ugyanakkor ellensége a pápaságnak. A felvilágosodás kora azonban a saját ízlésére megírt katekizmusát vallási, erkölcsi és politikai tekintetben Hume-tól kapja meg. Mivel nem hisz a metafizikában, természetesen, hogy elveti a vallást és az erkölcsöt s mindkettőt az érzelem megbízhatatlan körébe utalja. Nála Krisztus csodás működése nem más, mint merő szemfényvesztés. Még rikoltóbb Spinoza, aki Istent egyenesen le akarja taszítani trónjáról.

AZ ELTÉVELYEDÉSEK sűrű köde üli meg a német filozófiát is. Metafizikája Wolfftól Kantig s racionalista vallásbölcselete Semlertől Goetheig nem más, mint a forradalom melegágya. Wolff Leibnizből kiindulva hadat üzen az összes tételes vallásoknak. — Szerinte a társadalom csak földi érdekeket tűzhet ki maga elé, így az ember végcélja sem lehet az Isten. Kant szintén itt köt ki. Filozófiájában az ész előtt ismeretlen fogalom az objektív igazság, minek következménye, hogy a vallás alap-tételei: — Isten, a lélek halhatatlansága, az örök élet tan-tételei követelményei lehetnek a gyakorlati észnek, de objektív valóságuk nem bizonyítható. A dogmáknak, sőt az egész teológiának csak annyi jelentőséget tulajdonít, amennyiben támaszai az erkölcsiségnek, de csakis addig, míg az ember el nem jut „a tiszta ész vallásáig”. Ez már a legridegebb naturalizmus, mely előtt bezáródik a transzcendentális világ kapuja. Ilyen szellemi áramlásban nem lehet csodálkozni, ha Semler avval lepi meg a világot, hogy isteni sugalmazás nincs s ennek folytán a Szentírás tanai sem méltók arra, hogy az erkölcsöket szabályozzák. De az sem meglepő, hogy Lessing a szépirodalom terén méltelyezi az emberiséget, amikor a Bölcs Náthánban a vallási indifferentizmust dramatizálja, a Wolfenbütteli töre-

dékekben pedig azt hirdeti, hogy a csoda nem létezik, Krisztus feltámadása ámitás, amint ámitók voltak apostolai, maga pedig a dicsőségkeresés fantasztája. Ezért tesszik Herdernek a dogmamentes vallás. Schiller viszont azt sajnálja, hogy a klasszikus isteneknek éppen Krisztus miatt kellett eltűnniök. Goethe pedig azzal kérkedik, hogy nem keresztény, sőt gyűlöli a kereszténységet.

A megszólaltatott néhány bábeli hangszerelés az el nem soroltakkal együtt még nem tudta az európai embert haláltáncra vinni. Hiányzott belőle a zenei ritmus s az élvezhető stílus, amelynek a kiformalása a franciákra várt. Az ő könnyed és sziporkázó szellemük túlságosan pótolta a formahiányt, sőt még tartalomban is adott hozzá s ezzel az Egyház-, állam- és társadalombontó gondolatoknak szalonképességet biztosított a felső tízezrek palotáiban, a klubokban és társaskörökben. De a pikantériának az árát is elsősorban nekik kellett megfizetni, hiszen a kölcsönvett, de kicsiszolt ideák itt találtak a legtöbb olvasóra, következésképp itt kellett először kitermelniök a forradalom vérvirágait. Fel nem oldható felelősség terheli ezért Voltaire-t és Rousseau-t, e két különálló nagyságot, de nemkevesebbé az enciklopédisták körét is, akik a racionalista problematika felfogásában és kidolgozásában Voltaire-nál és Rousseau-nál vérszegényebbek, de annál hangosabbak és merészebbek voltak. Tudománytalanságukat a gúnnyal és élccel pótolták, amihez még Mallet, Morellet és De Prodes abbék is odaadták nevüket.

Az oltárookra és trónokra végzetes volt, hogy amikor a deizmus és ateizmus ilyen élhaddal csatározott, a katolikus teológia egészen elgubbadt, sőt lassan a racionalizmus zsákutcájába tévedt. Pedig a veszély nagyságát eléggé kiélezték a pápai enciklikák, amelyek ezt a hitetlen irányt elítélték s az éberebb őrállásra

figyelmeztettek. Megismételte ugyanazt uralma kezdetén VI. Pius (1775—1799) is, aki már első körlevelében rámutatott azokra a romboló hatásokra, amiket a hitetlen filozófia a vallás, az erkölcs s a társadalmi élet minden vonatkozásában kivált. De mit ért vele, mikor a trónok nem támogatták az oltárokat, sőt szolgáit is magukhoz rabszíjazták. Maga a főpapság az udvarok fényétől elkápráztatva, a pompától körülvéve, s a felvilágosultságtól félrevezetve nem vette észre, hogy parázslék alatta a tűz s engedte, hogy az államegyházi elméletek elszakítsák Rómától. Hergenroether szerint nemcsak a francia, de a német püspökök közül is sokan voltak, akik a nemzeti egyházat akarták hazájukban meghonosítani. Ez a gallikanizmus és a febronianizmus eredménye, aminek ikertestvére az osztrák-magyar birodalomban a jozefinizmus.⁶ Mindhárom áramlat a Rómától való függetlenítést tűzte ki célul.

A JOZEFINISTA EGYHÁZPOLITIKA még Mária Terézia idejében indult meg, de II. József alatt és után vált teljessé. Az utóbbi előtt Fessler vetette fel a kérdést: „Was ist der Kaiser?” S válasza: „A földi ügyekben a legfőbb fórum, aki egyedül csak Istennek felel.”⁷ Ő még az égieket átengedte az Egyháznak, de József tanácsosai, mint a volterriánus Kaunitz, a janzenista Van Swieten, Sonnenfels és Rautenstrauch bencés apát már ezekről is megfosztotta. Kaunitz igyekezett urával az államegyházat megvalósíttatni, ahol az Egyházat a politikai közigazgatás egyik ágának tekintette. A pápa hatalmát csupán a dogmatikai kérdésekre korlátozta, de azzal a megszorítással, hogy dogmának csak az tekinthető, ami Istentől s nem a pápától származik. Ily felfogásban nem meglepő, ha egész sereg egyházi intézmény elsatnyult, szerzetesrendek oszlottak fel, s a hitközöny, a hitetlenség hatalmas sugarakban terjedt szét. Elriasztó példái ennek a rengeteg pamflet, mely német és magyar fordításban megjelenhetett; ugyanígy az emsi pontok, a pistoiai zsinat határozatai, melyek mind a pápai tekintély és joghatóság ellen irányultak. VI. Pius ezt látva Bécsbe utazott, hogy

visszatartsa a császárt veszedelmes újjátásaitól, de ez neki éppúgy nem sikerült, mint annak a néhány derék belga, osztrák és magyar főpapnak, akik nem hallgatták el rosszaságukat. A pápa nem tehetett mást, mint elítélte e veszedelmes irányt, a pistoiai zsinat végzéseit pedig az *Auctorem fidei* c. bullájával külön is kárhoztatta.

Az államegyházi rendszer nagy mértékben megbontotta a papság sorait s a helyett, hogy egyetemlegesen küzdött volna egyházának elveiért, egyszerűen meghódolt kora egyház- és vallásellenes divatjának. Ennek bélyege verődik ki még a teológián is, amely Löwentől Páviáig, Luxemburgtól Pozsonyig a deizmus elmosódási folyamatát tünteti fel.

MEGÉRTJÜK tehát Herdert, amikor az Egyházat régi romhoz hasonlította, ahol az új életnek nincs mit keresnie.

A bomlás penészvirágai még dúsabban verődtek ki a francia katolicizmuson, amelyet már a forradalmat megelőzően kikezdett a gallikanizmus és janzenizmus. Nagy hiba, hogy az *Ancien Régime* a gazdag stallumokat csak az arisztokrata sarjaknak osztogatta. Ez a társadalmi réteg pedig romlott volt, akárcsak a Lajosok egész udvara. S Massillon hiába intett, hogy az Egyháznak nem nagy nevekre, hanem nagy erényekre van szüksége, ennek ellenére az 1788. évi királyi *Almanach* olyan neveket is felsorol az érseki és püspöki méltóságokban, mint Rohan bíboros, Lomenie, La Rochefoucault, Talleyrand stb. Javadalmaik óriási jövedelmet biztosítottak, hiszen egyik-másik főpapnak évi bevétele 100—400.000 livres között mozgott.⁸ S ebből vajmi kevés jutott egyházi, iskolai és szociális célokra. Du Tillot, Orange püspökét kevesen követték a noblesse oblige elvének követésében. A legtöbbnek anyagi erejét a költséges udvari életmód annyira felemésztette, hogy örülhetett, ha nem jutott Rohan sorsára, akinek a nevét az ú. n. „nyakék-pör” dicstelensége feketítette be.

A francia főpapság nagy mértékben felelős, hogy a volterriánus szellem oly végzetesen előntő hullámokat gyűrűzhetett egybe. Tett és vett ellene, de nem sokat. XV. Lajost (1715—1774) rávette, hogy az Enciklopédiát tiltsa el a megjelenéstől, azonban Le Breton mégis csak kiadhatta. Pásztorleveleiben is óvta papjait és híveit a hitetlen és felforgató nyomdatermékek olvasásától, de ezek hangja annyira színtelen és tartalma oly üres volt, hogy a jóra indítani, a rossztól visszatartani alig tudott. Egyébként a páásztorlevelekkel ki is merült a papsággal és néppel való közössége, mert az egyházkormányzat egyéb feladatait vikáriusaira bízta. A két előbbi szét is hullott mint az oldott kéve. Az alsópapságnak súlyos anyagi nehézségekkel kellett küszködni, hiszen évi jövedelme nem volt több 800—1500 franknál. A nép hasonlóképen nyögött a mérhetetlen adók terhe alatt. Övé volt ugyan az ország földbirtokának a $\frac{3}{5}$ -e, de a terhek $\frac{5}{6}$ -e is, mivel a $\frac{2}{5}$ birtok arisztokráciája és főpapsága nem adózott. Az igazságtalan rendszer megkövesítette szívét s így a vasárnapi prédikáció és katekézis még akkor is nehezen talált volna utat hozzá, ha történetesen — mint kellett volna — az evangélium nyelvén Isten országáról szól.

S mit mutat a francia szerzetesrendek hatalmas hálózata? Szintén sivárságot! A hierarchia szellemi és lelki frontja a kolostorokban is meggyengült azóta, hogy XIV. Kelemen pápa a Dominus ac Redemptor c. brevée (1773) eltörölte a jezsuita rendet s ezzel a legbátrabb és legképzettebb hadosztályától fosztotta meg az Egyházat. Nélkülük a forradalmi szellem betolakodott a kolostorokba is, ami annál könnyebben ment, hisz a rendfőnökök szintén távol szerzeteseiktől Párizs és Versailles fényében sütkéreztek.

EZ A SZELLEM EREDMÉNYEZTE, hogy a forradalom hajnalán a francia papság világi és szerzetesi rétege nagyrészt már nem sz. Bernát, Aquinói Tamás, Liguori Alfonz és De Paul Vince papsága volt, hanem Rousseau-é és Voltaire-é. Ami világosságot a nagy elődök a hit és erkölcs s a keresztény tudomány terén kigyujtottak, azt ők a racionalizmus kormos oltogatójával elsötétítették. A Sorbonne sem esküdött már a régi tudós és szent magiszterek hagyományaira, hanem a modern haladás prófétáira, akiknek Isten helyett a népfelség, a tiara és korona helyett a jakobinusok csörgő sapkája kellett. De mindezzel Franciaország elérte azt a kétes gloire-t, hogy az Egyház leghívebb leányából a forradalom perditája lett.

Mindennek, amit a francia állam és társadalom szerkezetének mélyén XIV. Lajos királysága, majd az utána következő régensség és XV. Lajos uralma előkészítettek, mindennek tragikus végkifejletét XVI. Lajosnak (1774—1793) kellett látnia. Amikor a trónra lépett, mindössze húszéves volt. Egyénisége sokkal gyengébb, akarata ernyedtebb volt, semhogy az örökségül rámaradt kérdésekkel meg tudott volna birkózni. Tanácsosai nagyrészt a régi világot képviselték s közülük egyik-másik, mint pl. a pénzügyek legfőbb öre, Lomenié érsek olyan gyűlöletet váltott ki maga iránt, hogy már az első forrongások nyilvánosan megégették papírmasé-szobrát. A nagyszerű pénzügyi technikus, Turgot egyelőre költségvetési kérdésnek látta a rezsim belső, erkölcsi bajait s a kiadások helyes csökkentésével akart gyógyítani, de sem a notablek tanácsa, sem a királyi hitves, Maria Antoinette nem tudtak lemondani azokról az életformákról, amelyek milliók adóját emésztették fel s az állam legális jövedelmeit az uralkodóház, az udvar, azonkívül egyes kiváltságos osztályok személyi jövedelmeivé tették. Turgot ebbe a mérsékelt tervbe is belebukott; méginkább utódja Necker, aki már alkotmányváltozást kívánt, a rendiség lebontását; a közélet pedig tovább romlott és poshadt.

1788-ban már oly sötétek voltak a francia pénzviszonyok, hogy XV. Lajos a következő év május elejére összehívta a rendek 1614 óta szünetelő gyűlését: ezen a tiers état, vagyis a nép 600, a papság és a nemesség 300—300 képviselővel szerepelt. A választási kampány nagy erővel indult meg s radikális törekvéseit eléggé kifejezi a rousseau-ista abbé Sieyes programja, amely a harmadik rend fontosságát ekként határozta meg: „Micsoda a harmadik rend? Minden! Mi volt az eddigi kormányformákban? Semmi! S mi a célunk? Hogy valamivé legyen!

A választás megtörtént s a rendek gyűlése május 4-én megnyílhatott. A francia feudalizmus még egyszer és utoljára megcsillogtatta fényét s utána helyét átadta a harmadik rendnek. Ennek képviselői már most farkasszemmel néztek a nemesekre és papokra, de az alsópapság 208 tagja is ugyancsak komoran a lila talárokra. Sieyes már június 17-én kijelentette, hogy ők, a nincstelenek képviselik a nemzet 98 0/0-át, következésképpen ne rendi, hanem nemzetgyűléssé alakuljanak át. Ez volt az új politika első hadüzenete, a második Mirabeau grófé, aki ellenállt a háromkamarás rendszernek s a király feloszlató végzésére azzal felelt, hogy nincs az az erő, amely őt és elvtársait eltávolíthatná. Együtt maradnak s nem távoznak addig, míg az államnak alkotmányt nem adnak.⁹ A disszidensek erre átalakultak alkotmányos gyűléssé s ezt a király Necker tanácsára kénytelen volt jóváhagyni. Igaz, hogy tanácsáért Neckert hamarosan elbocsátotta s a rend fenntartására 30.000 katonát mozgósított Párizs alá, de az elégedetlenek erre Desmoulins vezetésével elfoglalták a párizsi városházát, a régi hatóságokat eltávolították s helyükbe az új idők új embereit állították. A rombolásnak esett áldozatul a sz. Lázár-kolostor, honnan a kenyérszító és betegápoló lazaristákat kiverték s vandálmódon el-

pusztítottak mindent. Július 14-én bekövetkezett a Bastille ostroma és felgyújtása, ami jeladás volt a vidék számára is. A csőcselék derekasán kitett magáért, mert alig volt kolostor, apátság és várkastély, amit meg ne támadott és ki ne fosztott volna; számos pap és szerzetes e banditizmusban lelte halálát.

A rablást és vérontást a király Necker visszahívásával s a csapatok visszarendelésével akarta megszüntetni, de már késő volt. A királyság belső ereje összeomlott, felette a rendeké bontakozott ki. Augusztus 4-én megszűntek a rendi előjogok, hercegek, grófok, bárók, érsekek, püspökök és apátok versenyeztek egymással, hogy lemondjanak privilégiumaikról; így került a sor a papi tized eltörlésére. Itt különös, hogy éppen az a Sieyes, aki a népet tartotta mindenek, nem akart áldozatot hozni népe javára. Mirabeau szemére is vetette: „Kedves abbém, ön szabadjára engedte az ökröt s most fél és panaszkodik, hogy szarvaival fel akarja öklelni?”¹⁰ De Sieyes ellenére is sodort az ár. Amint Juigné, Párizs érseke kijelentette: „a francia papság letette tizedét az igazságos és nagylelkű nemzet kezébe s nem kételkedik, hogy a nemzetgyűlés méltóképen gondoskodik róla s ő szent hivatását továbbra is méltóképen teljesítheti”. Ez a reménye azonban éppúgy szertefoszlott, mint később az 1848-as magyar papságé, mely tizedéért csupán „a nemzeti becsület védőpajzsának” szépen hangzó szolamát kapta meg, de nem többet.

Mindenekelőtt magának a papságnak magatartásában ébredtek fel a gallikanizmus legerősebb hagyományai. Gregoire pl. simoniának tartotta a pápai megerősítésekért és felmentésekért járó taxák kifizetését Rómának s azt javasolta, hogy a nemzetgyűlés tiltsa el ezeket. Camus ezen fellelkesedve egészen feleslegesnek tartotta, hogy a francia főpapok kinevezését a pápa erősítse meg. Szerinte a püspökökét megerősítheti

a metropolita, ezét pedig a nemzeti zsinat. Mindkét javaslatot elfogadták; a francia gallikanizmus sohasem rokonszenvezett a pápai főhatósággal, a forradalom pedig elég erősnek érezte magát, hogy végleg leszámoljon vele, méginkább akkor, amikor a forradalom megsemmisítette magát a királyságot.

JEGYZETEK.

1.

¹ Th. Carlyle: A francia forradalom. I. 299. l. ² V. ö. F. Mourret: Histoire Generale de l'Eglise, VII. k. (L'Eglise et la revolution) 1. l. ³ Nagy József: Taine. 158. l. ⁴ V. ö. J. de Maistre: Considerations sur la France. Cap. V. ⁵ Th. Carlyle: i. m. l. 21. l. ⁶ Részleges tárgyalását l. Meszlényi Antal: A jozefinizmus kora Magyarországon. Budapest, 1934. ⁷ V. ö. Koszó János: Fessler A. Ignác. 28. l. ⁸ L. Pastor: Papsígeschichte. XVI₃. 416. és 418. l. ⁹ F. Mourret: i. m. 66. l. ¹⁰ L. Pastor: i. m. 428. l.

MÁSODIK FEJEZET: AZ EGYHÁZ LAICIZÁLÁSA.

1.

A szekularizáció. A szerzetesrendek eltörlése. A nemzeti egyház. Róma és Párizs harca. A hierarchia kettéhasítása.

A forradalmi alkotmányozó nemzetgyűlés korántsem mondta ki az utolsó szót, amikor először nyirbálta meg az Egyház jogkörét; az igazi rombolás csak ezután következett. Mindazért, ami történt s aminek terhével majdnem az egész 19. századon át kellett viaskodnia az Egyháznak a liberális állammal; a felelősség a nemzetgyűlés ú. n. egyházi bizottságára nehezedik, amelynek szellemi irányítói Durand, Lanjuinis, Treilhard és Martineau voltak. Ők lettek a forradalom új kánonistái; mint ahogy középkori elődeik az Egyházat a királyi hatalomnak, ők a polgárság vezette államnak akarták alávetni. Törekvésük dühös támogatókat nyert a párizsi jakobinus klubban és ennek vidéki fiókjában. E forradalmi szemináriumokba sereglett állástalan színészek, ujságírók, ügyvédek, orvosok és tanárok kizárólag mint a régi rendszer támaszát tekintették az Egyházat, s nyilvános előadásoknál a karzatokon és agitációs beszédeiknél az utcán lázadó csöcselék természetesen egyetértett velük. De nem ellenkezett a nemzetgyűlés sem, mikor tagjai és árnyalatai lassanként és tisztán a radikálisokra cserélődtek ki. Az Egyháznak pedig az uralomra jutott politikai irány együftfutói között kellett látnia saját abbéit, sőt Talleyrand vezetésével még néhány püspökét is. Közülök egyesek csak akkor kaptak észhez, mikor Marat, Danton és Robespierre rémuralmát hozták el azok, akikhez csatlakoztak s a forradalom hullahegyeken járt.

A támadás — mint általában mindig — először az Egyház anyagi alapjai ellen irányult. A francia egyház vagyona már az Ancien Régime számára olyan valami volt, amit csökkenteni kívántak. Az állam már 1749-ben eltiltotta a holtkézi birtokok növelését. Turgot pedig felállította azt az elméletet, hogy az állam jogosan rendelkezhetik az alapítványi javak felett, a forradalmi Raynal abbé egyenesen az állam tulajdonának kívánt látni minden egyházi birtokot; a szekularizációnak ők az elméleti megalapozói. Mirabeau és társai, amikor rátették kezüket az egyházi javadalmakra, nem tettek mást, mint gyakorlatilag is megvalósították ezeket az elméleteket.

A forradalomnak már első két éve költségesebb volt, mint amilyen a háború. Necker annakidején még csak egy milliárdban jelölte meg azt az összeget, amelyet az Ancien Régime mint pénzbeli terhet az egész 18. század folyamán felhalmozott, — Mirabeau 1789 október 10-én már másfél milliárdról kellett hogy beszéljen; a többlet a forradalom eredménye volt. Juigné érsek felajánlotta az államháztartás rendbehozatalára az Egyház összes nélkülözhető aranyát és ezüstjét, Boisgelin Aux-i érsek pedig 400 millióért vállalt kezeséget, csak hogy a szekularizációt kikerülhesse. A forradalom vezérkara úgy tudta, hogy az egyházi vagyon 3 milliárdot ér,¹ minek fordultak volna ők kegyes adományokhoz, mikor Raynal szerint az összes egyházi javak az államot illették meg. Elvételükre Talleyrand, Autun püspöke biztatta a nemzetgyűlést. Boisgelin megkísérelte megmagyarázni neki, hogy az Egyház vagyona nem papi öncélokot szolgál, hanem a papság megélhetésén felül mindenekelőtt intézmények eltartását. A nemzetgyűlésben Mirabeau megnyugtatta az érseket, hogy mindama célokról, amiket ezek szolgálnak, ezentúl majd a kormány gondoskodik, a papság meg-

élhetéséről is; a lelkipásztoroknak legalább évi 1200 frankot fizet. Chapelier Rennes követe viszont feleslegesnek tartott minden magyarázkodást: a privilégiumok eltörlése megtörtént, tehát a papság sem tarthatja meg vagyonát, mert ezzel továbbra is külön rend lenne az államban, ami a jogegyenlőséget borítaná fel. Maury abbé ezt álokoskodásnak tartotta s az érvek hosszú sorával bizonyította az Egyház vagyoni jogi képességét és azt, hogy tulajdonjog nélkül lehetetlenség szabadságról beszélni, holott a szabadság a forradalmi gondolat alappillére. Nem hitt Mirabeau ígéreteinek sem, Talleyrandnak pedig szemére vetette, hogy kétszínű játékot űz, mert míg perigordi apát korábban szentnek és sérthetetlennek hirdette az egyházi vagyont, most mint püspök, közprédának akarja odadobni. De figyelmeztette összes képviselőtársait, hogy jól fontolják meg lépésük következményét, mert példájuk követőkre talál s rövidesen elkövetkezik az idő, amikor őket is éppen úgy megrabolják, amint ők szándékoznak most az Egyházat. Intése nem használt. A Versaillesből Párizsba költözött nemzetgyűlés nagy többsége 1789 november 2-án megszavazta Talleyrand indítványát és kimondta, hogy a katolikus Egyház javait — a protestáns felekezetekét érintetlenül hagyva — az állam veszi kezelésbe s ugyancsak ő gondoskodik a kultuszkiadásokról s a papság fizetéséről. Boisgelin érsek lemondóan jegyezte meg erre, hogy a klérus ügye elveszett.²

1789 NOVEMBER 19-TŐL egészen 1793 március 19-ig a legdurvább szekularizáció dühöngése szakadt a francia egyházra. A nemzetgyűlés az elidegenített oltár- és koronajavak terhére 400 milliós értékben 5%-os kötvényeket bocsátott ki, az ú. n. assignátákat. Necker ellenezte ezt, de Mirabeau mellette volt, s míg Necker elvesztette népszerűségét és valósággal menekülnie kellett Franciaországból, Mirabeau népszerűsége és befolyása mindenki más-

nak fölébe nőtt. Ellenzéke már nem is akadt: a jobboldali lassan az emigrációba szivárgott ki, a radikális pártárnyalatok pedig amúgy is az Egyház ellen voltak. Sorra szavazták meg, hogy az egyházi birtokok kezelését az egyes departementek és kerületek vegyék át, valamint azt, hogy a templomok, kollégiumok, szemináriumok és kórházak kivételével az Egyház tulajdonában lévő összes ingatlan vagyontárgyakat áruba kell bocsátani. A hirtelen piácra került óriási földterületek fantasztikus mértékben lenyomták a földárakat és összezavarták a gazdasági helyzetet, azonkívül a föld nem is a nép, hanem a vagyonos polgárság kezébe került; ekkor kezdett földet szerezni Franciaországban is a zsidóság, de bőségesen jutott az összeíró és végrehajtó közegeknek is.

Mirabeau, aki köré Franciaország politikája fonódott, nem jelentett szabatosan körvonalazott programot, csak a demokrácia lángeszű demagógját, akinek azonban kétségtelen érzéke volt a legbonyolultabb politikai helyzetek felett való uralomra. Nem lehetetlen, hogy sikerrel kísérelte volna meg a királyi hatalom köré középpontosítani az új rendszer még alakatlan politikai erőit, de meghalt. Hamvai a Pantheonra átalakított sz. Genovéa templomába kerülhettek, míg Robespierre irigy féltékenysége szét nem szóratta őket éppúgy, ahogyan Mirabeau a francia egyház földi vagyonát. Elmúlása után tovább folytatódott a másfélezeréves francia kereszténység roppant örökségének szétszórása, eladták a püspöki palotákat, a szemináriumokat, a kolostorokat, utánuk a kiszemelt templomokat, egyházi kincseket és felszereléseket, végül már a kórházakat is.

A francia egyház birtokai idegen kezekbe kerültek; templomai kaszinókká, magazinokká és színházakká alakultak át. Az apátsági monostorok és püspöki paloták új urak várkastélyaivá lettek s a rengeteg műkincs és kegytárgy a rablott jószágok sorsában osztozkodott s a műkereskedők boltjait gazdagította, akárcsak kevéssel azelőtt nálunk, amikor II. József eltörölte szerzetesrendjeinket. Az ily eljárásról elmondhatta Minitier püspök: szolgáltságba süllyedt az Egyház, papjai pedig az állam fizetett szolgáltnak sorsára kerültek.³

Közülük, akik azt hitték, hogy most már gondta-

lanul élhetik világukat, nagyon csalódtak, hiszen még a lekipásztorok is a megígért 1200 frankot késedelmesen, majd csökkentve kapták, 1795-ben pedig a kormány végleg beszüntette. Kegyetlen jövő várt rájuk. Sajnos, nem akadt, aki ezek érdekében hathatósan el tudott volna járni. Amíg a diplomáciai viszony meg nem szakadt, VI. Pius a várakozás álláspontjára helyezkedett s legfeljebb atyai szeretettel kérte Franciaországot, hogy ne rohanjon vesztébe. De hiába, hiszen Dugnani párizsi nunciusát jóformán meg sem hallgatták. A forradalmárok előtt a pápa megszűnt a Világegyház feje lenni s személyét nem becsülték többre, mint bármely más püspökét. S ha Franciaország bíboros követét, Bernist egyideig még Rómában felejtették, az ő hatásköre csupán arra terjedhetett ki, hogy a befejezett tényeket jelentse a Szentszéknek. A pápa XVI. Lajosra sem támaszkodhatott, hiszen a guillotine készen állt, hogy bármely pillanatban nyakát szegje, ha szembefordul a forradalom intézkedéseivel. A pápa szíve mélyéig szánta sorsát, de szentesítéseit még így sem helyeselhette s így a szerencsétlen király két világnézet malomköve között őrlődött, de vele együtt mállott szét a hierarchia is.

Nem lett volna teljes a szekularizáció, ha a vesztesek listáján nem szerepeltek volna külön és egészen súlyos tételekkel a szerzetesrendek. A nemzetgyűlés 1790 február 13-án mintegy 4000 kolostort s 60,000 férfi és női szerzetest érintve törölt el minden fogadalmat és oszlatta fel az összes szerzetházakat. A nemzetgyűlés előtt ott volt a Párizs melletti sz. Márton-monostor 13 bencésének nyilatkozata, melynek értelmében készek voltak évi 1500 livres nyugdíj ellenében apátsági javaikat az államnak kiszolgáltatni, fogadalmukat megszüntnek jelenteni ki és úgy élni, mint bármely más szabad francia polgár.

Szereplésük nem áll elszigetelten, különösen a férfi szerzetesházak elvilágiasodását eléggé előmozdította a korábbi gallikán állampolitika, amely különböző rendeleteivel meglazította a rendi regulákat, elmosta az eredeti célkitűzéseket; így egészen természetes, hogy a forradalom eseményeinek nyugtalansága átcsapott az elvilágiasodott életű kolostorok falain s nem egyből érkeztek a nemzetgyűléshez memorandumok a kérdés rendezésére.

A nemzetgyűlés hajlandó volt erre, de tévedett, mikor azzal szerette volna magát igazolni, hogy a szerzetesek között sok konkoly feketéllett, mert azért aranylott ott a tiszta búza is. Példáját adták ennek a Marolles apátság bencései, akik viszont a szentmártoniakkal ellentétben odanyilatkoztak, hogy abban az életformában akarnak élni, sőt ha kell, meghalni, melyet szabadon választottak.⁴ S minél vastagabb falak választották el őket a világ szellemétől, mint pl. a kapucinusokat, trappistákat és karthauziakat, annál nyomatékosabban jutott kifejezésre a kolostor imádságos magányának a szeretete. Az apácák pedig még a férfiakat is megszegényítették felemelő heroizmusukkal. Kevés kivétellel készek voltak inkább a halált választani, mint Istennek tett fogadalmukat megszegni.⁵ De mit törődött ezekkel a nemzetgyűlés, mikor Treilhard és társai fejükbe vették, hogy véget vetnek a szerzetesi intézménynek.

A KÉRDÉS GYORS elintézésére az egyházi bizottság 15-ös számát kétszeresére emelték, de eleve úgy, hogy a többséget a radikális világnézet hívei alkossák. De egyébként is az volt a légkör, hogy az Egyház volt a régi rezsim minden bűnének vádlottja s alapjában véve vita nélkül fogadták el azt a tervet, hogy a nemzetgyűlés törölje el a fogadalmakat, oszlassa fel az összes szerzetesházakat s a szekularizált rendtagokat részesítse nyugdíjban. A nemzetgyűlés azonban nem hagyta szó nélkül a bizottság munkáját, a javaslat itt legalább elvi ellenzékre talált.

Bonal és La Fare püspökök próbálták megvédeni a szerzetesség megtámadott intézményét, amelyben a forradalom zilált pénzügyi viszonyait rendezni kívánók csak a felosztásra és értékesítésre váró anyagi javakat látták. A nemzetgyűlés valóban mint ilyent látta a szerzetesség intézményét s a forradalmi irány fenntartását kívánó koalíciója is ebből a szempontból ítélte meg: a szerzetesi vagyon a forradalom financiáinak további rendezéséhez kellett — viszont a szerzetesség megszüntetését eszmei alappal kívánta megokolni. Az a néhány szónok, aki a szerzetességnek mint intézménynek védelmében szót emelt, tulajdonképpen hiába és feleslegesen döngette a javaslat érveit, amelyek mögött nem volt kimondva az igazi cél; a forradalmi pártkonglomerátum viszont a felindulás valóságos orkánjával fogadta a javaslat ellen való érvelést s egyértelműleg a szerzetesrendek feloszlását követelte. Barnave egyszerűen minden ígéret és kárpót-lás nélkül akarta feloszlattatni a szerzetházakat, Garat pedig azzal érvelt, hogy a szabadság Istennek a legszebb ajándéka és ezt az Egyház nem törheti bele a megkötöttség örök bilincseibe. Egyébként a vita mindössze két és fél óráig folyt, az eredmény természetesen az lett, hogy a nemzetgyűlés kimondta, miszerint a francia állam nem ismeri el többé a szerzetesi fogadalmakat s ezeket nemcsak a jövőre, de a multra nézve is megszüntnek tekinti. Mindkét nembeli rendtagok szabadon elhagyhatják kolostoraikat, s akik ezt önként megteszik, évi 700—1200 livres nyugdíjban részesülnek. A törvény azonnal életbe lépett és a forradalom sietett birtokába venni az egyes házakat és rendi vagyonokat. Annyit megtett, hogy a rendek előregedett és tehetetlen tagjai részére fenntartott egy-egy házat, de oly kikötéssel, hogy hátralevő életüket minden szerzetesi forma nélkül élék le. A többiek elszéledtek. A lazábbak közül sokan szegődtek a forradalom szolgálatába, azok, akik előrelátták az események fordulatait, részben külföldre menekültek, részben rokonaiknál és ismerőseiknél húzódtak meg.

A forradalom egyházpolitikájában ezután nyíltan fel-emelkedett a gallikán hagyományok igézete, a nemzeti egyháznak az a kísértése, amely korszakról-korszakra ott lebegett Franciaország felett s magában a

francia hierarchiában és papságban is megvolt hagyományának töretlen vonala. Csak az Egyház végtelen óvatosságán és türelmén s a 16. századi nagy hitszakadásban szerzett tapasztalatain múlt, hogy a hierarchikus jogrend teljes felborításának ez a kísérlete s a papságnak az ú. n. polgári alkotmányba való belekényszerítése nem lett skizmává vagy eretnekséggé. Pedig gondolati alapjai nyíltan skizmatikusak voltak: az volt a cél, hogy a francia egyházat kiszabadítsák a római pápa joghatósága alól, nemzeti jelleget adjanak neki s mint ilyen morális támasza és fenntartója legyen az új politikai irányzatnak.⁶ A nemzeti egyház előkészítő munkálatait vezető kör egyik tagja, Martineau nyugodt lelkiismerettel jelentette ki, hogy munkájuk az őskeresztény Egyház fegyelmét fogja visszaállítani.⁷ Ő készítette el a papság alkotmányát, míg szolgálati szabályzatát Expilly abbé, amiért jutalmul az alkotmányos püspökök közé emelkedhetett. Végül Durand az egyházi alapok s a patronátus kérdését oldotta meg.

Kiindulópontjuk az állam teljes szuverénitása volt, amelynél fogva az állam önhatalmúlag szabályozhatja az egyházi életet. Elgondolásuk szerint csak azokat a papi állásokat szükséges meghagyni, amelyek a nép oktatására és lelki szükségleteinek kielégítésére szolgálnak, a többieket el kell törölni, mindenekelőtt a nem lelkipásztori rendeltetésű beneficiumokat, a kanonoki és egyéb javadalmakat nyújtó stallumokat. Kíváncosnak tartották az egyházszerkezetnek látszólag ideális, de valójában politikai célokat szolgáló demokratizálását s hivatkoztak az első keresztény századokban dívó szokásra, amely szerint a nép választotta meg püspökeit, s ezek is csak azokat szentelhették papokká, akiket a hívők közössége kívánt. Ezután a francia nép is így válassza meg lelkipásztorait. Így lesznek ők a nép barátjai, akik megérdemlik, hogy a nemzet ne-

csak akkor gondoskodjék róluk, mikor még munkaképesek, hanem azután is, ha már a munkából kidőltek.

Ily beállítással kétségtelennek látszott, hogy a nemzetgyűlés ezt a tervet is megszavazza. Treilhard az 1790 május 29-én megindult általános vitában azt bizonyította, hogy amennyiben az államhatalom bizonyos reformot szükségesnek lát, annak keresztülvitelét nem akadályozhatja meg senki sem, az állam intézkedési joga még a vallásra is kiterjed. A javaslat másik támogatója, Camus ügyvédi rabulisztikával bizonyította, hogy a nemzet egyetemét képviselő Conventnek megvan a joga, hogy a vallást megváltoztassa, — noha ők ezt nem teszik, mert lelkiismeretfurdalás nélkül nem tudnák vallásukat elhagyni.⁸ Nagyon kevesen voltak, akik nyíltan vagy óvatosan a javaslat mögött meghúzódó okokat és célokat tagadni merték. Boisgelin nem tagadta, hogy voltak hibák, elismerte, hogy ezek kiküszöbölésére helyes lenne az Egyház eredeti tisztaságát visszaállítani, viszont kétségbe vonta, hogy erre a feladatra akár a világi hatóság, akár pedig a király lenne az illetékes. Rámutatott, hogy Krisztus nem ezeket bízta meg szent missiójának a folytatásával, hanem az apostolokat és ezek utódait, akiknek lelki ügyekben a világi hatóságok és királyok egyaránt engedelmességgel tartoznak. Amikor tehát ilyen mélyreható reformokról van szó, szükséges az ő tanácsaikat kikérni és azokat követni. Még világosabban kifejtette ezt Goulard abbé, amikor azt ajánlotta a nemzetgyűlésnek, hogy a tervezetet küldje el a király a pápának felülvizsgálás végett, mert különben a skizma kikerülhetetlen. A vita most már átcsúszott elvi térre s a javaslat védelmezői közül többen éppen az Egyház egész mivoltának valóságát és igazságát kezdték támadni.

Robespierre, Rousseau Contrat social-jára támaszkodva érvelt a mellett, hogy semmi jelentősége sincs a

papság lelki feladatainak, s csak annyiban van létjogosultságuk, amennyi hasznot hajtanak a társadalmi szükségletnek. Értette ezalatt a családalapítás kötelezettségét is.

1790 MÁJUS 31-ÉN befejeződött az általános vita s mielőtt megkezdődött volna a részleges tárgyalás, Bonal, Clermont püspöke a nemzetgyűlés józanságára hivatkozva megegyeszer kérte, hogy fogadják el Boisgelin javaslatát s a kérdést előbb tárgyalassák le legalább az összehívandó nemzeti zsinattal, mert különben nem teremt közmegegyezést. Egy másik csoport nevében Guégan abbé újból hangoztatta, hogy a gallikán egyház szabadsága mellett vegyék tekintetbe a szent kánonok előírásait is. Ha hinni lehet Durandnak, az egyházi bizottság hajlandó lett volna ezt elfogadni, de az újból közbelépő Camus dialektikájával felborított minden józan megegyezést. Érvei közé bőven merített az evangéliumokból, a trienti zsinat határozataiból, nemkülönb a Pontifikáléból s ezek egyoldalú felsorakoztatásával hangoztatta, hogy az Egyháznak a jelen kérdés megoldásában nem lehet szava. Elismerte, hogy az ordo kizárólagos forrása az egész világra szóló papi és püspöki joghatóságnak s csupán a jó rend kívánja meg, hogy ez mégis határok közé szoruljon. De ki illetékes erre? Szerinte nem az Egyház, hanem az állam, mivel az előbbinek nincsenek területi határai, az utóbbinak pedig igen, s ezeken belül korlátlan hatalommal rendelkezik. Ha tehát az Egyház elvileg magának követeli is a lelki joghatóságot, gyakorlatilag csak az állam valósíthatja meg. Ha a nemzetgyűlés nem félt volna az igazságtól, Camusnak csattanós cáfolatot adhatott volna. Amde ennek lehurrogása már szokássá vált, éppen ezért az ellenzék elhallgatott, csupán annyit jegyzett meg, hogy a képviselők illetéktelenek az egyházi reformok bevezetésére s ezzel otthagyták az üléstermet. Igaz, hogy ezzel még inkább a malmukra hajtotta a vizet, amelynek eredménye az volt, hogy július 12-én nehézség nélkül megszavazták a nemzeti egyházat.

Nemzeti jellegét abban domborították ki, hogy idegen püspök vagy metropolita többé nem gyakorolhat joghatóságot a francia katolicizmus felett. Ha kifejezetten nem is említették a pápát, de az idegen értelmező mégis csak rá vonatkozott, hiszen Lanjuinais többször utalt rá, de csak

a „római” püspök kitételével. Camus pedig felvetette a kérdést: mi a pápa? S felelete ez volt: püspök, Krisztus szolgája, mint a többi, akinek a hatósága a római egyházmegyére terjed ki, éppen ezért itt az ideje, hogy a francia egyház megszabaduljon szolgaságából.⁹ Az új püspökök a nemzeti egyház alkotmánya szerint többé nem fordulhattak hozzá megerősítésért, s ha mégis bejelentették megválasztásukat, ez nem jelentett többet, mint hogy a hitettségüket meg akarták vele őrizni.

Eddig Franciaországnak 18 érseksége és 108 püspöksége volt. Ez a szám most a 83 departementnak megfelelően lepadt 10 érsekségre és 73 püspökségre, a többi pedig töröltetett. A leendő főpásztorokat és plébánosokat a nép választotta, ugyanúgy, mint a képviselőket és a tisztviselőket. S a választók névjegyzékéből hiába akarta Gregoire abbé kirekeszteni a nemkatolikusokat, ezt a kiváltságot megkapták a másvallásúak is. Egyébként a nemzetgyűlés az államra ruházta a Szentszék eddigi jogait. Ez lett a legfőbb bírói fórum, ahová a papságnak nézeteltérése esetén fellebbezni kellett, s annyira alárendelt viszonyba került, hogy pl. a püspök vagy plébános még székhelyét sem hagyhatta el 15 napon túl a megyei, illetve járási direktórium engedélye nélkül. S hogy az állami joghatóság teljes legyen, a püspököknek, mielőtt az érsek felszentelte volna őket, a plébánosoknak pedig a püspök által történt megerősítésük után esküvel kellett megfogadniuk, hogy gondosan őröködnék híveik felett, a nemzethez, törvényekhez s a királyhoz hűségesek maradnak s a polgári alkotmányt minden erejükkel fenntartják.

De számíthatott-e a forradalmi alkotmány a papság egyetemére, mikor ennek jogait ennyire megnyirbálta? Az eddigiéket azt mutatták, hogy nem egészen, a továbbiak pedig még élesebb ellenállást váltottak ki. Ennek előszele megcsapta a nemzetgyűlést már az utolsó napon, amikor Target képviselő azt indítványozta, hogy júl. 14-én, a Mars-mezei szövetség ünnepén kivétel nélkül mindenki tegye le a hűségesküt. Bonaparte tiltakozott ellene, kijelentvén, hogy nagyon jól tudja, mivel tartozik az Istennek s mivel a császárnak s az előbbit nem hajlandó megrövidíteni az utóbbi kedvéért. Felfogása igen sok pap helyeslésével találkozott s bizony szép számmal akadtak, akik kedvetlenül vettek részt azon a Te Deum-os misén, amit az

antik-motívumokkal feldíszített „haza oltárán” Talleyrand pontifikált s elcsuklott hangjuk, mikor a félárbocra engedett zászlóerdő előtt kinyílt a 300,000 ajak, hogy elmondja az új alkotmány „Esküszöm” ígéit. Az ilyenek Róma felé tekintettek s onnan várták az utasítást.

A pápai diplomácia mindeddig mintha passzívnak mutatkozott volna a Párizsban lejátszódott jelenségekkel szemben. Pedig a kúriában jól látták, miről van szó. VI. Pius az 1790 március 29-én tartott titkos konzisztóriumon szerencsétlennek nevezte önmagát, akinek eddig hallgatnia kellett, azonban nincs kihez fordulnia: a püspökök meg vannak fosztva minden tekintélyüktől, a papság megaláztatott, a király elvesztette minden hatalmát.¹⁰ A mögött, hogy a középponti egyházkormányzat miért nem volt eddig is erélyesebb, elsősorban az állt, hogy a pápai diplomácia hitt és remélt, s eljárásait mindig a símaság jellemezte. Így akarta VI. Pius az Egyház védelmét biztosítani II. Katalin ellenében Oroszországban, Lipót nagyhercegnél Toscanában s II. Józsefnél Bécsben. Másodsorban a köztársasági kormányzat egészen kényes kérdésekben igyekezett a tényeket legalább kifelé elferdíteni. Így a szekularizáció s a szerzetesrendek eltörlése már befejezett tény volt, amikor a külügyek minisztere, Montmorin azzal áltatta Bernist, a bíboros-követet s általa a pápát, hogy nincs ok az aggodalomra, hiszen a szentesítés joga a királyé, ő pedig még nem mondta ki az utolsó szót. S amikor Dugnani megírta, hogy ez megtörtént, sőt nagyobb veszedelmekre is készen kell lenni, a pápa imát rendelt el, hogy a francia egyház ezeket elkerülhesse. Szegény XVI. Lajos csak abban tudott ragaszkodni elődeinek régi „nagy” stílusához, hogy szemrehányásokat tett ezért a „sértésért”; vádjai ellenében szelíd iróniával hangzik a pápa e válasza:

„Az Isten adja, hogy a legkeresztényibb királyt ne fenyegetse nagyobb csapás, mint a mi imádságunk!”¹¹

A FORRADALOM szellemi tartalmában hovatovább nyíltan felmerült a pápaellenesség. Sajtópropagandája a pápa egyházi és világi főhatósága ellen fordult, személye élclapok nevetséges karikatúrája s pamfletek torzfigurája lett. Avignont fellázították ellene, hűséges alattvalóit a jégvermekbe dobálták, s az ősi pápai hűbér Franciaországhoz csatlakozott. De a pápa csak a nemzeti egyház kimondásakor szakította meg hallgatását. 1790 július 10-én levelet írt Lajos királynak, szemére vetette Avignon forradalmasítását, de legfőképpen a nemzeti egyházzal való kísérletezést. Hangsúlyozta, hogy atyai szeretete nem szűnt meg irányában, de egyházfői kötelessége előírja, hogy ezután ne csak a kérés és ima fegyverét használja, hanem a keményebb eszközöket is, ha szentesíti a nemzetgyűlés határozatát. Azt még a király sem hiheti el, hogy a politikai testületnek jogában állna az Egyház tanítását és egész jogrendjét önkényesen változtatni. Az ilyen eljárás csak arra alkalmas, hogy vallásháborút szítson, amire sem a koronának, sem a tiarának nincs szüksége. Kérnie kell, hogy ez esetben hallgassa meg püspökeit, főképp két tanácsosát: Cécé bordeauxi és Pompignan viennei érseket s azután cselekedjék.

Lajos viszont az utóbbit már megtette s a két érsek tanácsa az volt, hogy a nemzetgyűlés ellenséges áramlatainak vezéreit nem lehet tovább ingerelni s bizonyos korrektívumok végrehajtása után végzését szentesíteni kell. A király ezt megígérte s most a pápa vétő-t mondott. Lajos helyzete nem volt könnyű két fél között, mindenesetre azzal próbálkozott, hogy időt nyerjen. A nemzetgyűlést arra kérte, hogy várjon még a szentesítéssel, a pápát pedig arra, tekintve saját és országa veszélyes helyzetét, adja meg ideiglenesen hozzájárulását legalább a tervbevett egyházmegyei rendezésekhez, a káptalanok feloszlatásához s a püspökök megválasztási módjához, mert ha ezt megtagadja, a szakadás bekövetkezik.

A pápa számára is súlyos volt a kérdés: ha a király kívánságát elfogadja, egy forradalmi törvényhozó- és kormányzótestület kerekedik fölébe a francia egyháznak, ha megtagadja, elszakadhat tőle Franciaország. A veszélyes következtetések mindkét megoldásban egyforma súllyal fenyegettek. A pápa legalább következetes akart maradni s azért ragaszkodott a kimondott vétóhoz, annál inkább, mert bíborosai s a Rómába emigrált papok szintén ezt ajánlották neki. Azonkívül legalábbis a skizma ellen számíthatott a hierarchia belső ellenállására, amikor Boisgelin érsek harminc püspöktársával kiadott egy emlékiratot, amelyben síkraszállt az Egyház jogelvei mellett s az egész nemzeti egyház tervezetének elfogadását a kúriától tette függővé. Egymásután jelentek meg a püspöki pásztorlevelek, melyek szintén élénk tiltakozást jelentettek az új rend ellen. Megszólaltak a felosztatott káptalanok tagjai, az egyházmegyék püspökei és érsekei, akik ugyancsak ragaszkodtak állásukhoz s kijelentették, hogy csak az erőszak hurcolhatja el őket székhelyeikről. Melléjük állt igen sok város és falu népe, ami a pápa lépésének biztonságát bizonyos mértékben növelte.

IGAZ, hogy ezekkel szemben ott álltak a renegátok, Loménie sensi bíboros-érsek, Savine viviersi, Jarente orléansi és Talleyrand autuni püspök s az alsópapság selejtes rétege. Ezek azon voltak, hogy a nemzetgyűlés ne engedjen, a király pedig teljesítse szentesítési kötelezettségét. Felesleges volt az előbbi biztatni, mikor a mérsékletre semmi kedvet sem érzett. Ellenkezőleg, amikor megtudta, miért késik a király ígéretének a beváltása, a legkíméletlenebb hajszát indította meg a pápa ellen. Urával még nem gorombáskodott, legalább is kerülte annak külső megnyilatkozását. Amikor egyik küldöttsége 1790 augusztus 24-én névnapja alkalmával felkereste, hogy üdvözölje, követendő mintaképül védőszentjét, sz. Lajost állította elébe, mint aki vérbeli gallikán volt s e miatt állandó ellentétben élt a római kúriával.¹² Gyönyörű

gratuláció, melynek jogosultságát azzal iparkodtak alátámasztani, hogy a pápa az európai udvarokat Franciaország megtámadására uszítja. De még hazugabb vádak is elhangzottak ellene a nemzetgyűlés csarnokában, melyek utolsó akkordja mindig az volt, hogy a pápa és a francia klérus egyetemesen vesse magát alá a nemzetgyűlés határozatainak, mert semmiféle ultramontán vétót nem hajlandók elfogadni s a hangoskodó papság szájkosarat kap s állásától fel lesz függesztve.

A sok fenyegetésre hiába figyelmeztette Maury abbé társait, hogy vigyázzanak és szükség nélkül ne legyenek mártírok, mitsem használt. Nem egy főpap és abbé szólásra emelkedett s kijelentette, hogy neki az alkotmányos Egyház és az eskü nem kell! Mégkevésbé szánhatta rá magát a pápa, bármennyire kérte a király; hiszen ha elfogadja, olyan árt indít meg, amely keresztülhőmpölyög Európa valamennyi államán, ha pedig javításokat végez rajta, nem marad belőle semmi, s így csak a régi rendhez ragaszkodhatik. Szánta XVI. Lajost, hiszen a csöcselék szennyes torka már nemcsak az ő személyét bántotta, hanem brutálisan támadta feleségét is. Már erre való tekintettel is újra kérte, hogy könyörüljön meg rajta s szabadítsa meg országát a biztosan bekövetkezendő skizmatól. Ez így is, úgy is kikerülhetetlennek látszott. Ha nem-et mond, csak Franciaországot veszíti el, de ha igen-t, hozzá még a becsületét is, hiszen elvtagadást követ el, amikor Egyházát kalózok kezére játssza át. Piusnak tehát meg kellett maradnia az egyszer már kimondott szó mellett.

Lajos számára nehezebb volt a választás. Alternatíva előtt állott. Ha a szentesítést megadja, valószínűleg a pápa közösíti ki, ha megtagadja, a jakobinus areopág ítélkezik felette. Fühöz-fához kapkodott tanácsért, de sem az alkotmányosok, sem az alkotmányellenesek nem tudtak neki megnyugtató kiutat mutatni. Végül is az előbbieket terrorját veszedelmesebbnek tartva, megadta magát sorsának s 1790 december 26-án szentesítette az egyház új alkotmányát.

MÁSNAP, aki az alkotmányos esküt elsőnek tette le,

Gregoire abbé volt. Erre annál inkább lekötelve érezte magát, mivel a nemzetgyűlés még november 29-én ki mondta, hogy mindazok a püspökök és lelkipásztorok, akik a polgári alkotmányra a szentesítést követő 8 napon belül meg nem esküsznek, elveszítik hivatalukat. Lelkiismeretét azzal igyekezett megnyugtani, s a maga módjának másokat is megnyerni, hogy az új törvény nem sérti a dogmákat, sem a hierarchiát, de még a pápa joghatóságát sem. Önámítása csak 62 képviselőt tévesztett meg, s ezek utána szintén letették az esküt. De a többi nem igen jelentkezett. A nemzetgyűlést kínosan lepte meg a nem várt ellenállás s csak akkor derült fel, mikor 1791 január 2-án addigi magatartásához híven Talleyrand is letette az esküt. Csatlakozott hozzá Gobel, akit ő szentelt fel püspököknek s jutalmul megkapta a párizsi érsekséget. Ide kell számítanunk még Loméniet, Savinet és Jarentet, de a többi bizony elmaradt. A nemzetgyűlés 40 főpapjának nem Talleyrand volt a mintaképe, hanem Bonal, aki meg merte kockáztatni, hogy az előírt esküt ő bizony le nem teszi. Hiába zúgott ellene a jakobinusok hangorkánja, hiába üvöltötte kint a csöcselék: lámpavasra a rebellisekkel, erre a feleletet Poitiers aggastyán püspöke adta meg, mikor így szólt: 70 éves ember vagyok, ebből 35 évet töltöttem a püspökségben, de úgy, hogy erőmhöz képest mindig jól gyakoroltam. Az idő és munka terhétől megörnyedtem, nem akarom hátralévő időmet úgy leélni, hogy megbecstelenítsem azt oly esküvel, ami lelkiismerettemmel ellenkezik. E helyett inkább választom a szegénységet és a reám váró megpróbáltatást.¹³

Hitvalló megnyilatkozása nem maradt hatás nélkül társaira, de az abbé képviselőkre sem. Mikor hozzá hasonlóan beszélt Agen főpásztora, ennek egyik papja így tette nevetségessé a nemzetgyűlést: ti állítólag az őskeresztény egyházat szándékoztok visszaállítani; helyes, tehát én is úgy cselekszem, mint akkor sz. Lőrinc: követem püspökömet.¹⁴ Őt pedig követték mások, úgyhogy január 4-én, mikor lejárt számukra az eskütétel utolsó határideje, mindössze 107 papképviselő tette le az esküt az alkotmányra, de ezek közül huszan csakhamar megbánták lépésüket és az esküt visszavonták.

Az alsópapság árulóinak az arányszáma másutt

sem állt rosszabbul, ami annál inkább értékelendő, hiszen a kényelmesebb megélhetés ígéretével csalogatták őket az államegyházba. És mégis ennek ellenére Párizsban, ahol legjobban tombolt a jakobinus terror, 50 plébános közül csupán 23 szegődött hozzá. — Strassburgban és Bordeauxban 3—3; Revennesben 2; Nimesben, Arrasban és Aixben 1—1.¹⁵ Orléans, Lyon és Nantes kivételével a többi városokban is a papság nagyon tiszteletreméltóan viselkedett, bár számolnia kellett vele, hogy kenyere ezután az üldözés lesz.

De a klérus frontja végeredményben mégis kettészakadt, az ú. n. alkotmányos és alkotmányellenes papságra. A forradalomnak megnyert rétegek közvéleménye hiába tömjénezte a forradalomhoz csatlakozottakat, a a hívő kereszténynek megmaradt tömeg érzésvilága és ösztöne az Egyházon kívüli elveknek és joghatásoknak alárendeltek ellen fordult; Gobel hiába kapta meg a párizsi érseki méltóságot, Expilly a quimper, Gregoire a loir-cheri püspökséget, a nép egyiket sem becsülte. A hívők serege elfordult tőlük, olyannyira, hogy még a szentségeket sem akarta elfogadni azoktól a szökevény szerzetesektől, felfüggesztett német és holland papoktól, akiket a hatalom küldött hozzájuk plébánosoknak.¹⁶ A közérzületre jellemző, hogy még Lajos király is csak az alkotmányellenes papokat tűrte meg környezetében. Korábbi lelkiatyját kizárólag azért bocsátotta el, mivel letette az esküt; s kápolnájának küszöbét csak olyan pap léphette át, aki hű maradt az Egyházhoz. Ezt persze csak titokban tehette s mikor az ügy kipattant és a jakobinus csöcselék megtudta, hogy a húsvéti ünnepekre azért utazik ki St. Cloudba, hogy ott fel nem esküdt papnál gyónhasson és áldozhasson, megtámadta kocsiját s gúnyos szitkok kíséretében követelte, hogy térjen vissza a Tuillériákba. Az eset élesen rávilágít arra, hogy a nemzeti egyház meny-

nyire nem volt szívügye s csak a félelem szentesítette vele azt. Alkotmánya csak üzlet. Sokkal határozottabb fellépést mutatott római követe, Bernis bíboros, aki nem törődve azzal, hogy megbízatását visszavonják, még februárban közölte kormányával, hogy az esküt nem teszi le. Elmozdítása után meg is szűnt Franciaország római képviselte, mert VI. Pius viszont utódját, gróf Segurt éppen alkotmányos érzelmei miatt nem fogadhatta el. Erre Montmorion válasza az volt, hogy a kormány Dugnani pápai nunciust menesztette vissza Rómába.

A diplomáciai külsőségek szerint való szakítás már nem számított a forradalmi Franciaország és az egyházi főhatalom kapcsolataiban. A nuncius eddig is csupán megfigyelője lehetett az eseményeknek; feladata most már pusztán az lett, hogy átadta a párizsi kormánynak VI. Pius 1791. április 13-án kelt kárhoztató brévéjét, s azután haladéktalanul indult vissza Rómába. Mielőtt VI. Pius rászánta volna magát a Franciaországban uralomra jutott irány nyílt kárhoztatására, próbálta Franciaországot az egyházi körökre gyakorolt magánjellegű nyomással, a francia hierarchia főbbjeinek küldött levelekben a hitbeli heterodoxiától visszatartani. Csak amikor látnia kellett, hogy minden kísérlete dugába dől s e mellett Spanyolországtól is megkapta szükség esetén a támogatást, akkor mondta ki sujtó ítéletét. Kárhoztató brévéjében most sorra vett minden jogtalanságot, amit a forradalom eddig elkövetett: a konkordátum sorozatos megszegését, a vallásszabadságnak általános és korlátozások nélküli s egyházellenes éllel való kimondását, a papi javak elkobzását, a szerzetesrendek feloszlását, a szerzetesek és apácák üldözését. Az új állam a papság polgári alkotmányával hadat üzent a pápai primátusnak s a papi rendet elszakította az egyházi főhatalomtól, akárcsak hajdan VIII. Henrik az

angol hierarchiát — olyan esküt kényszerített rá, mely nemcsak a fegyelmet, hanem a dogmák határát is érinti. Kánonellenesen rendezte az egyházmegyéket s Luther és Kálvin módján a főpásztorok megválasztását. Gyűlölete kizárólag a katolicizmus ellen irányult, hiszen csak a római Egyház ellen követte el e sorozatos túlkapásokat. A pápa eddig tartózkodott attól, hogy az alkotmány szerzőit kiközösítse, de ettől már nem állhatott el, mert a polgári alkotmány szöges ellentétben volt a dogmákkal, az Egyház egész szervezetével, s célja nem volt más, mint a katolikus vallás megsemmisítése.

Névszerint is kiközösítette Talleyrandot. Mindazokat a papokat, akik az esküt letették, felfüggesztéssel fenyegette meg, ha 40 napon belül nem vonnák vissza esküjüket. Nem hiányzott buzdító szava a klérus hűséges rétegéhez sem. A francia népet pedig a legkomolyabban figyelmeztette, hogy ősei hite mellett tartson ki és álljon ellen a skizmának. Szakítson meg minden lelki közösséget az ú. n. alkotmányos papokkal s legyen továbbra is egységben az Egyház látható fejével.¹⁷

Dugnani e nevezetes okmányt május 2-án nyújtotta át Montmorinnek s 31-én már elutazott. Uditoreja, Quarantotti még egy ideig Párizsban maradt, de augusztus 2-án ő is elhagyta a forradalom városát. Ettől kezdve titkos megbízással Salamon abbé képviselte a pápát az üldözöbe vett francia hívők között.

A kormány leplezni szerette volna e kemény iratot, de többen titokban lemásolták s hólabda-rendszer szerint terjedt városról-falura. A jakobinus tömeg azzal akarta magát megbosszulni, hogy VI. Pius képét meggyalázta s nyilvánosan elégette, a forradalmi kormány pedig Avignonon kívül a másik pápai birtokra, Venaissinre is rátette a kezét.

JEGYZETEK.

1.

¹ La Groce pontosan 2.992,538,140 livresben állapította meg a francia egyház vagyoni állapotát. V. ö. L. Madelin: *La Revolution*. I. k. 6. l. ² F. Mourret: i. m. VII. 92. l. ³ U. o. 94. l. ⁴ U. o. ⁵ L. Pastor: i. m. 439. l. ⁶ V. ö. Mathiez: *Rome et le Clergé français sous la Constituante*. 78. l. ⁷ *Nouvelles Ecclesiastiques*. Année 1790. pag. 92. ⁸ V. ö. *Moniteur* 1790. évf. jún. 2. 262. l. ⁹ L. Pastor: i. m. XVI.³ 458. l. ¹⁰ F. Mourret: i. m. VII. 110. l. ¹¹ L. Pastor: i. m. XVI.₃ 454. l. ¹² V. ö. L. Pastor: i. m. XVI.₃ 459. l. ¹³ L. Pastor: i. m. XVI.₃ 472. l. ¹⁴ U. o. 471. l. ¹⁵ De la Gorce: *Histoire de la Revolution française*. I. k. 363. és 377. l. ¹⁶ V. ö. Ch. Seignobos (Cs. Szabó László fordítása): *a francia nemzet őszinte története*. 264. l. ¹⁷ V. ö. L. Pastor: i. m. XVI.₃ 477—81. l.

1.

A könny és vér kereszténysége. Szakítás a keresztény rendszerrel. Az emigráció.

A forradalom eddigi útvonalaiban volt még valami mérséklet, mert legalább a vérontást nem engedte meg, de a forradalom rohanó eseményei között az értelemnek fölébe kerekedtek az indulatok. Az 1791 október 1-én összeült törvényhozógyűlés már a régi társadalmi rend romjai felett ült egybe. Az ezerkétszáz évet megélt francia monarchia nem bírta megőrizni az észszerűség legelemibb követelményeit s gátat nyitott ama örvénylő árnak, mely kidobta magából Robespierre, Danton, Marat mellett az ú. n. „szeptemberi gyilkosokat”, Vendée híthű népének a felkoncolóit s a rémuralom többi szörnyetegeit.

XVI. LAJOS LETÉTELEVEL végleg megszűnt a monarchikus államforma s helyét a köztársaság váltotta fel. A legfőbb hatalmat a nemzeti konvent, majd az ú. n. jóléti bizottság gyakorolta.

Az a szöges ellentét, amely a forradalom és az Egyház között megvolt s már eddig is jogfosztottá tette ez utóbbit, ezután valóságos hajtóvadászatot indított ellene. S szabad-e ezen megütköznünk, mikor a hangadók közt ott találjuk a reverenda aposztatáit, az oltár pártütő angyalait. Ezt az elnevezést ugyan Fauchet, az egyik alkotmányos püspök adományozta annak a papságnak, mely tőle eltérőleg hősllelkűen ki mert tartani az Egyház mellett és semmi hajlamot nem mutatott, hogy letegye a hírhedt polgári esküt. Fauchet az

ilyeneket a forradalom mérgének tekintette s megindította ellenük a harcot. Hiába akarta szelídebbre hangolni másik társa, Torné, mert nem engedett ama indítványából, hogy a törvényhozás az ellenforradalmár papoktól vonja el a fizetést s ha tovább is mozgolódának, 5 évi gályarabsággal kell őket elcsendesíteni. A radikális képviselők kapva-kaptak az indítványon s 1791 november 29-én kimondották határozatilag, hogy mindazon egyházi személyek, kik a forradalom rendeleteinek ellenszegülnek, két évi börtönnel bünhődnek. Ez a rendszabály nem bizonyult elég hatásosnak, mert rá félévre újabb panaszok hangzottak el, hogy az esküt le nem tett papok száma még mindig megüti a 15—20,000-et.¹ Következett erre a büntetés szigorítása. Az ilyen papokat eltiltották a misemondástól, az általuk „megfertőzött templomokat” áruba bocsátották, s ha a szent cselekményeken kapták őket, internálták s amennyiben az internálás helyét elhagyták volna, mint szökevényeket 10 évi börtönnel fenyegették meg, majd a gályarabsággal s a délamerikai számkivetéssel. Mindennek természetes következménye volt, hogy tilos lett a reverenda nyilvános viselése, megszűnt a coelibátus, s a plébániák lekipásztorok, az iskolák katedrái a paptanárok, a kórházak termei pedig ápoló apácáik nélkül maradtak.

A jogfosztott és üldözött papság némán tűrt és várta, hogy hol végződik számára a kijelölt Golgota. Magas orma véres árnyékkal tekintett le rá, hiszen a forradalom kétes dicsőségére Limoges, Clairac, Marseille és Bordeaux már 1792 júliusában megkezdték a papi vérontást. De a gyilkos hiába villogott, a szent hűség nem törött meg s a pápa szava Rómából, mely egyrészt erősítette és bátorította az oltár hőseit, másrészt elítélte és kárhoztatta annak Júdásait, sokkal hatásosabb volt, mint Párizs jakobinizmusának vérfagyasztó kegyet-

lensége. A nép széles rétege nem hagyta cserben lel-
kének hűséges gondozóit. Bátran szállt síkra értük
most már a király is, hiszen a megtorló határozatok
szentesítésének a megtagadása volt az egyik ok, ami-
ért a dühöngő tömeg a vörös Santerre vezetésével
megtámadta a királyi palotát s urát a halál vagy a
szentesítés választása elé állította. Lajos nem félt s a
veto-ját továbbra is fenntartotta. Ez egyszer támadói
Petion szavára még fogcsikorgatva takarodtak el, de
nem azért, hogy megnyugodjanak, hanem hogy a tör-
vényhozást elsöpörjék s újult erővel követeljék és
kapják meg uralkodójuk fejét.

NEMZETI KONVENT lett a jelszó, amelynek eszméje a szeptemberi gyilkosságok vérfürdőjében fogantatott meg. Danton irtóhadjáratot indított azok ellen, akik a forradalmi tébolynak nem akartak behódolni. Sokan voltak ilyenek; köztük XVI. Lajos is, akit a jakobinusok az áldozatok koronájának szántak s egyelőre a Temple börtönébe zárták, hogy alkalmas időben leüthessék s a vértlihegő csöcseléknek megmutathassák fejét. Kolostorok és monostorok átalakultak börtönökké, s celláikba tömegesen szállították az egyháziakat és hívő világiakat. A külföld megdőbbsen e pokoli készülődésen és sorban hívta vissza köveit. Ausztria és Poroszország egyesülve a koblenzi emigránsokkal, seregét Párizsra irányította. A fenyegető veszély nem bírta jobb belátásra a forradalom vezérkarát, ellenkezőleg, még csak jobban szabadjára eresztette szilaj iramát.

A nagy leszámolás első fejezete 1792 szeptember 2-án kezdődött s amikor 7-én a nap nyugovóra tért, mintegy 1400 áldozatnak, közte 225 papnak kiontott vére festette pirosra a különböző veszthelyek tereit és árkait. Párizs egyik angol vendége elrettenve mondomotta: ehhez hasonló gaztettet nem tudnak felmutatni az emberi gonoszság évkönyvei.² A bűn nagyságát és borzalmát csak fokozza, hogy ártatlanokat koncoltak

fel és fejeztek le, akiknek rovására nem lehetett mást írni, mint hogy politikai érzületük nem egyezett a forradaloméval. Ez azonban elég vádpont volt arra, hogy bebörtönözzék és pusztán formai tárgyalás után kivégezzék őket. A bebörtönözöttek annyi szenvedésen mentek át, hogy örömmel fogadták, amikor rövid úton történt kihallgatás után, vagy nem egyszer annak mellőzésével vesztőhelyre vitték őket. A hősiesség felemelő példáját hagyta az utókorra Arles szentéletű érseke, a 87 éves Dulau. Előbb a párizsi karmelita kolostorba zárták több társával, mint Hébert, a király gyóntatója, Gagnières, a nagytudású jezsuita, Lafranc, a két testvérpüspök: La Rochefocauld Ferenc József és Péter Lajos. Danton eleinte délamerikai száműzetésbe akarta őket küldeni, de azután a deportáció helyett a halál mellett döntött. Ezt nem is titkolták előttük. Dulau bátran nézett sorsa elé s buzdította társait is a kitartásra. Vigaszt az imából merítette, melyet csak akkor szakított meg, mikor nevéen szólították. Az érsek térdénállva végzett imájából felemelkedett s Mesteréhez hasonlóan eléjük lépett s emelt hangon mondotta: akit kerestek, én vagyok. Ha magatartása pillanatra meg is hőkkenett a hóhérait, csakhamar felocsúdtak s elvégezték véres feladatukat: testét felkoncolták, fejét pedig szétroncsolták.⁸ Így halt meg; a szegények iránti könyörületese szívét még napjainkban is emlegetik Franciaországban. De úgy haltak meg a többiek is, akiknek hősi bátorsága még az egyik hóhér nyelvére is ezeket a szavakat adta: oly bátran és örömmel mentek a halálba, mintha legalább is menyegzőről lett volna szó.⁴ 1926-ban az Egyház hivatalosan is elismerte vértanúságukat.

A nemzeti konvent a vértanúk véréen át jutott a hatalomhoz. A 749 újonnan választott képviselő a monarchiának és az Egyháznak legfanatikusabb ellen-

sége volt s közöttük 48 hajdani pap, ezek között pedig 17 püspöknek a krizma adott apostoli hatalmat. A forradalom az öt jellemző racionalizmus naívságával és a terror könyörtelen erőszakával kívánta megsemmisíteni azt, ami a francia állam eddigi szerkezetében a királyságra, a francia társadalom szerkezetében az Egyházra vonatkozott. A királyság gyakorlatilag megszűnt ugyan XVI. Lajos fogvatartása óta, de megsemmisítésére csak most került a sor, midőn szeptember 21-én kikiáltották a köztársaságot. Hogy mindazokat a jogi és politikai bonyodalmakat, amelyek egy fogvatartott, de még életben lévő királyhoz fűződnek, elkerüljék, minél hamarabb végezniök kellett vele; 1793 január 21-én fejezték le hosszú és zavaros per után; az oly régi s nemes királyi család sarja elődei bűneiért és saját gyengeségeiért lakolt. VI. Pius megadta neki a vértanú címet, hiszen utolsó szavai szerint ártatlanul halt meg; megbocsátott ellenségeinek s azt kívánta hogy Isten is bocsásson meg nekik s halála mozdítsa elő Franciaország jólétét.⁵

A konvent már nem is annyira mint a régi Európa óvatossági rendszabályait, hanem mint az egyetemes emberi érzés visszahatását hívta ki maga ellen Anglia, Hollandia és Spanyolország háborúját. Ez azonban nem tartotta vissza, hogy ne folytassa üldözését az Egyház és szolgálai ellen. Még mindig sokan voltak a legforradalmibb városokban is, akik elkészülve a legkegyetlenebb halálra, nappal elrejtöztek, éjjel pedig lelki vigaszban részesítették azokat, akik még nem veszítették el eszüket és hitüket. A Párizstól távolabb eső vidékeken, mint Elzász, Vendée és Bretagne, pedig annál nyíltabban végezheték az istentiszteleteket, mert a nép nagy része velük tartott. Ennek hallatára a konvent kegyetlenül lecsapott rájuk, de a népre is, amely ragaszkodott szent hitéhez. Rendeletet bocsátott ki,

melynek értelmében bárki végezhetett azzal az egyházi személlyel, aki esküjével nem csatlakozott a forradalomhoz. Sőt megkezdte a templomok és szent helyek rombolását, köztük a st. denisi apátságban még a királyi halottaknak sem kegyelmezett. A forradalmi hordák sorra járták a szentélyeket. Elpusztították a műemlékeket, megcsonkították a szentek szobrait, darabokra törték a feszületeket, szétzúzták az oltárokat, szétszórták a szent ereklyéket s elrabolták a szent edényeket, hogy így a kereszténységnek még az emlékét is elefedtessék.

A RÉMURALOMMAL oly idők szakadtak Franciaországra, amiket Pastor jogosan hasonlít össze a hunok és mongolok vandalizmusával. Robespierre a legelvetemültebb cinkostársait bízta meg „a vallás és a szabadság ellenségeinek” kinyomozásával és öldöklésével. Körülbelül 44.000 guillotin működött, s nem volt város, melynek áldozatot ne kellett volna hoznia a forradalom Molochjának. A legembertelenebbül bűnhődött Vendée katolikus lakossága, mivel fel mert kelni Istenért és a hazáért. Nantes, Lyon, Marseille, Bordeaux, Toulon, Arras és Orange városai hihetetlen nagyszámú vértanúit úgy siratta, mint hajdan Rachel gyermekeit. Turreau és Carrier konventi biztosok minden időkre hirhedtté tették nevüket nemcsak azért, mert szemrebbenés nélkül gyilkoltattak tízezreket, hanem oly módon, mely az állattá-fajulás fogalmát teljesen kimeríti. Carrier csupán Nantesban négy hónap lefolyása alatt 16.000 embert pusztított el, éspedig oly módon, hogy a kiszemeltek a Loire folyón bárkára rakatta, ennek padozatát mesterséges résekkel kifuratta s a nyílt vízen egész rakományával elsüllyesztette. Sátáni humora ezt „úsztatásnak” nevezte s annál nagyobb örömét találta benne, minél nagyobb tömeget temethetett a hullámsírba. De volt egyéb gyilkos módszere is. Nevét fenntartotta az u. n. polgári házasság kegyetlenségével is. Ez nem volt más, mint a férfiakat a nőkkel összekötöztette s úgy dobálta a Loireba. Még az ártatlan kis gyermekekkel szemben sem ismert irgalmat. Ezeket farkaskölyköknek nevezte, s hogy félelmüket fokozza, négerrek-

kel szedette őket össze s ugyancsak a vízbe hajigáltatta s élvezte velőtrázó sikoltásaikat.

Robespierre és a többi forradalmi hatalmasságok elefejtették azt az igazságot: aki kardot emel, kard által pusztul el. Ez lett a sorsa jóformán valamennyinek, mert az erősebb mindig felfalta a gyengébbet. Elsősorban az alkotmányos papok és püspökök kerültek terítékre, akik hiába dobták le a reverendát, házasodtak, istenítették a forradalmat és kárhoztatták a keresztény világnézetet. Fauchet, Lindet és Torné sok más alkotmányos pappal és püspökkel épúgy kegyvesztett lett, mint Gobel, a hírhedt párizsi érsek, aki még az Istent is megtagadta s az észvallás lett mindene, de életét még ezek árán sem tudta megmenteni. Egalité Fülöp, mikor kifogyott pénzéből, szintén fölöslegessé vált s pusztulnia kellett. Bailly, Manuel, Barnave, Lanjuinis stb. képviselők rabszíjra fűzték az Egyházat, s jutalmuk szintén a halál lett. Lanjuinis közvetlen kivégzése előtt borzadva jósolta: látom a diktátori és zsarnoki szörnyeteget romokon és holttesteken járni, amint mindnyájukat, egyiket a másik után nyeli el.⁶ Igaza volt! Politikusok, akik megdöntötték az Ancien Regime-t, költők, akik ódákat zengtek a forradalom dicsőítésére, tudósok, akik „jogalapot” szereztek neki, gyilkosok, akik a „tisztogatás” munkáját végezték, nagyrészt erőszakosan haltak meg. Robespierre látva Marat halálát, örült neki. Megmaradt vetélytársától, Dantontól is megszabadult, de ez mielőtt feje törzsétől elvált, megfenyegette: Robespierre követni fog engem, magam után viszem őt.⁷ Danton lelke csakugyan bosszút állt rajta, amint bosszúért kiállt az égbe az ártatlanok kiömlött vére, a felperzselt és elpusztított falvak és városok sokasága is. Komor végzete 1794 július 28-án teljesedett rajta, amikor Tallien vezetésével a thermidionisták mondták ki felette a jól megérdemelt halálítéletet.

Amikor Robespierre és követői azt hitték, hogy a kereszténységet sikerült guzsbakötni, megkezdték annak dogmatikai, erkölcsi és szertartási felszámolását. Erre annál inkább elkötelezve érezték magukat, mivel még az alkotmányos papi elvetemültség is azt hirdette, hogy az egész kereszténység csupa ámitás.⁸ Ezt

ismételgette nap-nap után zavaros hangszerelésével Hébert lapja: Pater Duchesne. Istent, kereszténységet s Egyházat mint a forradalom ellenségét gúnyolta és pellengérezte, hogy ezáltal a teljes vallástalanságnak nyerje meg a franciák millióit.

MIVEL A KÖZÉLETBŐL SZÁMÜZTÉK az Istent, hivatalosan is kimondták nemlétezését. Egyelőre Brutus és Marat foglalták el helyét; az utóbbi a következő megdicsőüléssel: Krisztus próféta, Marat isten! Tiszteletükre szobrot faragtak, képeket festettek, himnuszokat írtak, nevüket rákényszerítették az egyes falvakra, melyek azelőtt valamely szentnek a nevét viselték. Isten után rákerült a sor a szentekre, kiknek nevét még a nap-tárakból is kitörölték. Imakönyv, rózsafüzér, szentkép, ereklye mind olyan tilos tárgy lett, amely tulajdonosát könnyen a halálra juttatta. Hitvány élcelődést űztek a kereszténység szent szertartásaiból: mise, áldozás, körmenet stb. mind olcsó élceknek lett a középpontja. Szamarakra főpapi infulát raktak, kazulába öltöztették, előttük keresztet és misekönyveket vittek s így jártak-keltek a maskarás körmenetek. Az ész lett minden, melynek istenítését Párizsban az egyik színész nő személyesítette meg. A Notre Dame székesegyházban ő kapott most trónt és oltárt Chaumette, Párizs főügyészének e felavató szavai kíséretében: halandók, ne remegjétek többé a képzelet-szülte istennek tehetetlen villámaitól! Ne ismerjétek el más istenséget, mint az ész, melynek legnemesebb, legtisztább képmását itt látjátok.⁹ A szertartások rendszert Chenier szabadság-himnuszával kezdődtek, majd valamelyik szónok a forradalom vívmányait dicsőítette s befejezőképpen olyan bacchanáliákat csaptak, amikre csak a pogány Róma legfeszlettebb korában találunk példákat.

Akikben még nem aludt ki a keresztény hit utolsó szikrája, még azok is tompa fásultsággal nézték ezt a pogánynál-pogányabb kultuszt. Sajnos, a francia nép vezetői elvesztették józan eszüket s nekik tetszett ez. Még a polgári esküt tett papság sem mondott ellen, csupán az egyetlenegy Gregoire, aki a konvent szemébe mondotta, hogy megmarad püspököknek s mint ilyen a vallás-

szabadságot követeli saját vallásának is. De a többi magára hagyta. Gobel párizsi érsek teljes főpapi díszben jelent meg a konvet előtt és sorba rakta le az asztalra a püspöki gyűrűt, keresztet s kijelentette, hogy ezután az ész vallásának a szolgálatába szegődik.¹⁰ Követték őt mindazon püspökök és papok, kiknek nem volt kedvük újat húzni a forradalommal. De ugyanígy tettek a zsidók és protestánsok lelkészei is. A józan ész ily hihetetlen süllyedése mellett tagadásba lehetett venni mindent, amit a katolikus Egyház szentnek hirdetett. A forradalmárok részére a lélek feleslegessé vált, mert bennük ördögi módon nyilvánkozott meg. Megszűnt a halhatatlanság és örökélet is az ember vélcéljául szolgálni. A temetők letört keresztjei és levakart feliratai mind a földi befejezettséget és azt hirdették, hogy a halál örök álom. Az időszámítást nem Krisztus születésétől, hanem a forradalom kitörésétől keltezték. Megváltoztatták a hónapok neveit, amennyiben azokat az egyes évszakok jellegzetes jelenségei és termékei után nevezték el. A heteket az u. n. dekadok foglalták el, amelyek 10 napot számláltak, s a napokat számokkal jelölték. Az utolsó a dekadi volt, a szünnap. A naptár szentjei helyüket kénytelenek voltak átadni a magvaknak, veteményeknek, fáknak, gyümölcsöknek s a különböző számszámoknak. Az állam sátoros ünnepei az u. n. forradalmi napok voltak, mint a Bastielle, a Tuileriák ostromának és a király kivégzésének az évfordulóit.

Egyetlenegy elv nyert „erkölcsi” polgárjogot, és pedig a forradalom rendszerének vakon engedelmeskedni. A családi élet a polgári házasság révén egészen felbomlott, hiszen a válás és újra egybekelés szintén a szabadság ajándéka lett.

Ime idevezetett a Cloots-Anacharisis ész-vallása. Még szerencse, hogy nem tartott sokáig. Úgy látszik Robespierre is betelt a féktelenségekkel. Időközben elhidegült három cinkostársától, Cloots-Anacharsistól, Héberttől és Chaumettetól s elhatározta, hogy felszámol az egésszel. E véres triászt vérpadra juttatta s hirdetni kezdte azt a voltaire-i mondást: ha Isten nem léteznék, fel kellene találni! A jakobinus-klub még ez egyszer, de utóljára vele tartott s 1794 máj. 7-én

új államvallást szavazott meg, amely rousseau-i értelmezésben elismerte az Isten létét s a lélek halhatatlanságát. Ez az Isten azonban nagyon hasonlított a Jupiter tonanshoz, akinek továbbra is villogtatnia kellett szigonyát azokra, akik a forradalommal még mindig nem tudtak megbarátkozni. Tiszteletére 36 ünnepet szenteltek s főpapjuk Robespierre lett. A Marsmezőn az első ünnepség (1794 jul. 8.) alkalmával így vezette be ezt az istenséget: Lények-lénye, aki ismered kezeid alkotásait, gyűlölet lángol szívünkben a durvaság és a zsarnokság ellen; e mellett a hazaszeretet és igazság tisztelete! Vérünk az emberiségért folyik. Ez a mi imánk, ez a mi áldozatunk, ez a mi tiszteletünk, melyet irántad lerovunk.¹¹

1795 márc. 21-én kimondották a vallásszabadságot is. Az istentisztelet tartását megengedték, de kizárólag a templomban, azon kívül tilos volt bármely vallásos megnyilatkozás. Egyházi ténykedést csupán az esküt tett papok végezhettek, de ezért fizetés nem járt, sőt még stóljáradékot sem volt szabad szedniök. Az esküt nem tett papok ezután sem mondhattak nyilvánosan szentmisét, hacsak nem akartak börtönbe vagy száműzetésbe kerülni. A nagy hajsza csak akkor enyhült, mikor a forradalom hirhedt alakjai jóformán mind elvéreztek.

A forradalom keltette viszonyok között szerencsésnek nevezhette magát mindenki, aki ép bőrrel tudta átlépni Franciaország határait. Az átszivárgás mindjárt a forradalom kitörése után megkezdődött, de nagyobb arányokat 1792-ben öltött, mikor a konzervatív nemesek és papok élete a legnagyobb bizonytalanságban forgott. De merre, hová? A háború tűzcsóvái lassankint fél Európát lángokba borították s az első koalícióban Dánia, Svéd-, Törökország s az olasz

államok kivételével a többi ország fegyverre kelt Franciaország ellen. Ahol tehát ma biztos volt a talaj, bizonytalanná válhatott holnap. Így az emigránsoknak valóságos egérutakon kellett menekülni, mert jaj volt, ha győzelmes honfitársaik kezébe kerültek. Ezek a legyőzött területeken ugyanolyan rendszert honosítottak meg, akárcsak odahaza. Elrettentő például szolgált Belgium, ahol a hithű egyháziak és világiak szintén vérpadra kerültek, de kétszeres kegyetlenséggel, ha azok emigránsok voltak. Napirenden szerepelt a vallás- gyalázás. Brüsszelben pl. az egyik ünnepély alkalmával a félrevezetett csöcselék a katonák közreműködésével valamennyi címert, szobrot és műremeket megsemmisített; a Mária-szobrok fejére jakobinus sapkát rakott s a feszület alá e szavakat írta: Jézus Krisztus, egykori urunk.¹²

AZ ELFOGLALT TERÜLETEKNEK tehát legjobb volt még idejekorán hátat fordítani s tovább menni, ki merre lát, legtöbbször üres zsebbel, szívében mérhetetlen fájdalommal, úttalan-utakon. De hová? A menekültek, — a papok is — mindenütt gyanakvó szemekkel találtak. A külföldi uralkodók nem akarták bennük felismerni a trón és oltár áldozatait. Félték tőlük, mint a forradalom előőrseitől, ezért gyanúsak voltak s ettől még a reverenda s a vándorbot sem tudta őket megmenteni. Az a hit gyökerezett meg, hogy vendégjogot nyerve, a forradalomnak lesznek agent provocateur-jei, amilyenek már eddig is szép számban bujkáltak az országokban és terjesztették a lázító röpiratokat, a forradalmi kátékat, ami miatt nálunk részben vérpadra, részben pedig börtönbe került a kapucinus Martinovics és társasága. Ez érthetővé teszi, ha a koronás fők még a szegény menekültekben is forradalmárokat sejtettek.

Nem találtak irgalmat az egyes államok nagyhatalmú államférfiainál sem. Ezek pl. az osztrák-magyar monarchiában még mindig jozefinisták, Németországban aufkléristák, a kis olasz államokban pistoiánusok voltak. A reverendában fekete rémet láttak és semmi kedvet sem éreztek, hogy

számukat növeljék, ellenkezőleg még a meglévőket is apasztották s különböző rendszabályokkal keserítették életüket. Spanyolországban szintén éltek még azok, akik hevesen követelték a jezsuiták eltörlését és száműzését. A Pireneus hágóinál tehát őrt álltak, nehogy átjöhessenek, akik Franciaországban hazátlanok lettek. Még a merő humanitas sem lágyította meg szívüket. A menekült abbék jóformán egy szál ruhában jöttek, de a püspökök is, akik hozhattak valamit magukkal, a vándorlás közben odáig jutottak, hogy még mellkeresztjüket is el kellett adniok, hogy megélhessenek.

A szegény abbék pártfogói eleinte kizárólag az egyszerű emberek voltak. A gazdagok a közszellem hatása alatt álltak s próféták Angliában Pitt, Fox és Mac Kintos; Németországban Kant, Fichte és Klopstock, az illuminatus Jakobi és Hertzberg; Ausztria-Magyarországban a közismert írók és politikusok, akik mind magasztalták Franciaország bátorságát az emberi szabadság megteremtésében. A 90-es évek politikai irodalma nemcsak a „zsarnokok” ellen szórta gúnynyilait, hanem ezek pilléreinek nevezett papok, püspökök, pápa és Egyház ellen is.

Ily körülmények közt a menedékjog megszerzése igen megnehezült s csak akkor sikerült, mikor XVI. Lajos feje már lehullott, trón és oltár romokban hevert, értékek, gazdaságok megsemmisültek s fél Európának kellett harcba szállni, ha nem akart a forradalom lángjaiban elpusztulni. De addig kóbor kutyaikként bolyongtak a menekültek s egyik-másik pap még Skandináviáig és Oroszorszáig is elvetődött, csakhogy biztos helyet találjon, hol nem fenyegeti veszedelem. VI. Pius pápának igen nagy érdeme volt abban, hogy Európa országai lassanként mégiscsak megnyitották szívüket. Ha égi mártíroknak tekintette azokat a gyermekeit, akik elvéreztek hazájukért és hitükért, nem tagadhatta meg az elismerés adóját azoktól sem, akik inkább a hontalanság mostohaságát választották, semhogy megtagadják hitüket és hazájukat. Ezek száma körülbelül

40,000-re ment fel s kopogtattak majd minden ország kapuján, de legnagyobb rajokban Rómát lepték el. 1792-ben még csak 200 pap keresett menedéket a pápai államban, de ez a szám 1794 őszén már 5,000-re szaporodott.¹³ A pápa senkit sem utasított el, ellenkezőleg otthont nyújtott még XV. Lajos két nővérének, Mária és Adelheid főhercegnőknek és sok más világi menekültnek. Eltartásuk súlyos gondot okozott a 75 éves, beteges pápának, pedig a forradalom máskülönben is súlyos próbára tette töredező fizikumát. Párizs nemcsak az Egyház fejét támadta benne, hanem a pápai állam urát is.

A KÚRIA alamizsnása napról-napra jelentette a nélkülözéseket. Ez érthető, hiszen Franciaországból hiányzott a Péter-fillér, Avignon már nem adózott, Savoya is a forradalmárok kezébe került. A drágaság nőttön-nőtt a pénz értéktelenedett, a fellázított nép pedig kenyér után kiáltott. Az állam védelme hiányos volt s így a forradalom kémei annál könnyebben rombolhatták alapjait. Központjuk Rómában a francia művészekadémia volt, vezérük Cagliostro és Basville. Ezek szőtték a szálakat a vidéki városokban s olyan sikerrel, hogy Maccerata, Civita-Vecchia, Veletri és Fano lakossága felkelt, a foglyokat börtönükből kiszabadította s a köztársaságot akarta kikiáltani a pápai államban. Rómában oly biztosnak érezték a talajt, hogy már Brutus szobrát is oltárra készültek emelni, forradalmi kokárdákat viseltek és nyíltan lázítottak a köztársaság mellett. A józan nép azonban csak a fenti helyeken ment lépre, egyebütt kitartott az Egyház és a pápaság mellett s a forradalom üzelmeire ez volt a válasza: Éljen a katolikus vallás, éljen a pápa!¹⁴ Haragja elemi erővel tört ki Basville ellen, amikor egyik sétakocsizása alkalmával a földre teperte kokárdás alakját s addig ütlegette, míg bele nem halt. Ez a sors éri másik társát is, ha a rendőrség idejében közbe nem lép. Róma tehát bebizonyította, amit Párizs hangoztatott, hogy a pápai állam sokkal veszélyesebb a köztársaságra, mint Ausztria vagy Poroszország. De ha már kémeivel nem sokra ment, annál többet várt seregétől.

Flottája a nápolyi vizeken evezett, hogy eljuthasson Rómáig. A pápát környezete felszólította a menekülésre, de ő azzal háritotta el, hogy őrhelye sz. Péter kapujához köti,¹⁵ és nem ment. Ellenben a francia flottát ez egyszer még visszariasztotta sz. Péter hatalmas kupolája, s a közelfekvő veszély elmúlt.

Annyi gond és veszedelem közepette egyedül VI. Piusnak volt ideje arra, hogy foglalkozzék a menekültek ügyével. Rendszeres megélhetésük biztosítására Caleppi prelátus vezetésével megalkotta az ú. n. francia vendég-látás szeretetművét. Alapját félmillió tallérral maga vetette meg, de belevonta bíborosait, püspökeit, a tehetősebb kolostorokat és városokat is. Bernis bíboros, aki maga is a forradalom fekete listájára került, naponként 30 menekültet látott vendégül asztalánál s eltartásukat 1794 nov.-ben bekövetkezett halála után Maury bíboros vállalta tovább. 300 menekült eltartásáról gondoskodott Mattei, Ferrara bíboros érseke. Tehetségűkhöz mérten hasonlóképen cselekedtek mások. De súlyos összegek árán vette ki részét a menekültek támogatásának terheiből Bologna, Ferrara, Viterbo és Urbino is. Számszerűleg 5.000 pap és 1.000 világi vette igénybe a pápai állam vendégszeretetét s tartott ez némi apadás-sal mindaddig, míg VII. Pius konkordátumot nem köthetett Napoleonnal s biztosította az emigránsok hazamenetelét.

VI. Pius még azokra is gondolt, akiket a sors más országokba vetett. Érdekükben sorra intézte brevéit az európai uralkodókhoz; szavát legkevésbé talán a bécsi kormányzat értette meg, s leginkább Anglia, amelyre pedig a legkevésbé számított. A bécsi kormányzatot még a pravoszláv Oroszország is megsegényítette, hiszen II. Katalin cárnő maga 200.000 fonttal járult az emigránsok támogatásához.

Kaunitz — maga is aufklérista és a személytelen

állam mindenhatóságának hívője, azon volt, hogy minél kevesebb francia szivárogon be és minél kevesebb adomány menjen ki. Magát az uralkodót kevésbé érheti vád; sőt neki köszönhető, hogy Konstanz emporiuma lett az emigránsoknak, többek között itt tartózkodott Juigné párizsi érsek, aki irányította a többiek sorsát. De mire kéréselei a császárhoz értek, az államtanácsosok annyi rosszal és gátlással véleményezték, hogy csak ritka esetben tehetett valamit. A magyarországi ferencesek provinciálisa hiába könyörgött, hogy a kanizsai zárdába befogadhassa Carpentier Elek és Gailard Brunó atyákat, nem kapott rá engedélyt. Bakó csász. és kir. kapitány szintén elhelyezte volna drámatamási birtokán Bodaine József kapucinus atyát, ha felső helyen ezt nem ellenzik. A Bercsényi és Batthyány grófok néhány tagja csak magas összeköttetések révén tudta elérni, hogy egy-egy menekült papot befogadhasson. A kapisztránusok is nagy nehézségek árán érték el, hogy három ferences, névszerint Volcz Joachim, Kollmann Pál és Vandelmare Balduin provinciájukban menedéket találhatott. Arról pedig szó sem lehetett, amit De la Fara nancy-i püspök szeretett volna elérni, hogy nagyobb számban jöhessenek hazánkba az emigránsok. Pedig nálunk megvolt a jóakarát, amit bizonyít az is, hogy a püspöki kar felszólítására 20.809 forint gyűlt össze az emigránsok segélyezésére.¹⁶

Ugyanígy állt a helyzet Ausztria örökös tartományaiban is. A vicognei premontrei apát 12 földönfutó társával megkapta a letelepedési engedélyt, de már a tiroli kapucinusok kérése, hogy 54 elszázi rendtársuknak helyet adjanak, oly hosszú időn át őrlődött a bürokrácia malmában, hogy a végén idejét múlta a kérés teljesítése.

A forradalom egyházi menekültjeivel szemben sokkal nemesebben viselkedtek az angolok, akik egyene-

sen hívták az üldözötteket. A francia papsághoz ezt üzenték: Jöjjetek hozzánk! Nincs egy pillanat vesztegetni való időtök, hacsak a vértanúhalált el nem akarjátok kerülni.¹⁷ S ki ne ment volna e biztató szóra? Papok, püspökök, szerzetesek, apácák és hívő világiak oly tömegesen keltek át a szigetországba, hogy számuk meghaladta a 10.000-et. Anglia mindent elkövetett, hogy feledtesse velük a hontalanság fájó érzését. Megkezdődött számukra a nagy gyűjtés s ebben nemcsak a lordok s az egyszerű emberek vettek részt, hanem még az anglikán lelkészek is. Sorra vették az egyes házakat s úgy kértek, könyörögtek a szegény száműzöttek részére. III. György király 1.000 font-ot adományozott s az egyik 1806-ban készült kimutatás szerint a gyűjtés eredménye 42,620.000 frankot tett ki.¹⁸ Ily összeggel megszervezhette De la Marche püspök azt az alapot, mely havonta az egyszerű papoknak 50, a püspököknek 250 frankot bírt kiutalni.

AZ ANYAGI FÜGGETLENSÉGGEL együtt járt a mozgási szabadság is. Az emigránsok oly szerényen és megnyerően viselkedtek, hogy egy-kettőre eloszlatták azt az ellenszenvet, amit az anglikánizmus évszázadokon át táplált a katolicizmussal szemben. Ennek felöltő példája, hogy az oxfordi egyetem a saját költségén nyomatta ki a Vulgata-t s Londonban naponként annyi szentmise volt, amennyi Rómát kivéve egyetlen európai fővárosban sem. Kezdetben csak egy szerény kápolnájuk volt, mellette kis iskolával. Az itt elvetett mag azonban idővel oly bő termést hozott, hogy egymásután emelkedtek fel a katolikus szemináriumok, tudományos intézmények. Létrejött a katolikus könyvtár, papi otthon, kórház stb. A katolicizmus oly erővel lendült előre, hogy 1797-ben Boissgelin 16 püspök és számos előkelőség részvételével felszentelhette az első nagy katolikus templomot Londonban. Nem csoda, ha e jelenségek örömmre dobbantották VI. Pius szívét és sietett üdvözlő brévéjével felkeresni III. Györgyöt s mindazokat, akik száműzött papjaiban a katolicizmust ennyire megbecsülték. Az anglikán közöny és

megvetés jege rianásszerűen repedt ketté s közelgett az idő, hogy bekövetkezzék a katolikus angolok, de főleg irek vallásszabadsága.

Az északamerikai Unió hasonló megértéssel fogadta a sulpiciánus M. Emery-t és társait, amikor partra szálltak. Itt nem kellett félniök a köztársaságtól, mert elnöke, Washington következetesen és igazságosan végrehajtotta az 1787. évi alkotmány vallásszabadságát. Személyes barátság fűzte Carrol Baltimore-i püspökhöz, ami magában is nagy előnyt jelentett a szétszórta élő 24.000 katolikus hívőnek. Ezek lelki gondozására kapcsolódtak be a jövevények s oly eredménnyel dolgoztak, hogy 1791-től 1799-ig 27 missziósnak, köztük 12 szulpiciánusnak és 6 püspöknek kellett a felgyülemlett munkát végezni.¹⁹

EURÓPÁBAN A MÁR említett államokon kívül másutt is találkozzunk emigráns papokkal. Így Németországban és Hollandiában több ezren éltek; Svájcban a számuk megütötte az 5.000-et. Spanyolországban 6—8.000-et. Amennyire elzárkóztak előlük kezdetben, éppolyan szívesen fogadták őket később. Legnagyobb jötevőik az érsekek, püspökök, kolostorok és városok voltak. A toledói érsek asztalánál naponta 500 ilyen pap étkezett; Mária Antoinette fiútestvére, Miksa főherceg érsek 2 bíborosról, 2 érsekről és 12 püspökről gondoskodott. Nemes versenyre kelt egymással Köln, Düsseldorf, Münster, Freiburg. Csupán az utóbbiban 6 püspök élt s a környező falvakban 80 pap. Nem nézték itt a vallási különbséget. Még a kálvinista Genf is 700 menekült papot rejtegetett s ezeket még akkor sem szolgáltatta ki, mikor a francia csapatok elfoglalással fenyegették.²⁰

JEGYZETEK.

1.

¹ L. Pastor: i. m. XVI₃. 490. l. ² L. Pastor i. m. XVI. 432. l.
³ F. Mourret: i. m. VII. 163. l. ⁴ L. Pastor: i. m. XVI₃. 492. l.

⁵ V. ö. F. Mourret: i. m. VII. 191—192. l. ⁶ F. J. Holzwarth: Világtörténet IX. 75. l. ⁷ F. J. Holzwarth: Világtörténet IX. 98. l. ⁸ U. o. 95. l. ⁹ L. Pastor: i. m. XVI₃. 498. l. ¹⁰ F. Mourret: i. m. VII. 198. l. ¹¹ F. J. Holzwarth: i. m. IX. 104. l. ¹² U. o. 70. l. ¹³ L. Pastor: i. m. XVI₃. 539. l. ¹⁴ U. o. 514. l. ¹⁵ U. o. 514. l. ¹⁶ V. ö. Hermann Egyed: Francia emigráns papok Magyarországon a nagy forradalom idején. Kat. Szemle. 1933. évf. 36—46. l. ¹⁷ L. Pastor: i. m. XVI₃. 545. l. ¹⁸ F. Mourret: i. m. VII. 177. l. ¹⁹ F. Mourret: i. m. VII. 186. l. ²⁰ V. ö. Pastor: i. m. XVI₃. 549—50. l.

1.

A sötét háttér. A szektarianizmus és a terror hullámváza. A pápaság megalázása. Róma elfoglalása s VI. Pius halála.

A rémuralom bukásával az emigránsok közül sokan azt hitték, hogy a forradalom, vagy legalábbis annak társadalom- és egyházellenes iránya megszűnt. Azokat azonban, akik a külföldről már most visszatértek, még mindig keserű kiábrándulás várta Franciaországban. A rémuralom utóhatásai még korántsem szűntek meg, a társadalom meg volt félemlítve, a kormányzat központi uralma pedig erősen és abszolutisztikusan érvényesült. Papíron ugyan sok minden megvolt, többek között a vallásszabadság is, az Egyház intézményeinek, papjainak, szerzeteseinek, híveinek, törekvéseinek üldözése elvileg megszűnt, de valójában ugyanaz az élesen vallás- és egyházellenes légkör terjengett, mint a rémuralom alatt.

AZ ÚJ ALKOTMÁNY szerint a hármastagú törvényhozó és végrehajtó szervezet gyakorolta a hatalmat: az ötszázak, az öregek tanácsa és 5 tagú direktórium. Az általuk képviselt politikai, szellemi és világnézeti rendszer nem tudott végleg szakítani az előbbivel, kevés kivétellel átvette annak elveit és célkitűzéseit s csak módszereiben különbözött tőle, amennyiben nem volt annyira vérengző. Ezért is nevezték 4 évét a forradalom „félrémuralmának”. A törvényhozó testület ötszázastanácsában még sokan voltak olyanok, akik a rémuralom megszűntetésében a forradalom megszakítását látták s ezért iparkodtak a jakobinus irányvonalból annyit átmenteni, amennyit csak lehetett. Ezekről persze sem az Ancien Régime maradandó értékei, sem pedig az üldözött klérus nem várhatta a vallás és a hívek érdekeinek védelmét. A törvénytelen-

tesítő vagy a javaslatokat elvető öregek tanácsában már több volt a higgadság, de még ezek sem képviselték azt a réteget, amely felszámolást kíván a forradalom rettenetes rendszerével.

A viszonyok különben sem voltak olyanok, hogy a társadalom szellemi és anyagi életét könnyen normális irányba lehetett volna terelni. Földművelés, ipar és kereskedelem a leglassúbb ütemben dolgozott. A mindennapi megélhetés cikkeit még mindig titkos kereskedelmi központokból, hallatlanul magas árakon hozták forgalomba. A papírpénz annyira elértéktelenedett, hogy pl. még 1797 elején is 1.000 frank ú. n. mandatban, vagy 3.000 asszignátákban csupán 1 ezüst frankkal ért fel.¹ Ezek a jelenségek váltották ki a szociális és gazdasági élet mielőbbi rendbehozatalának kívánságát a tömegekben s ez volt az a pont, ahol a direktórium félrendszere végzetesen hibázott s előkészítette útját a francia fegyverek már feltűnt üstökösének, Napoleonnak is. Napoleon a direktóriumnak egyik igen erős belső válságán át férközött a hatalomhoz, akkor, amikor a direktórium rendszerén belül helyzetüket még mindig tartani tudó jakobinusok szárnya a rémuralom visszaállítására tört s még egyszer meg akarta mozgatni a párizsi utcát. A forradalmi kísérletet Bonaparte tábornok verette le. De a direktórium halálos ellenségeinek tekintette a jakobinusok mellett a monarchia újból jelentkező híveit is. Sőt multjuk, tanultságuk, politikai iskolázottságuk miatt még a véreskező forradalmároknál is veszedelmesebb ellenfeleket látott bennük. A száműzetésből visszatérő papságot pedig a monarchia és a régi uralkodóház szálláscsinálójának tartotta. Ezért aztán velük szemben továbbra is a terror eszközeit alkalmazta. A direktórium éveit alatt 800 royalistának délamerikai száműzetésbe kellett menni, a papságnál pedig a kormányzat szigorúan megkövetelte a királyság

megtagadásának esküje mellett a polgári joghatóságnak való alávetés esküjét is. A pápa most sem engedte meg ennek az eskünek letételét s így az egyházhű papság helyzete most is majdnem olyan rossz volt mint a rémuralomban.

A DIREKTÓRIUM először pusztán rendészeti eszközökkel próbálta megtörni a papság ellenállását. Mind az otthonmaradt, mind a külföldről hazatérő papság munkáját csak azon feltétel mellett volt hajlandó megtérni, ha leteszik a kettős esküt. E nélkül a papok nem kaptak polgárjogot. A templomok zárva maradtak előttük, nyilvános istentiszteletet nem végezhettek, szentségeket nem szolgáltathattak ki, s így csak titokban misézhettek azokban a szükségképpenné átalakított magánhelyiségekben, amelyek a rémuralom alatt szolgáltak vigasztalásul az otthon bujkáló egyháziaknak és velük érző híveiknek.

A direktórium ezeken a rendészeti eszközökön túl, érthető készséggel támogatta azokat a törekvéseket is, melyek az Egyház belső bomlását iparkodtak elősegíteni. Az egyik ilyen kísérlet a gallikanizmus visszaállítása volt. A mozgalom élén Gregoire abbé állott. Több ízben sürgette az istentiszteleti rend és az egyházi szertartások szabadságát, de sohasem a római, hanem a régi gallikán egyház szellemében, melyet most teljesen nemzeti és köztársasági színezetűnek képzelt el. A hivatalos közegek részéről természetesen nem talált ellenzésre, hiszen az általa keltett szakadás csak gyengítette az Egyház erőit. Gregoire mellé több forradalmi, „alkotmányos esküt” tett püspök is csatlakozott. Gregoire ezekkel együtt adta ki első „pásztorlevelét”, mely ismertette és megindokolta a külön állam-egyház kísérletét. Hogy minél nagyobb nyilvánosságot biztosítsanak maguknak, 1795 májusában megindították a Vallás Évkönyvét, s ugyanakkor hozzáálltak a szervezés munkájához.

Amikor már kellő számú követőre találtak s Gregoire azt hitte, hogy megfelelő mozgalmi támaszték van mögötte, 1797 aug. 1-re összehívta az ú. n. „nemzeti zsinatot”. Ezen 9 püspök vett részt s a távol maradtakat 52 abbé helyettesítette. Velük immár másodszor törtek be a párizsi Notre Dame szentélyébe a legújabb kor kezdetének zavaros vallási és egyház-szervező mozgalmai. Az imént az ész-kultusz kapott ott oltárt, most pedig a köztársasági hódolat.

Gregoire-ék zsinata merész önáltatással kimondta, hogy megmarad az evangélium tanítása s a katolikus Egyház dogmái mellett, sőt az államilag engedélyezett válás ellenében fenntartja a házasság felbonthatatlanságát is. De ugyanakkor kijelentette, hogy az egész francia katolicizmus aláveti magát a köztársaság törvényeinek. A résztvevők ezt azzal is kifejezésre juttatták, hogy letették a királyságot elvető esküt. Szakadár voltukat jellemzi, hogy a „nem alkotmányos” papokat kizárták maguk közül, súlyos szavakkal ítélték el magatartásukat és átvették a polgári alkotmánynak több egyházellenes intézkedéseit. Egészen természetes, hogy eljárásukat VI. Pius elítélte, összejövételüket álszínatnak jelentette ki s a gallikán egyháznak általuk tervezett újraeledését nem vette tudomásul. De maga a francia nép is nagy részében mosolygott rajtuk s az álszínatot élceivel és gúnyverseivel tette nevetségessé.

MÉG ÉLESEBB VONALBAN tért el a katolikus Egyháztól az ú. n. theophilantropikusok felekezete, amely tulajdonképpen a szabadkőművességből sarjadt ki. Alapítója, Haüy Valentin is páholytag volt. Liturgiájuk, melyet az élet különböző lelki szükségleteire szerkesztettek, tele volt szimbolumokkal. A felekezet dogmatikája csak két tételt vallott: Isten létezését és a lélek halhatatlanságát. Etikája a nyilvános és magánáhitatgyakorlatokkal összekötött öntökeletesedést szorgalmazta. Romantikus szemlélete a természet nagy templomának a világ teremtőjé-

hez emelő hangulatát hangoztatta, de mint határozottabb vallásszervezeti kísérlet nem utasította vissza a köből emelteket sem. A forradalom ú. n. polgári kapcsolatait mi sem jellemzi jobban, mint ennek a polgári páholyokból kiindult vallásalapítási kísérletnek való kedvezés: átengedték nekik a Notre Dame-ot és a St. Eustache-ot. Az itt tartott áhítatgyakorlatokon az aposztata Dubroca szónokolt. Liturgiájukat kiegészítették Konfucius, Zoroaszter, Aristoteles, Voltaire és Franklin műveiből vett részek felolvasásával is. A theophilantropizmus szélsőséges, de halvány kísérlet volt: a szabadkőművesség vallásalapító próbálkozása a francia forradalom zavarosában. Amíg főpapjuk, Larevellière a direktórium tagja volt, még gyülekeztek köréje hívek, de amikor innen kibukott (1799), a „vallás” máról-holnapra elenyészett és 1802-ben Napoleon végleg beszüntette.

Mellettük még más jelentéktelen szekták is felburjánzottak, a kormány pedig tűrte és támogatta ezeket, csak hogy gyengítse a katolicizmus erejét. Ugyanekkor azonban jelentkeztek a katolicizmus belső sajátos erői is, egyelőre azonban a hitélet terén, anélkül, hogy közös mozgalmi szervezet alakját öltötték volna. A Vendée erős katolicizmusa most is példát adott: a tartomány népe előhívta rejtőzködő papjait, nyíltan megindultak a templomokban az istentiszteletek, újra megszólaltak a tornyok harangjai. S egyebütt is, egyre nagyobb számmal szállingóztak haza az emigráns papok. Az „alkotmányos” papok közül pedig a legtöbb újra felvette törvényes kapcsolatát az Egyház hierarchikus fegyelmével, a plébániatemplomok is újra megnyílhattak. A társadalom egyre szélesebb rétegeiben szólalt meg a vágy az ősi hit után, újból helyreálltak a zárdaközösségek, s megkezdte működését néhány régi iskola.

Közben a társadalomban egyre feszültebbé vált a politika és a kenyér krízise. A fennálló uralom elvileg demokratikus formája, amely mögött tulajdonképpen egy kisebb csoport diktatúrája állt, elvesztette hitelét

és erejét s a történelmi hagyományok uralmának s az Egyházzal való rokonszenvednek még az új rendszer legfőbb hivatalaiban is voltak hívei. A katolikus vallás nem játszotta többé a néma gyermek szerepét. 1797 júniusában Camille Jordan, Lyon fiatal képviselője már figyelmeztetni mert a parlamentet: „A polgári békét a vallási béke és a szabad vallásgyakorlat által teremtsék meg!”²

Mindazok előtt, akik elfogulatlanul szemlélték a politikai helyzet alakulását, józanul vették számba erőit, újból úgy tűnt föl a katolicizmus, mint amely ellen, vagy amely nélkül nem lehetséges a közéleti viszonyok tartós rendezése. Az ötszázak tanácsa 1797 aug. 24-én el is készült egy javaslattal, mely hatályon kívül helyezte mindazokat a törvényeket, melyekkel 1789 óta sujtotta a törvényhozás az ú. n. alkotmányellenes papságot. Az öregek tanácsából szintén sokan kívánták ezt, sőt még ketten a direktoriumból is: Barthelemy és Carnot. A direktorium másik három tagja: Barras, Larevellière és Revbell viszont az Ancien Régime politikai alapvetőinek első jelentékeny megmozdulását látták volna³ a katolicizmus szabadságában és térnyerésében s azért a forradalom irányvonalát megkísérelték újra balfelé irányítani.

NAPOLEONT RÁVETTÉK, hogy sürgősen küldje haza Olaszországból Augereau tábornokot, akit a tőlük elfordult Pichegru tábornok helyett katonai főparancsnokká tettek, megszállatták vele a Tuilleries-akat, Pichegrut párthíveivel együtt elfogták s így ismét mint a helyzet urai a legkíméletlenebb terrort alkalmazták mindenkivel szemben, aki mint a vallás vagy a régi rend híve volt gyanús.

A két kamara tagjai közül 53-at találtak megbízhatatlannak s ezeket köztük Carnot-t és Barthelemyt is Cayenne-ba vagy még távolabbi gyarmatra száműzték. A „győzelem szervezője”, Carnot csak meneküléssel tudta menteni életét. A papság számára nemcsak gyanúra, hanem azonnali

büntetésre lett ok az, ha nyíltan végezték a papi hivatással együttjáró munkát. Üldözésükben a direktorium rendeletei újból a terror formáit újították fel a departement-ok kormányzatában ülő jakobinusok, sőt maga a katonaság is. Az elfogató parancs csak egyetlen alkalommal 99 papot küldött Délfranciaországból száműzetésbe. Szeptember 6-án újabb, 250 emberrel megrakott hajó indult el a délamerikai Cayenne-ba, hol az egészségtelen éghajlat s a nélkülözések megkezdtek köztük a tizedelés munkáját. A nem sokkal később ugyanide száműzött 1250 üldözött közül azonban, az angol flottától való félelmükben, 1000 papot, köztük egy püspököt Ré szigetére, 250-et pedig Oleronba deportáltak. Egyéb francia gyarmatokra még 1388-an kerültek, nem számítva a hazai börtönöket, melyek szintén megteltek papi és világi foglyokkal.

A direktorium 1798 nov. 4-én kelt ítélete alapján szigorúan bűnhődött Belgium. Nem kevesebb mint 800 papnak kellett számkivetésbe menni, mert a kívánt esküt nem tették le. Frankenberg bíborosnak is ez lett volna a sorsa, de betegsége miatt otthon tartották fogva.⁴

A Merlinnel és Neufchateau-val kiegészített direktorium uralmát azonban e nagy tisztogatás sem szilárdította meg. A gazdasági kérdések és a mindennapi kenyérbizonytalansága új, állandóbb irányzatot, szilárdabb politikát kívántak. A jövő embere ekkor már Napoleon volt.

Napoleon úgy akart hazatérni a hatalom átvételére, mint egykor a világhódítók: a pun Hannibal, a makedon Nagy Sándor s a római Caesar: kezében tartva a levert uralkodók hatalmi jelvényeit, melyek közt a pápai hármaskorónát tartotta a legértékesebbnek.

VI. Pius nem adott okot a háborúra, hiszen még az államszövetségtől is távol tartotta magát, nehogy okot szolgáltatson a francia betörésre. A direktorium azonban a pápa vallási tevékenységét a maga kereszténytelen politikájával szemben való nem vallási, hanem politikai ellenkezésnek tartotta s ezért végcéljául tűzte ki az Egyház lelki hatalmának megsemmisítését éppúgy,

mint a pápa világi uralmának megszüntetését. Indokul nem tudott azonban mást felhozni, mint Basville meggyilkolását és a forradalmi elemek bebörtönzését s ezért megindította megtorló háborúját.

Ez Napoleon számára könnyű diadalnak kínálkozott, hiszen a győzelem kivívásának összes tényezői a kezére játszottak. A pápai állam kormányzása igen gyenge kezekben nyugodott. Urát az aggkor betegségei évről-évre jobban elővették, úgyhogy nagyobb aktivitást nem tudott kifejtteni. Öregember volt Zelada államtitkár is s így az egyházi állam politikája egyre korhatagabb lett, a világviszonyok hatása alatt a gazdasági helyzet is egyre súlyosbodott, a politikailag érvényesülni kívánó rétegek nyughatatlansága is érezhetően nőtt. Ezenkívül hiányos volt a katonaság szervezése, a tengeri kikötők nyitva álltak s mégcsak a külföldi hatalmakra sem lehetett számítani. Az itáliai kis államok egymásután Napoleon kezére jutottak, meghódolt Spanyolország s veszített csatái után tehetetlen lett Ausztria. Napoleon nyílt úton mehetett az örök város felé. A három legáció: Ravenna, Ferrara, Bologna megnyitotta előtte kapuit, s a francia vezér 1796 május 21-én Milánóból nyíltan üzent a rómaiaknak: „Mi barátai vagyunk az összes népeknek, de kivált Brutus és Scipio utódainak. Meg akarjuk újítani a Capitoliumot s ott szobrokat akarunk állítani azoknak a hősöknek, akik megszabadították a hosszú rabszolgaságból a római népet. Ez lesz a ti győzelmetek gyümölcse.”⁵

A PÁPÁT A FRANCIA FOGLALÁS szándékainak első hírei Terracinában érték. Üdülését megszakítva, nyomban visszatért székhelyére, hogy Napoleont akármilyen áldozatok árán is visszatérésre bírja. A közvetítésre báró Azara-t, Spanyolország követét kérte fel, aki a bázeli béke (1795) értelmében Franciaország érdekeit képviselte a Szentszéknél.⁶

A tárgyalások 1796 júniusában Bolognában folytak le s kemény feltételekkel zárultak. A pápának meg kellett ígérnie, hogy a végleges békét Párizsban írják alá, a francia állam elégtételt kap Basville haláláért, a forradalmi mozgalmak miatt bebörtönözöttek visszanyerik szabadságukat. Azonkívül a pápának köteleznie kellett magát arra, hogy megnyitja összes tengeri kikötőit a francia flotta előtt, s viszont elzáratja ellenségeik előtt. Ezzel szemben Napoleon kilátásba helyezte, hogy Ravennát kiüríti, de Bolognát, Ferrarát és Anconát továbbra is megszállás alatt tartja. Hadisarcként három részletben a pápától 21 millió scudit követelt, nemkülönben 100 műremeket, 500 kéziratot, melyeket majd egy erre a célra küldött francia bizottság választ ki a pápai gyűjteményből.

VI. Pius őszintén igyekezett a súlyos feltételeknek eleget tenni, amikor a direktórium külügyminisztere, Delacroix a végleges béke alapfeltételéül még azt szabta elébe, hogy a pápa vonja vissza összes rendeleteit, melyeket 1789 óta Franciaország ellen kiadott.⁷ Ez a követelés azonban a pápa számára nemcsak rendkívül súlyos megaláztatást jelentett volna, hanem azt is, hogy a forradalom keresztény vértanúinak emlékét megtagadja, a bebörtönözött papok szenvedéseit elfelejti, a templomok, iskolák bezáratását, a kolostorok felszólását, javaik elrablását, a hű egyháziak számkivételét jogszerűnek ismeri el. Ebbe a pápa bele nem egyezhetett. A Szentszék megbízottja, Pierrachi ilyen alapon nem tárgyalhatott tovább. Nem sokkal később hasonló okok eredménytelenekké tették a firenzei alkudozásokat is.⁸

A pápának ezután a legsúlyosabb fordulatokra kellett elkészülnie. A 80 éves Zeladát felmentve államtitkári hivatalától, a gyorsabb és határozottabb Busca bíborost nevezte ki. Újjászerveztette a pápai sereget

és élére az osztrák származású Colli tábornokot állította. Diplomatai útján több külföldi udvart is értesített Párizs teljesíthetetlen követeléseiről és a nápolyi királyságot szövetségre kérte fel.

Napoleon azonban különösen ezt a lépést a fegyverszünet megszegésének tekintette, de most még nem hagyhatta el a lombard-síkot, mert Ausztria lekötötte erejét. Hogy időt nyerhessen, megbízta tehát a direktórium római agensét, Cacaault-t a tárgyalások újrafelvételével, sőt a túszként Bresciában tartott Mattei, ferrarai bíbornok-érseket is Rómába küldte, hogy a szándékai szerint befolyásolja a pápát és a bíborosi kollégiumot. De az osztrák haderők felett aratott több győzelem után Cacaault-t visszahívta és 1797 január 31-én kihirdette a hadiállapotot a pápai állammal szemben. Miután az osztrákok feladták Mantuát, Colli serege pedig nem jelentett komoly akadályt, ismét megnyílt az út Róma felé. A kis városok egymás után adták át kapuik kulcsait és már Loretto is Napoleon kezében volt. Ennek kegyoltárát a hódító megfosztotta minden kincsétől. Rómában a bíborosok már menekülésre gondoltak, s ezt tanácsolták az öreg pápának is. VI. Pius azonban maradt, noha így ismét meg kellett alázkodnia Napoleon előtt. Békekövetül Mattei bíborost, Braschi herceget, Caleppi és Massimi prelátusokat küldte hozzá, akiket Napoleon, mint magánember udvariasan fogadott, de a hivatalos tárgyalásoknál már kitűnt, mily uralkodói becsvágyak élnek benne, hiszen még azt is békefeltételül szabta, hogy vétőjogot kapjon a következő pápaválasztáson!

EZEK A TOLENTINÓI TÁRGYALÁSOK igen súlyos próba elé állították a pápai bizottságot. Braschi a tárgyalások befejezése után (febr. 10.) a pápához írt jelentésében így jellemezte e helyzetüket: „Isten segítségével megvan a béke. De nem tudom leírni Szentségednek, mennyi meg-

aláztatást kellett eltűnünk, míg ezt elértük. Legyen elég tudomására hoznunk, hogy szegény Mattei bíboros többször Napoleon lábai elé vetette magát s úgy könyörgött Rómaért és a kemény feltételek enyhítéséért!" — A bizottságnak ennek ellenére el kellett fogadnia a következő feltételeket: A pápa köteles eleget tenni a bolognai megállapodásoknak, felbontja a Franciaország ellen irányuló szövetséget, seregének jelentékeny részét felosztatja s a francia köztársaságnak megadja mindazon jogokat, melyeket azelőtt a királyság élvezett. Kifejezetten lemond mind Avignon, mind Venaissin, mind a három legáció: Bologna, Ferrara és Romagna birtokáról, Anconát pedig az általános békéig mindenestre átengedi. Készpénzben fizet még 15 millió scudit s a már megállapított számon felül még több műremeket és kéziratot is kiszolgáltató. Ezzel szemben a franciák kiűritenek minden egyéb pápai területet s a hadifoglyokat is visszaadják.

VI. Pius kénytelen volt elfogadni e békefeltételeket, sőt még neki kellett megalázkodnia, hogy a megállapodást a direktórium is helybenhagyja. Erre a feladatra ismét Azarát szemelte ki, de ő csak úgy vállalta a közvetítést, ha Busca távozik az államtitkárság éléről. Nem tudta u. i. megbocsátani, hogy a pápa miatta vált bizalmatlanná hozzá s az osztrák és nápolyi politika felé orientálódott. A pápa, bár a legteljesebb elismerés kifejezésével, mégis kénytelen volt Buscát felmenteni s helyébe Doria Pamfili bíborost nevezte ki. Az elégtétel után Azara megkezdte a tárgyalásokat és sikeres lebonyolításuk után a direktórium jóváhagyta a békét. Massimit elfogadta Párizsban a Szentszék ügyvivőjének, viszont ilyen minőségben a pápa sem emelt kifogást Cacauly személye ellen, bár röviddel azután maga a direktórium váltotta le és Napoleon bátyját, Bonaparte Józsefet bízta meg a köztársaság képviselővel.

Bologna és Tolentinó csak egy-egy stációja volt annak a keresztútnak, melyet VI. Piusnak Valence-ig

meg kellett járnia, ahol a halál megváltotta szenvedéseitől.

Az imént kötött béke a direktórium Franciaországa és a pápaság közt nem lehetett tartós, hiszen a forradalmi köztársaság állandóan kereste az ürügyet, hogy megvalósíthassa eredeti elgondolását: a római köztársaságot. VI. Pius, amennyire csak lehetett, került minden súrlódási felületet. Hogy fizetési kötelezettségeinek pontosan megfelelhessen, súlyosan adóztatta népét, még jobban a nemességet, a papságot, a bíborosi tesztületet, önnönmagát. Sőt még az egyházi ruhák drágakő és igazgyöngy ékeit is lefejtette.⁹ De a direktórium kielégíthetetlen volt s állandóan kereste az alkalmat a kötekedésre. Nem tetszett neki, hogy a pápa nem lelkesedett a Cisalpin-fiókköztársaságért, hogy a megmaradt hadai élére Provera tábornokot nevezte ki, hogy nem kárhoztatta a hithű vendée-ieket stb. — vagyis, hogy megaláztatásában sem rendelte magát egészen alá a direktóriumnak.

A DIREKTÓRIUM végül olyan ponton támadt, ahol éppen ő nehezítette a pápának mint államfőnek helyzetét. A Rómára vetett mérhetetlen hadisarc u. i. annyira kimerítette a kincstárat és az egyházi állam helyzetét, hogy a papírpénz értékének süllyedése már kezdte megközelíteni az asszignátákét. A direktórium számára kézenfekvő volt a gondolat, hogy a nélkülöző népet forradalmasítsák s így alapítsák meg a római köztársaságot. A pápai kormányzat elleni izgatás főfészke a Corsini-palota volt, hol Bonaparte József és a köztársasági Franciaország képviselője székelt. Hamarosan egymást érték a tüntetések, s a római utcák a köztársaság és a szabadság éltetésétől visszhangzottak. A pápai hatóságok hiába igyekeztek elnémítani a háborgókat, a francia közigazgatás kitűnő eszközökkel dolgozott s így elkerülhetetlenné vált a komolyabb fellépés, melynek 1797 december 28-án a tüntető tömegből két halálos áldozata lett. A tömeg pedig megiramodva a járőrök lövéseitől, egyenesen a Corsini-palota felé menekült jajveszékelve és segítségért kiabálva. A

nyomában járó pápai csapat oszlásra szólította fel, de ennek annál kevésbé engedelmeskedett, mert kivont karddal közte volt Bonaparte József jövődő sógora, Duphot tábornok. A felszólítást a feloszlásra megismételték s mikor ez is eredménytelen volt, lőttek. Szerencsétlenül az egyik golyó éppen Duphot életét oltotta ki. Bár a tábornok saját oktalanságának és hevesességének áldozata lett,¹⁰ a követ mégis magyarázatot sem kérve, Doria államtitkártól egyenesen kivette útlevelét és visszatért Párizsba.

A direktórium Duphot halálában jó ürügyet talált, hogy most már formailag is felmondja a békét. A pápa párizsi ügyvivőjét minden jogszokás ellenére fogva tartotta, levéltárát elkobozta s 1798. január 19-én kiadta a parancsot Róma elfoglalására. E feladattal Napoleon Berthier tábornokot bízta meg, aki csapataival február 15-én a Monte Marion várta az Örökváros meghódolását. Másnap megtörtént Róma átvétele s ettől kezdve az események rohamosan követték egymást. Február 15-én kikiáltották a köztársaságot, amit Berthier fellengzős szavakkal jelentett be: „Gallia fiai olajággal jönnek, hogy az első Brutus által megszerzett római szabadság új korszakát megteremtsék. A pápának tudomására adtuk, hogy a népszabadság nem hajlandó többé elismerni fejedelmi szuverénitását, de mint az Egyház első püspöke akadálytalanul gyakorolhatja lelki hatalmát, és személye sérthetlensége felett az összes népek szabadságának legfőbb gondviselője, a gall nemzet örökösök.”¹¹

Ennek azonban éppen az ellenkezőjét jelképezte a szabadság istennőjének a Ponte Milvio előtt felállított szobra, amely szemléletesen lábbal taposta a pápai tiarát. A pápa nem is ringatta magát illúziókban, pontosan tudta, hogy mi vár rá s így még idejében előkészítette a „Quam calamitosa” kezdetű brevét. Ebben kifejtette mindazokat az elveket, melyek követésével elhurcoltatása esetén sem szenved fennakadást

az Egyház kormányzata. VI. Pius külön rendelkezéssel még egy háromtagú bíborosi kongregációt is alakított, hogy ugyancsak fogsága esetén örködjék az Egyház tanításának tisztasága felett.

Amit várt, hamarosan bekövetkezett. Berthier tábornok felszólította a pápát, hogy mondjon le világi uralmáról, s ez esetben nem lesz bántódása. VI. Pius a lemondást megtagadta. Kéthetes uralom után Berthier távozott, s Massena, aki utána jött, Haller tábornokot küldte a pápához, hogy kérje el a két gyűrűt, melyet ujján visel. „Az egyiket — válaszolta a pápa — odaadhatom, mert a sajátom, de a másikat, a halászgyűrűt utódomnak kell átszolgáltatnom.”¹²

VI. Pius tehát 80 éves korában, fizikai megtörődöttsége ellenére is erős volt s oly elvi ellenállást és erkölcsi hatalmat képviselt, mely fölött a győzők el nem tekinthettek.

Az új rend, melyet a francia forradalom képviselt, habozás nélkül a pápaság ellen fordult, mert benne a régi világ legjelentősebb hatalmasságát látta. Massena február 20-án hajnalban kocsira ültette a 80 éves pápát és három kísérijével, — Caracciolo kamarással, Marottival, a pápa gyóntatójával és Tassi orvosával — fogolyként és katonai fedezet mellett útnak indította Franciaország felé. Szent Péter utódjának el kellett távoznia a városból, ahol az apostolfejedelmek sírja volt. A fogoly pápa útja közben egészen Sienáig nem volt város vagy falu, amelynek népe ne kérte volna utolsó áldását. Amint a nép mondta: „Az Antikrisztus foglya” megaláztatásában is nagyobb volt, mint a rajta diadalmaskodó Napoleon.

A pápa sorsában osztozott a Rómában székelő 13 bíboros is. Ketten közülük, Altieri és Antici, félve a kiszámíthatatlan következményektől, meg akartak válni rangjuktól, de a többi 11 inkább a börtönt

választotta, semhogy kedvében járjon a hatalom új birtokosainak. Massena Civita-Vecchiába záratta el őket s így tett mindama prelátusokkal, szerzetesfőnökökkel, nemesekkel, kiknek jelenléte nem látszott kívánatosnak az új köztársaság számára. A nagy tisztogás után párizsi mintára megalkotta az új alkotmányt, mely a végrehajtó hatalmat 5 tagú konzulátusra, a törvényhozást pedig 72 tagú tribunátusra s a szentesítést 32 tagú szenátusra ruházta. Ám az új római köztársaságnak ez a szervezete és alkotmánya nem volt több formánál és illúziónál, hiszen Napoleon rendelkezései szerint Massena állapította meg, hogy mi legyen a törvény és mi nem.

A HÓDÍTÓK FIGYELMÉT nem kerülték el a pápai gyűjtemények legféltettebb kincsei sem. Volt nap, amikor egyedül Rómából 500 társzekér indult útnak, hogy Párizsba szállítsa a műkincsek tömegét, többek közt a Laokon csoportot, a belvederei Apollót, a haldokló Gallust, Amort, Psychet és Venust, stb., Raffael, Foligno, Tizian és más festőkirályok híres alkotásait. Az elvitt arany és ezüst kegy- és ékszerek 15 millió scudi értéket képviseltek, 4 milliót a gyöngyök és drágakövek, melyek közt 386 gyémánt, 331 smaragd, 632 rubin, 208 zafirkő szerepelt, egykor mind a tiarák és a nagy pápák ékességei, most pedig a Louvre-ban megnyílt napoleoni múzeum szerzeményei.¹³

Ide kerültek a könyvtárak és levéltárak féltve őrzött foliánsai és kéziratjai, bíborosok, főpapok és patricius családok ereklyéi. A római múzeumok és paloták kifosztott termeiben csak a mult kísértetei jártak.

A köztársaság különben kíméletlenül zsarolta a népet, hihetetlen adókat vetett rá, rekviráltatott, s a módosabb családok mind kaptak beszállásolt katonakémet, aki ellenőrizte őket. Az új uralomból még azok is kiábrándultak, akik eleinte szabadítóként üdvözölték a franciákat, most ezek is visszavárták a pápát.

VI. Pius elhurcoltatásának egyes itáliai állomásai Siena, Firenze és Parma voltak. Sienában és Firenzében még türhető volt a helyzet. A pápa buzgó hívei, főpapjai, elsősorban Lorenzana toledói és Despuig sevillai érsek és az Angliába emigrált 14 francia püspök megtalálták a módját, hogy gondoskodjanak róla. Szenvédeseit megenyhítette a világszerte megnyilatkozó részvét. Amíg betegségének súlyosbodása nem akadályozta, ünnepélyes szentmiséket mondott, amelyeken fel-felcsuklott a hívek sokaságának siró imája, hogy segítse meg őt Isten megpróbáltatásaiban.

Eleinte nagyobb volt a pápa érintkezési szabadsága is. Sűrűn láthatta maga mellett az el nem zárt bíbornokokat, ezeknek számát ki is egészítette és megbeszélte velük a legfontosabb elintéznivalókat. Nunciusai útján a fogoly pápa felkereste nemcsak a katolikus uralkodókat, hanem még I. Pál orosz cárt is, hogy az egyházi állam visszaállítására és az elszenvedett sérelmek orvoslására közbenjárásukat kérje a rastatti kongresszuson. Az uralkodók válaszaik tele voltak részvéttel, de segítséget nem nyújthattak, hiszen Napoleon sorozatos sikerei miatt saját koronájukat is nehezen tudták menteni. Franciaország közeledett hatalmi tetőpontja felé, és a direktórium már arra gondolt, hogy a pápát valamely távol fekvő gyarmatra száműzi vagy legalább is a mocsaras és maláriás Szardínia szigetére küldi, ahol az egészségtelen éghajlat gyorsan végzett volna az idős és beteg emberrel. Ezért a pápa arra kérte a külföldi uralkodókat, hogy legalább vendégjogot adjanak neki. Ausztria nem mert igennel felelni, Anglia készen nyilatkozott, hogy befogadja a pápát, de ez a nagy távolság miatt amúgy sem jöhetett szóba, hasonlóan Oroszország sem. Spanyolország viszont válaszáat a direktórium utasításától tette függővé. Azara csak annyit tudott elérni, hogy a direktórium eltekintett a gyarmati

deportációtól és a szardíniai száműzetéstől is, de hogy a pápa mindig a hatalmában legyen, az Alpeseken át Franciaországba hurcoltatta.

Az erőslélkü aggastyán tudta, hogy személy szerint ő maga elveszett, de mielőtt még az Alpokon átkelt volna, meg kellett mentenie a pápaság jövőjét. Mindenki sejtette, hogy VI. Pius napjai meg vannak számlálva s a viszontagságokat már nem bírja sokáig. Halála után a franciák újabb avignoni korszakot szerettek volna megnyitni, de ugyanakkor Spanyolország követe is arra igyekezett rábírni a bíborosokat, hogy a bekövetkező konklávé a spanyol Lorenzana bíborost válasszák meg, tekintettel, hogy olasz, német, vagy különösen francia aligha szolgálhatná az Egyház érdekét. VI. Pius a leendő konklávé helyét is meghatározta. Bibornokaival azon volt, hogy valamelyik biztonságban lévő katolikus állam lássa vendégül a konklávistákat. Spanyolország a pápaválasztáson érvényesülni kívánó hatalmi törekvések miatt nem jöhetett tekintetbe. Számításon kívül esett Nápoly is, de már alkalmasabbnak ígérkezett az osztrák uralom alatt álló Velence. Ferenc császár kormánya azonban nem mert határozott ígéretet tenni, ezért a pápa 1798 nov. 13-án kelt bullájában úgy határozott, hogy halála esetén a konklávét ott kell megtartani, ahol a legtöbb bíboros tartózkodik.¹⁴

VI. PIUS ezzel el is intézte uralkodásának utolsó fontos feladatát s készen állt, hogy folytassa számkivetésének útját. Szűkebb kíséretével, melynek legkimagaslóbb alakja Spina korinthusi c. érsek volt, 1799 március 29-én kellett elhagynia Firenzét. A pápa testi ereje fogytán volt, de a nehéz alpesi utat mégis kibírta s a gleccseres hágókon keresztül megérkezett a francia hegyi városkába, Briançonba, ahol már egészen a köztársaság foglya volt. Itt a várkatonaság „pápa polgártársnak” nevezte, s a szent- atya néma megadással tűrte a megaláztatást. Szentmisét már nem tudott mondani, hanem azt a betegágya közelében

mutatták be. Vigasza az Oltáriszentség s a kezére csavart szentolvasó volt. De sokáig itt sem maradhatott. Briançonba is eljutott a hír, hogy a második koalíció híres hadvezére, az orosz Suvarov errefelé tart, hogy kiszabadítsa a fogoly pápát. A várőrparancsnok tehát Grenoble-ba szállította, ahol a gyermekek és a hívők özönlöttek hozzá, hogy láthassák és áldásában részesüljenek. Mindennapiak voltak a pápa melletti és a direktórium elleni tüntetések s ezért jul. 14-én fogsága utolsó állomáshelyére, Valence-be rendelték.

A hívők minden rétegének szeretete itt is a figyelem és a ragaszkodás ezer jelével halmozta el a fogoly pápát, s a direktórium már attól tartott, hogy a pápa közelsége a szomszédos Avignonban felkelést idézhet elő volt uruk védelmére, s különben is az osztrák és német csapatok erősen közeledtek Franciaország felé, ami mind szükségessé tette, hogy ismét beljebb szállítsák a foglyot. A direktórium az őrizet helyéül Dijont jelölte ki. Jul. 22-én kellett volna ide indulni, de a beteg szervezetet a fáradságos utak, a szüntelen zaklatások végleg kimerítették. Aug. 15-én a beteg még két szentmisét hallgatott, megáldozott, utána három csendes nap következett, végül megkezdődött a 10 napos halálküzdelem. Fantini meggyóntatta a pápát, Spina megáldoztatta. Utána a szentkenet szentségében részesült és általános feloldozást kapott. Még egyszer megbocsátott minden ellenségének, majd merevedő kezében a feszülettel háromszor megáldotta a világot, honnan pár pillanat múlva Isten elé szállt a lelke. 1799 aug. 29-én délben halt meg a szenvedésében is oly erőslelkű pápa.

VI. Pius még ravatalán is oly erőt képviselt, hogy a direktóriumnak nem volt bátorsága Rómába szállítani. Napoleon, mikor egyiptomi győzelmei után visszatért, megígérte ugyan Spinának, hogy Párizsban teljesíti a pápa római eltemettetésére vonatkozó kívánságát, de még mint első konzul sem tette meg ezt, hanem várt, míg megbékülhetett az Egyházzal s így csak 1802 január 11-én bocsátotta útnak VI. Pius testét, hogy végleg megpihenhessen elődei mellett sz. Péter sírboltjában.

JEGYZETEK.

1.

¹ F. J. Holzwarth: i. m. IX. 123. l. ² L. Pastor: i. m. XVI₃. 556. ³ V. ö. Sciout: Histoire de la constitution civile du clergé (1790—1801) IV. 576. ⁴ A terror részletes leírását l.: V. Pierre: La terreur sous la Directoire 267—330. Mourret: i. m. VII. 259—273. ⁵ Pastor: i. m. XVI₃. 560. ⁶ Kirsch: Kirchengeschichte IV₃. 4. ⁷ V. ö. De la Gorce: i. m. V. 27. ⁸ L. Pastor: i. m. XVI₃. 581. ⁹ V. ö. Jules Gendri: Pie VI. sa vie et son pontificat II. 280. ¹⁰ De la Gorce: i. m. IV. 359. ¹¹ F. J. Holzwarth: i. m. IX. 138. ¹² Pastor: i. m. XVI₃. 603. ¹³ Pastor: i. m. XVI₃. 595—6. l. ¹⁴ J. Gendry: i. m. II. 327.

1.

*Konzul- és pápaválasztás. Konkordátum Franciaországgal.
Az Egyház és a többi államok.*

Franciaország diktátorai most azt hitték, hogy VI. Pius halálával eldőlt a római pápaság sorsa. Az ellenállás megtört s az Egyház örülhet, ha ezentúl szolgálóleánya lehet a köztársaságnak. Emberi számítás szerint ez nagyon valószínűnek is látszott, hiszen az egyházi főhatalom elrettentő megpróbáltatásokon ment keresztül s minden világi garanciáját elvesztve úgy tetszett, soha nem szerezheti többé vissza függetlenségét. Azonban éppen akkor mutatkozott meg ennek az ellenkezője, amikor a reménytelenség a mélypontot érte el. A pápát el lehetett hurcolni Rómából, de a pápaságot még ezzel sem lehetett megszüntetni, sőt megtörni sem. Mintha csak a pápaság felett örködő isteni Gondviselés mutatkozott volna meg, mert a direktórium testületi köztársaságának külső és belső erői épp akkor kezdtek bomlani, amikor a direktórium VI. Piust az Alpokon át francia föld felé parancsolta.

Napoleon tervei, melyek véget vetettek a direktórium rendszerének, az egyiptomi és szíriai expedíció folyamán értek meg, éppen azon idő alatt, mely egybeesik a pápa fogságbevételének időszakával. Ezidőtájt az európai ellenállás erői óriás gyűrűként zárultak össze Franciország körül s a forradalomellenes új koalíció sorra semmisítette meg a direktórium uralmának európai győzelmeit. Velük szemben a francia haderőknek csak Belgiumot és Hollandiát sikerült megtartaniok, és nagy nehézségek árán Svájcot, de

már az olasz félszigetről ki kellett vonulniok. 1799 tavaszán a szövetséges osztrák-orosz hadak egymásután felszabadították egész Felső-Olaszországot; majd felszabadult Nápoly, Toscana és Piemont. Szeptember 27-én Garnier tábornok már Rómát is feladta s mire Napoleon Párizsba ért, megszűnt a római köztársaság és a pápai államot átmenetileg Nápoly tartotta megszállva.

NAPOLEON politikai ítélőképessége pontosan számbavette a hanyatlás okait, s jól látta, hogy a direktórium esztelenségig hajszolt politikája sodorta válságba a köztársaság nagyhatalmi helyzetét. Az értelmetlenül túlságig vitt hibák közt nem állt utolsó helyen a rideg és kíméletlen bánásmód, mellyel a hivatalos francia politika hatalmaskodásai siettettké a nagybeteg pápa halálát, s ez még azok rokonszenvét is felkeltette az Egyház iránt, akik különben közömbösen szemlélték sorsát. A pravoszláv oroszok és az anglikán britek éppoly elszántan küzdöttek Franciaország ellen, mint az osztrákok és németek vagy Svájc katolikus kantonjai és a hitükért agyonsanyargatott belgák. A népek sehol sem tudtak megbarátkozni azzal a rendszerrel, melyet a direktórium az élet egész vonalán a forradalmi tanok esztelenségének túlzásával akart megvalósítani. Az ellentét a vallás területén éleződött ki a legjobban s nemcsak a meghódított területeken, hanem Franciaországban is. Mikor a direktórium látta, hogy a dédelgetett szakadármozgalommal nem tudja a katolicizmust letépni, a protestantizmussal és a zsidósággal kötött fegyverbarátságot különböző előjogok biztosításával. De ez sem bizonyult elég hatásosnak s most a szabadkőműves főpáholyt, a Grand Orient-t léptette erősebb akcióba, hogy szabadkőműves sejtjeivel pusztítsa ki a hívő katolicizmust. Ez a törekvés is kudarcba fűlt, s minél nyíltabban harcoltak a hit ellen, annál elemibb erővel tört ki a hívő francia nép lelkéből a kívánság, hogy vége legyen a direktórium uralmának s állítsák végre helyre a vallás szabadságát.

Több más tényező is a mérsékeltebb, forradalmi túlzásokat enyhítő rendszer mellett szólt, s Napo-

leon nem is habozott a gyors cselekvéssel. Az 1799 okt. 9-i államcsíny megbuktatta a direktóriumot, helyébe háromtagú konzuli intézményt állítottak, s a konzuli intézmény élére 10 évi tartamra első konzulnak Napoleon került. A forradalom leghatalmasabbjait túlhaladta az idő s örültek, ha bántódás nélkül félrevonulhattak. A forradalmi érzelmű papok közül kis időre még feltűnt Sieyes abbé alakja, de látva, hogy Napoleon mellett feleslegessé vált, visszavonult. A köztársaság pedig egy millió frank értékű birtokot ajándékozott neki érdemei jutalmául, az alkotmányokért, melyeket sorra készített Franciaországnak. Elhagyott Egyházának ez a furcsa politikus nem vált dicsőségére. Az egykori autuni püspök, Talleyrand tovább vezette Franciaország külügyeit, s külpolitikai vonalvezetésében a francia királyság nagyhatalmi fénykorának önzését igyekezett érvényesíteni, de tagadhatatlanul sok politikai ügyességgel. Éles tekintete mindjárt észrevette, hogy az európai közhangulat a valás oldalára állt s ha a Habsburg-monarchia területén az avatag jozefinizmus uralkodott is, máshol, mint Belgiumban, Svájc katolikus kantonjaiban, a sokat szenvedett Írországbán a katolicizmus a politika erőivel való teljes érvényesülésében is teljes megújódást ígért. Épp Írországbán a fiatal O'Connell vezetésével a katolicizmus oly erővel tört előre, hogy az angol Pitt-kormány már 1800 elején kénytelen volt az ír katolikusok egyenjogosítását megígérni.

NEM VOLT TEHÁT IGAZUK azoknak, akik VI. Pius halálával a pápaság, sőt az Egyház végét várták, hiszen éppen a sokat eltűrt aggastyán koporsója mellett kezdett az új élet kihajtani. A szokásos udvari gyász elmúltával a bíborosok Velencében gyűltek össze, hogy pápát válasszanak. Összesen 46-an maradtak életben s közülük többen, azóta, hogy a pápai állam elvesztette önállóságát, állandóan Velencében tartózkodtak. Az időközben bekövetkezett fordu-

latok miatt az osztrák monarchia jozefinista kormányának most már nem volt kifogása, hogy az új pápa választása az ő uralma alatt álló területen történjék meg, sőt a császár utasítására a kormány vállalta a konklávé költségeinek fedezését, de másrészt módot talált arra is, hogy a régi vétőjog gyakorlásával megzavarja a konklávé nyugodt menetét.

A San Giorgio-sziget bencés monostorának templomában 34 bíboros ajkáról nov. 30-án hangzott el az ünnepélyes *Veni Sancte*. Tizenegyen, köztük a magyar Batthyány József bíboros-prímás és a váci püspökből bécsi bíboros-érsekké lett Migazzi Kristóf — betegségük és öregségük miatt nem tudtak eljönni. A magyarok közül ott volt, bár csak néhány napi késéssel érkezett meg, a birodalom egykori bíboros követe, a most kinevezett szombathelyi püspök, Herzan Ferenc is. Mindenki a gyors választást tartotta szükségesnek s ennek ellenére a konklávé 1800 márc. 14-ig húzódott el. A bíborosok közvéleménye, élükön Albanival, a kollégium dékánjával, mindjárt első alkalommal Belisomi, Cesena bíboros-püspöke mellett foglalt állást. Benne ismerték fel azt az embert, aki képes lesz az Egyház jogait megvédeni, s így az első alkalommal 18-an szavaztak rá. De Herzan Mattei nevének felemlítésével megbontotta a kialakulni kezdő egységet. Herzan ezzel udvarának akart kedvében járni, mert tudta, hogy ragaszkodik a franciáktól visszafoglalt három pápai legációhoz és feltételezte Matteiről, aki a torentinói békét annakidején aláírta, hogy mint pápa nem fog nagyobb ellenállást kifejtteni a legációk átengedésének kérdésében. A konklávé elnökének, Albaninak értésére adta, hogy Belisomi ellen nincs ugyan kizáratási joga, sőt nagyra becsüli őt, de úgy tudja, hogy kormánya mégis szívesebben látná, ha Mattei nyerné el a pápai tiarát.

Albanit meglepte ez a nemvárt fordulat, de Herzan oly ügyes módon szőtte tovább szálait, hogy a velencei konklávé megismételte a pápaválasztások történetében oly ritka esetet és futárt küldött Bécsbe, tudakolná meg, mi a császári udvar véleménye a választás előrelátható kimenetele felől. Amint a következmények megmutatták, Albani részéről súlyosan elhibázott dolog volt, hogy engedett ebben Herzannak. Thugut miniszter ugyanis válaszra sem méltatta a konklávé szokatlan figyelmét, Herzan pedig adott szava megszegésével korteskedni kezdett Belisomi ellen. Tervének megnyerzte a nyughatatlan Antonellit, akivel sikerült több szavazót elpártolásra bírnia s így Belisomi elvesztette a valószínűséget, hogy pápa lesz. De nem lett Mattei sem, mert az a hír keringett róla, — amelyet ugyan később maga Consalvi cáfoltt meg — hogy már előre lekötötte magát a három legáció átadására.

Miután e külső, egészen jelentéktelen érdekek a három papabilis esélyeit zsákutcába juttatták, felmerült Chiaramonti Barnabás bíboros neve, akire pedig eddig senki sem gondolt. A száműzetésben bíbort nyert Maury oly szerencsés módon tette közkedvelté személyét, hogy végül egyhangúan választották meg. Elődje iránti kegyeletből a VII. Pius (1800—1823) nevet vette fel, így akarván leróni háláját annak a pápának, aki felismerte képességeit és a bencés cella magányából előbb a tivoli, utána az imolai püspöki székre emelte, végül pedig 1785-ben bíborral ékesítette fel.

Az új pápa 60 éves volt, mikor megválasztották. Hosszú évtizedek önevelése jellemét egész emberré kristályosította ki s megadta neki azt a mély életbőlcseséget, mely az Egyház és állam kormányzásához e viharos időkben különösen szükséges volt. A monostorból magával hozta az önfegyelmezés szellemét, az élet pedig arra tanította, hogy másokkal szemben türelmes

és elnéző legyen. Elvtagadás nélkül tudott számolni az adottságokkal; amikor Napoleon 1797-ben Imolát is elfoglalta, nem menekült el, hanem együtt maradt híveivel s az új helyzetben is igyekezett egyházfejedelmi feladatait betölteni. Ekkor mondta el az ú. n. „forradalmi beszédet”, melyen oly sokan megütköztek, mert híveit arra buzdította, hogy legyenek egész keresztények s akkor jó demokraták is lesznek: kövessék az Üdvözítő engedelmességét és alázatát s így vessék alá magukat a törvénynek s a törvényes többségnek.¹

VII. Piusnak viszontagságokban gazdag uralkodása volt. Mindjárt megválasztása után megpróbáltatásokban volt része. A velencei nép u. i. azt szerette volna, ha koronázása sz. Márk templomában történik meg, de mivel az osztrák hatóságok akadékoskodtak, az új pápa elállt ettől és a S. Giorgioban koronáztatta meg magát márc. 21-én. Megkapta a bécsi kormánytól a velencei vendéglátás számláját is. Amint azt sokan sejtették, ez a három legáció visszakövetelése volt. Ennek részleteit Bécsben szerették volna elintézni vele, azért Herzan közvetítésével az udvar barátságos látogatásra hívta meg a pápát. VII. Pius a látogatást, mely az adott helyzetben beláthatatlan következményekkel járhatott volna, azzal hátrította el, hogy főpásztori kötelességei elsősorban Róma felé szólítják s így bármily megtisztelőnek tartja is, nem tehet a bécsi meghívásnak eleget. Arra is rá akarták venni, hogy államtitkarul az osztrák irányzat felé hajló Flangini bíborost vegye maga mellé, de a pápa ezt az óhaját sem teljesítette s azzal érvelt, hogy egyelőre nem lévén államának birtokában, államtitkárra sincs szüksége, ideiglenes szolgálatra pedig megfelel Consalvi. Erre lehullott az osztrák állam eddigi egyházpolitikájának barátságos álarcja s az üdvözlésére kiküldött Ghislieri őrgróf nyíltan felszólította a pápát, hogy Ausztria javára mondjon le a három legációról,

VII. Pius pápa.

miután Ferenc császár úgysis megszállva tartja majdnem az egész pápai államot. Az új pápa azonban ebben sem engedett, hanem nyíltan megmondta Ghislierinek, hogy ura ne akarjon ruhatárába oly öltönyöket rakni, melyek nem az ő, hanem az Egyház tulajdona, mert hasznukat alig veheti. Sőt megtörténhetik, hogy a molysok átragadnak saját ruháira, vagyis az örökös tartományokra is.² E figyelmeztetés Marengónál valóra vált, Ferenc serege kikapott s a luneville-i békében (1801) többi közt a három legációról is le kellett mondania Napoleon javára. Visszaszármazott jogos tulajdonosa birtokába az egyházi állam is, nem ugyan régi nagyságában, hanem azon határok közt, melyeket a tolen-tinói béke szabott meg.

VII. PIUS 1800 június 3-án érkezett meg székhelyére, útján magyar huszárok kísérték. Bevonulása nem a bosszú, hanem a megbocsátás jegyében történt, így megnyugodva fogadhatták jövetelét még azok az alattvalói is, kik elődje elűzésében szerepet játszottak. A pápa első dolga volt, hogy az egyház- és államkormányzat feltételeit megteremtse. Mindenekelőtt bíborosi rangra emelte Consalvit s mint ilyent kinevezte államtitkárának. Választása a legszerencsésebb volt, hiszen a múlt század egyik legnagyobb papi államférfiát nyerte benne. Ők ketten szerencsésen kiegészítették egymást. Pius mint volt szerzetes, később mint püspök távol állt a diplomáciától. Consalvit viszont kivételes tehetségei és vonzalmi egyaránt a politika felé viték. A pápa személye az Egyház lelki életének adta meg a löktetését, államtitkára pedig a pápai politikának lett hajtőereje.

Anyagilag teljesen kifosztott, lelkileg teljesen felforgatott Róma fogadta őket, az eszmék zűrzavarának és a kenyértelenségnek kettős válságával. Az előbbi téren csak úgy lehetett rendet teremteni, ha megszűnik az utóbbi. A kúria mindent elkövetett, hogy a nyomort enyhítse s a lelkeket lehorgonyozhassa a

vallás megnyugtató igazságaihoz. Ezt várta az egész keresztény világ is. De itt a sikernek már eleve feltétele volt, hogy a pápaság megtalálja-e a kiegyezési módot az európai politikai események irányítójává emelkedett Napoleonnal. Erre vonatkozóan Napoleon részéről máris történt biztató megnyilatkozás, mégpedig Milánóban. A győzelmes hadvezér 1800 május 5-én többek közt kijelentette az ottani papság előtt, hogy a katolikus vallás az egyetlen horgony, mely az idők forrongásában támaszt, biztonságot adhat s a viharokból megmenteni képes.³ A nyilatkozat mögött politikai belátásnál jóval több volt abból, hogy már ekkor tudatosan előkészítette későbbi császári hatalmának lehetőségeit s érdeke volt a kiegyezés a konzervatív Európa legrégebbi szellemi hatalmasságával, az Egyházzal. Ekkoriban többször ismételte ezt a mondást, hogy ha nem lenne pápa, létesíteni kellene.⁴ Milánói nyilatkozata után Napoleon tettel is bebizonyította, hogy békét vagy legalábbis az együttműködés elfogadható formáit kívánja. Önként megengedte, hogy 3000 emigráns francia pap hazatérhessen, s az Egyház istentiszteleti céljaira Párizsban két templomot adott vissza.⁵

VII. PIUS és kúriája, ha e jelenségekben nem is látott Canossa-jarást, becsületesnek tartotta Napoleon szándékait s a maga részéről is rajta volt, hogy megegyezésre jusson vele. De a konkordátum megkötésének, sőt még lehetőségének hírére is felbukkantak az ellenzők, úgy jobbról, mint balról! Mindenekelőtt a forradalomnak még mindig továbbélő egyházellenes baloldala nézte féltékenyen azt, hogy Franciaország megtalál hajolni — éppen a nemrég megalázott pápaság előtt. Viszont a másik oldalon Maury bíboros és társai, akikben még ott égett a mult és a száműzetés minden keserűsége, bizalmatlanul óvatosságra intették a pápát, nehogy veszélyt és megaláztatást csempésszen a megegyezésbe a félelmetes ellenfél. A túlzó royalisták, vezérük, Béziers püspök által egyenesen

azt üzenték Rómába, hogy Franciaországnak még a katolicizmus sem kell törvényes királyság nélkül.⁶

Az akadémikoskodó tényezők tehát elég korán előléptek és megnehezítették a kibékülést. A konkordátum megkötésére pápai delegáció utazott Párizsba, élén Spina címzetes korinthusi érsekkel és Caselli szervita atyával. 1800 november 5-én érkeztek meg. A megkötendő konkordátum alapjául a pápai marsrutával szemben a következő három feltételt szegeztek nekik: 1. a püspöki kar egyetemleges lemondását; 2. a lefoglalt egyházi javak eladásának törvényes elismerését; 3. az összes püspöki kinevezések jogának átruházását az első konzulra. A feltételek mögött Talleyrand állott, Spina azonban nem egykönnyen hajolt meg. Bernier abbé, Napoleon egyik megbízottja azzal igyekezett a tervetnek megnyerni, hogy elfogadása esetén a katolikus vallás újra államvallás rangjára emelkedik. Napoleon azonban folyton újabb és újabb követeléseket állított fel s végül már az alkotmányos papoknak is helyet kívánt biztosítani a hierarchiában. Spina tehát nem állt kötélnek. Nem zavartatta magát, mikor a luneville-i béke Napoleont ismét a hatalom magaslatára emelte. Nem ijedt meg, mikor egyházszakadással fenyegetőzött, vagy kardcsörtetve kijelentette, ha Spina 5 napon belül meg nem másítja nézeteit, visszaküldi Rómába s a következményekért viselje akkor a felelősséget.

Spina erélye, símasága, kitartása tehát mindent ígért Napoleon számára, csak azt nem, hogy sikerül a Szentszéket is diadalszekere elé fogni. Most tehát közvetlenül Rómára gyakorolt nyomást. Érdekképviselésével ismét Cacaault-t küldte oda s azzal bátorította, hogy ne féljen, hiszen mögötte 200.000 bajonett áll hiszen s ennek tudatában mondja meg a pápának, hogy ő

inkább szeretne a Szentszék megmentője, mint szétrombolója lenni.⁷ A Szentszék természetesen nem is kívánhatta a jólismert rombolás megismétlését s ezért szívesen elment addig a határig, amíg az lényeges kérdésben elvfeiadást nem jelentett. A három pont közül a két utolsót elfogadta azzal a kikötéssel, hogy a francia állam gondoskodjék az Egyház és papjainak eltartásáról s a katolicizmus nyerje vissza államvallás jellegét. De már az első elfogadott pont gyakorlati kérdéseiben is merültek fel aggályok, s ezek annál nagyobbak voltak, mikor Rómának arról kellett értesülnie, hogy Napoleon néhány alkotmányos papot is püspökké akar kinevezni. Itt ismét zsákutcába került a tárgyalás s mikor már az egyik hónap a másik után telt el, Napoleon 1801 május 19-én ultimátumot küldött Rómába, mely szerint, ha a pápa 5 napon belül nem teljesíti kíván-ságait, Cacauly hagyja el Rómát.

NAPOLEON MEGBIZOTTJA számára nem is maradt más választás. De mielőtt Murat tábornokhoz utazott volna Firenzébe, azt tanácsolta Consalvinak, menjen személyesen Párizsba s magával Napoleonnal intézze el a konkordátumot.⁸ Ez azonban még így sem ment simán. Napoleon már a bemutatkozó látogatáson (június 22-én) kijelentette, hogy mindössze 5 napot bocsáthat Consalvi rendelkezésére s ha ezalatt nem írják alá az egyezményt, a bíboros-államtitkár visszatérhet Rómába. Az öt nap ugyan ötször-ötnél is több lett, de így is csak nehezen tudták az ellentétes érdekeket áthidalni. Napoleon a tárgyalások közben nem egyszer magából kikelve, lángvörösen fenyegette meg Consalvit. Végre 1801 július 15-én alá lehetett írni a 17 cikkből álló egyezményt.

A nagyjelentőségű konkordátum főbb rendelkezései szerint mindenekelőtt a katolicizmus „a francia polgárok többségének” a vallása. Ezzel valóra vált, amit Spina jól sejtett, hogy Napoleon csak ígérte az Egyháznak az államvallás jellegét, de szavát nem tartotta meg.

Az állam a maga részéről biztosította az istentisztelet szabadságát. De ezzel szemben beavatkozott az egyházmegyei és érseki beosztás területi rendezéseibe s itt megtartotta a forradalom által elrendelt változásokat: 50 püspökség és érsekség felállításával az egyházmegyék új határokat kaptak.

A felesküdtött püspököket a kormánynak, a fel nem esküdötteket a pápának kellett rábírní, hogy lemondjanak. Bármennyire tiltakoztak is a lemondatás ellen, egyelőre bele kellett nyugodniok a változtathatatlanba. A fel nem esküdtek közül 80-nál többen éltek még: közülük 44 önként engedelmeskedett a pápának, a többi azonban egyetemes zsinat emlegetésével tiltakozott, sőt volt, aki még a pápa megtéréséért imát is rendelt el.⁹ Az új főpásztorokat a konkordátum kihirdetését követő három hónapon belül az első konzul nevezi ki, s ezután a pápa megerősíti őket azon formák szerint, melyek az Ancien Régime alatt is érvényben voltak. Időközönként megüresedő főpásztori méltóságok betöltése hasonló módon történik. A püspökök és érsekek, mielőtt hivatalukat elfoglalnák, az első konzulnak tesznek hűségeskü, míg a többi lekipásztor a kormány által kinevezett hivatalos közegek előtt. Ugyancsak a hierarchia minden tagja tartozik az istentiszteletek végén a kormány által előírt imát elmondani a köztársaságért és az első konzulért.

A püspökök és a kormány előzetes jóváhagyásával rendezik plébániáik új határait. A plébánosokat a püspök nevezi ki, de ugyancsak a kormány hozzájárulásával. Szabadon állíthat fel székeskáptalanokat és szemináriumokat, de ezek javadalmazásáról a kormány nem gondoskodik. Ellenben kötelezi magát arra, hogy az istentiszteleti célokra átadja a püspököknek mindazokat a székesegyházi, plébániai és egyéb templomokat, melyeket nem idegenítettek el. Viszont a pápa megígéri

maga és utódai nevében, hogy az áruba bocsátott egyházi javak megvásárlóit és birtokosait nem fogja háborgatni, az állam pedig kárpótlásul illő fizetésben részesíti a püspököket és plébánosokat. Nincs kifogása az ellen sem, ha a hívek kegyes alapítványokat létesítenek az Egyház javára. Végezetül az első konzult ugyanazok a jogok és kiváltságok illetik meg a Szentszéknél, mint egykor a francia királyokat s azon esetben, ha valamelyik utóda nem lenne katolikus, új megállapodást kell létesíteni.¹⁰

AKIK FÉLTETTÉK a pápát Napoleontól, most igazoltnak látták aggodalmaikat. Ez a konkordátum eleve az állam függvényévé kívánta tenni a katolikus Egyházat. Az Egyház és az állam összes kapcsolatait átszötte a gallikánizmus rostjaival, s olyan jogokat biztosított Napoleonnak, melyek még sok szomorú napot és keserűséget okoztak VII. Piusnak. De ő kizárólag a közjót, az Egyház érdekét tekintette s azt hitte, hogy — ha súlyos földi érdekek feláldozása árán is — talán sikerül biztosítania az Egyház és a francia nemzet békés együttélését. A pápa eljárása alkalmat adott a nyílt és titkos bírálgatásokra s ezek közt bőven kijutott a gúnyolódásból is. Elődjével párhuzamba állítva így szellemeskedtek rajta: VI. Pius, hogy megmentse a hitét, elvesztette uralmát, VII. Pius, hogy megtartsa uralmát, feláldozta a hitét.¹¹

A vádak igazságtalanul érték a pápát, hiszen a konkordátum tárgyalásai alatt érdemben említés sem történt az egyházi állam elfoglalt birtokairól. S ha Consalvi visszautazása előtt fel is említette ezeket, meg kellett elégednie Napoleonnak azzal a semmitmondó válaszával, hogy e kérdésben még bizonytalan, mit lehet tenni, de csak legyen a pápa bizalommal hozzá . . . De ezzel még nem adattak vissza sem a legációk, sem az avignoni birtokok. Ha VII. Pius többet áldozott is fel az egyházi közigazgatás érdekeiből, mint amennyit az igazság megkövetelt, ebben csak jóhiszeműségét érheti

vád. Tévedett, amikor azt hitte, Napoleon éppoly őszinte tárgyaló fél, amilyen ő maga. Ebből már akkor is ki kellett ábrándulnia, amikor Napoleon nem sokkal Consalvi elutazása után engedélyt adott az alkotmányos püspököknek zsinat tartására, hogy ügyeiket megbeszélhessék. De még jobban kimutatta megbízhatatlanságát, mikor a konkordátumhoz egészen önkényesen hozzácsatolta az ú. n. organikus cikkeket. Könnyen tehetette, hiszen Consalvi nem volt ott, utóda pedig, Caprara a pápa „a latere” követé, hajlítható egyéniség volt, az alku és a lassú folyamatok embere, míg Napoleon a gyors cselekvésé. Caprara még át sem gondolhatta Napoleon terveit, mikor ezek már valóra váltak, Rómát pedig újabb és újabb kellemetlen meglepetések érték.

Napoleon keresztülvitte, hogy az új püspökök megerősítésének jogát a pápa átruházta Caprarára, s akkor habozás nélkül kinevezett az alkotmányos püspökök közül is néhányat az új egyházmegyéek élére. A követet meglepte a nemvárt intézkedés és jelentést tett Rómának. Itt ez még nagyobb megdöbbenést váltott ki, de mivel Napoleon élére állította a kérdést és szándékát semmi szín alatt sem volt hajlandó megváltoztatni, a Szentszék csupán azt kívánta, hogy az alkotmányosok vonják vissza eddigi tévedéseiket s őszinte megtérésükről adjanak írásban kielégítő nyilatkozatot. Közülük csak néhányan voltak erre kaphatók, a többiek makacsul ellenálltak. Ezzel is Napoleon kegyét keresték, jól tudván róla, hogy csak számításból kereste a békét Rómával, egyébként pedig a pápaságtól minél függetlenebb gallikán egyházat akart alapítani. Ezt a törekvését mindenki ismerte Párizsban. A váratlanul és erőszakosan megegyezésre kényszerített organikus cikkekről szélteben-hosszában előre beszéltek, csak Capraranak nem volt semmi tudomása róluk. Csak akkor tárult fel szemei előtt a valóság, amikor a parlament

már jóvá is hagyta az így eredeti értelméből teljesen kiforgatott konkordátumot, s ő teljes bíborosi díszben, a legfényesebb külsőségek közt 1802 húsvétvasárnapján Te Deum-os misét mondott a Notre Dame székesegyházban az Egyház és a francia állam kibékülésének örömére.

Róma nem lelkesedhetett ezért a békekötésért: túlságosan sokat áldozott már a konkordátum megkötésekor önként, s még többet követelt tőle Napoleon az organikus cikkelyekkel. Ezek értelmében tilos a kormány jóváhagyása nélkül bármiféle pápai bullát vagy brévét kihirdetni; nunciusok vagy egyéb pápai megbízottak csak akkor gyakorolhatják küldetésüket, ha erre az államtól engedélyt nyertek; ugyancsak kizárólag a kormány felhatalmazása alapján lehet az egyetemes zsinatok határozatait közzétenni; nemzeti vagy részleges zsinatokat tartani, ezek rendelkezéseit végrehajtani. Az egész országban kizárólag a kormány által jóváhagyott katekizmust taníthatják. A papságnak szabadságában áll az egyházi bíróság ítéleteit a kormánynál megfellebbezni. A konkordátum megengedte a káptalanok és szemináriumok szabad felállítását, de az organikus cikkek ezt is kormányengedélyhez kötötték. A teológiai főiskolákon elő kellett adni a gallikán klérus 1682. évi deklarációját s a tanárokat eskü alatt kötelezték ennek elfogadására. A klerikusokat csak 25 éves korukban lehetett felszentelni, feltéve, ha ehhez a kultusz-osztály hozzájárult s a felszentelendő már rendelkezett évi 300 frank jövedelemmel. Főpásztori székesüresedés esetén vagy a metropolita vagy pedig a rangidős püspök gondoskodott a kérdéses egyházmegye kormányzásáról a nélkül, hogy az illető megye általános helytartójának hivatala megszűnt volna. A lelkész-kendő papság két csoportra oszlott; az egyikhez tartoztak az ordinárius által kinevezett s a kormánytól jóvá-

hagyott végleges plébánosok, a másikhoz pedig a peres eljárás által elmozdítható segédlelkészek. A kormány külön engedélye nélkül a vasárnapokon kívül más napot nem lehetett ünnepnek szentelni. A naptárt akképen szervezték, hogy az év és hónap a köztársasági, a hét és nap pedig a Gergely-féle elnevezést tartotta meg. A házasságkötésnél az egyházi esküvő soha meg nem előzhette, hanem csak követhette a polgári egybekelést; a papság által vezetett anyakönyvek elvesztették hivatalos jellegüket, az egyházi célra tett alapítványokat pedig államjáradékokban kellett elhelyezni.¹²

AZ ORGANIKUS CIKKEK egészen kiforgatták a konkordátumot eredeti értelméből s a francia egyházat annyira körülépitették a gallikánizmus falaival, hogy egész szervezetében alig maradt valami helye a római irányításnak. Erre már VII. Pius is elvesztette türelmét s konzisztoriális beszédében az egész keresztény világ színe előtt tiltakozott a vakmerő erőszak ellen. Napoleon azzal a nyilatkozattal intézte ezt el, hogy a tiltakozás nem egyéb, mint a római kúria szokásos óvásemelése, melyet mindig megismétel a gallikán egyház szabadságával szemben.

A mindennapi élet azonban nem Napoleonnak, hanem a pápának adott ígazat. Az egyházpolitikai törvénycikkeket be lehetett ugyan erőszakolni az államhatalom által előre kiszabott keretekbe, de a katolikus lelkiség utat talált a megmaradt szűk réseken át is, s a vallást megint a Napoleon által annyira lekicsinyített és „scholasztikus szörszálhasogatóknak” nevezett római teológusok útmutatása szerint emelte magasba. Már 1802-ben megjelent Chateaubriand: *Le Génie de Christianisme* c. munkája, mely nagy példányszámban terjedt el és külföldi nyelvekre is lefordítva fényes elégtételt szolgáltatott a kiuzsorázott és gúzsbakötött Egyháznak. A mű pompás dikcióval, ragyogó stílussal

és magávalragadó lelkesedéssel mutatott a katolicizmus isteni eredetére. Kifejtette, hogy az Egyház életét ideig-óráig megbéníthatja az önző erőszakosság, de diadal-maskodni rajta még a pokol kapui sem fognak. Chateaubriand műve széles körökben ismertté tette a kereszténység örök értékeit is, melyeket az Egyház a szellemi, erkölcsi, művészeti és művelődési téren alkotott. Ezeket a forradalom sem tudta megsemmisíteni, de helyettük nem is nyújtott jobbat, hanem kegyetlen csalódást okozott. Így e mű felfedezte újra a kereszténységet és stílusával előfutárja lett a kat. romanticizmusnak.¹³

E könyv bátor hangja végleg kinyitotta az emberek szemét és a még közömbösebben is felvillantotta a hit világát. Az államhatalom rendőrködhetett az Egyház felett, de a katolicizmust nem tudta többé járszalagján vezetni. Az emigráció és az otthoni szenvedés sokkal jobban megerősítette a papságot, semhogy ne lendült volna fel hatására a hitélet. Az eltiltott papi ruha ismét tiszteletet szerzett, a templom vonzotta a tömegeket s nyilvános körmenetek hangos hitvallással hirdették, hogy Krisztus feltámadt Franciaországban, él és uralkodik a lelkek felett.

A párizsi siker után Napoleon kísérletet tett arra, hogy a francia konkordátum alapelvei szerint szűkítse meg a pápai jogkört mindenütt, ahol kardja biztosította neki a hatalmat. Így az itáliai köztársaságban ugyanolyan módon akarta rendezni az egyházi kérdéseket, mint Párizsban, csak hogy a római kúria most már óvatosabb lett. Midőn Cacaull előhozakodott azzal a tervvel, hogy az egyházjogi kérdéseket Napoleon itáliai befolyási körzetében is a francia konkordátum szerint rendezzék, VII. Pius élesen és nyomatékosan tiltakozott és nem volt kapható arra, hogy Caprarát teljhata-

lommal bízta meg az olasz konkordátum megkötésére, mint azt Napoleon szerette volna, hanem csak a legszűkebb felhatalmazást adta meg neki. Kikötötte azt is, hogy ez a konkordátum nem veheti át a párizsinak kirívó pontjait s a szorosan vett vallási kérdésekben sem eszközölhet változtatásokat a Szentszék előzetes tudta és beleegyezése nélkül. A pápa tiltakozása és előzetes óvatossága elért legalább annyit, hogy itt a katolicizmusnak megadták az államvallás jellegét, elmaradtak az organikus cikkek, de egyébként Bermez igyekezett a francia konkordátum pontjaiból többet becsúsztatni.¹⁴ A megegyezést 1803 november 2-án ratifikálták s utána a Szentszék oly módon akarták kijátszani, hogy Melzi, az olasz köztársasági elnökhelyettes külön dekrétumokban szabályozta a függőben maradt kérdéseket. Amikor a pápa ez ellen a leghatározottabban tiltakozott, Napoleon vissza is vonatta azokat, bár a valóságban mégis csak azok szerint törekedett eljárni.

CACAULT-tal a konkordátumról folytatott tárgyalásai közben a pápa elismeréssel és dicsérettel emlékezett meg az európai protestáns országokról, mint ahol az államfők és a kormányzat mindenképen engedékenyek és békés szelleműek. Az egyházi ügyekben bullákat kérnek, irányításokat kapnak s az Egyház törvényei szerint járnak el, Poroszország, Anglia és Kelet katolikusai miatt nem kell aggódnia. VII. Pius elismerő nyilatkozata Poroszországgal szemben a luneville-i békét megelőző időre vonatkozott. E béke óta itt is, de a többi német tartományokban is válságosra fordult a katolicizmus helyzete, aminek közvetett oka ugyancsak Napoleon volt. A luneville-i béke u. i. Franciaországnak ítélte oda a tartományok és választófejedelmek Rajna-balparti részét s az egyes hercegségek, itteni birtokaik elvesztése miatt kárpótlást jelentettek be. Amint erre a westfáliai béke már példát mutatott, az egyházi vagyonból kétszeres értékben is kárpótolni lehetett, s a regensburgi gyűlés nem kérdezve a pápát, de

előre megnyerve a gondolatnak Napoleont s a többi érdekelt nagyhatalmat, e szerint járt el.

Az 1803 február 23-án létrejött megegyezés kimondta a német egyházi uralmak és földbirtokok szekularizációját. Ez igen sok érsekség, püspökség, káptalan, apátság, prépostság birtokainak és kormányzati hatalmának elvételével 1719 négyszögmérőföldnyi területet, több mint 3 millió lakost s több mint 21 millió forint jövedelmet vett el a német katolikus Egyháztól.¹⁵

A német katolicizmus számára Luther óta nem volt ilyen jelentős esemény. Mint az államszerkezetben is jelentkező politikai tényező, a katolicizmus elvesztette jelentőségét: a kölni és trieri érsekek megszűntek választófejedelmek lenni, a mainzi érsek egyelőre megmaradt annak, regensburgi székhellyel, de nem sokkal később Bajorország javára le kellett mondania erről a közjogi szerepéről. Megszűnt igen sok püspök ülésjoga a birodalmi gyűlés urakházában s tisztségüket protestáns és katolikus világiak örökölték. Az egyházi vagyon egyik napról a másikra — úgy látszik — teljesen megsemmisült, javainak új birtokosai, katolikusok éppúgy, mint a protestánsok, nemcsak az ingatlanokra tették rá kezüket, hanem a templomok, kolostorok, monostorok ingóságaira, kincseire és egyházi felszereléseire is. Ezekkel nem egy helyen oly kufárkodást űztek, mely vetekedett a párizsi forradalmárok rablásaival. A regensburgi határozat papiroson kimondta ugyan, hogy az új birtokosoknak kötelessége a szekularizált egyház papjait és fejedelmeit fenntartani, de ennek feltételei, garanciái és szankciói nem voltak. A megcsonkultságában is fényes szerepet betöltő katolicizmust elvérzéssel fenyegette a váratlan érvágás. A papi pálya nem vonzotta az ifjúságot, s akik mégis

e hivatást követték, vagy hősi lélekkel viselték a szegénységet, vagy pedig alkalmazkodtak kegyúri hercegeikhez és fejedelmeikhez, s olyan egyéni főhatalomellenes katolicizmust kívántak teremteni, mint Wesenberg báró konstanzi általános püspöki helynök, aki egyházmegyéjében nem egy kánonellenes újítást hozott be, sőt később külön német nemzeti egyházat akart alapítani.

A PÁPA DELLA GENGÁT, a későbbi XII. Leót küldte Regensburgba, hogy alkudozzék s megfelelő konkordátumkötéssel biztosítsa a német katolicizmus jövőjét. De eredményt sem most, sem később nem tudott elérni. Napoleon folyton változtatta Európa politikai térképét és uralmait, később pedig VII. Piust is fogságba hurcoltatta. Ilyen körülmények a papjaitól, intézményeitől, vagyonától fosztott katolikus Egyház helyett a protestantizmus építette ki saját várait a német birodalomban.

Egészen más volt a helyzet Oroszországban, ahol pedig a pravoszláv vallás volt az uralkodó. Amikor a nyugati tartományokban a jezsuiták nevét ki sem volt szabad ejteni, ugyanakkor I. Pál orosz cár azzal a meglepő kéréssel fordult VII. Piushoz, hogy birodalmának katolikus végein törvényesen is szentesítse a Jézustársaság működését. A spanyol, portugál és más udvarok nem tartották magukat illetékeseknek, hogy I. Pálnak ebbe az elhatározásába beleszóljanak, a pápa pedig örömmel tett eleget e kérésnek s a cár utóda, I. Sándor már közölhette az ott élő jezsuitákkal, hogy most már nemcsak azon a címen maradhat fenn a rend Oroszországban, mert a feloszlató bullát nem hirdették ki annakidején, hanem kifejezett pápai engedély alapján is.

UGYANILYEN ÖRVENDETES jelenség volt a katolicizmus erős térfoglalása a brit-szigeteken. A kormány elnézésé-

vel, sőt támogatásával az emigrált francia papság gyönyörű térítő munkát végzett Angliában. Az írek sem voltak többé Londonnak oly mostoha és üldözött gyermekei, mint az elmúlt három keserves században. S ha vallási emancipációjuk most még nem is következett be, a Pitt-kormány már nem zárkózott el ez elől.

Viszont Spanyolország, mely egykor a „legkatolikusabb” jelzőt érdemelte ki, most a kor különböző vallásellenes áramlatainak hatása alatt álló társadalmával nem egyszer kellemetlen meglepetéseket okozott. A kormányzat itt is azon dolgozott, hogy a katolicizmust önállósítsa Rómától. Teljesen jozefinista és febronianista ízü volt az a követelése, hogy a madridi nuncius a pápát csak mint világi fejedelmet képviselje, egyházi joghatósága töröltessék el, amint a szerzetesrendek is helyi püspököktől, ne pedig a generálistól függenek. A püspökök ruháztassanak fel az összes házassági akadályokra vonatkozó felmentések jogával s a kormánynak engedessék meg, hogy az egyházi javadalmakat szabadon osztogathassa és több más nagyfontosságú egyházi jogot Rómától függetlenül a kormány gyakoroljon. A pápa inkább abba egyezett bele, hogy a kormány — tekintve az állam igen súlyos anyagi helyzetét — rendkívüli adókkal terhelhette meg az egyházi javakat, de a többi teljesíthetetlen javaslatot visszautasította, s e kérdésben nem is történt változás. Így sikerült biztosítani a spanyol katolicizmus egységes fejlődését.

Mindaz, amit a spanyol kormány csak szeretett volna, már nem mint követelés, hanem mint szomorú valóság jelentkezett az osztrák-magyar birodalomban: Ausztriában jobban, mint nálunk. A pápai nunciust Bécsben is úgy szerették volna kezelni, mint a pápa világi hatalmának képviselőjét. Egyházi joghatóságát itt sem engedték érvényesíteni. Tilos volt a hivatalos érint-

kezés a püspöki karral, a szerzetesrendek előjáróságával; ez utóbbiakat függetlenítették Rómában tartózkodó előjáróiktól. Az államhatalom féltékenyen örködött, hogy a pápa a legkimondottabban egyházi kérdések megoldásába se avatkozzék és ne is avatkozhassék be. Teljesen az ő kikapcsolásával intézték el pl. Magyarországon 1802-ben a bencések, ciszterciek, premontreiek visszaállítását, 1804-ben az egri püspökségnek érseki rangra való emelését s belőle a szatmári és kassai egyházmegyék kiharítását. A kormány csak a befejezett tényeket jelentette Rómának, hogy a pápa is tudomást szerezzen róluk és megerősítését adja.

A JOZEFINIZMUS szelleme borult a templomokra s a prédikációkra, a kolostorokra s a szerzetesi életre, az iskolákra s a tanításra, a szemináriumokra s a papnevelésre. A legtöbb út Bécsbe s nem Rómába vezetett, ott pedig még a leglelkibb kérdéseket is tisztán államrendészeti szempontból mérlegelték. Az intéző körök, papok és világiak mind jozefinisták voltak, a felvilágosodottság divatos eszmekörében mozogtak s számukra a hitbeli megkötöttségek, az erkölcsi normák csak annyiban voltak fontosak, hogy az állam biztos alapjául szolgáljanak. De ez a mérték nem volt elégséges arra, hogy a hitélet terén visszatartsa a hitbeli közömbösséget s az ebben rejlő vallástalanságot.

Róma nem jó szemmel nézte a különben vallásos Ferenc császár ily irányú egyházpolitikáját, többször felvetette a konkordátum kötésének kérdését, de csak annyit ért el, — ezt is Severoli nuncius fáradhatatlan sürgetésére — hogy a kormány valamelyest engedett merevségéből. Joghatóságát sem tilalmazta úgy, mint azelőtt s a nuncius, ahol csak tehette, iparkodott is ennek érvényt szerezni. Amikor megengedték neki az ú. n. processus infirmationis-t, a püspökökké kinevezendő személyekről való bizalmas jelentések bekérését, — azon volt, hogy olyan püspökök kerüljenek az Egy-

ház élére, kik majd apostoli buzgalommal kormányozák a rájuk bízott papokat és hívőket. Tekintetét rajta tartotta a szemináriumok életén is, mert meggyőződése, hogy a püspökvár és a papnevelőintézet: ez az egyházmegye két gyújtópontja, mely majd lánggraszálja a lelkekben a katolikus hitet. A teljes kigyulladásához azonban még sok hiányzott, egyelőre még a reménynek is örülni kellett most, amikor Európa-szerte a forradalmi eszmék betegei voltak a katolikus tömegek, az államkormányzatok és a szellemi irányzatok.

JEGYZETEK.

1.

¹ Seppelt—Löffler: Papstgeschichte. 358. ² Füsy Tamás: VII. Pius pápasága I. 35. ³ Seppelt—Löffler: i. m. 359—60. ⁴ U. o. 360. ⁵ Kirsch IV. 25. ⁶ U. o. ⁷ U. o. IV. 7. ⁸ Artaud de Montor: Histoire du Pape Pie VII. I. 108. ⁹ Seppelt—Löffler: i. m. 360. ¹⁰ Kirsch: i. m. IV₂. 9. Mourret: i. m. VII. 327—28. ¹¹ Pio VI. per conservar la fede, perde la sede, Pio VII. per conservar la sede, perde la fede. Kirsch: i. m. IV₂. 11. ¹² Kirsch: i. m. IV₂. 11—12. ¹³ Szép méltatását l. Szalay Jeromos: A katolikus gondolat útja Franciaországban. 30—42. ¹⁴ F. Mourret: i. m. VII. 341. ¹⁵ Részleges kimutatást l. Kirsch i. m. IV₂. 18—19.

1.

A napoleonidák első császára. Szakítás a pápasággal. Consummatum est. A „savonai” pápaság. Napoleon bukása.

Napoleon nem tekintette véglegesnek az első konzuli tisztséget, hanem csak pályafutása közbeeső állomásának, hogy ezen keresztül annál könnyebben megszerezhesse a frank birodalom megalapítójának, Nagy Károlynak császári koronáját. Az európai államok belső és külső állapota kedvezett tervének. A német nagyhatalom eresztékei már a luneville-i békében erősen meglazultak s csak rövid idő kérdése volt a birodalom hatalmi állapotának teljes összeomlása. Ferenc császár megérezte ezt s mint osztrák államainak szuverén ura, 1804 augusztus 14-én felvette az örökös császári címet, hogy ezzel kárpótolja magát és uralkodóházát arra az esetre, ha a német-római szent birodalom előrelátható vége bekövetkezik s neki a birodalmi császári címről le kell mondania. De nem kellett tartania Napoleonnak a többi külhatalmaktól sem, mert Anglia, Svédország, a Török Porta és Oroszország, ha kezdetben vonakodtak is elismerni császárságát, tehetetlenül állottak vele szemben.

A FRANCIA BÉLPOLITIKÁT pedig egyedül Napoleon maga irányította. Hatalmával szemben semmi jelentősége sem volt, hogy a Lengyelországban élő XVIII. Lajos nem akart lemondani a Bourbon-ház uralkodói jogairól. Egy royalista összeesküvéssel Napoleon különben is könnyűszerrel végzett. A királpártiak megfélemlítésére az ártatlan Enghien herceget is elfogatta és agyonlövötte, viszont a köztársasági pártiakat szintén elhallgattatta s szabadságot biztosított a „népfelség” kívánságának, mely család-

jában jelölte meg Franciaország legújabb dinasztiáját, benne pedig első császárat. Az erről szóló határozatot 1804 május 18-án vitték el neki, s úgy fogadta el, mint akit ön maga, a nép és nem pedig Isten kegye tett császárrá.

Sokkal jobb politikus volt azonban, semhogy ne ragaszkodott volna ahhoz, hogy az Egyház is közreműködjék megkoronáztatásánál, de már arra nem volt hajlandó, hogy Rómába menjen, mint egykori elődje, hanem Consalvi szerint, mint a várurak szokták házikáplánjukat misére hívni, úgy kívánta ő is a pápát Párizsba, hogy a felkenés szertartását elvégezze.¹ Ez volt az egész, amit a pápára akart bízni. A francia diplomácia most is művészi módon bújtatta igazi szándékait az ígéretek csillogó külsőségeibe.

AMIKOR CAPRARA, majd utána a Rómába követi megbízatással érkező Fesch, lyoni bíboros-érsek, a császár nagybátyja először hozakodtak elő Napoleon szándékaival, VII. Pius a maga személyes megjelenését és szerepét kettős feltételhez kötötte. Tartalmi tekintetben azt kívánta, hogy párizsi utazása ne korlátozódjék egyedül a koronázásra, hanem szolgálja a vallás és az Egyház ügyét, tehát előre kapjon biztosítékot arról, hogy a császár az organikus cikkelyeket hatályon kívül helyezi, az olasz konkordátummal kapcsolatos Melzi-dekrétumnak érvényét megsemmisíti. Kötelezi a még makacskodó alkotmányos püspököket, hogy a pápa által kívánt formában visszavonják tévedéseiket, s amennyiben azt vonakodnának megtenni, elmozdítja őket állásukból. Ezenkívül még az volt a kívánsága, hogy a meghívó levelet két püspök hozza el Rómába és a koronázás szertartása semmiben se különbözzék az egyházi koronázás előírásaitól.²

A pápa feltételei nem egyeztek meg Párizs terveivel, amennyiben itt úgy döntöttek, hogy a koronázás két részletben történjék meg, az egyik a Notre Dame-székesegyházban a pápa részvételével, a másik pedig a Mars-mezőn. A koronázási esküben Napoleon meg-

fogadja, hogy tiszteletben tartja és másokkal is megtartatja a konkordátum törvényeit s természetesen az organikus cikkeket is, továbbá biztosítja az összes felekezetek kultusz-szabadságát. Ez a körülmény nem feszélyezte Talleyrand-ot, hogy el ne hallgassa a valót s a pápának ne ígérje meg kívánságai teljesítését. Nemcsak az organikus cikkeket hatályon kívül helyezését és az alkotmányos püspökök leszerelését ígérte meg, hanem még azt is, hogy a pápa szóvá teheti elvesztett birtokai kárpótlásának kérdését, a három legáció visszaadását, ami elől Napoleon nem fog elzárkózni. Biztosította, hogy ura sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonít annak, ha a pápa kezéből veheti át a koronát, sem hogy megengedné, hogy e szertartást mások megismételjék a Mars-mezőn. Ami ezenkívül a pápa személyes megtiszteltetését illeti, útja, fogadtatása és párizsi tartózkodásának eredménye, összehasonlítva VI. Pius bécsi útjával, akkora különbséget fog mutatni, amekkora a különbség II. József és Napoleon között.

TALLEYRAND könnyen beszélhetett így, hiszen eleve biztos volt, hogy ígéretein Napoleon eleve túlteszi magát. Viszont fontos volt bármiáron is elérnie, hogy a pápa a koronázáson jelen legyen Párizsban, s VII. Pius, bár a bíbornokok egy része és a külföldi udvarok is ellene voltak, ily föltételek mellett mégis hajlott arra, hogy a meghívást s a neki szánt koronázó szerepet elfogadja.

De már az első lépéseknél rá kellett jönnie, hogy Párizsban megint csak ígértek. Már Napoleon meghívó levelét sem két püspök hozta el, hanem Caffarelli tábornok s a meghívás oly általános keretek közt mozgott, hogy a pápa méltán mondhatta a tábornoknak: „Ön nekünk mérget hozott.”³ Többszörös válasz és viszontválasz után mégis sikerült, legalább látszat szerint, az ellentéteket elsimítani s VII. Pius 1804 november 2-án elindulhatott Párizsba, honnét már oly

sok csalódás érte. A leendő császárral első ízben Fontainebleau mellett találkozott és ez a találkozás is leverően hatott rá. Napoleon vadászruhában fogadta a pápát s egyenrangúságának kihangsúlyozására egyszerre lépett fel vele a hintóba, s nem is a bal-, hanem a jobb-oldalon. Kaunitz hasonló taktikai udvariatlansággal fogadta annakidején VI. Piust, de maga II. József már kézcsókkal tisztelte meg vendégét.

VII. Pius túltette magát a rangját ért udvariatlan sértésen, melyet nem akart másnak, mint jelentéktelen apróságnak tekinteni, amint az is volt, a december 2-i koronázási szertartáson történtek mellett. Mindenekelőtt a pápát több mint kétórás késéssel megvárakoztatták a székesegyházban, s az előzetes megállapodás ellenére Napoleon csak a felkenetést fogadta el tőle, de már a koronát kivette a pápa kezéből és saját maga tette a fejére, s ugyancsak a megállapodás ellenére, megkoronáztatta magát a Mars-mezőn is. A pápa nem akarván elébevágni a későbbi tárgyalások lehetőségének, eltűrte ezt a szöszegést is.

Napoleon azonban ezután sem mutatkozott jobbnak. A protestáns Ranke állapítja meg, hogy míg az alkotmányozó gyűlés a pápától elszakadni kívánt, a direktórium pedig a pápaság megsemmisítését akarta: Napoleon fenn akarta tartani a pápaságot, de leigázva, mint mindenhatóságának egyik eszközét.⁴ Adott szavát ezért nem tartotta meg úgyszólván semmiben. Azt nem bánta, ha az alkotmányos püspökök meghódolnak a pápa előtt s ünnepélyesen visszavonják tévedéseiket, de ez volt az egyetlen, amit VII. Pius a maga rengő, keserű megaláztatása és az egész világ előtti botrányos megkisebbitése eredményének mondhatott. Arra már nem lehetett rávenni Napoleont, hogy az organikus cikkeket hatályon kívül helyezze. Sőt ellenkezőleg, az ú. n. Code Napoleon-t, mely elismerte a házasság

felbonthatóságát és több lényeges házassági akadályt megszüntetett, másokat pedig bontó jellegűnek nyilvánított, a császár az olasz királyságra is kiterjesztette. Ezzel már feleségétől, Beauharnais Josephine-től való elválását akarta előkészíteni; azt a házasságát különben a pápa határozott felszólítására, közvetlenül a koronázást megelőző éjtszaka engedte csak egyházi áldásban részesíteni. A tárgyalások folyamán szóba került a három legáció visszaadásának és az Avignonért járó kárpótlásnak kérdése is. De itt sem tudtak megegyezésre jutni s a szöszegezés miatt emelt panaszokra azzal válaszolt a császár, hogy eddig is sokat tett az Egyházért, legföljebb ott követett el hibát, hogy a Szentszék megkérdése nélkül cselekedett.

AZT EL KELL ISMERNI, amint ezt 1805 jún. 26-án tartott beszédében VII. Pius maga is kiemelte, hogy Napoleon anyagilag támogatta a papságot és az egyházi intézményeket. Ezt viszont megtehetette, mert bőven jutott abból, amit az Egyháztól elvett s a legációkból, amelyeket az olasz királyságba olvasztott. A mögött, hogy jobban javadalmazta a püspököket és az egyes káptalanokat, a lelkészeket, alapokat létesített a szemináriumok, a missziók fenntartására, megengedte a lazaristák s az irgalmas nővérek visszatelepítését, az állt, hogy viszont más káptalanokat megszüntetett, kolostorokat összevont, a papság hajlékonyabb részét az anyagi kedvezésekkel magának lekötölezni kívánta s a hierarchiát magának akarta meghódítani.

Egyébként az volt a terve, hogy a pápát Franciaországban tartja, s ez esetben hajlandó lett volna Avignont visszaadni, a párizsi érseki palotát kibővítve lakóhelyül felajánlani s a pápai udvartartás költségeit viselni. Csakhogy VII. Pius erről hallani sem akart, s mikor Napoleon egyik bizalmasa megemlítette előtte ezt a tervet, keményhangú visszautasítás volt a válasz: „Ám fosszanak meg szabadságunktól, mindenről gon-

doskodás történt. Mielőtt Rómából elutaztunk volna, aláírtuk a méltóságunkról való törvényes lemondást arra az esetre, ha fogva tartanak bennünket. Mihelyt tehát napfényre jutnak az önök által szőtt titkos tervek, nem marad az önök kezében más, mint egy szegény szerzetes, névszerint Chiaramonti Barnabás.”⁵ Napoleon nem számított erre, s mikor látta, hogy terveinek végső lépéseit előre kivédték, nem tartóztatta tovább a pápát, hanem 1805 április 4-én hazaengedte. VII. Pius örömmel hagyta el Párizst, de még nagyobb örömmel borulhatott le az apostolfejedelmek sírjához, amikor május 16-án megérkezett Rómába. Sok fájó emléket kellett magával hoznia, de felemelte s megvigasztalta az, hogy látta: a francia nemzetben a hitbuzgóság újra erősen emelkedőben van, hiszen a nép mindenütt úgy fogadta és úgy búcsúztatta, mint a kereszténység közös édesatyját.

Nem sokkal a pápa után Napoleon is elutazott Milánóba s itt május 26-án olasz királlyá koronáztatta magát. Innen küldte újabb üzenetét a pápához: „A koronát Isten adta nekem, s jaj annak, aki ahhoz hozzá mer nyúlni!”⁶ De VII. Pius nem rettent meg e nyílt fenyegetéstől s egyházfői kötelességének öntudatával várta a jövő fejleményeit.

Amikor Napoleon össze akarta törni az eddigi Európa minden hatalmi tényezőjét, az ellentétek ki-robbanásának szükségképen be kellett következnie. A császár nemcsak hogy magával egyenlő jogú uralkodónak nem akarta elismerni a pápát, de még lelki hatalmának szuverénitásától is meg akarta fosztani s azt saját császári hatáskörébe kívánta olvasztani.

A harmadik koalíció háborúja szolgált alkalmul arra a követelésére, hogy a pápa mondja fel eddigi semlegességét, zárja el kikötőit az ellenséges hajóraj

elől s egyedül a franciák előtt nyissa meg. Tiltsa ki területeiről a Napoleonnal háborút viselő angolokat, svédek-
ket és oroszokat, továbbá minden tekintetben Napoleon politikáját s az általa kívánt egyházi intézkedéseket kövesse, vagyis adja fel egyházi és világi szuverénitását. Ekkora ellentéteket már nem lehetett áthidalni s itt még Consalvi lángeszének és vasakarátának is el kellett buknia. A surlódások 1805-től jelentkeztek mind nyil-
tabban. Napoleon meg sem várta a pápai kúria válaszát, s hogy a kontinentális zárlatot megvalósítsa, egyszerűen megszállotta Anconát, amikor pedig Austerlitznél a három császár csatájából (1805 dec. 2-án) győztesen került ki s ezzel ura lett Németországnak, Észak- és Dél-Olaszországnak, nyíltan igényt emelt a középső
részre, a pápai államra, mégpedig egyenesen mint a Szentszék protektora, a Karoling- és Capeting-házak után, a harmadik császári család megalapítója, az Egyház legidősebb fia, Nagy Károly utódja, aki karddal védel-
mezi meg annak egyházi s állami adományát. Napoleon szerint a pápa államát ajándékképpen bírja s így kötelessége a „római császár” oldalára állnia. „Szentséged Róma szuverénje, de én Róma császára vagyok! Akik az én ellenségeim, azokat Szentségednek is a saját maga ellenségeinek kell tekintenie.” Hasonló szellemben ér-
veltek a pápa előtt Napoleon követei is.

A pápa azonban semlegességet vállalt, s ebből nem engedett, sőt Napoleonnak is tudomására hozta, hogy ő Franciaország császárává koronáztatta magát, a római császári cím pedig Ferenc osztrák uralkodót illeti meg, a Róma feletti tényleges hatalom pedig a pápát. S ha Ferenc 1806-ban le is mondott a római császári címről, ez még nem adott jogalapot Napoleonnak, hogy önkényesen birtokába vegye; azonkívül ő, a pápa a béke, nem pedig a viszály Istenének földi helytartója, a nemzetek általános főpásztorja és atyja,

akinek nemcsak a katolikusokkal, de az Egyháztól elszakadtakkal is békességben kell élnie. Kijelentette, hogy inkább eltűr bárminő balsorsot, semhogy méltatlannak mutakozzék magas méltóságára azzal, hogy eltér attól az úttól, melyet lelkiismerete szab meg neki.⁷

HATALMÁNAK CSÚCSPONTJÁN azonban Napoleon már fizikai kényszert alkalmazott: a pápa felségjogának megsértésével bátyját, József-t nevezte ki Nápoly királyának s elfoglaltatta Beneventót és Pontecorvót. Az előbbit, mint hercegséget Talleyrandnak, az utóbbit pedig Bernadotte marsallnak adományozta. Talleyrand hercegi uralmát azzal kezdte, hogy a kolostorokat feloszlatta, a szerzeteseket kiutasította és teljesen kicserélni kívánta a hercegség egész papságát. Mikor ez ellen Consalvi tiltakozott, Napoleon fenyegetésekkel válaszolt.

Consalvi látva, hogy a két udvar közt a viszony egyre jobban kiéleződik s Fesch jelentései nyomán Párizsban őt tartják a „kúriai erylidák” fejének — 1806 júniusában felajánlotta lemondását és a pápától elbocsáttatását kérte. VII. Pius teljesítette is kérését, s helyébe Casonit nevezte ki államtitkárnak. Másrészt viszont nem volt hajlandó eltérni Fesch bíboros-követ gögös modorát és tudtára adta, hogy ha fellépése módján nem változtat, visszamehet Párizsba. Napoleon erre visszahívta nagybátyját és egyelőre a pápával megszakított minden érintkezést. Később azonban mégis elküldte Rómába Alquier Fesch utódjául.

A személyi cserék azonban nem jelentették sem az irányok, sem a tények változását. Az új pápai államtitkár sem tehetett mást, mint hogy tiltakozott Beneventó és Pontecorvo elfoglalása ellen s a császár sem válaszolt mást, mint azt, hogy ha a pápa nem hagy fel tiltakozásaival és nem teljesíti a kontinentális zár rendelkezéseit, akkor a császár összes birtokait elfoglalja, tartományai-ból hercegségeket alakít, a városok kapuiról levéteti a

pápai címereket s helyükbe a császári sasokat rakatja fel, Rómában szenátust állít s ha egyszer az egyházi államot birtokába keríti, soha többé nem adja vissza. A pápa most már kijelentette, hogy ha Napoleon Rómába akar vonulni, előbb majd ágyúkkal kell bezúznia a város kapuit. Napoleon végeredményben nem kívánta a keresztény világnak sem lelki, sem hatalmi ellenkezését felingerelni s ezért újra fegyverek nélkül kívánt Róma felett teljes hatalmat szerezni. 1806 november 12-én Berlinben a pápa drezdai ügyvivőjének kijelentette, hogy semmi szükség sincs arra, hogy VII. Pius Róma szuverénje legyen, amint nem voltak azok a legszentebb pápák sem. Elégedjék meg azzal, hogy ő, Napoleon, mint az Egyház fejét tisztelni fogja a pápát és civillistaként évi három milliót fizet neki, hogy így állását tisztességgel betölthesse.

VII. Pius természetesen nem felelhetett erre mással, mint a leghatározottabb nem-mel. Itt hiába hozakodott elő Napoleon azzal, amit eddig tett: hogy helyreállította Franciaországban az oltárokat, védelmezte Német-, Szász-, Olasz- és Lengyelországban a katolicizmust, hogy Emery vezetésével megengedte a szulpiciánusok újraszervezését, házakat nyitott nekik, hogy két kolostor adományozásával lehetővé tette a trappisták vezeklő életének újra felvételét, pártfogolta a Szentlélek-missziós intézményt, iskolákat bízott a keresztény iskolatestvérek kezére, támogatta az egyházmegyei szemináriumokat, aug. 11-re pedig ünnepet rendeltetett védőszentjének, a Diocletian császár üldözése idején vértanúságot szenvedett sz. Napoleonnak tiszteletére. Ez mind igaz volt, de másrészt ugyanakkor nagyon gyakran olyanokat nevezett ki főpásztornak, kikben nem voltak meg a jó püspökök kellékei, s ezért Róma nem erősítette meg őket; kíméletlen volt az „ultramontánok”-nak minősített papok-

kal szemben, közülük sokat elmozdított állásából, sőt voltak olyanok is, kiket bebörtönöztetett.⁸

HASONLÓ ÁLLAPOTOKAT teremtett Napoleon a megszállt területeken és a fönnhatósága alatt keletkezett új királyságokban is. Ahova hatalma kiterjedt, mindenütt kötelezővé tette a Code Napoleont, püspökségeket és káptalanokat vont össze, kolostorokat, vallásos intézményeket szüntetett meg, s állandóan figyeltette és büntette mindazokat a papokat, kik bármiképen ellenkezni mertek vele, s minthogy a hadak újjáalakította át Európát, az állandó masirozások és harcok miatt a többi országban is aláhanyatlott a hitélet.

Ami jót tett Napoleon az Egyház érdekében, azt éppen VII. Pius dicsérte benne a legjobban. De viszont nem hallgathatta el ország-világ előtt azt a sok visszáságot sem, ami telhetetlen politikájából származott. Ilyenkor Napoleon éktelen haragra gerjedt s a gorombaságokban nem volt válogatós. Megvádolta a pápát, hogy bíborosai személyében kabalistákkal véteti magát körül, együgyű kormányzatával tönkre teszi az Egyházat, s ily körülmények közt nem akar neki „Jóságos Lajos”-a lenni, hanem kizárólag „Nagy Károly”-a, aki nem fog azonban Rómába zarándokolni, mint egykor Mohamed Mekkába, hanem ügyét nélküle is elintézi. S ettől kezdve valóban még inkább rendelkezett a pápa és az egyházi állam ügyeiről a Szentszék megkérdése nélkül.

A KÖVETKEZŐ LÉPÉS a pápai állam átvételére Urbino, Macerata, Fermo és Spoleto elfoglalása volt. Ezeket Napoleon az olasz királyságba olvasztotta, hol sógora, Beauharnais Jenő alkirályoskodott. A Napoleon-törvénykönyv alapján elválasztotta öccsét, Jeromost törvényes feleségétől, Miss Pattersontól s újra egybeházasíttatva a württembergi Katalin hercegnővel, westfáliai alkirálylyá tette. Franciaországban nyíltan hirdették a gallikán egyház szabadságának elveit. Olaszországban pedig a császár szétzavartatta a szerzeteseket azzal a komolytalan meg-

okolással, hogy szerzetesek az apostolok korában sem voltak.

S ha minderre a pápa tiltakozott és kiközösítéssel fenyegette meg a császárt, Napoleon ismert mondásával tette túl magát ezen: „Azt hiszi a pápa, hogy a kiközösítése miatt majd kihull katonáim kezéből a fegyver?” — A pápa egyelőre mindent el is követett, hogy a végső szakadást megakadályozza. Ezért 1807 augusztusában Litta és Pacca bíbornokokat akarta Párizsba küldeni, hogy egyezkedjenek, de Napoleon nem is fogadta a bíbornokokat. A francia származású Bayane-t is csak teljes felhatalmazással volt hajlandó fogadni s a tárgyalásokon még az is kevés volt neki, hogy a Szentszék a nyílt ellenségeskedés kikapcsolódásával hajlandó volt semlegességét annyiban feladni, hogy szabad kikötőt elzárja az angolok elől. Egyik tárgyalás a másikat érte, de a megegyezés minden reménye nélkül. A viták már odáig fajultak, hogy a császár 1807 november 10-én ultimátumban közölte követeléseit: a pápa feltételek nélkül adja fel semlegességét és lépjen az ő szövetségébe, a bíborosi kollégiumot harmadrészen francia főpapokkal egészítse ki, Napoleon rokonait ismerje el törvényes uralkodóknak és Józsefet, a nápolyi királyt koronázza meg. Ismerje el a Code Napoleont, a gallikán szabadságjogokat, az organikus törvényeket, állítsa fel a független francia patriarchátust, oldja föl a coelibátus törvényét és oszlassa fel a szerzetesrendeket.⁹

A pápa erre megírta Bayane-nak, hogy ha a francia kormány kitarтана ultimátuma mellett, kérje vissza útlevelet s legyen útra készen Caprara is, hiszen előrelátható, hogy a diplomáciai viszony meg fog szakadni. Napoleon most már végérvényesen elhatározta, hogy véget vet a pápa világi uralmának s ezért 1808 január 10-én meghagyta Jenő alkirálynak, hogy Miollis tábornokkal foglaltassa el Rómát. Arra az esetre, ha a

pápa tiltakoznék, vagy az erőszakra esetleg kiközösítéssel felelne, rendeletet akart kibocsátani, amely megsemmisíti Nagy Károly adományát és az egyházi államot az olasz királyságba olvasztja.

RÓMA MÁSODIK MEGSZÁLLÁSA Gyertyaszentelő Bol-dogasszony napján ment végbe. A szentatya a bíborosok jelenlétében éppen szentmisét mondott a Quirinal kápol-nájában s mire a szertartásnak vége lett, a francia katonák a pápai csapatokat lefegyverezték, az Angyalvárat elfog-lalták s a Quirinal elé 6 ágyút vontattak fel. Miollis nem riadt vissza a legkíméletlenebb eszközöktől sem, csakhogy az állampolitikai változást elfogadtassa. A pápai sereget feloszlatta, a törzstisztek nagyrészét lecsukatta, börtönbe vetette a város kormányzóját is és Rómából eltávolíttatta mindazokat a bíborosokat, kik a pápának nem voltak született alattvalói. Így 14 bíborosnak kellett távo-znia, köztük Doriának, aki a betegsége miatt lemondott Casoni után vette át az államtitkárságot, továbbá Gabri-ellinek is, akit Miollis genuai származása miatt nem tűrt meg az Örökvárosban. Ez a veszély fenyegette Paccát is, akit a tábornok Benventóba akart szállíttatni. De VII. Pius most már türelmét veszítve kijelentette, hogy belefáradt az erőszakosságok és sértések tűrésébe, melyek szent méltó-sága ellen naponként megismétlődnek, de belefáradt abba is, hogy némán tűrje munkatársai eltávolítását, hiszen a bíborosok neki nemcsak mint világi fejedelemnek, hanem mint az Egyház fejének is szolgálnak. Pacca bíbornokot tehát saját lakosztályába viszi, s ha onnan is el akarnák távolítani, előbb saját lakosztobáinak ajtóit kellene feltör-niök, de akkor számoljanak a következményekkel, melye-ket a durva eljárás Rómában és a keresztény világ színe előtt kivált.¹⁰

Napoleon, noha erejét a spanyol hadjárat kötötte le, még mindig talált időt arra, hogy megkísé-relje a pápa erejét megtörni. Az ultimátum fenyege-téseit nagyrészből megvalósította s Miollis véglegesen berendezkedett a pápai államban. Az egyes városokban polgárőrséget szerveztetett s már arra gondolt, hogy

ideiglenes kormányt alakít Rómában. A pápa nem tehetett mást, mint hogy tiltakozott. Napoleonnal Bayane és Caprara visszahívása után nem állott közvetlen összeköttetésben, de azért módot talált, hogy a császár előtt kifejezésre juttassa érzelmeit. Különösen meg-rázóak voltak a pápának azok a tiltakozó beszédei, melyeket márc. 16-án és „Nova vulnera („Új sebek”) kezdőszavakkal júl. 11-én mondott a megfogyatkozott számú bíborosok előtti konzisztóriumában. Intette és kérte Napoleont, változtassa meg szándékát és ne törjön az Egyház, de saját vesztére is . . . Vesse emlékezetébe, hogy Isten a legfőbb király, s fölötte áll az összes földi hatalmasságoknak. Ez oly valóság, mely alól Napoleon sem vonhatja ki magát, bármily nagy legyen is hatalma. Isten nem válogat személyekben s a legnagyobb szigorral ítélkezik azok felett, kik másokon uralkodnak. „Tudjuk, — úgymond a pápa — hogy üldözés vár ránk, de el vagyunk rá készülve és az isteni Mester szavaiból merítünk erőt: boldogok, akik üldözést szenvednek az igazságért.”¹¹

A PÁPA MEGPRÓBÁLTATÁSAI és tiltakozásai mély részvétet keltettek saját alattvalóinál és a külföldi udvaroknál is. Ez utóbbiak azonban tehetetlenek voltak, hiszen Napoleon volt a győztes, ők pedig a legyőzöttek. Severoli nuncius levele Paccához jól jellemzi a bécsi udvar hangulatát: „Biztosíthatom Eminenciádat, hogy jól ismerik itt a Szentatya tiltakozásait s lelkének nagy és nemes fájdalmát, de hallgatóságos részvétnél többet nem nyújthatnak.”¹² S míg a keresztény világ minden hatalmassága tehetetlen volt, Párizsban elhatározták, hogy VII. Piusnak is éppúgy, mint elődjének, el kell hagynia Rómát. De Napoleon ezzel várni akart addig, míg Bécsben nem üthette fel főhadiszállását.

Ausztria a megalázó pozsonyi béke után csak a kedvező alkalmat várta, hogy megtorló háborút indíthasson Napoleon ellen. Erre érkezettnek látszott az

idő, mikor a francia császár Spanyolország ellen vezette hadait, s tekintettel arra, hogy az 1808. évi pozsonyi országgyűlés is megszavazta a szükséges haderőt, a következő év áprilisában Ausztria megüzente Napoleonnak a háborút. VII. Pius ebben látta menekvését, hiszen a bécsi kormány megígérte Severolinak, hogy győzelem esetén nemcsak az elűzött uralkodókat helyezik vissza jogaikba, de elsősorban a pápán segítenek.¹³

A kettős hadszíntér eléggé megnehezítette Napoleon helyzetét. De mégis sikerült megtörnie Spanyolországot s trónjára bátyját, Józsefet ültette, míg Nápolyba Murat Joachimot küldte királynak. Ezután hamarosan végzett Ausztriával is; a Duna vonalán indított hadmenetben sorra verte az osztrák csapatokat s május 13-án Bécs is kezébe került. Ez módot adott neki arra, hogy ismét foglalkozzék a pápával. Külügyminiszterének, Champagnynak már akkor megíratta, hogy június 5—10 közt két dekrétumot szándékozik kibocsátani, ezek egyike végleg megszünteti a pápai államot és bekebelezi a francia birodalomba. A másik felhatalmazást ad, hogy Miollis elnöklete alatt alakuljon meg Rómában az ideiglenes konzulta, mely átmenetileg vezeti a kormányzást, azaz 1810 január 1-ig, amikor ezt majd alkotmányos kormány váltja fel. Joachimnak is meghagyta, hogy június 1-én vegye birtokába Rómát s ha a pápa ellenkeznék, fogassa el. Napoleon történelmi példákra is hivatkozott és rendelkezéseinek jogalapját abban jelölte meg, hogy Nagy Károly, amikor a pápákat világi rangra emelte, tulajdonképen birodalmi hűbéresekké tette őket. Ő most megvonja Nagy Károly adományát s ezzel a pápaság lelki hatalmát megtisztítja a szenvedélyektől, melyekbe a világi hatalom sodorta. Jézus Krisztus nem akart király lenni, állította Napoleon, amint a pápák sem voltak azok századokon keresztül,

hanem csak egyházfők. Ideje már, hogy vége legyen a Gergelyek túlkapásainak, melyek viszályokat eredményeztek Franciaországban s nagy nemzeteket szakítottak el az Egyháztól.¹⁴

AZ ELŐKÉSZÜLETEK azonban nem maradtak oly titokban, amint azt Napoleon szerette volna, s Rómában is előre tudták, hogy Napoleon megfosztja a pápát világi hatalmától. A volt egyházi állam felett ez június 10-én valóban bekövetkezett. Amikor a francia ágyúk megszóltak s az Angyalvárra felkerült a francia császári sas és a trikolór, VII. Pius előre elkészített bullában kihirdette, hogy a mindenható Isten, sz. Péter és Pál, valamint a saját hatalmából, a szent kánonok, az apostoli konstitúciók s az egyetemes zsinatok, főleg a trienti által megszabott nagyobb kiközösítéssel és egyházi büntetéssel sújta mindazokat, akik az Egyház és annak állama ellen a merényletek hosszú sorát követték el közvetve vagy közvetlenül. S amennyiben szükség lesz rá, újra kiközösíti őket és kimondja rájuk az egyházi átkot.¹⁵

Napoleon Róma elfoglalása után nem tűrhette tovább VII. Piust székhelyén. 1809 július 5-ét követő éjtszakán egyik legvakmerőbb tábornoka, Radet báró néhány meghitt katonájával megjelent a quirináli palotában s kormánya nevében kérte, hogy a pápa hivatalosan mondjon le világi hatalmáról. Ha VII. Pius vonakodnék ezt megtenni, akkor haladéktalanul Miollis-hoz vezeti őt, aki további sorsát tudtára fogja adni.

„Tábornok úr, — válaszolt a pápa — ha Ön azt hiszi, hogy a császár ezen parancsát teljesítenie kell, mert neki hűséget és engedelmességet fogadott, gondolja meg, mennyivel inkább kell nekünk a Szentsek jogait védelmeznünk, kiket erre annyi szent eskü kötelez. Azt, ami nem a mienk, mi át sem engedhetjük. A világi hatalom az Egyházé, mi annak csak kezelői vagyunk. A császár darabokra téphet minket, de a lemondást sohasem fogja tőlünk megkapni!” Radet erre

kijelentette, hogy bármily fájdalmas is a megbízatása, de miután a Szentséges Atya így határozott, neki parancsa van, hogy őt magával vigye. A pápának erre nem volt más szava, mint hogy ez a megbízatás nem hozza a tábornokra az Ég áldását s hogy íme a hála mindazért, amit a pápa a császárért és Franciaországért tett.¹⁶

A PÁPÁT EZ A FORDULAT nem találta készületlenül s már jóval előbb megtette ugyanazokat az intézkedéseket, melyeket hasonló körülmények közt VI. Pius tett. Elrendelte még a kiközösítési bullának titokban való kifüggesztését a római bazilikák kapuira, megállapította ama főpapok névsorát, kiket magával szándékozott vinni, s azután breviáriumát kezébe véve, egy szál reverendában Pacca és Despuig bíbornokok kíséretében a hajnali szürkületben kocsiba szállt, hogy elinduljon bizonytalan útjára. Firenzeig Radet és csendőrosztaga kísérte, innen, miután Paccát elszakították tőle, Genováig Mariotti, majd tovább Boissard ezredes.

Az utat lehetőleg titokban szerették volna megtenni, nehogy a nép felismerje a pápát s úgy hódoljon előtte, mint 1799-ben a fogságba induló VI. Pius előtt. De a katonai parancsnál erősebb volt a nép szeretete s ahol csak felismerték, megható jelenetek ismétlődtek meg. A fogoly pápa július 20-án érkezett meg Grenobleba, ahol hosszabb pihenőt tartottak, várva, hogy e közben megkapják a császár újabb rendelkezéseit. Napoleon képmutató módon ártatlannak akart feltűnni: „Restellem, írja Fouché rendőrminiszternek, hogy a pápát elfogták, ez nagy esztelenség volt. Egyedül Pacca bíbornokot kellett volna elfogni s a pápát békén hagyni Rómában. De most már ezen nem lehet segíteni. A pápa rendelkezésére ott áll a püspöki palota, ahol elég kényelmesen lakhatik, míg megtudjuk, hova fejlődik a dolog. Ha esztelenségéről lemond, nem ellenzem, hogy Rómába visszatérjen. De addig szemmel kell őt tartani s leve-

lezését is figyelemmel kell kísérni. Paccát Fenestrelle-be kell záratni s tudatni kell vele, hogy ha izgatásai folytán csak egyetlen franciát is meggyilkolnak, ő lesz az első, aki fejével lakol érte." Napoleon a pápák elleni eljárásának gyűlöletes következményeit a közvéleményben Paccára akarta hárítani, akit képzett, de hitvány embernek tartott, míg VII. Piust jónak, de együgyűnek, akit államtitkára kedve szerint befolyásolhatott.¹⁷

Az utasítás szerint augusztus 2-án a pápát Savonába, Paccát pedig a fenestrelle-i börtönbe szállították. Az eseményt a kormány hivatalos lapja, a *Moniteur* elhallgatta, de a franciák ennek ellenére tudomást szereztek róla s a pápa iránti ragaszkodásuknak megindító példáit adták. VII. Pius francia földön is mindenütt a hű katolikus nép seregével találkozott. Anyák gyermekeiket, öregek szentolvasóikat nyújtották feléje áldását kérve, a fiatalok kifogták a lovakat a kocsiból és maguk húzták a pápa hintáját. A nehezen járható erdei utakat kijavították előtte, az éjszaka sötétjében fáklyát gyújtottak, a városokban, mint Avignon, Nizza, Monaco utcáin lampionos felvonulással tisztelték meg. Ilyen díszmenetben érkezett meg a pápa augusztus 15-én Savonába.

Napoleon Savonában a legfényesebb külsőségek közt rendeztette be a pápa életét. Nagy személyzettel vétette körül, csakhogy elhitesse a világgal, hogy nem kezeli fogolyként. A külföldi közvélemény azonban, éppúgy mint a francia keresztény nép — megérezte, hogy ez a külszín egészen más valóságot takar, és az emberek bensőséges szánakozással gondoltak a savonai fogolyra. Így volt ez Magyarországon is, ahol az akkori nuncius jelentése szerint, bármerre járt, a magyarság vallás- és társadalmi különbség nélkül ragaszkodásának és részvételének adott kifejezést a pápa iránt.¹⁸ VII. Pius minderről egyelőre semmit sem tudhatott, mert amikor hal-

lani sem akart arról, hogy lemondjon világi uralmáról és sem Párizst, sem pedig Avignont nem akarta elfogadni székhelyül és Napoleon egyházpolitikai hatalmaskodását továbbra is elítélte: a császár teljesen elzáratta őt a külvilágtól.

A császár nem kevesebbet kívánt a pápától, mint hogy egész állam- és egyházpolitikai rendszerét hagyja a pápa jóvá, ismerje el az egyházi államnak a francia császárságba való beolvasztását, fogadja el az egyik császári herceg római kormányzóságát, ismerje el a trónörökös római királyi címét, tegyen hűség esküt a császárnak, ígérje meg úgy a maga, mint utódai nevében az organikus törvények betartását, ismerje el a gallikán szabadságjogokat, vegye tudomásul, hogy az egyházi államban feloszlatták az összes szerzetesrendeket és 17 püspökséget is megszüntetnek, ismerje el Napoleon elválását első feleségétől és új házasságát Ferenc osztrák császár leányával, Mária Lujzával. A pápa azonban minderről hallani sem akart s ezért a császár még utolsó megbízható embereitől is megfosztotta, kémekkel vétette körül, életrendjét, udvartartását leegyszerűsítette s néha még a legszükségesebb dolgokat is megvonta tőle. Megtörtént, hogy nem adtak neki tollat, tintát, levették ujjáról a halászgűrűt, nem kézbesítették postáját, megakadályozták a külvilággal való érintkezését, ami nem egy fennakadást okozott az egyházkormányzat terén.

VII. PIUS a legkétségbeejtőbb körülmények közt is megőrizte nyugalmát. Sajátmagával nem sokat törődött: „Öreg ember vagyok, mondotta, nincs sokra szükségem, nem kell nekem kegydíj és még kevésbbé a külső pompa, a hívők alamizsnája elég nekem, hiszen voltak pápák, kik még nálam is szegényebbek voltak.”¹⁹ Az Egyházat pedig nagy hittel a jó Istenre bízta, aki — úgymond — elég hatalmas, hogy e világrengésben is elkormányozza azt. A pápa így még fogságában is függetlenítette magát a kiközösített csá-

szártól, s továbbra is ellenállt az ő követeléseinek. A pápa harcát Ranke is csodálatosnak mondja, hiszen ellenfele ekkor szinte egész Európa ura volt, s vele szemben ő nem volt több egy fogoly aggastyánnál.

Napoleon azonban be akarta bizonyítani, hogy a pápa nélkül, saját császári pontifikátusa alatt is tovább forog az Egyház kereke. Az egyházkormányzat központi szerveit tehát Párizsba tétette át. Iderendelte a szervek vezetőit és a hivatalok személyzetét is, a különböző bíborosokat és a prelátusokat. De ezek nagyrészevel sem tudott többre menni, mint a pápával. Huszonkilenc bíboros élt Párizsban, de közülük 13-mal surlódásba került akkor, amikor nem voltak hajlandók első házasságának a párizsi érseki szentszék által kimondott érvénytelenségét elismerni és távolmaradtak a Mária Lujzával kötött házasság egyházi áldásától. Napoleon haragjában mind a 13-at megfosztotta bíbornoki méltóságától, javadalmazásukat beszüntette s ezek a „fekete bíbornokok”, amint őket a nép nevezte, hamarosan börtönbe is kerültek. Közülük Pacca emlékiratában megdöbbentően írja le 3 és fél éves fenestrellei fogságát. Magas méltóságára való minden tekintet nélkül egészen úgy bántak vele, mint a többi rabbal. Cellája dohos, kormos és férges volt, bútorzata a legszücskésebbre szorított. Hónapokon át sem nem gyónhatott, sem nem misézhetett. Végül is titokban kellett meggyónnia és ugyanígy áldozhatott is. Ugyanez a sors várt Consalvira, Di Pietróra és a többi 11-re. Hosszú volt még azok sora, kik őket követték, hiszen csak egyedül Korzikába 19 püspököt és több mint 200 papot deportáltatott a császár.

Napoleon egyházi intézkedéseinek ellenzéke egyre nőtt. Még nagybátyjában, Fesch bíborosban is csalódnia kellett, mikor a pápa beleegyezése nélkül nem akarta elfogadni a párizsi érsekséget. A pápának viszont a

simulékony Maury okozott nagy csalódást, aki most a párizsi érsekségért sutba dobta régi elveit. Tőle származott az az ötlet is, hogy a császár alakítson külön egyházi bizottságot, melynek feladata lenne, hogy az egyházkormányzat terén segítse őt. A legnagyobb baj azonban az volt, hogy Napoleon hiába nevezte ki az egyes püspököket, a pápa nem erősítette meg őket. Maury erre azt tanácsolta, hogy a kinevezettek addig is, míg az egyházi bizottság valami áthidaló megoldást nem talál, mint egyházmegyei vikáriusok foglalják el és kormányozzák az egyházmegyéket. Napoleonnak azonban nem tetszett ez a terv, mert mégis csak jobban szerette volna, ha kinevezettjeit a pápa erősíti meg. VII. Pius azonban erre nem volt hajlandó s így egymásután szaporodtak a püspök nélküli egyházmegyék.

Más országokban is előfordultak hasonló fennakadások. VII. Pius ismét érvénybe helyezte elődjének „*Quam calamitosa*” kezdetű brévéje rendelkezéseit, melyek sok ügyben biztosították a zavartalan egyházkormányzatot, de akadtak azért olyan problémák, melyek nem voltak megoldhatók a pápa nélkül, viszont a külföldi nunciusok és főpapok nem is érintkezhettek vele. A világegyház kormányzatának nyugodt menete sürgősen megkívánta, hogy a pápának adassék vissza szabadsága. Ferenc császár, amikor leánya házassága révén Napoleonnal rokonságba jutott, azonnal meg is tette ez irányban a kezdő lépéseket. Napoleon beleegyezésével egyik megbízható tisztviselőjét, Lebzelternt Savonába küldte, hogy vegye rá a pápát a kibékülésre. Fáradozása azonban nem vezetett eredményre, mert Napoleon nem engedett, VII. Pius pedig nem engedhetett. S e mellett, mint jelentésében írta: a császár intézkedéseit a legnagyobb igazságtalanság és hálátlanság sugalmazta, közegei pedig ezek végrehajtásában a legkiáltóbb durvaságot és kíméletlenséget tanúsították vele szemben.²⁰

Ez nagyon is igaz volt: Napoleon eljárása idővel csak durvult. 1811 április 25-re birodalmi zsinatot hirdetett ki, hogy vele egyházpolitikájának törvényességét szentesítse. Mielőtt e zsinat megnyílt volna, Savonába küldette három legtekintélyesebb főpapját: De Barral tours-i érseket, Duvoisin nantes-i és Mannay trieri püspököket, hogy tájékoztassák a pápát és engedményeket iparkodjanak kiszorítani tőle. Rá kellett volna venniök a pápát, hogy a kinevezett püspököket 3 hónapon belül erősítse meg, mert ha ezt nem teszi, akkor ez a jog automatikusan átszáll a metropolitákra, továbbá tegyen az egyházfő hűségesküt Napoleonnak és ígérje meg, hogy a gallikán szabadságokat elfogadja. Ha ezt megteszi, visszatérhet Rómába vagy Avignonba teheti át székhelyét. A három főpap és a város prefektusa több mint egy héten át, hol szép szóval, hol fenyegetéssel gyötörte az amúgyis kimerült és beteg pápát. Őt tették felelőssé Isten és ember előtt, ha hajlíthatatlansága miatt teljesen felbomlik a konkordátum s egy szép napon Franciaországban is bekövetkezik a hitszakadás.

A KIÁLLOTT IZGALMAKBAN a pápa lázt kapott, éjjel álmatlanság gyötörte, a fáradtság és az idegkimerülés teljesen megtörte, s így végre megígérte, hogy a kinevezett püspökök 6 hónapon belül megkapják a kért megerősítést, a többi kívánság teljesítését azonban kereken megtagadta. De alighogy a tárgyaló felek eltávoztak, máris megbánta, amit tett és annyira vádolta magát, hogy a lelki kínban szinte öntudatát veszítette. Napoleon pedig most, hogy ellenfelét gyengébbnek érezte, elhatározta, hogy végleg megtöri.

A június 17-én megnyílt zsinaton megjelent 106 főpap, köztük 31 olasz és 6 német püspök. Elnökül a császár Fesch bíborost nevezte ki, de császári biztосként ott őrködött a francia és az olasz kultuszminiszter is. Az előbbi, Bigot de Preameneau mindjárt a császári

rendelet felolvasása után oly kíméletlen beszédet intézett a pápa ellen, hogy az a zsinat résztvevőiben a legkínosabb hatást váltotta ki. A miniszter a pápát okolta a konkordátum kudarcáért s azzal vádolta, hogy lépten-nyomon megszegi ezt a megegyezést s így a császár kénytelen a nemzeti zsinat útján gondoskodni alkalmas szabályokról, nehogy a hívek és a papok főpásztor nélkül maradjanak.

A beszéd Boulogne troyes-i püspöknek adott válasz akart lenni, aki a bevezető *Veni Sancte* alkalmával bátran sikra szállt az Egyház szabadsága mellett. Éppúgy Emery ellen is szólt, aki még Napoleonnal szemtől-szemben is védelmére kelt a pápának. Droste-Vischering, Münster püspöke pedig a felirati javaslat tárgyalásánál kijelentette; hogy addig ne is tanácskozzanak, míg meg nem kérik a császárt, hogy adja vissza a pápa szabadságát. Csatlakozott ehhez Desolles chambery-i püspök és mások is pártfogolták az indítványt, úgyhogy Fesch bíboros csak nehezen tudta elérni, hogy a zsinat egyelőre a kérdést ne bolygassa. De a továbbiak folyamán is történtek a pápa mellett megnyilatkozások, köztük a legnagyobb feltűnést keltők egyike d'Avian bordeaux-i érseke volt. Napoleon nem kaphatta meg a zsinattól azt a hódoló feliratot, melyet elvárt s épp ezért a felirati vitát berekesztette s meghagyta a zsinatnak, hogy kizárólag a püspöki kinevezések kérdésével foglalkozzék s amíg a bizottság az erre való javaslattal elkészül, függessze fel üléseit.

A bizottság többségében az a helyes elv kerekedett fölül, hogy a zsinat nem illetékes ilyen jelentős kérdés elintézésére, éppen azért a pápával kell megbeszélnie a dolgot. Napoleon ez ellen felindultan tiltakozott. Ő nem azért hívta össze a papokat, hogy azok állandóan a pápát emlegessék, hanem hogy kívánságait teljesítsék. A császár már arra gondolt, hogy feloszlattja

a zsinatot, de azután ő maga szerkesztette meg a püspökök megerősítésének javaslatát. Ez azonban nem egyezett meg a többség akaratával, mire július 10-én felfüggesztette a zsinatot és annak három legellenzékből tagját, Boulogne troyes-i, Hirn tournay-i és Broglie gent-i püspököt a vincennes-i várbörtönbe záratta.²¹

Az erőszak újból megtette hatását. A megfélemlített zsinati atyákat most sorra vették Maury bíboros és a rendőr- és kultuszminiszter s addig puhították őket, míg ellenállásukat fel nem adták. Rövidesen jelenthették a császárnak, hogy a zsinat atyái egy véleményen vannak vele, mire Napoleon augusztus 5-én újra megnyitatta a zsinat üléseit s hamarosan megszavaztatta a következő pontokat: 1. a zsinatot megilleti a jog, hogy döntsön a püspökök kánoni megerősítésének kérdésében; 2. ennek következtében elhatározták, hogy az érsekségek és püspökségek egy évnél tovább nem maradhatnak betöltetlenül; 3. a császár által kinevezett főpapok a pápától kérik megerősítésüket; 4. a pápa ezt 6 hónapon belül megadja; 5. de ha nem tenné, az esetben a metropolita vagy ennek hiányában az egyháztartomány rangidős püspöke gyakorolja a megerősítés jogát.²²

A PÁPÁT SZEPTEMBER 2-án kereste fel a zsinat küldöttsége, köztük 5 „vörös” bíboros is, hogy a határozatok jóváhagyását kieszközölje tőle. A pápa magánosan állta velük szemben az újabb ostromot. Megbízható bibornokai mind különböző börtönökben synlödtek, akik pedig Párizsból jöttek, azoknak öszinteségében méltán kételkedhetett, — ezek inkább Napoleon szolgái voltak, mint az ő tanácsosai. Szeptember 20-ig tárgyaltak vele, de ekkor is csak oly brévét tudtak kieszközölni tőle, mely elismeri a metropolitának azt a jogát, hogy amennyiben ő 6 hónap leteltével sem erősítene meg a kinevezett püspököket, akkor azt az ő nevében megtehetik, de különben minden tekintetben megkövetelte a francia hierarchia engedelmisségét és tiszteletét az Egyház és annak feje iránt.

Napoleon azonban nem találta kielégítőnek a brevét, mindenekelött azért, mert csak Franciaországra vonatkozott s a birodalom többi államára nem. Ezért nem fogadta el és a pápának megüzente, hogy a konkordátumot nemlétezőnek tekinti, kánoni megerősítéseivel nem törődik. A zsinatot ezután októberben meglepetés-szerűen feloszlatta. Az egyházpolitikában most egyelőre szünet állt be, mivel a küszöbön álló orosz hadjárat kötötte le a császár figyelmét. Terveit azonban nem ejtette el, később még sz. Ilona szigetén is emlegette, hogy ha Oroszországból győztesen került volna haza, a pápát fénnel és hódolattal akarta övezni, nehogy éreznie kelljen a világi hatalom hiányát, de a vallási és egyházpolitikai ügyek kormányzását éppúgy egyedül magának akarta volna fönntartani, mint a politika irányítását. Ezzel azt akarta elérni, hogy a császársággal egyesített államok még szorosabban fűződjenek hozzá s a békét is biztosabban sikerüljön fenntartania. Zsina-taiban — úgy tervezte, az egész kereszténység képviselve lesz, és a pápák megelégedhetnek az elnök szerepével. A zsinat összehívása és határozatainak szentesítése a császárra tartozott volna, mint hajdan Nagy Konstantin és Nagy Károly idejében. Ez a fő-hatalom csak úgy csúszhatott ki az idők folyamán a császárok kezéből, mert elkövették azt a hibát, és megengedték, hogy a pápák távol lakjanak tőlük.²³

EZ VOLT AZ AZ ÁLOM, mely a császárt állandóan foglalkoztatta. Nem is indult el addig Oroszországba, míg VII. Pius nem szállította Fontainebleaubá. Úrügyül azt hozta fel, hogy Savonát veszélyeztetik az angol cirkálók. Parancsot adott arra is, hogy a „vörös” bíborosok és a kormánytól megbízhatónak ismert püspökök állandóan mellette legyenek s készítsék elő a pápát az újabb engedményre.

VII. Pius 1812 június 20-án érkezett meg teljes

inkognitóban száműzetése utolsó állomására. Mitsem törődött már a kastélyban rá várakozó pompával, vörös bíborosainak és lila prelátusainak hízelgéseivel; a megpróbáltatások végleg kimerítették és hetekre ágynak döntötték. Ha tudta volna, hogy ezek már az utolsó keserőségek, talán könnyebben viselte volna mindezt el, de a bizonytalan jövő, a várható nagy nehézségek és küzdelmek igen megnehezítették neki e hónapokat.

Isten malmai azonban, ha lassan is, de biztosan örölnék s Napoleon uralmának is gyászos vége lett. A pápai kiközösítés súlyos terhe elkísérte az orosz hómezőkre is és katonái kezéből akkor hullott ki a fegyver, amikor legtávolabb volt hazájától s így a csapás is a legérzékenyebben érintette. Éppen akkor, amikor azt hitte, hogy hatalma és ereje a csillagokig ér, a magasságból bukott a mélyre, mert 1812 csikorgó tele megsemmisítette katonaságát és akkora vereséget mért rá, hogy csak seregének roncsaival tudott menekülni Oroszországból.

Katonáinak fegyvereivel Napoleon hatalmának alaptényezője hullott ki a kezekből s a nagy veszteség tehertétele helyzetének politikai alapjait rendítette meg Franciaországban. Az erőszak helyett most minden irányban simább, politikaibb eszközöket alkalmazott, még a pápával szemben is jobbnak látta, ha engedékenyebbnek mutatkozik. Levelet írt a pápának s mintha mi sem történt volna, legjobb barátjaként üdvözölte őt. 1813 január 19-én pedig személyesen is meglátogatta őt, átölelte, megcsókolta. Ezekkel a külsőségekkel a keresztény közvéleménynél és a pápánál barátságos úton akarta elérni azt, amit eddig erőszakkal nem tudott kicsikarni. — Megtette azt is, hogy már előzőleg elküldte hozzá legmegbízhatóbb főpapjait, hogy rávegyék a barátságos viszony megteremtésére. Maga Napoleon

pedig 5 napon keresztül tárgyalt a pápával, míg végre a testi erejében teljesen kimerített aggastyánnal sikerült megkötnie az újabb ú. n. fontainebleau-i konkordátumot. Ez teljesen Napoleon szájaíze szerinti volt, de az Egyházra annyira hátrányos, hogy amikor a „fekete” bíborosok elolvasták a szövegét, a szójáték szerint „megvörösödtek” tőle.²⁴

A FONTAINEBLEAU-I KONKORDÁTUM lényegtelen eltérésekkel átvette a nemzeti zsinat határozatait, amelyek értelmében a pápa évi 2 millió frank kárpótlást kap eltulajdonított birtokaiért, székhelyét tetszés szerint Franciaországba vagy Itáliába helyezheti át, a püspöki kinevezések joga a császárt illeti meg, kivéve a Róma-környéki és még 10 később megalapítandó püspökségnél, amelyeknél a kinevezés joga a pápa hatáskörébe tartozik. A megerősítés is a pápa joga, csupán az esetben a metropolitáé, ha ő 6 hónapon belül nem teljesitené. A kegyvesztett főpapokat és bíborosokat a császár ismét kegyeibe fogadja s az ú. n. „fekete” bíborosok is visszatérhetnek a pápához.²⁵

Ez utóbbi volt az egyetlen pont, amely megvigasztalhatta a pápát, hiszen viszontláthatta kedvelt kardinálisait: Consalvit, Paccát, Di Pietrót és megbeszélhette velük a konkordátumot, amelyet a pápa csak tervezetnek szánt, hogy annak alapján meg lehessen majd alkotni a végleges szöveget. Napoleon viszont végleges szövegnek tekintette a megegyezést és a templomokban Te Deumot mondott, a birodalom törvényei közé iktatta, amikor még az Egyház törvényes kúriáján nem mondták ki a döntő szót. Amikor a pápa arról panaszkodott a fogságból hozzá visszatért bíborokoknak, hogy hosszú fogságtól megtörtén, teljes testi és lelki elcsigázottságban írta alá a konkordátumot, a bíborosok megvigasztalták és visszavonatták vele az egészet. Consalvi szerkesztésében a pápa márc. 24-én megírta a császárnak, hogy lelkiismeretfurdalás és bánat gyötri,

nincs békéje és nyugalma, amióta ezt a konkordátumot aláírta. Emberi gyarlósága szánalmas, hiszen vétett az Egyház joga és szabadsága ellen, ezért kötelességének tartja, hogy az adott engedményeket becsületesen visszavonja, úgy mint egykori elődje, II. Paskál tette V. Henrik császárral szemben.²⁶

E BÁTOR LÉPÉSEL a pápa nagy lelki tehertől szabadult meg, életkedve visszatért, tudott enni és aludni s ereje is növekedett. Nem ijedt meg Napoleon újabb fenyegetéseitől, aki azt üzenté, hogy úgylátszik mindaddig nem lehet rendbejönni a dologgal Fontainebleauban, míg néhány papnak (a fekete biborosokra célzott) le nem ütteti a fejét. De a pápa most már nem hátrált meg. Napoleon nem sok eredményt ért el azzal, hogy a pápa levelét eltitkolta s a konkordátumot törvényként kihirdettette, a pápa ugyanis másolatban megküldötte Napoleonnak írt levelét az összes biborosoknak, sőt allokúciót is mellékelte hozzá, melyben kinyilatkoztatta, hogy a metropolitáknak mindazon intézkedései, melyek érvényüket a konkordátumból kívánják meríteni, semmisék, s így az általuk megerősített püspököket sem tekintheti törvényeseknek.

Az idő túlhaladta Napoleont és nem engedte, hogy újabb erőszakot alkalmazzon. Kimerült hadereje nem bírt megbirkózni az orosz-porosz szövetségekkel s nemcsak Olaszország, de maga Franciaország is kiszakadt hatalmi köréből. A lavina megindult s mielőtt eltemette volna őt és a császárságot, kész volt hazaengedni a pápát és Rómán kívül a trasimenói megyéket is visszaadatta neki. A pápa azonban ragaszkodott teljes függetlenségéhez és állama csorbitatlan birtoklásához. E miatt aztán Róma helyett újra Savonába szállította őt a császár, de ez már nem sokat változtatott a dolgok folyásán. Amikor a prágai békekonferencia elkezdődött, a pápa teljes jogú rehabilitációját már nem tőle, hanem Ferenc császártól kérte. Az osztrák császárnak írt levelében visszakövetelte

mindazon jogait, hatalmát és teljes szuverénitását, melytől négy és fél éven át megfosztották.

Nem a hatalom keresése, nem a birtok utáni vágy, hanem tisztán a vallás java az, amely miatt tartományait mint sz. Péter javát visszavárja. Eltekintve esküjétől és sok más körülménytől, nem hoz fel más tényt, mint fogságának szálnalmas helyzetét. Ez az egyetlen példa — írja — nagyon is elegendő annak bizonyítására, hogy az Egyház feje, aki államától és szuverénitásától meg van fosztva és más fejedelemnek van alávetve, miféle szabadsággal gyakorolhatja feladatát és mily akadályokat gördíthet az állami feltékenység az elé, hogy egyházfői tisztét más fejedelmek országaiban is háborítatlanul gyakorolhassa. Sajnos, már több éve, hogy az egyetemes Egyházat nem kormányozhatta az, akit az Egyház isteni Alapítója e feladatra rendelt.²⁷

I. Ferencnek több becsületbeli adóssága volt a pápával szemben. A veszített wagrami csata után nem állhatott ki a pápa mellett, most azonban ez neki, mint békeközvetítőnek, annál inkább módjában állott. Késedelem nélkül tudomására is hozta Napoleon megbízottjainak, hogy a szövetséges hatalmak sürgetik a pápai állam csorbítatlan helyreállítását és VII. Piust teljes függetlensége elismerése mellett római székvárosába szándékoznak visszahelyezni. Az ellenkezésnek most már nem volt értelme s így Napoleon 1813 márc. 25-én hazaengedte a pápát, aki a magyar huszárok kíséretében május 24-én a hívők leírhatatlan lelkesedése közben vonult be az Örökvárosba.

A PÁPÁT A VISSZANYERT SZABADSÁG Rómába, Napoleont a száműzetés Elba szigetére sodorta. Innét még egyszer megkísérelte, hogy visszanyerje császári koronáját, s e kísérlet eredménye futó 100 napi uralma lett. Visszatérése még egyszer felrázta Itália függetlenségi politikájának híveit, akik e függetlenséget a napoleoni birodalom-

mal való benső egységben hitték. Murat 1815 márc. 30-án függetlenségi nyilatkozatot bocsátott ki és 50,000 főnyi sereggel indult a pápai állam ellen. „Olaszok! ütött az óra, — hangzott a felhívásban — hogy betöltsétek Itália hivatását! A sors nemzeti önállóságra hív titeket! Az Alpoktól le a Scylla szorosáig visszhangzik e hívás: Itália szabadságáért!”²⁸ A pápa Genuába menekült, az olasz nép azonban közelmúlt tapasztalatai után inkább a békére és nyugalomra vágyott. Murat éppúgy elbukott a csataterén, mint Napoleon Waterloonál s a pápa 1815 június 7-én, most már végérvényesen elfoglalhatta sz. Péter trónját. Napoleon pedig az Óceán sz. Ilona szigetén élte le hátralévő napjait.

Apológiába kívánczó tanulságos párhuzam, melyet a történelmi sors mutat a két nagy ellenfél, az egykor lealázott pápa s a száműzött császár közt. Napoleon kétízben vetette VII. Piust fogságba és neki is kétízben kellett számkivetésbe mennie. Az egyik oldalon Savona és Fontainebleau, a másikon Elba és sz. Ilona szigetének nevét találjuk. A pápa hétéves fogságát Napoleon ugyancsak 7 évi fogsággal fizette vissza. S a történelem eseménysora ott is nyíltan kimutatta Isten ujját, hogy Napoleont éppen Fontainebleauban, ugyanabban a kastélyban és ugyanabban a teremben kényszerítették a hatalmak a császári trónról való lemondásra, ahol ő a pápát világi hatalmáról való lemondására akarta kényszeríteni. A lemondás esetén két millió frankot kínált a pápának s most ő is épp két millióval volt kénytelen beérni. Annakidején senkit sem engedett a fogoly pápához, s most neki is keserűen kellett éreznie, mit jelent, ha egy uralkodót nehéz helyzetében bizalmas tanácsadótól is megfosztanak. Az angolok, legszűkebb környezetén kívül még saját édesanyját sem engedték hozzá. A Notre Dame-i koronázáskor a császár kiragadta a koronát

a pápa kezéből és maga tette fejére, most pedig mások rántották le róla.

De az élet kevélységéből fakadó hibái mellett, Napoleon akarva-akaratlanul, végrehajtotta történelmi küldetését. Javára kell írni, hogy a forradalom oltárpusztításait beszüntette, s a szentélyeket visszaadta Istennek. Jutalma az lett, hogy VII. Pius két papot küldetett hozzá, ezek vigasztalták, mikor lelkére nehezedett a betegség és az elhagyatottság fájdalma. Élete végső szakában Napoleon a vallásból merítette vigaszát, s boldog volt, amikor meggyónt és áldozott. Halálküszdelme előtt, 1821 május 4-én ismét megáldozott és ezt mondta: „Megbékültem az egész emberiséggel.” A pápa áldását küldte a haldoklónak, Napoleon pedig végrendeletét e szavakkal kezdte: „A római, apostoli, katolikus vallásban halok meg, melynek kebelén születtem.”²⁹

JEGYZETEK.

1.

- ¹ Seppelt—Löffler: i. m. 362. ² Mourret: i. m. VII. 349. ³ Füßy T.: i. m. 147. l. ⁴ L. von Ranke: Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten. (Sämtliche Werke 37—39. Bd. 8. Buch) 151. l. Magyar fordításban is megjelent Acsády Ignácól a Magy. Tud. Akadémia kiadásában s újabban Horváth Zoltán fordításában. L. v. Ranke: A pápaság története. Budapest 1935. ⁵ V. ö. Füßy T.: i. m. I 172., 173. és Seppelt—Löffler: i. m. 302. ⁶ Kirsch: i. m. IV₂. 16. ⁷ V. ö. Seppelt—Löffler: i. m. 364. ⁸ V. ö. F. Mourret: i. m. VII. 359. ⁹ Seppelt—Löffler: i. m. 364. ¹⁰ B. Pacca: Memorie Storiche del ministero de dua viaggi in Francia e della prigionia nel forte di S. Carlo in Fenestrella. (Az eredeti olasz hiányában az Augsburgban 1832—36 közt megjelent német fordítást használtam.) l. 57—58. ¹¹ Füßy T.: i. m. I. 344. ¹² Meszlényi: A jozefinizmus kora Magyarországon. 159. ¹³ Meszlényi: i. m. 162. ¹⁴ Füßy T.: i. m. I. 379. ¹⁵ A bulla teljes magyarra fordított szövegét l. u. o. 394—410. l. ¹⁶ B. Pacca: i. m. I. 89—90. ¹⁷ U. o. III. 13. ¹⁸ Meszlényi A.: i. m. 177. ¹⁹ Seppelt—Löffler: i. m. 368. ²⁰ Meszlényi A.: i. m. 184. ²¹ Mourret: i. m. VII. 383. ²² Kirsch: i. m. IV₂. 30—31. ²³ Seppelt—Löffler: i. m. 370. ²⁴ Kirsch: i. m.

V₂. 31. ²⁵ F. Mourret: i. m. VII. 386—387. ²⁶ A levél magyar szövegét l. Füßy T.: i. m. 281—87. ²⁷ B. Pacca: i. m. 232. ²⁸ Seppelt—Löffler: i. m. 373. ²⁹ V. ö. Tower Vilmos: A katolikus hitvallás 249., u. a.: Amit Napoleon életrajzai elhallgatnak. 198.

1.

Korkép. A Szentszék politikája. VII. Pius pápaságának eredményei.

Napoleon bukásával együtt elmúlt az ő politikai elgondolása és a világbirodalom szervezésének kísérlete is. Kétségtelenül Napoleon javára írandó, hogy véget tudott vetni a forradalom egymást váltogató fázisainak és vérontásainak, de rovására, hogy nem ismerte fel a történelem folyamatosságát s Európa hatalmi és állampolitikai újjászervezését ennek figyelembevétele nélkül akarta megvalósítani. Világbirodalmi célkitűzésében különböző államokat akart egységbe foglalni és Lisszabontól Moszkváig érő világhatalmat alapítani. Ez a terv nem vette tekintetbe a nemzeti öntudatok erejét, pedig éppen ez feszítette szét és törte darabokra a szerves összetartó erőket nélkülöző napoleoni birodalmat és a köréje államokból emelt hatalmi építményt.

Külpolitikai egységesítésével párhuzamos volt belpolitikai alapgondolata is. Amint európai viszonylatok szerint nem volt tekintettel az egyes nemzetek elkülönülésének évszázados kialakulására, azonképen a forradalmi gondolat egyenlőség-eszménye szerint a belső nemzetállami társadalomszervezésben sem volt hajlandó eltérni a különböző szerves tagozódásokat, nevezetesen a vallás- és az osztálykülönbségeket. Önkényt igénylő hajlamai mellett igen sokat átvett a forradalom gondolatrendszeréből, de alig valamit a történelmi adottságokból. Bukását az idézte elő, hogy intézményeket, embereket, osztályokat és nemzeteket tisztán saját akaratához kívánt hozzáidomítani. Az évszázadok alatt kialakult rendszerek viszont ezt nem tűrték.

A forradalom eszményei közül még azok is, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a történelem folyamatosságába legyenek illeszthetők, még ezek is ellenhatásokat váltottak ki. A forradalom és Európa régi rendje annyira ellentétes irányúak voltak, hogy a forradalom után a régi rend visszaállása még ezeket a maradandó képződményeket sem tudta elfogadni. Erre csak akkor került a sor, amikor a kedélyek egészen lecsillapodtak, s nyilvánvalóvá lett, hogy újabb forradalom kockázata nélkül nem lehet előlük elzárkózni.

Napoleon száműzetése után Franciaországnak és Európának alaptételei további elemzésükben a forradalmi eszmék, sőt ezek természetes előzői, a felvilágosodás tételei, máról-holnapra értéküket veszítették, legalább is az Európa sorsát intézők szemében. A hatalom eszközeit kezükben tartó politikusok, diplomaták és koronás fők a szerint ítélték meg minden gondolatot, eszményt és intézményt, hogy azok a történelmi multnak eredményei-e vagy pedig a forradaloméi és a belőle kilépő Napoleonéi voltak-e. A nagy visszahatás, mely az ú. n. „szentszövetségben” találta meg hatalmi szerkezetét, gyűlölt minden forradalmi újítást és a forradalmi rendszer kikapcsolásával, a történelmi mult folytatását, a régi évszázados intézményekhez, sőt ezek forradalom előtti formájához való visszatérését tette politikai dogmává. Az egyes államok belső viszonyainak rendezésénél a forradalmi állapotokat, az európai államszisztémában pedig az évszázados királyságok rendszerét akarták visszaállítani.¹

Azonban súlyos hiba volt, hogy teljesen kikapcsolni óhajtották a forradalmi időnek két és fél évtizedét s ez az engedni nem akaró merevség éppúgy megbosszulta magát, mint az ugrásszerű és az arra még nem érett változás. Feltűnő, hogy az államok sorsát intéző politikusok és diplomaták közül éppen Consalvi

bíboros értette meg leginkább korának hangulatát és az elmúlt negyedszázad gondolataiból és intézményeiből nem egy olyat akart megtartani, ami bevált, de amiért a római kúria több tagja ferde szemmel nézett rá. Ez is egyik oka volt, amiért Pius halála után el kellett hagynia államtitkári állását, de hogy helyes úton járt, annak elismerését a vele megbékült XII. Leótól kapta, aki egyik kihallgatása után így nyilatkozott róla Zurla bíborosnak: „Soha tanulságosabb, tartalmasabb, az Egyházra és államra hasznosabb beszédet nem hallottunk.”² A Consalvihoz hasonló méretű politikusok ritkák voltak a restauráció korában s a legtöbbjükre alkalmazni lehetett a Bourbonokról kelt szállóigét: semmit nem felejtettek, de nem is tanultak semmit. Így 1820-tól 1848-ig megint mindenütt különböző forradalmi válságok rázkódtatták meg Európa nyugalmát és békés fejlődését.

A politikai elnyomtatás a népek és nemzetek önálló és öntevékeny szellemi életet élő rétegeiben önkénytelenül kiváltotta a politikai szabadságnak és a nemzeti öntudatnak érzését s a rájuk nehezedő erőszakra erőszakkal válaszoltak. A cári uralmat a katonai zendülések figyelmeztették a kormányrendszer hibáira, hasonlóképen a forradalmaktól hangos Spanyolország és Portugália, forradalmakkal adnak életjelt magukról a Balkán ébredező népei is. A német területen is nemzeti, társadalmi és szellemi téren egyaránt zúg a forradalmi nyugtalanság; a századok óta darabokra esett Olaszországban is minduntalan zavarognak a karbonárik, a forradalom hangulatával, mintegy állandó készségével vannak tele a francia polgári elemek.

Az osztrák-magyar monarchia uralmi egysége alatt, külön politikai és kulturális életformák eszményeivel, megmozdulnak a nemzetiségek, a magyarság újra meg-

telik nyelvi és politikai különállásának szenvedélyes öntudatával.

S HA E JELENSÉGEK közvetlen rúgóit vizsgáljuk, a közös szellemi tényezőkre bukkanunk rá. A merev konzervativizmus képtelen megküzdeni az új életérzésekkel s ezek egyre erősödő követelményeivel. Ott van például Franciaország, ahol a multhoz való ragaszkodás oly szeretlenül nagy volt, hogy az újból uralomra jutott osztályok, nevezetesen a főurak, főnemesek és főpapok karöltve a királysággal, tudni sem akartak a forradalom következtében beállott tényleges állapotokról. — Politikai és szociális érzés híján mindent úgy akartak kezdeni, mintha az elmúlt negyedszázad — s hozzá még ennyi változás! — el sem hömpölygött volna a fejük felett. Ennek az lett a következménye, hogy elvesztették befolyásukat a nemzeti élet fejlődésére s annak irányítását a polgári elemek vonták magukhoz.

A polgári társadalom ellene volt a forradalom szertelen demokráciájának, de ugyanakkor nem kívánta az abszolút királtság feltételek és garanciák nélküli uralmát és a feudális osztályok uralmát sem, mert mind a kettőben a szabadság veszélyét látta. Az ő evangéliuma Montesquieu tanítása volt. Az itt lefektetett elvek alapján iparkodott felépíteni új világát s felvenni harcot a tradicionalizmussal szemben. Útvonala a liberalizmus, s mert a Bourbonok ezzel nem értettek egyet, megbuktatta őket (1830) s helyükbe a polgári nemzetállamot keltette életre. Zászlajára ez az irány az egyéni és állami szabadság jelszavát írta.

A polgári liberalizmus, ha nem is oly nagy mértékben és durva módon, mint korábban a forradalom, de mégis csak felmondta a barátságot a katolicizmus és az Egyház képviselőivel s így elég korán megszületett az antiklerikalizmus, amely a francia gondolkozásból, az ujságok, írók, tudósok, filozófusok és szociológusok munkái révén csakhamar átáramlott Európa

többi országaiba is, ahol más-más színezéssel, de ugyanolyan eredményekre vezetett, mint szülőhazájában.

A forradalom vallástalanságával szemben azonban Chateaubriand a Kereszténység szelleme c. munkájának megjelenése után, a hitélet terén józan és lendületes ellenhatás támadt. A mű eredeti nyelvű kiadásai egymást érték s egyes tévedései mellett is óriási nevelő hatást eredményezett nemcsak otthon, hanem külföldön is. Maga a szerző az 1828-as kiadás előszavában így nyilatkozik: „Templomaink úgyszólván még romokban voltak, amikor megjelentettem a Kereszténység szellemét. Az emberek érezték a hit szükségét, vágyakoztak a vallás hosszú évek óta nélkülözött vigasztalásai után, tódultak az Isten házába, mint járvány idején az orvoshoz . . . Viszontagságaink áldozatai az oltár körül szorongtak, mint hajótöröttek a sziklán, ott keresték üdvüket.”³

A lendületes egyházi és hitélet megteremtése mégsem sikerült oly mértékben, amint azt a kezdet után remélni lehetett volna. Chateaubriand a hitéletnek mintegy csak a felszínét érintette, a mélyebb rétegekbe való hatolás még váratott magára. Mindenesetre az általa teremtetett iskolából kerültek ki Bonald és De Maistre s maga Lamennais, aki 1817-től kezdve, mint egy új iskola feje tűnt fel s később még sokat beszéltetett magáról.⁴ Mialatt ez a kör kiforrt a saját problémáit, az adott helyzet védelmében mindenesetre szükség lett volna tehetséges és jól író katolikus gárdára, mert különösen a sajtó öntötte el a közvéleményt a papság és a katolikus intézmények elleni támadásokkal. A Constitutionnel c. lapnál pl. külön szerkesztő volt megbízva afféle papi botránykrónika állandó vezetésével, melyet gyanúsításokkal, rágalomokkal és a tények elferdítésével tápláltak. Pamflet pamfletet követett, a 18. század egyházellenes irodalma pedig valóságos újravirágzását élte meg.

Voltaire, Rousseau, Holbach és Diderot könyveinek új kiadásai az egykorú adatok szerint elérték a 2.700.000 példányt.⁵ Ez az irányzat a társadalomnak politikai feszültségekkel való telítettségéből fakadt, a hierarchiát a szabadság ellenségének s a francia feudális gondolat barátjának tekintették, s erre a véleményre a francia katolicizmusnak politikailag aktív szárnya valóban szolgáltatott is okot: a párt, az ú. n. „partie prêtre”, indokolatlanul is túlságosan összekötötte sorsát az uralkodó feudalizmussal s nem volt eléggé előrelátó, hogy észrevette volna e rendszer biztos lealkonyulását. Eljárásával halálos ellenségévé tett egy sokrétű társadalmat, amely a régi rendszerrel ellentétes politikai utakon kereste életérdekeit. A konzervativizmusból fakadó helytelen irányvonallal a klérus nemcsak magának ártott, hanem a rendszernek is, amelyet képviselt. Felidézte maga ellen egy egész társadalom politikai szenvedélyeit akkor, amikor egyelőre nem is építésről, hanem csak a romok eltakarításáról volt szó s még ez a munka is tele volt gátló körülményekkel. A papság száma megfogyatkozott, 1815-ben 5000 plébánia és 7000 segédlelkészi állás volt betöltetlen, s az utánpótlás nehezen ment, hiszen egy ellenálló és ellenséges erővel telt társadalomból kellett volna történnie, s a kormányzati hatalom érthető okokból állandóan akadékoskodott. A harc két egyenlőtlen erejű front küzdelme volt: a liberalizmus tömegerőinek és politikai megfogalmazottságának fölül kellett kerekednie a konzervatív gondolat szemben a jövő alakításában.

Ez a kétfelé hajlás majdnem ugyanazon módon hasonló eredménnyel jelentkezett Németországban. A forradalom ellenhatásaként először a keresztény romantikusok nemzedéke lépett fel; szinte ideális magaslatról kezdte meg a jövő német élet kialakítását.⁶ Szemléletük köröskörül csupa romot látott. A forradalom alapjaiban

forgatta fel mindazt, amit a múlt alkotott, de helyébe jobbat és biztosabbat nem tudott adni, sőt zűrzavart támasztott az élet egész vonalán. Ebből kellett kilábolni, de hogyan? A romantikusok ennek módját abban látták, ha a kereszténység, helyesebben az örök Egyház tételei ismét érvényre jutnak, állami, társadalmi és egyéni vonatkozásban egyaránt. Novalis merészen hirdette, hogy a boldogság csak az örökkétartó Egyházban lelhető fel, s a béke és a nyugalom csak akkor tér vissza az emberekbe, ha a túlvilági értékek után vágódó Egyház ismét megnyithatja áldásainak és kegyelmeinek ősrégi bőségszaruját a népekre.⁷ Felfedezí a keresztény középkornak indokolatlanul ócsárolt nagyszerűségét, mikor az emberek jobbak, boldogabbak tudtak lenni. Az érdeklődést a múlt felé irányítja, s az egész romantikus iskola a maga élharcosaival, mint Brentano, Görres, Overbeck, Schlegel és Werner, azt hirdeti, hogy a jövő orvoslását a múltban kell keresni. A középkor óta a német szellem felett nem jelentkezett ilyen fénnel a katolicizmus: a németiség számára oly fontos téren, mint az irodalom. Erről az elvontnak és csupán eszmeinek nevezhető alaplzatról, az irodalomról, azonban még mindig döntő jelentőségű folyamatok és mozgalmak sora indulhatott volna el a német életben. Hogy ez mégsem következett be, annak egyik s talán legmélyebben fekvő oka, hogy a lutheri gondolat most is harcba szállt a Rómától irányított katolicizmus-sal. A lutheranizmusra mint egyházszervezetre és társadalomra támaszkodó kormányzatok éppen ezt a természetű hatalmukat féltették a katolicizmusnak akár csak eszmei érvényesülésétől. Azzal szemben, annak elvont, egyelőre csak gondolati elemzések magaslatain járó álomszerű világával szemben kimutatható tudatossággal a protestantizmusban megrezzenő német politikai és szellemi vezetőréteg reális és konkrét politikai, katonai és

szervezési programokat vett fel, egyetemeken, katonatiszti iskolákban, diákegyesületekben; a német jövő irányítója mindjobban eltér a romantikusoktól, a vezetést a hivatalnok- és katonaosztály veszi kezébe. Kibontakozik kezdeteiből a német kapitalizmus is s Németország jövőjét ezek szabják meg. Így jut el a romantikusok keresztény és katolikus elgondolása holtvágányra. Irányuk aktív tömegeket úgysem tudott vonzani s velük szemben az irodalomban is más iskolák lépnek fel és győznek; ez egyik élén Heine és minden eszéit szétoldó maró gúnya áll.

Nem sok jóval kecsegtetett a jövő a katolikus Egyház számára az osztrák-magyar birodalomban sem. Itt ugyan nem bírt annyira jutni a forradalmi kísérletezés, hogy bármiféle valóságos eredményt ért volna el, a francia forradalom eszmei híveit inkább csak amolyan forradalmár „Schönggeist”-eknek lehet nevezni, akik magukban lelkesedtek a francia forradalmi eszmékért, de mihelyt nyíltabban adtak ezeknek kifejezést, az államhatalom kérlelhetetlenül lesujtott rájuk. Itt érintetlenül megmaradt a szellemi és politikai életforma s a régi merev egyházpolitika; az Egyház életének menetét továbbra is a jozefinizmus szabta meg.

Történtek ugyan egyes kísérletek szabadabb és egészségesebb keresztény és katolikus élet kialakítására, de nem nagy eredménnyel. Az egyházfők legnagyobb része szintén a jozefinizmusnak hódolt, s ha akadt köztük néhány bátrabb kezdeményezésű férfiú, ezeknek kezét is megkötötték az állampolitika kölöncei. Katolikus szellemű romantikus írókról nálunk alig lehet beszélni, de ha lehetett volna is, alig remélhető, hogy ezek meg tudták volna változtatni a jozefinista politika arculatát.

KISEBB KÖRÖK és egyesületek alakultak, de ezek sem

tudták elevebb mozgásba és szélesebb sodrásba hozni a katolikus életet. Magyar vonatkozása miatt is megemlíthető Széchenyi Ferenc és bécsi köre, melynek kötelékébe tartozott a császárváros legnagyobb apostola, Hofbauer sz. Kelemen, továbbá Pilato, Penkler, Job és Helferich, magyar részről pedig Fischer egri érsek, Somogyi szombathelyi püspök, Jordánszky esztergomi kanonok, Veinhoffer pinkafői plébános, továbbá Alxovics Vazul, Szaicz Leo és Albach Szaniszló. Ezek részletes programot állítottak össze, hogy ennek alapján nagyszabású munka indulhasson el, azonban szavaik és írásaik csak kisebb körökben terjedtek el és nem voltak képesek arra, hogy sok más tényezővel karöltve, megtörjék a jozefinizmus vastag jégkérget.⁸

Látszólag még a monarchiában nyílt a legtöbb lehetőség arra, hogy az Egyház megindíthassa offenzíváját a maga elveinek diadaláért, a valóság szerint azonban ez a harc tisztán védekező volt. Az Egyház elveinek kifejlődését akadályozta a megmerevedett konzervatív politika. A lassan lábrakapó liberalizmus pedig itt is támadóan lépett fel az Egyházzal szemben.

Védelmi helyzetre szorult az Egyház magában a pápai államban is. Itt az olasz nemzeti öntudat lépett előtérbe s még a franciák nápolyi uralma alatt karbonaristák néven szervezetbe tömörült, hogy lerázza a francia igát. Ennek megtörténte után hálózatát kiterjesztette az egész félszigetre s kiadta az egységes Itália jelszavát. Nem tűrte a pápai uralmat sem, s 1817-ben fellépett a „gonosz papi zsarnokság” ellen. A karbonárik száma egyre gyarapodott, 1820-ban csupán Nápolyban elérte már a 20,000-et. Jelentékeny részük volt a nápolyi és szardíniai katonai forradalom (1820—1821) előidézésében, nemkülönben a pápai államban keltett zavargásokban. Az egyesülés különösen félelmes erejűnek ígérkezett, mikor Mazzini kifejlesztette belőle a szabadkőműves szellemű, „ifjú Olaszország” pártját, mely végül is az egyházi állam megszüntetéséhez s az Italia Unita megvalósulásához vezetett (1870).⁹

A karbonarizmussal szemben megpróbálkozott felépíteni az ú. n. „sanfedisták” pártja, amely a hit védelmét tűzte ki céljául, azonban a kor levegője és a reális politikai kapcsolódás lehetőségei a liberalizmusnak kedveztek.

Hasonló lehangoló jelenségekkel találkozunk másutt is. Spanyolországban és Portugáliában belső villongások és szintén egyházellenes áramlatok akadályozták a kereszténység fejlődését. Nem volt szerencsésebb a helyzet Németalföldön sem, melyet a bécsi kongresszus Belgiumból és Hollandiából kovácsolt össze. Vallási szempontból tüzet és vizet akart párosítani ebben az alakulatban, mert az északi protestáns rész állandóan ellenszenvesen kísérte a déli katolikus vidékek törekvéseit, és ezeken a katolicizmus felvirágoztatása nem is következhetett be előbb, mint amikor az 1831-i nemzetközi kongresszus ismét szétválasztotta a két országot. A skandináv országokban, nevezetesen Dániában, Norvégiában és Svédországban a protestáns szekták, a nagy orosz birodalomban és a többi szláv területeken, Lengyelországot kivéve, a pravoszláv vallás következtében annyira kiszorult a katolicizmus, hogy súlya számba sem jöhetett. E részek úgyszólván missziós területekké váltak, akár csak az Európán kívül eső földrészek, ahol tehát új módon és új eszközökkel kellett az Egyháznak munkába állnia. A háromnyelvű és nemzetiségű szövetséges köztársaságban, Svájcban nagy eltérések és ellentétek mutatkoztak. A katolikus többségű Schwyz, Uri, Unterwalden, Zug, Luzern, Friburg és Wallis kantonokban a konzervatív, katolikus szellem volt az uralkodó, míg a nemkatolikus részekben a liberális, sőt radikális irány hódított tömegeket. Így elkerülhetetlenné vált az összetűzés. A katolikus kantonok ragaszkodtak autonómiájukhoz s ennek keretében egyházi intézményeik további fejlesztésével, a különböző szerzetesren-

dek meghonosításával szép jövő ígérkezett náluk az Egyház számára. Ámde a nemkatolikus kantonok a centralizálásnak voltak hívei s rossz szemmel nézték a másik irány autonomizáló törekvéseit, s ezt az ellenszenvüket csakhamar az Egyházra is átvitték. Az ellentétek kirobbanása akkor következett be, mikor az autonomisták alkotmányuk védelmére 1845-ben külön szövetséget kötöttek egymással, mire kitört a polgárháború, mely 1847-ben a katolikusok vereségével végződött s erre heves egyházüldözés következett be egész Svájc területén.¹⁰

Milyen képet mutat ugyanebben a korban a szigetország, Nagybritannia? Angliában az emigráns francia papok elég szép sikerrel kísérelték meg az évszázados megkeményedett anglikán előítéletek szétosztatását. Ez azonban még távolról sem sikerült nekik annyira, hogy a katolicizmus minden irányú szabad fejlődése biztosítható lett volna.

Kétségtelen, hogy ettől kezdve a római Egyház már sokak előtt rokonszenvesebbnek tűnt fel, de híveit csak a társadalmi rétegződés két végpontján lehetett megtalálni. Katolikus volt néhány igen előkelő történelmi multú család és ennek szolgaszemélyzete, továbbá sok helyütt a kapitalizmus következtében kialakult ipari központok munkásnépe. Az előbbi réteg félénken visszahúzódott a közszerepléstől, hangot tehát nem adhatott katolicizmusának. Az utóbbinak pedig nem is állt volna módjában a közéletre a vallás érdekében befolyást gyakorolni. Angliában örvendetesebb idő csak akkor következett be, amikor felléptek a széles szellemi láthatárt áttekintő nagy konvertita bíborosok: Manning, Wiseman és Newman. Az ő nagy érdemük, hogy a katolicizmust Anglia szellemi vezető rétegei előtt is megbecsültté tették.

HASONLÓ VOLT A HELYZET a preszbiteriánus jellegű Skóciában is, hol a katolicizmus csak akkor hódíthatott teret, amikor az ipari fellendülés ezrével vonzotta oda az ír munkásokat, akik hitüknek itt is valóságos apostolai lettek. Írországból századokon át sokat kellett hitükért szenvedniök, de az üldözés és a nyomában járó kívándorlás sem tudta megritkítani soraikat, mert a lakosság ^{8/10} részét most is katolikusok alkották. Hitvalló kitarításuk sem maradt jutalmazatlanul, mert a Gondviselés O'Connell Dániel személyében oly férfiút állított élükre, aki kivívta nemcsak polgári, de vallási szabadságukat is.

A fentebb vázolt politikai válságok, társadalmi torzalkodások, vallásellenes szellemi áramlatok egyaránt megnehezítették az Egyház tevékenységét s VII. Pius és utódai bármerre tekintettek, kevés kivétellel mindeütt a megnehezítés és az ellenkezés akadályaitalálák magukat szemben. A nehézségek azonban nem szegték kedvüket, hanem acélozták akaratukat, hogy mint az Egyház legfőbb pásztora teljesítsék feladatukat.

A Napoleon fogságából kiszabadult VII. Pius azonnal hozzáfogott, hogy a napoleoni Európának egyelőre kialakulatlan halmaza felett rendezze az Egyház helyzetét. A bécsi kongresszusra magát Consalvit küldte el. A pápaság Napoleon alatti megpróbáltatásának nagy diplomatájára az a feladat várt, hogy úgy a pápai államnak, mint a Napoleon által megbolygatott egyházi jogkörnek sértetlen visszaállításáért harcoljon. Az előbbi cél elérésére két memorandumot nyújtott be, melyekben a jogos érvek felsorakoztatása mellett azt követelte, hogy mindama tartományokat és birtokokat, melyeket 1789-től kezdve az egyházi államtól erőszakosan elfoglaltak, a kongresszus most juttassa vissza jogos tulajdonosa kezébe. De sem Consalvi beadványai és tiltakozásai, sem utóbb a pápa tiltakozása célt nem érték. Európa térképét u. i. a győzteseknek már párizsi tanács-

kozása előkészítette és ezen lényeges változtatásokat a bécsi kongresszus sem kívánt hozni. A hatalmak ugyan, ahol csak lehetett, a legitimitás elvét tartották szem előtt, de ahol csak szükség volt, mindenütt a gyengébb rovására szóló tehertételekkel. Így: éppen a pápaság birtokainak megcsonkításával, úgy határozták, hogy Franciaország megkapja az 1790-ig birtokolt területei mellett Avignon és Venaissin grófságot; Pármát és Piacenzát Napoleon második felesége, Mária Lujza, ill. fia, a reichstadti herceg tartja meg, a Pó balpartján lévő területeket pedig Ausztria szállja meg. E döntés mellett illő lett volna, hogy a Szentszék is megfelelő kárpótlásban részesüljön. De ez nem történt meg, s így érthető, ha Consalvi e rendezés ellen erőlesen felszólalt, VII. Pius pedig keserű szemrehányást tett a kongresszusnak az 1815. szeptember 4-én tartott titkos konzisztóriumban.

Ha már ebben a kérdésben sem koronázhatta teljes siker Consalvi fáradozását, még kevesebb remény lehetett arra, hogy az alapvető egyházpolitikai kérdésekben jusson eredményre a kongresszussal. Az a szándéka, hogy egy általános érvényű konkordátum alapelvei szerint kell rendezni az egyházi kérdéseket egész Európában, nagyon hideg fogadtatásra talált s a megvalósulásnak első lépéséig sem jutott el. A kongresszus vezető tényezői már rég eltávolodtak a vallásos és egyházas szellemtől. Metternich a jozefinista gondolatvilágban élt, Talleyrand aposztata püspök volt, a protestáns Castlereagh lordot pedig kevésbé érdekelték a katolikus hitélet követelményei.

Ugyanakkor a kongresszus asztalán halomszámra feküdtek Európa különböző helyeiről érkezett kérvények és javaslatok. Ezek sürgették ugyan a katolikus restaurációt s az Egyház jogainak tiszteletbentartását, de a mód és a forma, ahogyan ezt javasolták, nem

sok előnyt jelentett volna a Világegyháznak. Viszont a franciák a gallikanizmus, a németek a febronianizmus, az osztrákok a jozefinizmus elvei szerint akarták volna az Egyházon ejtett sebeket orvosolni. A legbizonytalanabb volt az egyházpolitika a német birodalomban. Wambold mainzi és Helfferich speieri kanonok javaslatai szerint ugyan Németország mind vallását, mind pedig kultúráját a katolikus Egyháznak köszönheti, tehát méltó és igazságos, hogy az Egyházzal kötendő egyesség a német alkotmány kiegészítő része legyen, amint az volt évszázadokon át: de már Wessenberg báró, a konstanzi egyházmegye helynöke, ezt úgy szerette volna elérni, hogy alakuljon meg a külön német nemzeti katolikus egyház, melyet Rómával legfeljebb laza kapcsolatok kössenek össze.¹¹ Az ily zavaros tervezettségre igen sokan hivatottnak érezték magukat, ami azután érthetővé teszi, hogy Consalvinak szigorúan a kánonjog elveire felépült javaslata nem válhatott népszerűvé, s a kongresszus úgy akart tőle szabadulni, hogy az Egyház és állam viszonyának rendezését az egyes kormányok belügyének jelentette ki, s a Szentszéknek külön kellett tárgyalnia velük.

Az Egyház feladatát nem könnyítette meg, hogy a kongresszus lezajlása után I. Ferenc osztrák császár, I. Sándor orosz cár és III. Frigyes Vilmos porosz király megkötötték az ú. n. szent szövetséget. Ez u. i. csak nevében volt szent és egyedül elveinek hangoztatásában volt keresztény, a valóságban ellenben nem jelentett mást, mint a forradalom előtti abszolutizmus korlátlan fönntartását. Érthető, hogy VII. Pius nem csatlakozott hozzájuk. Az uralkodók ígérete, hogy alattvalóikat patriarkális módon kormányozzák, csak ígéret maradt éppúgy, mint a keresztény elveknek tiszteletbentartása, amit szintén megfogadtak. Egyetlen társadalmi rétegnek engedtek csak szót és ez a feudális főnemesség volt. A főneme-

sek viszont nem akarták megérteni az idők haladását és ezzel teljesen elvesztették népszerűségüket s a tömegek irányítása mindjobban a hatalom felé törekvő polgári réteg kezébe került.

Az Egyházat így két oldalról szorították az ellenséges erők, egyrészt az abszolutizmus kormányhatalmai, másrészt a polgári liberalizmus vallásellenes szellemisége. Maga a bécsi kongresszus sem volt egységes, csupa ellentétes érdek ütközött meg benne, s a tárgyaló felek felfogása pusztán abban egyezett meg, hogy egyformán húzódtak az Egyház igényeinek kielégítésétől. Az összes kormányok előtt az uralkodó hatalom abszolutizmusának újra való megalapozása s minél jobban való körülbástyázása lebegett s nem volt jogkör, melyet ne kívántak volna annak alávetni, így az egyházpolitika irányítását is. A kongresszus alatti és utáni tárgyalásokban az egyházi diplomáciának mindenütt a régebbi államegyházi teóriákkal kellett megküzdenie, hozzá az eredmény a legtöbb esetben csak átmeneti jellegű volt.¹² Konkordátumot, nagy nehézségek áthidalása árán, tulajdonképpen csak Francia- és Spanyolországgal, továbbá az olasz államokkal, valamint Bajorországgal és Poroszországgal sikerült kötnie. A többi államokban, így az osztrák monarchiában is megmaradt a régi helyzet vagy csak jelentőség nélküli siker kísérhette a Szentszék fáradozásait.

A Franciaországba visszatért Bourbonok Napoleon uralmának minden nyomát el akarták tüntetni s így történt, hogy XVIII. Lajos kormánya tett először lépéseket Rómában, hogy kölcsönös megértéssel szüntessék meg az 1801. évi konkordátumot és kössenek új megállapodást. A pápai kúria is örömmel fogadta ezt az ajánlatot és a tárgyalások Pressigny, majd a helyébe lépő gróf Blacas római követ közvetítésével megindultak Richelieu külügyminiszter és Consalvi államtitkár

közt. A megegyezés elé az gördített akadályokat, hogy a kúria szilárdan követelte az Egyház teljes szabadságát, viszont a francia kormány nem akart lemondani a gallikán elvek joggyakorlatának lényegéről. Az alku-
dozásoknak végre az lett az eredménye, hogy 1817 június 11-én felújították azt a konkordátumi formát, melyet X. Leó és I. Ferenc kötöttek egymással 1516-ban. Ennek értelmében az 1801. évi megállapodás hatályát veszítette, eltűntek az „organikus cikkelyek“, melyek ellenkeztek az Egyház tanaival és törvényeivel; az idő-
közben megszüntetett püspökségeket és érsekségeket az állam visszaállította és újra elismerte. Számukat először 90-ben állapították meg, majd lecsökkentették 80-ra, és pedig 14 érsekségre és 66 püspökségre. Ezen-
kívül kimondták a káptalanok, szemináriumok és a szükséghez képest megfelelő számú plébániák felállítá-
sát, javadalmakkal való ellátását és néhány szerzetes-
rend befogadását.¹³

AMIKOR VII. PIUS a konkordátumot az „Ubi primum“ kezdetű bullával már megerősítette, a restauráció Francia-
országa szinte Napoleon kormányának stílusában állított a megegyezés érvénybelépésének útjába újabb nehézségeket. A francia kamara nem járult hozzá a konkordátumhoz, mivel annak több pontját sérelmesnek találta a gallikán szabadságjogok szempontjából. XVIII. Lajosból és kormá-
nyából pedig hiányzott a bátorság, hogy a Róma felé vég-
legesnek jelzett megegyezést megszavaztassa. Az újabb tárgyalások megindulásakor méltán fakadhatott ki VII. Pius:
„Franciaország okozza pápaságunk legfájdalmasabb nap-
jait!“ A Franciaországban hagyományossá lett és minden politikai rendszeren érvényesülő gallikanizmus a katolikus királyi ház új uralkodói szaka alatt sem tudta önmagát megtagadni és olyan jogfeladásokat kívánt, melyekhez a pápa nem járulhatott hozzá. A hosszúra nyúlt tárgyalá-
soknak nem lett más eredménye, mint az új püspökségek és érsekségek szabályozása, de különben az 1801. évi konkordátum maradt gyakorlatban s azt lehet mondani,

ennek pontjai szabályozták kevés módosítással Franciaország egyházi életét egészen 1905-ig.

Barátságosabb és őszintébb tárgyaló félnek mutatkozott a spanyol királyság kormányzata. Itt viszont maga a társadalom volt a saját politikai világnézete szerint aláaknázott s a spanyol félsziget csak most jutott a forradalmak korába. VII. Ferdinánd ugyan alighogy elfoglalta trónját (1814), megsemmisítette az Egyházra nézve végzetes napoleoni alkotmányt, eltiltotta a szabadkőmívesség működését, visszaadta az egyes szerzetesrendeknek a forradalmak alatt elidegenített javait, sőt még a jezsuitákat is befogadta. Ezenkívül a katolicizmust államvallásnak jelentette ki s az Egyházat széleskörű jogokkal ruházta fel. Állampolitikája azonban szerves megoldások helyett reakciós, tiltó és megmerevítő rendelkezésekből állott s dacot és ellenállást kiváltó erőszakkal lépett fel a liberalizmus ellen. E miatt 1820 újév napján katonai felkelés támadt s ez egy csapásra megsemmisítette nemcsak az elért eredményeket, hanem három éven át kíméletlenül üldözte az Egyházat. A cadici alkotmány újból érvényt nyert, az egyháziaknak hűségessküet kellett rá tenni s akik ezt megtagadták, vagy börtönbe vagy számkivetésbe kerültek. A jezsuitákat minden további nélkül kiutasították, s a pusztításoknak áldozatul esett több mint 800 kolostor. A forradalmi liberalizmus kormányzata alatt megszakadt minden összeköttetés a Szentszékekkel, mivel ez vonakodott a janzenista és gallikán felfogású Villanuova kanonokot követi minőségben elfogadni; ennek következtében el kellett hagynia állomását Giustiniani madridi nunciussnak is. Az áldatlan helyzetnek csak akkor lett vége, amikor a francia intervenció 1823-ban megdöntötte a liberálisok uralmát. Erre Ferdinánd újból a korábbi rendszert léptette életbe, de az Egyháznak

most sem volt oka örülni, mert a szüntelen polgárháborúk és forradalmak halomra döntötték mindazokat az eredményeket, melyeket békésebb viszonyok mellett elért.

Pontosan megismétlődött ez Portugáliában is.

De a lehető legsúlyosabb volt az Egyház helyzete a földrajzilag és történelmi fejlődés tényei szerint hozzá legközelebb eső területen, az itáliai félsziget különböző államaiban. A 18. század folyamán egészen baloldali és egyházellenes fogalmazást kapott olasz nacionalizmus földalatti szervezeteinek, a karbonáriknak zavargásai bénították meg kezét Piemontban, Nápolyban, Lombard-Veneziában, a luccai és modénai hercegségekben. Ezek uralkodóival VII. Piusnak szintén sikerült konkordátumot kötni. Papíron széleskörű jogokat és elvi szabadságokat vívott ki az Egyház számára, sőt Nápoly egyenesen államvallásnak jelentette ki a katolicizmust. De ugyanakkor az itáliai kormányzatok és a pápaság közt egyre jobban kiéleződtek a politikai ellentétek; a nápolyi királyságban a Bourbonoknak éppúgy nem tetszett a pápai állam, akárcsak északon a Habsburgoknak. A piemonti kormány az olasz nemzeti egység gondolatának feszítőerőit szegezte a pápaságnak s a tömegekben magukban, a polgárságban éppúgy, mint a kispolgárságban vagy parasztságban, egyre sürgetőbb erővel jelentkezett az egységes Olaszország kívánása s egyre égetőbbben a gondolat, hogy annak az egyházi állam az akadálya.

Igy az Egyház hitéleti és kulturális célkitűzései üres és távoli keretek voltak a tömegek számára a konkordátumok papírlapjain. Egyre többen tagadták meg nemcsak mint olaszok, de mint katolikusok is az Egyházhoz való tartozás, a hitéleti fegyelem és szeretet érzületét. Ez az érzületi szembefordulás teljes erővel hatott magában Rómában is, ahol az elégedetlen elemek egyre növekedtek s egyre erősebbé váló ellen-

zéki érzület szállt szembe a pápai kormányzattal. Maguk a nagyhatalmak is látták a pápaságot közeli érintő veszélyt és figyelmeztették is Consalvit, hogy tegyen engedményeket, főképen a közigazgatás és az igazságszolgáltatás terén. Az államtitkár jogosan tekinthette ezt az ajánlatot képmutatásnak, mikor a hatalmak más oldalról inkább tüzelték, mint csendesítették a kedélyeket a pápa világi uralma ellen. Kár volt azonban a szükséges reformoktól vonakodni, noha alig hihető, hogy ezzel az olasz nemzeti egység gondolatát és további politikáját fel lehetett volna tartóztatni.

A pápaság állampolitikai és egyházpolitikai nehézségei csak keserű gondokat és kiábrándulásokat szereztek még a küzdelmekben megedezett Consalvinak is.

Ugyanolyan hatalmi törekvéseket képviselő kormányzatok és az Egyház felé ugyanolyan társadalmi kishitűség, mint a többi országban, mutatkozott a német birodalomban is, ahol Napoleon emlékét a teljes egyházjogi bizonytalanság, a zűrzavar s az Egyház hitéletének és anyagi helyzetének romjai hirdették. A pápaság azt szerette volna, ha a bécsi kongresszus újra visszaállítja a német-római szent birodalmat a maga régi rendszerével és régi intézményeivel együtt. A gondolat nehezen volt reálisnak mondható, de az ú. n. német szövetség nemcsak a hatalom reális garanciáit, de az eszmei alapvetést is nélkülöző szörnyszülött volt, amely a szent birodalom helyébe lépett. Az új alakulatban az egyházjogi és politikai kérdések az egyes államok belső hatáskörébe tartoztak s velük kellett külön-külön tárgyalásokat kezdeni. Bajorországgal 1817-ben sikerült egyességet kötni, s ennek értelmében a bajor egyház szervezete két érsekségre és az alájuk tartozó 3—3 püspökségre oszlott fel. Az érseki és püspöki kinevezés joga a királyé, a megerősítés a pápáé. Az egyházfők tartoznak hűségesküt tenni uralkodójuk-

nak. Gondoskodás történt a káptalanok és szemináriumok felállításáról, ezek javadalmazásáról és néhány kolostor visszaállításáról. A kormány elvben elismerte az Egyháznak mindama jogait, melyek az isteni rendelkezés alapján illetik, azonban az elvi elismerést kérdésessé tette Miksa királynak a konkordátumot követő vallási ediktuma, amely már határozott államegyháziságot kívánt bevezetni a bajor állam részéről az egyházpolitikai joggyakorlásba. Ez az ediktum majdnem kenyértörésre vezetett, végül azonban a király volt az, aki engedett s a tegernsee-i rendeletben (1821) államtörvényi erőre emelte a konkordátumot, bár különösebb jelentősége ennek sem volt, hiszen a gyakorlatban továbbra is iparkodtak az Egyház szabadságát megnyírni.¹¹

KÖNNYEBBEN TUDOTT sikert aratni a Szentszék Poroszország protestáns királyánál, III. Frigyes Vilmosnál s ebben nagy az érdeme a később katolikussá lett Niebuhr államtanácsosnak és kiváló történetírónak. A kölcsönös tárgyalások alapján VII. Pius kiadhatta 1821 júl. 16-án a „De salute animarum” kezdetű bulláját, amelyet a király felvétellett az állam törvényei közé. Ez a porosz katolikus hierarchiát két egyháztartományra, nevezetesen a kölnire és a gnesen-posenire osztotta s az előbbi alá a trieri, münsteri és paderborni, az utóbbi alá pedig a kulmi püspökséget rendelte. A bresloui és erlandi, mint két kiváltságos egyházmegye, közvetlenül a Szentszék alá tartozott. A püspökválasztás jogát az uralkodó átengedte a káptalanoknak, magának csak az esetleges vétőjogot tartotta fenn. Elismerte az Egyház jogait és kiváltságait s az anyagiak terén gondoskodott, hogy intézményeit, főképen iskoláit fenn tudja tartani.

Nehezebb volt a helyzet a felsőrajnai tartományokban a kormányok febronianista és jozefinista politikája miatt. A konkordátum-kötés elől mereven elzárkóztak s csupán az egyházmegyéek határainak rendezését engedték meg. Ezt a kérdést az 1821 aug. 21-én

kiadott „Provida solersque“ bulla akként szabályozta, hogy freiburgi székhellyel felállította a felsőrajnai érsekséget és alájatartozókként a mainz-i, rottenburg-i, fulda-i és limburg-i püspökségeket jelölte meg. E főpapi székek betöltésénél ismét mutatkoztak nehézségek. A kormányok ugyanis közösen dolgozták ki egyházpolitikájuk vezérelveit s ezek merő ellentétben állottak az Egyház jogaival s azt követelték a püspöki székek jelöltjeitől, hogy az ő elveiket fogadják el. Közülük az egyik ezt visszautasította és jelentést tett Rómának, mire VII. Pius valamennyiüktől megtagadta a megerősítést. A felsőrajnai vidék és a Szentszék közt ezzel aztán a kapcsolatok annyira megromlottak, hogy az érintkezést csak XII. Leó vette fel újból, de a kormányok nyílt és céltudatos febronianizmusa miatt sem ő, sem XVI. Gergely nem tudott nagyobb eredményeket elérni.

Az osztrák birodalomban még csak kísérletek sem történhettek az Egyház és az állam viszonyainak szabályozására. Metternich ugyan már a bécsi kongresszuson meggyőződött arról, hogy ajánlatos volna az Egyház és az állam jogait körülhatárolni. A Szentszék pedig egyenesen sürgette ezt s mikor I. Ferenc nagy kísérettel 1819-ben ellátogatott Rómába, számított is rá, hogy a pápa és az uralkodó kölcsönös megértés alapján elintézhetik ezt a régóta vajúdo kérdést.¹⁵ De a konkordátum még csak szóba sem került, mert az osztrák kormányzat legtöbb tagjának semmi kedve sem volt ahhoz, hogy az 1780 óta hozott egyházi törvényeket revízió alá vegyék. Később is mindössze csak anynyi történt, hogy I. Ferenc halálos ágyán lelkére kötötte fiának, V. Ferdinándnak, hogy amit ő elmulasztott, azt Ferdinánd mint utódja hozza rendbe és simítsa el a Róma és Bécs közt fennálló egyházpolitikai ellentéteket. De Ferdinánd sokkal gyengébb akaratú, kor-

mánya pedig sokkal erősebben jozefinista érzületű volt, semhogy ez sikerülhetett volna. Évtizedek múltán, már csak Ferenc József uralma alatt, 1855-ben jöhetett létre megegyezés az Egyház és Ausztria között.

Ezzel szemben Svájjal már 1821-ben sikerült a függő kérdéseket rendezni. Eddig a katolikus kantonoknak csak apostoli vikáriátusuk volt, most azonban felállították a lausanne—genfi püspökséget s megkezdődött a chur—st.-galleninak megszervezése is. Ennek befejezését VII. Pius már nem érthette meg. De már utódjának, XII. Leónak nemcsak ez az öröm jutott osztályrészül, hanem az is, hogy a svájciaknak 900,000 katolikusára számára 5 püspökséget alapíthatott, mely szám később 16-ra szaporodott fel.¹⁶ A katolicizmus oly virágzásnak indult Svájcban, hogy Walles és Freiburg egyéb szerzetek mellett még a jezsuitákat is befo-gadta, akik nemcsak örvendetes hitéletet teremtettek, hanem iskoláik révén hatalmasan szolgálták a katolikus kultúrát is.

AZ ÉSZAKI ÁLLAMOKBAN a következően alakult az Egyház helyzete. I. Sándor orosz cár a birodalmába kebele-zett katolikus lengyel királyság részére alkotmányt adott s ez biztosította a katolikus vallásnak a kormányzat támoga-tását. Consalvi további diplomáciai lépései még azt eredmé-nyezték, hogy a varsói püspökség érseki rangot nyert és 8 püspökség feletti főhatóságot. Sikerült rendezni a hierar-chiának Rómával való közvetlen kapcsolatait, úgyhogy a pápai intézkedéseket és rendelkezéseket most már sokkal könnyebben lehetett kihirdetni és érvényesíteni. A három protestáns északi államban, Svédországban, Dániában és Norvégiában mitsem változtak az állapotok. Angliában mindössze az történt, hogy megtúrték a déli kerület apos-toli helynökét s III. György halála (1820) után méginkább enyhült az ír katolikusok elnyomtatása.

A vallásszabadságáról ismert Észak-Amerikában is türethető volt a katolikusok élete. VII. Pius még

1807-ben érseki rangra emelte a baltimore-i püspökséget és 4 egyházmegyét csatolt alája. A különböző nemzetiségű és szellemáramlatú kivándorlók téves eszméikkel meg akarták bolygatni a katolicizmus békés fejlődését, azonban az erőskezü Marechal érsek szigorú és kemény fellépésén meghiúsult ez a törekvés. A bevándorlások következtében a katolikusok száma annyira gyarapodott, hogy évről-évre fejlettebb hitéletről lehetett beszélni s nem múlt el évtized, hogy újabb püspökségeket ne kellett volna létesíteni. Amerika egyéb területein azonban még nem lehetett szervezett egyházi életről beszélni, amint missziós-terület volt a többi világrész is.

VII. Pius pápaságának a bécsi kongresszus utáni tevékenysége arra irányult, hogy diplomáciai és állampolitikai eszközökkel teremtsen olyan légkört, amelyben az Egyház nyugodtan fejtheti ki sokirányú, de végső eredményben kizárólag a lelkek üdvét szolgáló működését. Ezzel a törekvéssel szemben majdnem mindenütt mint ellenálló erő szerepelt az államhatalmak féltékenykedése az Egyház lelki hatalmával szemben s a politikum belejátszása még a természetfeletti felé irányuló lelki folyamatokba is. Ahol azonban akár csak a legcsekélyebb lehetőség is mutatkozott, a Szent-
szék minden alkalmat felhasznált, hogy küldetésének feladatait elvégezze. Fáradságos munkájának a konkordátum kötésekben és különböző modus vivendi-k biztosításában meg is voltak az eredményei.

De az egyházpolitikának, szűkebben, főleg diplomáciai síkon értelmezett munkájával szemben voltak olyan területek is, ahol nem jelentkeztek állampolitikai megkötöttségek. Az ily téren kiadott intézkedések közül a legnagyobb jelentőségű a jezsuiták általános visszaállítása volt.

Annakidején 1800 körül hangzott el Novalis jóslata,

amely szerint az akkor apró szórványokban Európa határszélein tengődött rend, megifjodott erővel fog ismét visszatérni régi otthonaiba.¹⁷ Nagyon sokat mond a rend visszaállításának okairól az, hogy VII. Pius közvetlenül fogsága után Franciaországból Rómába visszatérve indította meg visszaállítására tett intézkedéseit. Feladatát lényegesen megkönnyítette, hogy a fejedelmi udvarok és kormányok ellenérzése a rend iránt azóta megváltozott. Uralkodók és kormányaik, ha nem is lelkesedtek mind a rendért, de Brazília kivételével egyikük sem tiltakozott visszaállítása ellen. A rendnek pedig még megvoltak azok a magvai, melyek biztosították nemzedéki folytonosságát: Oroszországban 1801-től, Sziciliában 1804-től, Anglia, Írország és Észak-Amerika területén pedig 1813-tól élhettek a rendtagok hivatalos jelleggel. 1814 aug. 7-én kiadott „Sollicitudo omnium” kezdetű bulla, amely teljességében visszaállította a Jézustársaságot, igen nagy örömet váltott ki a katolikus közvéleményben. Erre jellemző, hogy az egész földkerekségről, tehát nemcsak Európából, hanem a távoli Indiából, Amerikából és Kínából is érkeztek hálálkodó levelek a Szentatyához.¹⁸ VII. Pius pápaságának ez az intézkedése volt egyik legelőrelátóbb cselekedete; köztudomású, hogy a katolicizmus fejlődésére a 19. században a jezsuiták milyen nagy hatást gyakoroltak.

Ha a múltban elhangozhatott velük szemben az a vád, hogy az uralkodók és a feudális osztályok árnyékában nőtték ki magukat oly hatalommá, most mentesülniök kellett ettől, mert nem volt többé világi tényező, amellyel kapcsolatban arra lehetett volna hivatkozni, hogy rá támaszkodnak. Visszaállításuk után a jezsuiták csodálatos gyorsasággal terjedtek el újra, annyi helyre hívták őket, hogy emberhiány miatt képtelenek voltak a felkínált feladatoknak eleget tenni, akárcsak rendjük

megalapítása és első elterjedése idején. De azokból a középpontokból, melyeken a rendnek az elnyomatást túlélő tagjai kiképezték a rend további nemzedékét, roppant számmal rajzottak szét már az első évtizedekben. A szicíliai rendtagok már 1804-ben, tehát még az általános visszaállítás előtt, külön rendtartományt alakíthattak s ez 1814-ben már 4 kollégiumot és több kisebb házat számlált 199 taggal, köztük 40 noviciussal. Az egyházi állam területén 1815-ben P. Perelli János szervezése eredményeként már 5 rendházuk volt, amelyben 173 jezsuita élt. Egymásután megnyitotta a rend előtt kapuit Modena és Piemont, később Reggio, Génua, Turin és Novara. Északitáliában a rendtagok száma 1818-ban 300-ra, két évvel később már 400-ra emelkedik. Nápolyból közben megint kiűzték őket s ide csak 1820-ban térhettek újra vissza.

ANGLIÁBAN a rend fejlődése csak lassúbb ütemben indulhatott meg, de a híres stonyhursti kollégiumuk még az anglikánok előtt is tiszteltté tette őket. Svájcban 1820 körül több mint 100 jezsuita tartózkodott, 1818-ban újra megnyílt híres freiburgi kollégiumuk, amely már az első évben 200 diákot toborzott. Az Egyesült Államokban ugyanakkor kb. 80 rendtag működött, s ezek már 1815-ben megalapították a ma is virágzó georgetown-i kollégiumot és egyetemet.

Franciaországban P. Clorivière Péter lett a Társaság újjászervezője. 1814-ben noviciátust nyitott és rövidesen 78 társ csatlakozott hozzá, köztük P. Varin a Szent Szív-apácák egyik alapítója és a Jézus Szíve-Társaság általános főnöke. A következő évben 8 házban 135 rendtag élt, 1820-ban pedig 198 társsal megalkult az önálló francia rendtartomány.

Amikor VII. Ferdinánd lehetővé tette, hogy a jezsuiták Spanyolországba is visszatérhessenek, P. Zuniga vezetésével kb. 100-an éltek az engedéllyel. 1816-ban

már 4 kollégium és 1 noviciátus volt a spanyol jezsuiták kezén, s ez a szám 1819-ben 12 házra és 320 rendtagra, a következő évben pedig 21 házra és 436 rendtársra emelkedett. Az 1820-as forradalom földönfutókká tette ugyan őket, de ennek lezajlása után ismét visszatérhettek s mint a szeretet apostolai a pestis idején szolgálták a betegeket, mint a tudomány művelői pedig főképen a madridi és segoviai nemesi kollégiumaikban és templomaikban a katolicizmusnak valóságos reneszánszát teremtették meg.

A feloszlítás után a jezsuitáknak a szakadár orosz állam adott menedéket 40 évig. Amikor Európa országai ismét megnyitották előttük kapuikat, akkor viszont I. Sándor vonta meg a vendégjogot s 1820 márc. 25-én kelt rendeletével a kormány kívánságára 358 jezsuitát száműzött birodalmából. Nemcsak házaikat oszlatta fel, hanem virágzó telepeiket is. A kiutasítottak Ferenc császár engedélyével nagyrészt Galíciában telepedtek meg, de a tulajdonképeni Ausztria csak 1822-ben fogadta be őket.¹⁹ Magyarországon pedig még évtizedeknek kellett elmúlni, míg Scitovszky János hercegprímásnak sikerült őket visszatelepíteni.

EGYÉBKÉNT MINDENÜTT, ahol a katolikus érzésben volt valami mélység, visszakívánták a jezsuitákat. Országok versenyeztek értük. Még Kína és Amerika is sok levéllel ostromolta a rend általános főnökét, hogy küldjön hozzájuk pátereket. Egyelőre azonban Európában kellett erős gyökeret verniök, hogy majd utóbb megfelelő rajokat tudjanak kibocsátani az idegen világreszkek misszióiba is.

A jezsuitákon kívül egymásután léphettek munkába a régebbi és újabb keletű szerzetesrendek. VII. Pius Róma összes kolostorait visszaadatta korábbi tulajdonosaiknak. De a küldözötttek nemcsak Rómában, hanem Franciaországban, a Rajnavidéken és egyebütt is lassan visszatelepültek régi otthonaikba. A jezsuiták

mellett igen nagy hatással működtek a szulpiciánusok, redemptoristák, lazaristák. A középkor óta sohasem volt ekkora az alakuló férfi és női kongregációknak, vallásos intézményeknek, hitbuzgalmi egyesületeknek a száma. 1822-ben alakult meg a később oly nagy jelentőségűvé lett lyoni hitlejlesztő társulat. Célja, hogy a forradalom óta nagyrészt szünetelő missziókba megfelelő hithirdetőket küldjön. Az európai metropolisokban újra nagy hitszónokok tűnnek fel; Párizsban tódulnak az emberek Frayssinous abbé híres konferenciabeszédeire. Nem egy megtérés lesz ezek eredménye. Ugyanakkor munkálkodik Bécs nagy apostola: Hofbauer sz. Kelemen. A hitbuzgalom elmélyítését eredményezte a szentek oltárraemelése, mint sz. Koletáé, aki 15. századbeli klarissza apáca volt, Merici Angeláé, aki az orsolyitákat alapította, filadelfói Benedeké, aki ferences laikus testvér volt, Caracciolo Ferencé, aki a szabályok szerint élő világi papok társulatát létesítette és Mariscotti Jácintáé, aki ferencrendi apáca volt.

A forradalom lezajlása után igen jelentős kérdés volt a papi utánpótlás különösen ott, ahol nagy hiányok mutatkoztak. A Szentszék ezért állandóan szorgalmazta a szemináriumok létesítését. Erre maga a pápa adott jó példát, amikor 1818-ban székvárosában újból megnyitotta a Collegium Germanico-Hungaricumot. Ugyanabban az évben nyílt meg Rómában az angol kollégium is, követte ezt a maronita, majd a görög és a Propaganda Fidei (a Hitlejlesztés Kongregációjának) papnevelője. A szemináriumok megnyitása több más országban is hasonló iramban haladt, de ezeknek papképző munkáját az egyes kormányok sokszor annyira megkötötték, hogy inkább az államnak, mint az Egyháznak nevelettek papokat. Hozzánk elég közel eső példa erre az 1816-ban létesített bécsi Augustineum, ahol csakis az udvar jozefinista szellemében folyhatott a kispapok ne-

velése. De nem kapcsolódhattak ki a jozefinizmus eszmeköréből a monarchia többi szemináriumai s így a magyarországiak sem.²⁰ Hasonló helyzet uralkodott más országokban is. Így a francia papnevelőkre a gallikanizmus, a németekre pedig a febronianizmus nyomta rá még mindig a maga államegyházi bélyegét. A papi utánpótlásnak ez a külső befolyásolása sokat ártott az egyházas szellem kibontakozásának, hiszen a papokra és szerzetesekre egyaránt rákényszerítették azt a tudatot, hogy ők inkább az állam hivatalnokai, mint az Egyház papjai. A szemináriumi papképzésnek mintegy a mennyiséget szorgalmazó beállítottsága után ezért állott be sok helyütt a minőségi vonalon a lelkületben ernyedés, s így Magyarországon is.²¹

Az árnyoldalak mellett azonban voltak vigasztaló jelenségek is. Mindenütt akadt néhány nagy egyéniség, akik a jövőbeli megújulás magvait vetették el környezetükben, így pl. a markáns egyéniségű esztergomi hercegprímás, Rudnay Sándor. Katolikus felbuzdulásának szimbolumaként tekinthető az általa megindított monumentális esztergomi építkezés s ennek is kiemelkedő része az egész vidék uralta székesegyház. Társadalmi intézkedéseivel is arra törekedett, hogy bensőleg is elmélyítse a katolikus életet. Ezt célozta volna többek közt az 1822-re Pozsonyba hirdetett nemzeti zsinat. Sajnos, ennek határozataiból a kormány ellenkezése miatt nem lett semmi. A kormányzat nem óhajtotta az egyházasabb szellem kialakulását; az Egyházat csak mint az állami élet rendjét biztosítani segítő eszközt tekintette.

Ugyanígy főpapok sorban akadtak a nyugati országokban is, de nekik is küzdeniök kellett a világi uralmak kormányzati túlkapásaival. De bármily súlyosak voltak ezek a nehézségek, amelyeket az államalakulat okozott az egyházszervezésnek, akármilyen

nagyok is a tömegek, melyek a politikai érdekellentétek kapcsán kerültek szembe őseik hitével, az isteni kegyelem a maga láthatatlan útjain hatott a földön, s a templomok megteltek ájtatos hívőkkel, a népmissziók visszavezették a tömegeket a gyóntatószékekhez, a hitbuzgalmi társulatok tovább mélyítették az igazi vallásosságot. A filozófiában, történetírásban, irodalomban és művészetben nem vesztek ki a katolicizmus sugallatai, sőt 1820 körül valóságos katolikus irodalmi reneszánsz kezdődött, mely oly neveket mutat fel, mint Lamartine, Victor Hugo, Musset, Vigny, akik első elindulásukban mind lelkes katolikusok voltak. Róma is a katolikus tudósok és művészek találkozóhelye lett, s ebben igen nagy érdemei voltak a tudós és művészbarát Consalvinak. Az Egyház műalkotásainak s újabb inspirációknak felvételére érkeztek ide Niebuhr, Humboldt, Canova, Thorwaldsen, Lawrence, Mai Angelo, Fea Carlo, Winckelmann stb. Ezek művein mind felismerhető a klasszikus és a pápai Róma hatása. Sokat tett székvárosának művészi emelésére Consalvi behatására VII. Pius. Nem csoda, hogy a fejedelmi vendégek egymásután tisztelték meg látogatásukkal. 1819-ben fényes kísérettel Ferenc osztrák császár érkezett meg, kevéssel előbb Mihály nagyherceg, I. Sándor orosz cár testvére. 1822-ben III. Frigyes Vilmos két fiával és Wittgenstein herceggel s más hercegek és arisztokraták hosszú sora a különböző országokból. VII. Piusnak az átélt szenvedéseket és méltóságának roppant öntudatát sugárzó lénye feledhetetlen hatást gyakorolt rájuk. A protestáns Frigyes Vilmos így ír róla egyik levelében: „Életem nevezetes eseményei közé fogom számítani, hogy Őszentségét személyesen megismerhettem s a benyomás, amellyel annyi erény látása rám hatott, lelkemben állandó marad.”²²

A pápa valóban az erények embere volt. Ezért

tudott annyi megaláztatást és szenvedést elviselni, s amikor nem sokkal a S. Paulo fuori le mura ősrégi bazilika leégése után 1823 aug. 20-án elhunyt, azzal a nyugodt érzéssel távozható a világból, hogy harcát jól megharcolta! VII. Piusról még legnagyobb ellenfele, Napoleon is így nyilatkozott: „Bárányszelídségű jó ember, a jóság angyala.”²³ A pápa e jóságát maga Napoleon tapasztalta a legfeltűnőbben, hiszen a pápa nemcsak hogy megbocsátott neki, de még rokonait, a száműzött napoleonidákat is magához fogadta. Mégis aki legfájóbban gyászolta, az közvetlen munkatársa, Consalvi bíboros volt. Jóban-rosszban megosztotta vele sorsát, egy volt a céljuk: az Egyház és a pápai állam felvirágoztatása. A pápa halálával ő is befejezettnek érezhette földi pályáját s alig félévvel rá, 1824 január 24-én ő is követte urát. Sírjára irányzatának ellenfele, a pápának választott XII. Leó tette le az emberi elismerés legszebb koszorúját, amikor a halálhír hallatára így zokogott fel: „Mintha csak büntetni akarna minket Isten!”²⁴

JEGYZETEK.

1.

¹ V. ö. Ifj. Iványi—Grünwald Béla: Álom és valóság. Bevezetés a legújabb kor világtörténetéhez. Korunk Szava, 1935. V. 23—24. sz. 444. ² Füßy Tamás: i. m. II. 431. ³ Szalay Jeromos: i. m. 31. ⁴ U. o. 49. ⁵ U. o. 50. ⁶ Szerepét I. K. Schmitt: Politische Romantik. München 1925. ⁷ Seppelt—Löffler: i. m. 376. ⁸ Működésüket, sok zavaros meghatározása és megállapítása mellett is, tanulságosan írja le Gillemot Katalin: Gróf Széchenyi Ferenc és bécsi köre, 1933. c. doktori értekezésében. ⁹ Kirsch: i. m. IV. 2. 342. ¹⁰ Bárány Vécsey J. Aurél: A legújabb kor egyháztörténete. 1800—1830. 122. ¹¹ Vécsey J. A.: i. m. 110. ¹² Seppelt—Löffler: i. m. 378. ¹³ F. Mourret: i. m. VII. 407. ¹⁴ V. ö. Kirsch: i. m. IV₂. 266. ¹⁵ V. ö. Hermann Egyed: Lonovics József római küldetésének (1840—41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. ¹⁶ F. Mourret: i. m. VII. 410. ¹⁷ Seppelt—Löffler: i. m. 376. ¹⁸ Gyenis András: A jezsuita rend generálisai. 59. ¹⁹ Az egyes adatokat

Gyenis András i. m. 60—61. szolgáltatta.²⁰ Meszlényi: i. m. 203., 211.²¹ Géfin Gyula: A szombathelyi egyházmegye története. I. 287.
²² Füßy Tamás: i. m. II. 386. ²³ Seppelt—Löffler: i. m. 380.
²⁴ Wiseman bíbornok visszaemlékezései az utolsó négy pápára és Rómára. (Bodnár Zsigmond ford.) 77.

1.

Irányváltás. A hitélet iránya. Egyházas politika. VIII. Pius pápasága.

Az Egyház két kimagasló vezetőjének halálával lezárult az a 23 évre terjedő időszak, melynek kidomborodó jellegét a politika adta meg. Az inkább politikai, mint hitbuzgalmi vonalvezetés nem Consalvinak, még kevésbé VII. Piusnak volt személyes ambíciója, hanem a kor elkerülhetetlen követelménye. Az Egyház szabadságát csak úgy látták biztosítottnak, ha mindenütt békés viszonyt teremthetnek az államhatalmakkal. Miután ez úgy ahogy sikerült, sor kerülhetett a belső hitélet fejlesztésére. Ezt a feladatot VII. Pius és Consalvi éppen csak hogy megpillanthatták, de a munkálkodás már utódaikra várt. Az egyházpolitika jogigényeinek a lehetőségek szerint való érvényesítése után a hitélet elmélyítésének szüksége a kornak épp olyan igénye volt, mint a 19. század első felében VII. Pius pápaságának hősi politikai erőfeszítései. Ezt három problémakör: a politikai, szociális és vallási egyaránt követelte. Ezek körébe vágó kérdések kötötték le az emberek figyelmét és józan megoldásuktól függött egyesek, népek és intézmények békéje és nyugodt fejlődése. Ezt azonban rendkívül megnehezítették az érdeellentétek. A három problémát szélsőségesen értelmezték és sokkal jobban egymásba kapcsolták, mint amennyire szükség lett volna. Vallási, ill. egyházi szempontból tekintve a kérdést, a következő eredmények tárulnak elénk. A politikai abszolutizmus fokozódó ellenszenvvel lépett fel a vallással és az Egyházzal szemben, mivel

kötött dogmái, erkölcsi és fegyelmi parancsai miatt benne is az emberi szabadságok ellenségét látta. Az új szellemi áramlatok nemcsak a hierarchia ellen irányultak, hanem erősen fenyegették az Egyház és a katolicizmus szélesebb körű érdekeit is. Ez a prognózis félre nem érthető módon írta elő azt a köteleességet, hogy az egyházkormányzat nem lehet ikertestvére a politikumnak, hanem amennyire csak lehet, a kettőt szét kell választani, s ez előbbi főfeladatának az evangélium elveinek hirdetését tekintse. Ha ezt teszi, józan hatást tud kifejteni a szociális kérdések megoldására is, melyek ekkor még csak kezdeti stádiumban voltak és csak a 40-es években léptek fel éles ellentéttel.

A CÉHEK ELTÖRLÉSE s a szabadverseny kialakulása a kizsákmányoló munkaadókra s a kizsákmányolt munkástömegekre, a legnagyobb erkölcstelenségre vezetett. A kapitalizmus urai szív és lélek nélkül sarcolták a munkáság erőit. Éhbérrel fizették, aminek természetes következményeként a lázadás szelleme lett úrrá a lelkeken. Már azon szentírási elvnél fogva is, hogy „méltó a munkás az ő bérére”, az Egyháznak fel kellett volna ismernie a bajt s gyökerében kellett volna orvosolnia, amire azonban a hitetlen és liberális közvéleményben nem volt módja. Így kerültek a munkástömegek a hitetlen szociális írók, agitátorok: Sand, Blanc, Proudhon, Cabet, még később Marx, Lasalle hálójába, akik nemcsak a munkások millióit vonták el a hittől és az Egyháztól, hanem valóságos társadalmi forradalmat idéztek elő. Évtizedek múltak el, mire az Egyház rájött a bajok helyes orvoslási módjára, s XIII. Leó pápa főképen a Rerum Novarum c. enciklikájában rámutatott azokra az elvekre, amelyek egyedül lehetnek szabályozói a munkás és a munkaadó viszonyának, megszüntetik a társadalmi kóros ellentétet s visszavezetik az elpártolt milliókat a hit és Egyház kebelére. De előtte csak halvány kísérletek történtek s ezek is inkább lokális jellegűek voltak.

Az életnek ez a fejlődési vonala indokoltá tette, hogy a Világegyház kormányzatában változás történjék,

*LEO XII.
 Della Genga
 Creatus Romae
 Quem Deus
 Sedit An. 5. mens 4. die 13.
 Vacat Sed*

*Annibal
 Spoletinus
 Die 28. Sept. 1823.
 Diu sospitet
 Obiit die 10. Febr. 1829
 Mens 1. die 21.*

XII. Leó pápa.

s ha Consalvi és VII. Pius az egyházpolitika nyugodt menetének biztosítását tartották főkötelességüknek, most a hitbuzgalom, a hit és az erkölcsi elvek korának kellett elkövetkeznie. Ez az áramlat egyre erősebben kapott hangot a bíborosi kollégiumban is, s az 1823 szeptember 2-án kezdődő konklávén csakhamar kialakult a „zelantik” többsége. Ezek olyan pápát óhajtottak sz. Péter székébe ültetni, aki a fenti elveknek fog elsőbbséget adni. A konklavé többsége Severoli bíborost tartotta a hitéleti elmélyítés művére legalkalmasabb pápának, azonban megválasztása ellen Ferenc császáron át vétót jelentett be a monarchia központi kormányszata. Severoli még bécsi nuncius korában közismert volt szigorú egyházas felfogásáról s jól ismerte az udvar és a kormányzati körök jozefinista felfogását. Nem ok nélkül félték tőle és nem óhajtották pápának. Helyette tehát a konklavé kétharmad többsége Annibale Della Genga bíborost választotta meg, aki XII. Leó (1823—29) néven kezdte meg hat évre terjedő pápaságát.

AZ ÚJ PÁPA talán csak abban különbözött Severolitól, hogy nem volt olyan éles és határozott egyéniség, mint az, de már hitbuzgóságban teljesen megegyezett vele. Még pályafutásának külső kerete is sok hasonlóságot mutat vele. Működésének javarészt ő is a diplomáciai pályán töltötte el. 1760-ban született Spoleto mellett, családjának Genga várában. Felszentelése után csakhamar prelátus lett, VI. Pius egyik bizalmi embere, aki 1793-ban svájci, a következő évben kölni nuncius lett. Mivel ekkor a Rajna balpartja Napoleon kezén volt, azért székhelyét Augsburgba kellett áttennie. Itt még tanúja lehetett annak a fénynek és hatalomnak, amely a Napoleon-háború előtti németiség rajnai katolicizmusáé volt, de a következő idők alatt láthatta a bomlás művét és tényezőit is, az egyházi fejedelemiségnek a megszüntetését s a nagy szekularizációt. 1805-ben mint VII. Pius képviselője megjelent a német rendek gyűlésén s rá hárult a feladat, hogy Bajorországgal és

Württemberggel megkösse a konkordátumot, ami azonban Napoleon betörése miatt megghiúsult. Napoleon éppúgy nem szerette Della Gengát, akárcsak Consalvit vagy Paccát. Az ő bukása után VII. Pius Párizsba küldte őt, ugyan-csak nunciusi minőségben; két évig működött itt, amikor — 1816-ban — megkapta a bibort és a sinigagliai püspökséget. 1820-ban Róma vikáriusa lett s mint ilyent érte a pápai tiara.

XII. Leó nem hiába volt a zelantik jelöltje és megválasztottja, működését minden téren a hitbuzgalom elmélyítésére s általában a belső egyházi élet fejlődésére fordította. Az egyházasabb szellemre maga adta a jó példát szerénységével, alázatosságával és igénytelenségével. Ranke szerint annyira egyszerű volt magára nézve, hogy asztalára nem költött többet napi egy skudinál.¹ Lambruschini bíboros viszont olyan embernek ismerte, mint akiből sugárzik az előkelőség, a szellem, az előrelátás s az egyenes szív. Pápaságának minden lépését az Egyházért és a vallásért való buzgóság jellemzi.² Amilyen volt maga, olyanoknak kívánta az Egyház vezető köreit, általuk a papságot s rajta keresztül a híveket. A kúria főbb hivatalait is ennek a szellemnek a képviselőivel töltötte be. Az államtitkárság élére a buzgó, de már a 80-as éveket járó Della Somaglia bíboros került. Ez a választás annyiban lepte meg a világot, mert sokan arra számítottak, hogy ezt a fontos állást a Somagliánál jóval fiatalabb Severoli kapja meg, annál is inkább, hiszen neki nagy része volt az új pápa megválasztásában. XII. Leó nem így döntött, bár kétségtelen, hogy Severoli iránt egészen haláláig hálás volt s barátságát és okos tanácsait továbbra is nagyra becsülte. A pápai vikáriátusban Zurlat nevezte ki utódjának, míg Consalvi hátralévő rövid idejét a Propaganda-kongregáció élén töltötte, tanácsait azonban az egyházi ügyek vezetésének egyéb ágazataiban sem lehetett nélkülözni.

A 19. század történetírása és ezen keresztül a közfelfogás abban állapodott meg XII. Leó értékelésében, hogy képzett ember volt ugyan, de gondolkodása nem volt korszerű, kormányzása nélkülözte a biztos előrelátást és a lényeg határozott felismerését. Tagadhatatlan, hogy munkatársainak megválasztásában nem volt mindig szerencséskezü. Viszont kétségtelen, hogy biztos meglátással ismerte fel az idő legmélyebb feladatát a pápaság számára, azt, hogy a katolikus vallást és az Egyházat a téveszmék egyre sűrűbb rajokban támadják, s ezek visszaverésére védekező és támadó formában mindent megtett. Hogy e téren nem mindenütt mutatkozott a kellő siker, az nem XII. Leó rovására írható, hanem az ellentámadások egyre növekvő rohama miatt következett be. XII. Leó mindezzel felvette a harcot, ahol az konkrét módon szükségesnek mutatkozott, elsősorban a titkos társulatokkal szemben. Élesen jellemzi a kort, hogy politikai, szellemi, nemzeti és egyéb törekvések a titkos társulatok társadalomalatti aknáiban vonták meg magukat, elsősorban továbbra is a szabadkőművesség, a különböző forradalmi alakulatok, sőt az angol protestáns bibliatársulatok is. Ezek az emberi szabadság hangoztatásával s megnyerő és egyszerű gondolatfűzéssel, hol nyíltan, hol pedig alattomban támadták a fennálló vallási, társadalmi és politikai rendszert. S a helyett, hogy a meglevő sebet gyógyították volna, még csak jobban elmélyítették. A hangoztatott elveken kívül elsősorban az indifferenzizmus okozott mérhetetlen károkat az Egyháznak. Az elv látszólag igen ártatlan volt s így nemcsak a laikusok százezreit, hanem még a klérus könnyebb fajsúlyú rétegét is meghódította. Lényege a tolerancia: az embereknek nemcsak politikai és társadalmi téren, hanem a különböző vallások tanítételeiben is egymás iránt elnézőknek és türelmeseknek kell lenniök. Az indif-

ferentizmus valóságos agnosztikus filozófiával lépett fel. Azt hirdette, hogy a biztos vallási igazságokat úgysem lehet felismerni, így tehát mindegy az, hogy ki mit hisz és mit nem. A vallások mind egyformák, mert mindegyik tanít igazat és tévedést is. Ennélfogva nem lényeges a felekezeti hovatartozandóság, a fontos, hogy az ember becsületes legyen. Ez az elmélet gyakorlatilag azt a káros hatást eredményezte, hogy sokan kezdtek nem törődni a hit- és erkölcsi igazságokkal, lelkiismereti kötelességeiket elhanyagolták s ez lassan a teljes hitelenségre vezetett, melynek egyik felvevő állomása a szabadkőmivesség s ennek további fejleménye a sokféle forradalmi alakulat.

XII. Leó felismerte, milyen súlyos következményekhez vezet ez a végzetes gyorsasággal terjedő s az annyi eseménytől és krízistől megkinzott korban egyetemes előfeltétellé váló gondolat, amely már nem volt elszigetelt jelenség, hanem behálózta a művelt világ egész területét. Végleteire jellemző, hogy előfordulhatott olyan eset is, mikor magasrangú prelátus prédikációját protestáns prédikátor készítette el. Hogy ebben mennyi lehetett a tiszta katolikum, azt nem nehéz elgondolni. De ugyanígy katolikus szerzők teológiai művei oly tévtanokat tartalmaztak, melyek a katolikus szerzőnek nem hozhattak dicsőséget. Teológusok között valóságos írói harcok folytak, hogy mi az igazság és mi nem. Ebből még hazánk is kivette részét, hogy csak Fehér György és Koller József dogmatikai, továbbá Alber János és Tumpacher József biblikus polémiájára hivatkozzunk.³ Vagy ott van a többször idézett Lamennais, a francia katolicizmusnak kezdetben oly sokat ígérő vezéralakja. Fényes tehetségét és izzó hitbuzgóságát XII. Leó oly sokra becsülte, hogy még fényképét is kiakasztotta hálósobája falára. Kitüntető szívességgel fogadta, mikor 1824-ben ellátogatott

Rómába, s komolyan gondolt rá, hogy bíborosnak is kinevezi, ami kétségtelenül bekövetkezik, ha féktelen temperamentuma el nem téríti az Egyháztól, mint hajdan a vele sok hasonlóságot mutató Tertulliót. 1817-ben megjelentette az *Essai sur l'indifférence en matière de religion* c. művének az első kötetét, mely egycsapásra Európa-szerte ismertté tette nevét. Ragyogó ékesszólással azt bizonyította benne, hogy a társadalmi rend és béke kizárólagos alapja csak a vallás lehet, azonban nem bármely változatában, amilyen például a deizmus vagy a protestantizmus, hanem tisztán a katolikus vallás. Már az 1820-ban megjelent második kötetében eltért az eddig követett helyes iránytól, amennyiben az agnoszticizmusba tévedt és nyíltan hirdette, hogy az emberi ész a saját erejéből semmiféle igazságra el nem juthat s hogy ennek következtében az igazságnak nem is lehet más biztosítéka, mint a közmegegyezés. Ez tehát már nála is a helytelen irányba való tévedést jelentette. S ha a művelt fők ennyire áldozatul estek a téveszméknek, mennyivel inkább a nagy tömegek, amelyek csak amazok szellemi morzsáit szedegették fel.

AZ INDIFFERENTIZMUSNAK s a belőle fakadó világnézetnek volt az eredménye az is, hogy az emberek úgyszólván minden kritika nélkül — válogatták meg olvasmányaikat, sőt szívesebben forgatták azokat a munkákat, amiket az Egyház határozottan tilalmazott. S mily nagy számban ontotta az ilyeneket a könyvsajtó már akkor is! Itt csak az egyik legfontosabb könyvre, a bibliára térünk ki, mely az isteni kinyilatkoztatást tartalmazza, s így az Egyháznak elsőrangú érdeke, hogy híveinek a kezébe helyesen értelmezett, nem pedig egyénileg magyarázott, vagy pedig megcsonkított szövegű szentírás jusson. És mégis mi történt? A londoni Biblia-társulat a maga széles hálózatával s hatalmas pénzerejével behálózta az egész világot. Alig volt olyan művelt nyelv, melyre le ne fordította és rendkívül olcsó kiadásban ne terjesz-

tette volna. Eredményes működésére jellemző, hogy Európa nagyobb városaiban sorra megnyitotta fiók-intézeteit. Figyelme még hazánkra is kiterjedt s pozsonyi állomása aranyban és ezüstben 6000 forintot kapott tőle. Így módjában lehetett, hogy a biblia előállítására külön nyomdát vásároljon s addig, míg ennek üzeme az igényeket ki tudja elégíteni, 2000 példány magyar és 600 német-nyelvű fordítást rendeljen meg az amsterdami, illetve a berlini protestáns cégektől.⁴ S ezen protestáns fémjelzésű bibliák katolikus családokban is nagy kelendőségnek örvendtek, sőt használták a katolikus lelkipásztorok is. Fischer egri érsek a legnagyobb csodálkozással említi, hogy igen sok plébánián hiányzik a szentírás, ahol pedig van, az nem katolikus. hanem protestáns fordítás.⁵ Az ilyen jelenség még gyakoribb volt a nyugati országokban.

E miatt az Egyház nem térhet ki a felelősség terhe alól, mivel idejekorán nem gondoskodott megfelelő hiteles kiadásokról. Ezek hiányában akadálytalanul terjedhettek el a protestáns biblia-társulatok olcsó kiadványai, melyek azonban természetsszerűleg eltértek az Egyház hivatalos magyarázatától és tanításától. Itt szintén nem egy ponton kapott csorbát a hit és erkölcsi dogmák igazsága, ami ismét a vallási indifferenzizmus malmára hajtotta a vizet. Így került a tiszta lisztbe a sok korpa, s hogy ennek vége szakadjon, XII. Leó mindjárt uralma elején fellépett a végzetes irányzat ellen. Külön elítélte az indifferenzizmust, midőn 1824 május 3-án kiadott enciklikájában sorra szedte annak tévedéseit s rámutatott a katolikus hit tiszta igazságaira. Figyelmeztette a világegyház püspökeit, hogy éberséggel ügyeljenek, nehogy a konkoly megmételyezze a tiszta búzavetést. Nem hagyta szó nélkül az említett biblia-társulatoknak katolikus szempontból káros működését sem. Buzdította a püspököket, hogy gondoskodjanak egyháziilag jóváhagyott szentírási fordításokról. Ennek következménye lett, hogy az érsekek és püspökök zsinatokat tartottak, körleveleket bocsátottak ki,

melyekben a megtámadott tanokat a pápai enciklika szellemében védelmezték és helyesen magyarázták. Gondoskodtak megfelelő szentírásfordításokról és óva intették híveiket az ártalmatlanoknak látszó, de sok kárt okozó hamis tanok befogadásától.

Ezek hol alattomban, hol pedig nyíltan döngették a lelkek várait s az ellenség legügyesebb harci taktikájával próbálták azokat bevenni. Legveszedelmesebb volt köztük kétségtelenül a szabadkőművesség, mely jól kiépített sejtrendszerével és humanitást csillogtató tétéleivel igen nagy rombolást vitt véghez elsősorban a hitvilágban, de utána a társadalmi és politikai életben is. Nem volt állam, hol szervezete ki ne lett volna építve, de legnagyobb hatalomra mégis Francia-, Angol-, Spanyol- és Olaszországban emelkedett. Nem kímélte még az egyházi államot sem, így hát a pápát nemcsak mint a Világegyház fejét, hanem mint államának urát is közvetlenül érintette e veszély.

LEGKÁROSABB VOLT az a szárnya, mely Hegel pozitívizmusa után indulva, véd- és dacszövetséget kötött a személyes Isten léte ellen, tagadásba vette a metafizikai valóságot s a hitet térdre akarta kényszeríteni az abszolút hitetlenség előtt.⁶ Parlamentekben, sajtóban, irodalomban, tudományban, egyesületekben, intézményekben mindenütt megvolt a maga előőrse, hogy adott alkalommal hadakozzék az oltár és a trón ellen. A páholyok valóságos templomai lettek a társadalom számottevő rétegeinek s nemcsak előkelő világiakat, hanem megtévedt egyháziakat is olvashatunk titkos névsorukban. Szerzetesek üldözése, javaiknak eltulajdonítása, a szekularizáció, a vallásellenes iskolapolitika, a vallási jogoknak a kisemmizése mind beletartozott programjukba. A fellángolt forradalmak végső gyökérszálai nagyon sok esetben a páholyokhoz vezettek, s ezt az Egyház fejének közvetlen közelről, éppen a karbonarizmus mozgalmában kellett a legfájdalmasabban tapasztalnia.

A pápa 1825 március 13-án közzétett „Quo gra-

viora" című konstitúciójában élesen állást foglalt minden titkos társulat, főképp a szabadkőművesség és a karbonarizmus ellen. A katolikusokat nemcsak eltiltotta a belépéstől, hanem szigorú fenytéket rótt azokra, akik ezekben tevékeny szerepet vállaltak. Gyakorlatilag is megmutatta, hogy nem ismer kíméletet azokkal, kik nem akarnak ráhallgatni. Amikor a karbonarizmus elfojtása után még tovább is folytatódtak az összeesküvések és a kisebb zendülések, főképpen Emilia és Romagna tartományban, a rend helyreállítására Rivarola bíborosát bízta meg teljhatalommal s az ő intézkedéseit, még ha kelleténél szigorúbbak voltak is, szó nélkül jóváhagyta. A büntetések közt szerepelt a kivégzés, az életfogytig, vagy rövidebb ideig tartó börtön, száműzés és kényszermunka. Elrettentő például túszoikat fogdostak közülük össze. Ezeknek 2-3 hetenként jelentkezni kellett a rendőrségnél, gyakrabban gyónni és áldozni, bizonyos időközben lelkigyakorlatot végezni s ezzel bizonyítani, hogy megváltoztak és szakítottak a titkos és forradalmi társulatokkal. Még azt a rendszabályt is meghonosították, hogy a karbonáriknak a sanfedistákkal kellett összeházasodni, amit a közvélemény kutya-macska házasságnak nevezett.⁷ Ha ezt nem is mondhatjuk helyes intézkedésnek, de a pápa meg akarta mutatni, hogy semmiféle eszköztől sem riad vissza, csak hogy véget vessen az Egyház és állam ellen irányuló titkos társaságok működésének. A pápa inkább egyházi és vallási, mint állambiztonság miatt példát adott, hogy miként kell cselekedni. Sajnos, világi államfők nem léptek fel hasonló szigorral, ami nem meglepő, mikor a kormánykörök közt is erősen hódított a szabadkőművesség. De ennek árát azután maguk is megfizették, hiszen az egyik forradalom a másikat követte s ugyanígy váltakoztak a trónok urai is.

Ha az eddigi intézkedések inkább csak védekező

jellegűek voltak a vallásbomlasztó mozgalmakkal szemben, a Szentszék rajta volt, hogy pozitív formában is emelje a hitbuzgalmat. Erre különösen alkalmasnak mutatkozott az 1825. év, amely jubileumnak számított. Legutóbb 1800-ban nem lehetett megtartani, részben mivel 1799-ben halt meg VI. Pius s a következő évben választották meg VII. Piust, részben pedig a napoleoni hadjáratok miatt. Érthető, ha most 50 év után annál nagyobb fénnel és pompával készülődtek a megünneplésére. XII. Leó 1824 május 27-én megjelent bullájában⁸ atyai szeretettel hívta a keresztény híveket az Örök-városba, hogy a szokásos feltételek mellett elnyerhessék a jubileumi búcsút. Külön felszólítást intézett az egyes országok pátriárkáihoz, prímásaihoz, érsekeihez és püspökeihez, hogy híveiket buzdítsák az apostolok sírjainak a meglátogatására. Felhívása nem járt ugyan olyan eredménnyel, mint a vallásos korok 25-ös évfordulóin, de akkoriban nem is tobzódtak a hitellenes áramlatok úgy, mint az ő idejében. Ennek ellenére is meg lehetett elégedve, hiszen buzgó lelkek most is voltak s ezek a világ minden részéből elzarándokoltak Rómába, így csak a Trinitáriusok háza körülbelül 9000 zarándokot fogadott magába.⁹

A PÁPA, bár gyenge és beteges fizikumú ember volt, mégis hihetetlen lelkesedéssel és erőt nem kímélő fáradsággal készítette elő és folytatta le az ünnepségeket. Személyesen vezette a körmeneteket, résztvett a szentbeszédeken s nap-nap után fogadta kihallgatáson a hódolók tömegeit. Ez a római jubileumi év volt hosszú idő óta az első nagy nemzetközi katolikus manifesztáció, amely azt hirdette urbi et orbi, hogy az Egyház él s a támadások ellenére virulni akar. A szentév nem is szorítkozott tisztán Rómára, hanem mint szokásban volt, a következő év tartalmára kiterjesztette a pápa az egész világra.

Szintén az új idők szelét mutatta s a politikán túl a szellemi élet területén való szervezőmunka kezdeti

jelentkezése, mintegy gyengéd csírája volt a „Quod divina sapientia” bulla (1824), amely kárhoztatta a vallásellenes szellemi irányzatokat terjesztő laikus iskolatípusokat s velük szemben a versenyképes hitvallásos iskolákat szorgalmazta. Ezek nevelési és oktatási rendszerét a fentebbi című bulla szabályozta, s ha az itt lefektetett katolikus didaktikai és metodikai elvek még sok kívánnivalót hagynak is hátra, a multhoz képest nagy haladást jelentettek. A bulla elvei szerint szerveződött át a római és a bolognai egyetem, mely kitűnő tanárokkal 38 tan széket kapott s felvette a versenyt a párizsi és az oxfordi egyetemekkel. A magasabb katolikus tudományt és műveltséget szolgálták az ugyancsak újjászervezett ferrarai, perugiai, camerinói, maceratai és fermói főiskolák is, melyeknek katolikus szelleme szintén kívánta a hitet és tudást harmonikusan összeegyeztetni.

Amikor a Szentszék erre az új lépésre határozta el magát, példát adott a Rómán kívül élő katolicizmusnak, hogy e magasabb kultúrát terjesztő intézményeire a legféltebb gonddal ügyeljen, azokat át ne engedje a szellem liberális és szabadkőműves vezérkarának, hanem a helyes mederben tartsa meg s a tudományos igényeknek megfelelően fejlessze. Az egységes irányítás végett megalkotta az úgynevezett Congregatio Studiorum-ot s ennek az lett a feladata, hogy élénken figyelje az összes katolikus egyetemek és egyéb iskolák erkölcsi, fegyelmi és tanulmányi rendjét.

Megfeszített munkát kellett volna végeznie az új idők új igényeit felismerő pápaságnak azon a ponton, ahol saját papságának új lelküllettel való eltöltéséről volt szó: az Egyház u. i. nem rendelkezett kellő számmal, hivatása s a tudás magaslatain álló papi gárdával, s a papságot is elöntötte az egyháziatlan szellem. A klérus hitbuzgalmi, lelki és szellemi lehanyaglása már XII. Leó elődeinek is gondot okozott. Nyilvánvaló következtetése volt

annak, hogy az egyes kormányhatalmak kivonták a papságot az Egyház kizárólagos hatásköre alól s a papokat egyszerűen az állam hivatalnokainak tekintették. Így vészett bele a papképzés a gallikanizmus, febronianizmus és jozefinizmus szellemének ingoványába. XII. Leó felismerte, hogy mindenekelőtt a szemináriumoknak kell felszabadulniok az államhatalmak irányítása alól. Itt tapasztalnia kellett, mennyire politikai természetű a kérdés kedvező elintézése; a szemináriumokról tervezett reformjai kapcsán nehéz harcokat kellett vívnia és kevés eredménnyel, mert a kormányok nem kívántak engedni a nekik kedvező s több évtizedes gyakorlat szentesítette rendszerből. Ezen a téren akadálytalanul csak Rómában intézkedhetett. Itt figyelmét arra fordította, hogy az idegen nemzetek szemináriumait gyarapítsa, így növekedett ezek száma 1827-ben az ír szemináriummal. De rajta volt, hogy a Rómában nevelt kispapok nemcsak a teológia elméletében, hanem az egyházas szellemenben is gazdagodjanak s amerre csak kerülnek, az egyházi élet felújulásának lehessenek elindítói. A szemináriumok vezetésére legmegbízhatóbb papjait küldte s a Collegium Romanum-ot is a jezsuitáknak adta át. A szemináriumokra vonatkozó gondolataival és intézkedéseivel olyan távolabbi jövőnek dolgozott, amelyet ő maga meg sem érhetett, de az ő szellemében nőtt papnövendékekből került ki a 19. század derekán a katolikus felújulás első nagy nemzedéke s ugyancsak a század második felében felvirradó nagy missziós hőskorszak elindulása is.

A karbonári forradalom leverése után Metternich számított arra, hogy az egységes Itália mozgalmával szemben sikerül a pápaság és Ausztria között szorosabb politikai és diplomáciai szövetséget létrehozni. Ez azonban nem következett be, minthogy Leó a politikai kérdéseknek csak másodrendű jelentőséget tulajdonított

s a politikával szemben óvatosságra intették mindenekelőtt, hogy az európai monarchiák leverték ugyan a forradalmat és a forradalom szülöttjét, Napoleont, de megtartották a 18. század kormányzati elveit: az auklérizmus világnézetét, az állami mindenhatóságot, a legkisebb dolgokba is beleavatkozó bürokráciát, az Egyház iránt a legbensőbb kulturális és szervezeti kérdésekben is gyanakvó érzületet. Konzervatív politikát hirdettek, de ennek alapvető igazságai s lelki tartalma nélkül¹⁰ s úgy, hogy ennek a konzervativizmusnak hamarosan súlyos válságba kellett jutnia, ami arra intett, hogy a Szentsek a maga súlyos érdekeit ne kösse oly hatalmakhoz, melyeknek ereje hanyatlóban volt. A maga korában az egyháziak nem egy csoportja számára szinte forradalmian ódonnak hatott XII. Leónak az az elvont eszmékből fakadó állásfoglalása s a kúriának az a magatartása, hogy az új államalakulatokat elismerte, a Világegyház püspökeit pedig arra intette, hogy nyugodtan viselkedjenek; a politikába bele ne avatkozzanak, hanem alkalmazkodjanak a változott viszonyokhoz s gondjukat főfeladatukra, a lelkek megmentésére és Egyházuk emelésére fordítsák. De a Szentsek még a főpapság köreiben keletkezett visszatetszés elkerülése árán sem volt hajlandó ezen az alapvető magatartásán változtatni. Különösen a spanyol kormány vette rossznéven, hogy a pápai kúria a délamerikai spanyol gyarmatoknak a spanyol birodalomtól való elszakadását és függetlenségét elismerte. Ennek azonban megvoltak a saját szempontjai és érdekei is; mert alkalom nyílt arra, hogy a független köztársaságok egyházait újjá lehessen szervezni. Ez a munka természetesen nem ment egészen zavartalanul, mert az új államokban az egyik polgárháború a másikat érte s így amit az egyik év alkotott, azt a másik azzal tette tönkre, hogy a papokat, szerzeteseket kiűzte, az egyházi java-

kat, amire Chile már 1824-ben adott példát, egyszerűen elfoglalta.

BONYOLULTABB volt a helyzet Franciaországban. X. Károly egyike volt a legkatolikusabb francia királyoknak, de a francia társadalomban a liberális közvélemény s ennek egyik kifejezője, a sajtópropaganda és a parlament nehezítette meg az Egyház munkáját. A sajtó, mint a közvéleményt befolyásoló hatalom, itt fordult először az Egyház ellen modern formában s olyan összefüggésekben, amit még a ma élő nemzedék szemei is láttak: amikor szívósan támadott egy államhatalmat, mert támasztát a főnemességben és a főpapságban kereste. X. Károly népszerűtlenségét az erős sajtóval rendelkező liberális közvélemény előtt fokozta az, hogy elismerte az Egyház érdekeit és igényeit. A forradalom utáni Franciaországnak nem tetszett, hogy az emigránsokat, köztük a papokat is kártalanította, még kevésbé talált megértésre az 1825-ben szentesített ú. n. szakrilegium-törvény, mely biztosította a vallást és az Egyházat a megszenteltségtelenítéstől, az egyháziakat pedig a különböző támadásoktól és bántalmazásoktól,¹¹ s újabb támadási felületet okozott, hogy a püspökök a pápa szándéka szerint reorganizálták tanintézményeiket és szemináriumait. Ez utóbbiak közül hét kissemináriumot a jezsuiták vezetésére bíztak, akik ezeket úgy felvirágoztatták, hogy például 1828-ban 47,000-re szökkent fel a növendékek száma.¹² Köztük még szépszámmal voltak olyan ifjak is, kik nem a papi, hanem a világi pályára készültek. Amint az Egyház féltette az ifjúságot a vallásellenes áramlatoktól, úgy féltette a francia felvilágosodás a maga ifjúságát az Egyház szellemének hatásaitól. Ezért éppen az iskolaüggyel kapcsolatban indultak féktelen támadások a sajtóban és a parlamentben a jezsuiták, az Egyház és az őket pártoló kormány ellen. E miatt kellett megbuknia a bithű Villèle-minisztériumnak, amelynek a helyét a Martignac-féle kormány vette át. Ez akarta leszerelni a közvélemény ellenségeskedését a jezsuiták fölládozásával, ami meg is történt. 1828 június 16-án két rendelet jelent meg. Egyike kimondta, hogy a jezsuita iskolák felett a párizsi Sorbonne gyakorolja a felügyeleti jogot és senki sem kaphat tanítási jogosítványt, mielőtt alá nem írja azt a nyilatkozatot, hogy nem tagja olyan kongregációnak,

mely Franciaországban törvényesen nincs elismerve. A másik rendelet pedig úgy határozott, hogy az összes kishozsmináriumok növendékeinek a száma nem haladhatja meg a 20,000-et, és a világi pályára készülő ifjak nem látogathatják ezeket.¹⁸ A püspökök e miatt panaszt emeltek a királynál, azonban maga a pápa szerelte le őket s arra kérte, hogy legyenek bizalommal hozzá, hiszen Károly nem cselekedhetett másként.

A nyugalom így sem állt helyre. Az egyik követelés a másikat érte, míg végre a király elbocsátotta a Martignac-kormányt s a szigorúan konzervatív irányú Polignac herceget bízta meg kormányalakítással. Feloszlatta a munkaképtelenné vált parlamentet és új választást rendelt el. Ez azonban szerencsétlenül ütött ki, amennyiben a kormánypárt kisebbségben maradt, mire újra feloszlatta a még össze sem ült képviselőházat, de ezzel saját sorsát is megpecsélte. 1830 július 26-án kitört a forradalom, amely megbuktatta X. Károlyt s Lajos Fülöp orleansi herceg trónraléptével megalkotta a liberális polgárkirályságot.

Ha XII. Leó fájlalta a „legkeresztényibb ország” vallási váltó-lámpásának kezdetben bal felé fordulását, annál több örömet lelhetett az ír katolikusok helyzetének fokozatos előrehaladásában, abban a rendkívüli szabadságharcban, amely a 19. sz. egyháztörténetének valóságos fénypontja s egy protestáns kormányzatnak alávetett katolikus nép diadala pusztán a szellem eszközeivel. O'Connell hatása akkora volt a tömegekre, hogy a Peel- és Wellington-kormány már a polgárháború kitörésétől tartva a király és a toryk minden vonakodása ellenére is megszavazta az ír katolikusok emancipációját. Ezáltal rájuk nézve megszűnt az úgynevezett Testact-törvény, amely a közjogi állások viselőitől követelt esküt, hogy nem hiszik Krisztus valóságos jelenlétét az Oltáriszentségben és elismerik az angol királyt az Egyház fejének. A katolikusok mostmár kisebb megszorí-

tásokkal vallásszabadságot és polgárjogot nyertek; megnyílt előttük a parlament kapuja s többé már a magasabb hivatalokból sem lehetett őket kizárni. A beteg pápa nem érte meg a teljes eredményt, de láthatta annak minden reményét. 1829 február 10-én szólította el a halál, viszont a katolikusok emancipációja csak április 13-án következett be.

Szerencsés kézzel indította el a hannoveri katolikusok ügyét. Itt a protestáns kormányzat a legdurvább eszközökkel akadályozta a hitéletet. Amikor a hívek Rómához fordultak segítségért, XII. Leó megtalálta az utat a kormányhoz s tárgyalásai azzal az eredménnyel végződtek, hogy 1824-ben felállíthatott két kiváltságos püspökséget Hildesheim és Osnabrück székhellyel. Ugyanígy sikerült Németalföld 3 városában — Brüggeben, Amsterdamban és Herzogenbuschban — új püspökségeket szervezni. De nemcsak alkotott, hanem, ha kellett, rombolt is. Ez lett a sorsa a konstanzi egyházmegyének, melynek élén az aufklérista és febronianista Wessenberg báró állott, aki pápai intések és fenytékek után sem szűnt meg a német nemzeti egyház megalkotásán dolgozni, ezért XII. Leó az egyházmegyét feloszlatta, őt pedig állásától megfosztotta.

Munkatársainak a kiválasztásában nem volt szerencsés, főleg azokban, akiket az állam kormányzásával bízott meg. Államának közigazgatását, minthogy ezt másodrendű kérdésnek tartotta, másokra bízta s ezek engedték Consalvi alkotásait veszendőbe menni. Az állampolitikát kicsinyességek közé szorították, a közigazgatást egészen jelentéktelen kérdésekkel, mint a vendéglők, mulatságok, színházak, a koldulás, a rablóbandák, a zsidók életének a szabályozása, foglalkoztatták. S ha akadtak itt hasznos intézkedések, még több akadt, ami elégedetlenségre és gúnnyra adott alkalmat, s ami súlyosabb, visszaesést mutatott az igazságszolgáltatás. E

miatt életében és halálával sok támadás érte XII. Leót, akiben végső értékelés szerint jóakarátú és egyénileg kitűnő ember húnyt el.

A XII. Leó halálát követő konklávé — 1824 febr. 20-án — a közhangulatnak s az európai kormányzatoknak abban a légkörében ült össze, amelyben az elhalálozott pápa tisztán hitéleti térre korlátozott egyház-kormányzatát ismét kívánatosnak látták politikai téren is cselekvőbb egyéniségű főpapéval felcserélni. A megválasztásra legtöbb eséllyel rendelkező három bíboros — Gregorio, Castiglioni és Cappellari — közül elég hosszú választás után, március 31-én Castiglioni kardinális került ki győztesen. Megválasztásában nagy része volt Albani bíborosnak, aki az osztrák birodalomra támaszkodó irányzat híve volt s az e felé irányuló kapcsolat lehetőségeinek akart kedvezni olyan bíboros előtérbe juttatásával, akit a Habsburg-házhoz rokoni kötelékek fűztek. Reményeit azonban nem mindenben váltotta valóra. Egyéniségében sok hasonlóságot mutatott VII. Piussal, azért is vette fel iránta való kegyeletből a VIII. Pius (1829—30) nevet.

EGYSZERŰ, szerény, alázatos és buzgó főpap volt, akárcsak ő.

Uralma nem lehetett korszakalkotó, mert mindössze csak 20 hónapig irányította sz. Péter hajóját. Már mint öreg ember került a pápai trónra. 1761 november 20-án született Cingoliban, Ancona közelében. 1800-ban elnyerte a montaltói püspökséget, 1826-ban a bíborosi méltóságot s rá három évre a pápaságot. Beteges ember volt, akárcsak közvetlen elődje, de hozzá hasonlóan nem ismert határt a munkában. A politika iránt nem volt sok érzéke, de ő legalább államtitkárául kitűnő politikai talentumokkal rendelkező bíborost tett, éppen Albanit, akire az egyházpolitika intézését rábízta, maga pedig tisztán az az Egyház belső ügyeinek a vezetését tartotta kezében. Ezen a téren azt kívánta folytatni, amit elődje kezdett: az Egyház és a belső hitélet felvirágoztatását. Erről tett

VIII. Pius pápa.

vallomást 1829 május 24-én kelt beköszöntő enciklikájában.

Pápaságának rövid húsz hónapja alatt sok és rohamos gyorsasággal bekövetkezett esemény zsúfolódott össze; az európai krízis új háborgási időszakhoz érkezett.

Az Anyaszentegyháznak az ő rövid pápasága alatt is kijutott az örömből és bánatból egyaránt. Örömmel nevezhető a katolikus íreknek régóta húzódó, de most végre bekövetkezett felszabadulása a százados vallási és polgári elnyomás alól, ugyancsak az örmény katolikusok békéjének a helyreállítása, amiben nagy érdemeket szerzett az osztrák kormány is. VIII. Pius ennek következtében kinevezhette Nurián Antal személyében az első katolikus érseket Konstantinápolyban. A sok nehézség s a kínai üldözések ellenére örömdolgozó híreket hallhatott a keleti missziók szép eredményeiről. Ez annál inkább jólesett neki, mert szívügye volt a missziók kérdése. Ő emelte az egyházdoktorok rangjára a ciszterci rend egyik legnagyobb fiát, a „mézajkú tanító” sz. Bernátot, aki a keresztény irodalomban úgy szerepel, mint az utolsó egyházatyja. Mindez nagy meglepetéssel töltötte el szívét, de bizonyos, hogy kivette részét a szomorúságból is, különösen élete utolsó szakában.

1830 július 26-án kitört a francia forradalom, megbuktatta a restaurált Bourbon-uralmat s helyébe az Orléansi-ház polgárkirályságát állította, amely a forradalmi liberalizmus szellemében született meg, így méltán tarthatott tőle a pápai kúria. VIII. Piusnak viszont nem volt más választása, mint a kúria részéről is elismerni Lajos Fülöp királyságát. Végeredményben a francia katolikusok közt is sokan örültek a cserének. Az új uralom kormányrendszerének teljes kibontakozása XVI. Gergely idejére esett.

Párizs forradalmát egy hónapra követte a belgáké;

most az Egyháznak nem volt oka az aggodalomra, mert a belgák éppen katolikus hitük elnyomatása és akadályozása miatt szakadtak el Németalföldről, s önálló államiságukkal együtt megvetették alapját annak a lendületes vallási életnek is, amely később annyi követendő példát állított a többi katolikus ország elé. A szabadság utáni vágy megmozgatta a lengyeleket is, hogy lerázhassák az orosz jármot. De ennek híre már a halálos ágyon találta VIII. Piust.

A forradalmi szellem átjárta egész Európát, legtöbb helyütt nemcsak az adott helyzet erőszakos megváltoztatásának vágyából fakadva, hanem a túlvilág és a személyes Istenség tagadásával, legalábbis a transzcendens világ és evilág összefüggéseinek tagadásával szövetségben. A társadalom, szellem vagy politika bármely kérdésében egyre nyitabban és élesebben tagadták a hit elveinek vagy egyházi szervezeteinek, leginkább éppen a katolikus Egyháznak bármiféle illetékességét. Magyarországon is jellemző volt erre az 1830-ban megnyílt pozsonyi országgyűlés, amelynek egyik viharos ülése után a még ifjú Haynald Lajos, a későbbi kalocsai bíborosérsek ezt a megfigyelést vetette papírra: „az Urak igen a Religio ellen vannak”.¹⁴ Noha inkább a katolikus religio ellen, mert az írek emancipációjának hatásaként elég türelmetlenül azt követelték, hogy viszont nálunk a protestánsokat kell felszabadítani eddigi megkötöttségeikből, s a katolikusokkal mindenben egyenlő jogokat kell számukra biztosítani¹⁵. A katolikusok és protestánsok között a szabadgondolkodás síkján megfogalmazott ellentétek legkiütőzőbb pontja a vegyesházasságok rendezése volt, az eddigi — a szülők nemét követő — gyakorlatot a protestánsok igen sérelmesnek tartották. Az itt elhangzott felszólalások nem egy érdemtelen invektívát

szórtak a katolikus Egyházra s legfőképen annak papi képviselőire.

A vegyesházasságból eredő probléma egyébként nem nálunk vetődött fel elsőnek, hanem Poroszország után került a közérdeklődés körébe. III. Frigyes Vilmos ugyanis az 1803 óta Sziléziában érvényes ama házassági rendeletet, mely szerint a vegyesházasságban élő szülők gyermekei valamennyien az apa vallását tartoznak követni s ezzel ellentétes megállapodást a házasságok nem köthetnek egymással, kiterjesztette a rajnai tartományokra és Westfáliára is. Itt azonban a végrehajtása nem ment egykönnyen, mivel a katolikus lelkipásztorok nem voltak hajlandók megáldani az olyan vegyesházasságokat, hol nem kaptak biztosítékot az összes gyermekek katolikus nevelése felől. E miatt zavarok keletkeztek s nem egy lelkészt a törvényszék elé állíttatott az államhatalom. A lelkiismeret megnyugtató végett Köln, Münster és Paderborn főpásztorai kérdést intéztek a Szentszékhez, hogy papjaik minő eljárást kövessenek az Egyház és az állam ellentétes felfogása között? VIII. Pius a Litteris altero abhinc anno c. brevéjében s Albani államtitkárnak a hozzácsatolt instrukciójában helytelenítette a házasságok vegyes formáját, mivel abban nemcsak a katolikus házasság fél vallása, de a gyermekek katolikus nevelése is veszélyben forog. Éppen ezért tanácsolta, hogy a katolikus hívek kerüljék a vegyesházasságokat. Amennyiben mégis ilyent kötnének, csak az esetben áldható meg, ha a katolikus fél szabad vallásgyakorlata s az összes születendő gyermekek katolikus nevelése biztosítva van. Ha ez a feltétel hiányzik, az Egyház csupán az ú. n. passiva assistentia-t adhatja meg. Tett még egy engedményt, nevezetesen elismerte a jövőre nézve, hogy a trienti forma nélkül kötendő vegyesházasságok érvényesek, de csak porosz területen, a multat illető-

leg pedig felhatalmazta a püspököket, hogy az ilyen házasságokat, ha egyéb akadály nem forog fenn, in radice szanálhatják.¹⁶

Ez a rendelkezés sehogy sem tetszett a porosz kormánynak s a nélkül, hogy a brevét s a mellékelt instrukciót közölte volna az illetékes főpásztorokkal, egyszerűen visszaküldte Bunsen római követnek, hogy azt a Szentszék a protestánsokra nézve kedvezőbben módosítsa.

Nagy a valószínűsége annak, hogy a magyar vegyesházasságot ekkor még ez a sors éri, ha Rómába kerül felterjesztésre, azonban egyelőre lekerült az országgyűlés napirendjéről, ám nem nyert végleges elintéztést a porosz sem. VIII. Pius 1830 nov. 30-án meghalt s így ez a tehertétel, a liberális kor egyéb nehézségeivel együtt, utódjára szállott át.

JEGYZETEK.

1.

¹ Seppelt—Löffler: i. m. 384. l. ² V. ö. Josef Schmidlin: Pöpstgeschichte der neuesten Zeit. I. k. 473. l. ³ V. ö. Meszlényi A.: i. m. 205—209. l. ⁴ U. o. 213. l. ⁵ Horváth Konstantin: A bibliafordítás kérdése utolsó nemzeti zsinatunkon. Katolikus Szemle 1929. 98. l. ⁶ V. ö. Kirsch: i. m. IV₂. 46. l. ⁷ V. ö. Seppelt—Löffler: i. m. 384. l. ⁸ Szövegét közli: Th. Scherer: Papst Leo, der Zwölfte 126—133. l. ⁹ Kirsch: i. m. IV₂. 136. ¹⁰ Vécsey J. Aurél: i. m. 12. l. ¹¹ F. Mourret: i. m. VIII. k.: L'Eglise contemporaine I-ième partie. 85. l. ¹² U. o. ¹³ U. o. 86. l. ¹⁴ Szittyay Dénes: Haynald Lajos kalocsai bíborosérsek élete. I. f. 10. l. ¹⁵ Meszlényi A.: i. m. 338. l. ¹⁶ J. Schmidlin: i. m. I. 489. l.

1.

Egyház az államban. Kibontakozások. Társadalom és vallás.

A júliusi forradalom kettős jelszóval indult útjára: éljen az alkotmány és le a papi párttal. A „papi párt” ellen kidobott jelszó nemcsak a francia hierarchia politikája, hanem a katolicizmus rendszere ellen is irányult. Franciaország több mint egy éven át az Egyház ellen rendezett jelenetektől volt hangos. Napirenden szerepelt a templomok megszentéstelenítése, felégetése és kirablása, keresztek kidöntése s a papok, szerzetesek bántalmazása. A forradalom megfosztotta a katolicizmust államvallás jellegétől s csupán a francia nép többségének a vallásaként ismerte el. A féktelen agitáció rombolásai már-már azt a gondolatot ébresztették, hogy a királyság bukása a trón szövetségesét, az oltárt is eltemeti s hogy Voltaire utódai végérvényesen győzedelmeskednek. „A te dicsőséged, Krisztus, — hangzott a költő Musset szava — meghalt!” — „Talán nemsokára egy nagy vallás temetésén leszünk jelen, állapította meg az egyik francia iskolalátogató.”¹

De a forradalom utáni polgári rendszer nemcsak Franciaországban támadt a római Egyház ellen, hanem az egyetlen Belgiumot kivéve, Európában mindenütt készülődtek a katolicizmussal mint gondolatrendszerrel s az Egyházzal mint szervezettel való leszámolásra. A trónöröklés rendjének a megváltoztatása előbb forradalomba kergette a spanyolokat, majd hat évig (1833—39) tartó polgárháborúba. Krisztina anyakirálynő kormánya Mendizabal miniszter, nemkülönben Espar-

tero tábornok diktatúrája alatt teljesen az Egyház ellen fordult, minthogy a papság nem akarta elismerni a leányági trónöröklést és Don Carlost, Ferdinánd király öccsét kívánta a trónon látni. A papságnak kétségtelenül nagy befolyása volt a népre s az új kormány, hogy ezt ellensúlyozhassa, koholt vádak alapján izgatta a papság ellen a népet. Az 1834-i kolera-járvány idején azzal rágalmazta meg, hogy a szerzetesek mérgezték meg a kutakat s innét van a tömeges halálozás. Ez alkalmat szolgáltatott arra, hogy a tömegek előbb Madridban, majd egyebütt megtámadják a kolostorokat, azokat elpusztítsák és felégessek, lakóikat üldözzék s közülük igen sokat meggyilkoljanak. Ily előkészület után nem volt nehéz a szerzetesházak fokozatos megszüntetése s úgy ezeknek, valamint a világi papság s az eltörölt inkvizíció javainak az államadósság törlesztésére való lefoglalása. A papság működését különböző rendeletekkel akadályozták, szolgálati pragmatikáját az 1790-i francia polgári alkotmány szellemében változtatták meg. Akik nem engedelmeskedtek az új rendszernek, azokat üldözték s e miatt nem egy püspöknek és érseknek ott kellett hagynia székhelyét. Egészen természetes, hogy a Szentszék vonakodott elismerni az új kormányformát, amely eleve élesen ellentétes világnézet és politikai érdek alapjára helyezkedett.

Portugáliában szintén elmérgesedtek a viszonyok. A trónbetöltés körül kitört polgárháborúból a brazilai császárságáról lemondott Dom Pedro került ki győztesen s ellenfelét, a katolikus érzésű Dom Miguelt nemcsak megbuktatta, hanem Portugália elhagyására kényszerítette. Maga helyett kiskorú leányát, Máriát fogadtatta el királynőnek, azonban nagykorúságáig mint régens ő kormányzott. Liberális kormányja teljesen a spanyol minta szerint bánt el a katolikus Egyházzal. Az események nem hagyták érintetlenül az olasz népet

sem, amely politikai széttagoaltságában nem szűnt meg vágyakozni az egység után és egységének akadályát a pápai államban és az olasz egyházszerkezetben látta. Amikor híre futott, hogy Párizsban kitört a júliusi forradalom, újra fellángolt a karbonarizmus s Bolognában kitört a felkelés. Iránya Róma volt, jelszava az egységes Itália. A mozgalom szétcsapott egész Umbriában, elterjedt a márkákban s azzal fenyegetett, hogy az Örökváros is a felkelők hatalmába kerül. Azokban a városokban, ahol megvetették lábukat, elkergették a magisztrátust s a pápai hivatalnokokat, lefoglalták a pénztárakat s a forradalmi pártiakból válogatták össze az új vezetőseget.

Sikerükhöz erősen hozzájárult, hogy a pápai szék üresedésben volt s éppen ezt az alkalmas időt választották ki, hogy újabb zavarok keltésével elérhessék álmodott céljukat. A pápát választó konklavé tehát 1830 dec. 11-én, eléggé kritikus időben ült össze s ennek ellenére 50 napig elhúzódott, míg sikerült meg-egyeznie Mauro Cappellari személyében, kit ezután 1831 febr. 2-án XVI. Gergely (1831—46) néven pápának megválasztott. A huzavonának nem annyira a bíborosok, mint inkább a külhatalmak voltak az okai. A bíborosok már-már megegyeztek Giustiniani bíboros személyében, amikor Labrador, Spanyolország követe vétót emelt megválasztása ellen. Készen tartották a tiltakozó iratot Latour márki francia és Lützow gróf osztrák követ is. Az utóbbi azt a megbízást kapta Metternichtől, hogy annak a bíborosnak megválasztását kell elősegítenie, akiben megvan a tetterő, az abszolutisztikus hajlam és nem fog meghátrálni a korszellem „politikai örültségei” előtt, hanem bátran szembeszáll a demokráciával és a forradalommal s e kettő terjedését meggátolja elsősorban a saját egyház-államában.² Albani és pártja erre a feladatra Pacca

bíborost tartotta alkalmasnak és arra törekedett, hogy a szavazatok kétharmadtöbbségét megszerezze neki. De Pacca személye nem volt valami túlságosan népszerű s így esett a választás Cappellarira.

AZ ÚJ PÁPA eddigi életének nagyobb részét kolostorban töltötte s annak egyszerűségét és igénytelenségét magával hozta a pápai trónra is. Bellunoban született 1765 szept. 28-án s már 18 éves korában belépett a kamalduliak szerzetébe. 1805-ben a római Coeliuson fekvő sz. Gergely-kolostornak lett az apátja s az apátság feloszlatása után Muranóban és Páduában tanárkodott. A rend visszaállítása után 1823-ban rendje generálisa lett, 1825-ben bíboros, a következő évben a Propaganda-kongregáció prefektusa s mint ilyen 1831-ben sz. Péter utódja. A pápai trónon is megmaradt áhitatos életű szerzetesnek; annak sugárzását megcsodálta benne az angol Wiseman s a másik nagy konvertita, a svájci Hurter; autokrata hajlamú nem volt, mint Metternich szerette volna, azonban az új idők káros szelleméről valóban nem akart tudni. Egyházi képzettsége egyike volt a legkiválóbbaknak e korban, a külső ügyekben és főképp kezdeményezésekben való képessége azonban halvány; íme, ilyen volt az a pápa, aki az Egyház kormányzatát e válságos időben átvette.

Az Egyház helyzete egész Európában súlyos volt; a liberalizmus az összes államok kormányzatában és társadalmában úgy jelentkezett, mint az Egyház ellen forradalmian ellenséges irányzat. Az egyetlen pont, ahol valami kevés vigasztalás és talán a jobb jövő ígérete derengett, Belgium volt, amely 1831-ben szakadt el Hollandiától és a katolikus élet örömdetes fejlődését indította meg. Alkotmánya kimondotta a katolikus vallás teljes szabadságát, melynek első nagy eredménye, hogy megalakulhatott az önálló belga egyházatartomány s ez a mehelni érsekséggel, a lüttichi, namuri, tournai-i, brüggei és genti — számszerint — hat püspökséget egyesített. A kormány a Szentszék számára szabad érintkezési jogot biztosított. A főpapi karral a

pápának engedte át a püspökök kinevezését és a papnevelést. Állam, község, Egyház szabadon állíthattak fel iskolákat, az országban szabadon telepedhettek meg szerzetesrendek, s így egymásután létesítettek házakat a jezsuiták, redemptoristák, franciskánusok, trappisták, iskolatestvérek s a különböző női kongregációk s vettek részt a hitélet szervezésében s az ifjúság nevelésében. A magasabbrendű nevelés és oktatás érdekében 1833-ban visszaállították előbb Mechelnben, majd utóbb (1835) Löwenben az azóta világhírűvé lett katolikus egyetemet, melynek fellendítésére sokat tett De Ram rektor s még többet a nagy Mercier bíboros. A katolikus szellemű könyvek terjesztése, missziók tartása, a hitbuzgalmi társulatok szervezése lehetővé tette, hogy egész Belgiumban a katolicizmusnak reneszánsza következék be, noha az ellenhatás a társadalomnak az Egyháztól elszakadt szellemű köreiből itt is jelentkezett. A löweni katolikus egyetemmel szemben megalapították a tisztán laikus morál alapján álló brüsszeli, a hitbuzgalmi egyesületek ellenében pedig az úgynevezett „istentagadók” társulatát. A szakadék a két irányzat közt egyre mélyült s hogy az istentagadók harca minél eredményesebb lehessen, egymás közt Solidaires néven még külön is szervezkedtek és esküvel kötelezték magukat, hogy a vallást kikapcsolják életükből s annak vigaszait halálos ágyukon is visszautasítják s pap nélkül kívánják magukat eltemettetni.³ Mindezzel csak a harcot élezték ki, de a belga katolicizmus fejlődését nem sikerült megakasztaniok.

Annál mostohább volt az Egyház sorsa Hollandiában és a tőle északra fekvő országokban. Itt a protestantizmus különböző felekezetei voltak túlsúlyban s féltékenyen vigyáztak arra, hogy szabad utat ne kaphasson a katolikus hitélet és kultúra fejlődése.

A politikai demokrácia és a radikális világnézet

miatt nehézségek közé került a katolicizmus a svájci kantonokban. A júliusi forradalom hatása alatt itt is a szélsőséges elemek kerültek hatalomra s minden igyekezetük odairányult, hogy az Egyházat és a római Szentszék befolyását meggyengítsék. Az a törekvésük, hogy a szövetségi alkotmányt radikális szellemben alakítsák át, éppen a papság ellenállásán hiúsult meg. Viszont két kanton Luzern vezetésével a badeni konferencia cikkei néven oly szabályokat hozott, melyek az Egyházat az államnak vetették alá, mire több kanton a Szentszék, a püspökök, a papság s a katolikus hívők tömegei tiltakozása ellenére elfogadta a badeni határozatokat. Az új rendszernek oly kirívó esetei voltak, hogy például Glarusban esküt követeltek a papságtól, melynek értelmében még a bűntényekre vonatkozó gyónási titkot is fel kellett volna fednie a politikai hatóság előtt, Luzern fokozatosan laicizálta a katolikus iskolákat, az egyháziaktól megvonta a tanítás jogát, s helyükbe ateistákat ültetett, Zürich egyetemére Strauss Dávidot hívták meg tanárnak. Még keményebb időket kellett a katolicizmusnak megélni Argau kantonban, ahol a Szentszék jogainak megkötése, a papság szabad működésének korlátozása, az Egyház javainak elkobzása, férfi és női kolostorok feloszlátása hirdette a radikalizmus győzelmét Svájcban. Ennek a győzelemnek kihasználása sokkal szélsőségesebb volt, semhogy ellenállást ne váltott volna ki a katolikus tömegekben ott, ahol a lelkek képesek voltak még ellenállásra s ahol erre mozgatók és szervezők jelentkeztek. A hithű katolikus lakosság, amikor kéréssel és tiltakozással nem ért célt, 1841-ben Luzernben megbuktatta a kormányzatot s helyébe olyant állított, amelyik nemcsak az előbbi sérelmes rendeleteket vonta vissza, hanem Leu József indítványára még a jezsuitákat is befogadta s iskoláiknak vezetését is rájuk bízta. Az új fordulatnak

úgyszólván ez a kitűnő és egyszerű polgár volt az irányítója és lelke, aki még szabadcsapatokat is szervezett s oly erővel állt ellen a radikális támadóknak, hogy nem bírták legyőzni. Végre is úgy szabadultak meg tőle, hogy 1845 július 19-én orozva meggyilkoltatták.

Halála óriási veszteséget jelentett a svájci katolicizmus ügyének, de Luzern még így sem adta fel a küzdelmet. Több katolikus kantonnal szövetségre, az úgynevezett Sonderbundra lépett, ezt azonban a radikális felfogású kantonok az államszövetség megsértésének tekintették. S mivel ettől elállni nem akartak, az ellentét háborúra vezetett, amelyben a Sonderbund vereséget szenvedett. Erre következett a megtorló intézkedések véget érni nem akaró sora, mely a katolikus Egyház teljes jogfosztásával és üldöztetésével végződött. Nem segített ezen az államszövetség szerződésének későbbi (1848) revíziója sem, hiszen alig nyújtott valami biztosítékot az Egyház jogainak védelmére.

Váltakozó szerencsével folyt a katolicizmus élete a németlakta területeken. A politikai hatalmak itt is mindent elkövettek, hogy elég okot találjanak az Egyház ellen való fellépésre. Poroszországot a vegyesházasság kérdése tartotta lázban s a katolikus kánoni és szentségi elvek védelme nem egy pontban meglazította az Egyház és az állam előző szívélyes viszonyát s az elvhűség következtében nagyon sok papnak és püspöknek kellett állását elhagynia, sőt többen közülük még börtönbüntetést is szenvedtek.

A felsőrajnai tartományokban nagy aggodalmat keltettek az államegyház kiépítésének szívós kísérletei. Az ősi katolikus talajon való ilyen természetű kormányzati törekvések ellen hasztalan szólalt fel már VIII. Pius, utána XVI. Gergely, hiába hangzottak el parlamenti tiltakozások, a kormányok mindent elkövettek, hogy a katolikus Egyházat is a politikai szerkezet egyik ki-

egésztő szervének alkalmazzák. Különösen Baden, Württemberg és Nassau vezettek e cél megvalósításában. Az Egyházat még legszorosabb jogainak a gyakorlásában is korlátozták. Állami felügyelet alá vették a papnevelést, a javadalmak betöltését, a püspökök kinevezését, javaik kezelését, sőt még az egyházfegyelmet is. Ahol lehetett, gátat vetettek a hitbuzgalom terjedésének, üldözőbe vették a hithű papokat, mint például Mack tübingeni és Riffel giesseni tanárokat. Pártolták azokat, kik a katolicizmus egységének a megbontásán, így a német nyelvű misék, a coelibátus eltörlésének a bevezetésével stb. tették nevüket ismertté. A kormányok közt még a hesseni volt a leghumánusabb, mert legalább semlegesen viselkedett a katolicizmus életjelenségeivel szemben.

Lényegesen jobb volt a helyzet a katolikus többségű Bajorországban. De csak addig, míg királya, I. Lajos összeütközésbe nem került a Szentszékkal Lola-Montez spanyol táncosnővel folytatott botrányos viszonya miatt.¹ Amíg erkölcsi életének ez az elsiklása be nem következett, a katolikus Egyház megmaradt a maga régi egyházpolitikai szabadságában. A püspökök szabadon érintkezhettek Rómával, újabb szerzetesrendek telepedhettek meg s a hitélet és a katolikus kultúra útját új templomok építése, régiek restauráltatása, a katolikus tudomány fellendülése, iskolák felkarolása, képzett és szentéletű papok megbecsülése jelezte. De a magánéletében bekövetkezett fordulat után Lajos szakított korábbi politikájával is; eddigi kormányelnökét, Abel elbocsátotta s helyébe olyanok kerültek, akik a korszellemnek megfelelően nem akarták túrni az „ultramontanizmust”. Közöttük a legdicstelenebb Beisler volt, aki nemcsak büntetlenül nézte, hanem egyenesen támogatta az ismeretes Ronge-féle botrányt és annak utóhullámozását.² A katolikus mult hirtelen megszakadt

s olyan idők következtek be, mikor az Egyház sorra vesztette el korábbi pozícióit.

Amíg I. Sándor volt az oroszok cárja, addig nem érte bántódás a pravoszlávok között élő katolikusokat, sőt a szóbeszéd arról is suttogott, hogy Sándor cár halála előtt katolizált volna. Ez a kedvező helyzet már lényegesen rosszabbodott utódja, I. Miklós uralma alatt. Benne teljes mértékben felújult II. Katalin türelmet nem ismerő ortodoxiája, ami főképen a lengyelek 1830-as felkelésének a leverése után bontakozott ki a maga teljességében. Az üldözést az úniós katolikusokon kezdte, majd a latin szertartásúakon folytatta. Az egyik ukáz a másikat követte s mindegyik fokozatosan szorosabbra fojtotta a katolikus életlehetőséget, hogy végül a pravoszláv vallás magába olvassza a katolicizmust. Figyelme kiterjedt a papnevelésre, a papság és szerzetesség életére és működésére, a szertartásokra, imádságokra, szentségekre, a hit- és erkölcstanra, az egyházjog szabályozására, a vagyoni kérdésekre s mindezt a keleti egyház elve szerint irányította és szabályozta. Nem volt a hitéletnek olyan megnyilatkozása, mely felett végső fokon ne az orosz szent szinódus, illetve a cár döntött volna. Akik ebbeli rendeleteit engedelmesen fogadták, azokat megjutalmazta, kik ellenszegültek, megbüntette. Így tett a sok közül Gutkowsky Marcel podlachiai püspökkel, akit mert ellenállt cári önkényének s bátran védte Egyházának jogait, püspökségéről elhurcoltatta és kolostorba záratta.

A CÁRI UKÁZOK mellett óriási propaganda működött, melyből derekasán kivették részüket az orosz pópák és tanítók. De akadtak katolikusok, sőt főpapok is, mint Siestrzencewicz Szaniszló mohilevi érsek, Sziemaskó József litván püspök és Luzsinszky Antal fehér-oroszországi püspökhelyettes, akik megtagadva egyházhűségüket, valóságos árulóknak csaptak fel és kiszolgáltatták vallásukat és híveiket a szakadárságnak. Az agitáció

és terror oly sikerrel dekatolizált, hogy 1839-ben Fehér-Oroszországnak görög-egyesült püspöki kara papjaival és híveivel együtt megtagadta Rómával a közösséget és belépett az orosz államegyházba. Erre mondotta Miklós cár: az unitusokkal készen vagyunk, most a latinokon a sor! Ezeknél még szigorúbb rendszabályokat léptetett életbe, melyek nyomán kiürültek a szemináriumok és kolostorok, bezárultak a templomok, elhallgattak a prédikációk s a gazdátlanná vált templomokba pópák jöttek, hogy a katolicizmust itt is átváltsák a skizmára.⁶ Míg tehát Nyugaton a radikalizmus politikája támadt az Egyház ellen, Keleten az új támadó erőre kapott s újra politikai erőkkel megtelt skizma lépett fel vele szemben, ugyancsak az államhatalom rendelkezésére álló hatalmi és egyházpolitikai eszközökkel.

Az, hogy az állampolitika a legtöbb országban szembekerült az Egyházzal, vagy — sokszor még a jobb esetekben is — nagymérvű bizalmatlansággal volt hozzá, még nem jelentette, hogy a Szentszéknek tétlenül kell tekintenie a katolicizmus lassú sorvadását. Hivatásának természetfeletti és természetes tartalmánál fogva, de multjának súlyvonalai szerint is iparkodnia kellett, hogy a változott viszonyok közt is megtalálja azt a helyes utat, amely a társadalom szellemének e forradalmi válságából és az államhatalmak e merőben megváltozott magatartásából kivezeti az Egyház hajóját. Hogy erre rátaláljon, a természetfeletti vezetés mellett szükséges volt, hogy az egyházkormányzat emberileg is rendelkezék azzal a politikai bölcseséggel, amely az ellenfelet térdre tudja hajlítani.

XVI. Gergely akárcsak két elődje, szintén nem volt politikus pápa, de kevés politikai rátermettséget tanúsított különösen élete utolsó szakában Bernetti államtitkár. Már jobban tudott számolni a lehetőségekkel utódja, Lambruschini s így az ő hivatalbalépésétől, vagyis 1836-tól kezdve határozott javulás és látható eredmények mutatkoztak a világegyház politikájában. Meg-

volt a diplomáciai pályán szerzett világos látása, nagy munkabírása. Ezért is vette át a rendőrségi, a hadügyi és a közoktatásügyi tárcát; az utóbbit később Mezzofanti bíborosnak, a világhírű nyelvtelenségnek adta át. Elve volt nem sietni, de nem is késni, az alkalmas pillanatot felhasználni s a rosszból is lehetőség szerint jót kovácsolni. Politikáját mindenben helyeselte ura, XVI. Gergely.

Lajos Fülöp barikádkirálysága az első benyomások szerint azt a látszatot keltette, mintha az Egyház a halálos ítélet előtt állana Franciaországban. Nem egészen így volt. A forradalom kétségtelenül sok zavaros jelenséget vetett fel. „Szétválasztás” címén szembeállította az államot az Egyházzal és társadalmi folyamatokban, kormányzati tényekben ártott az Egyháznak, ahol csak lehetett, de mindez csupán a kezdet tombolása volt. A forradalmi szenvedélyek később megszűntek s az Egyháznak csak használt, hogy a trón és oltár kettévált. 18 év múltán, 1848-ban Thiers személyén át még a hivatalos kormány is így nyilatkozott: „Az ellenség a demagógia. Nem fogom neki kiszolgáltatni a társadalmi rend utolsó mentsvárát, a katolicizmust.”⁷

Hogy 18 év ekkora változást érlelhetett meg, az a folyamatok lehiggadásából következett, de döntő része volt benne a Szentszék céltudatos politikájának és magának a francia katolicizmusnak is. Egyházi részről több oldalról is tudatára ébredtek, hogy nem szükséges a katolicizmus sorsát okvetlenül a Bourbon-dinasztiához kötni, hanem meg kell keresni az összműködést bármely államformával, hogy feladatát sikeresen elvégezhesse. Ezért mindenekelőtt: a Szentszék elismerte a polgárkirályságot, megengedte papjainak a hűségesküt, sőt azt is, hogy a kollektában új királyukért imádkozzanak. A Szentszéknek ezt az intézkedését nem vette jó néven a francia hierarchia minden tagja, s főleg nem a

püspökök, kik túlságosan ragaszkodtak a különben jóindulatú, de merev túlzásai miatt szerencsétlen kezű X. Károlyhoz. Az idősebb papi generáció nem is tudott beleilleszkedni abba a tudatba, hogy az Egyház a változott viszonyok közt is képes fennmaradni s meg szeretne volna merevíteni azt a multat, melyen az idő már túljárt. Az ő vétke ama „sekrestyepapság” típusának a kialakulása, amelyik kevés kivétellel csak a templomba húzódott vissza, a közéletből nem vett tudomást s a század harmadik felében a maga nagy többségében elszigetelten és követők nélkül maradt.

Nem is ezeknek köszönhette a maga megújhdását a francia katolicizmus, hanem annak a néhány lelkes fiatalembernek, akik a különben elítélt Lamennais iskolájából kerültek ki s miután megjárták a maguk Canossáját, a tanítóegyház irányítása mellett indították meg a katolicizmus fellendítését. Erre módot adott a polgárkirályság is. Miután az állam és az Egyház szövetsége megszűnt, Lajos Fülöp szigorúan megvalósította az egyházi ügyekbe való bele nem avatkozás elvét. Követték őt ebben miniszterei, főképen a protestáns Guizot és Broglie herceg, akiknek tiszteletét a vallás iránt kár volna elvitatni. Az utóbbi kissé könnyed szellemességgel, de tagadhatatlan találékonysággal állapította meg: „Nem szabad a teológia vitáiba — Lamennais körére érve — beleavatkozni, mert hamarosan az ember ellen van minden jámbor lélek és mellette minden csirkefogó.” Egyszóval lényegében az Egyházra bízta, miként találja meg útját az új helyzetben és hogyan kívánja teljesíteni feladatát. Így a párizsi nuncius jólesően jelentette Rómának: „Lajos Fülöp királynál elérjük mindazt, amit minden más kormány megtagadott volna.”⁸

A kedvező helyzetet iparkodtak kihasználni mindazok, kiknek szívügye volt az Egyház és a katoliciz-

mus. S már itt is rá kell mutatnunk, a kisebb értékűektől eltekintve Montalembert, Lacordaire és Ozanam tevékenységére, akiknek hatására újjá született a francia katolicizmus. Ezek bátor hangjára és fellépésére jellemző Montalembert-é, aki 1844-ben egyik főrendházi beszédében így tett színvallást: „Egy szabad nép körében mi nem akarunk rabszolgák lenni. Mi a mártírok utódai vagyunk, nem remegünk meg Julián aposztata utódai előtt. A keresztesvitézek fiai vagyunk, így hát nem hátrálunk meg Voltaire fiai elől.”⁹ Az ő bátor fellépésük eredménye lett, hogy az Egyház legalább is elemi vonatkozásban visszanyerte iskolaszabadságát, a jezsuiták világi papoknak öltözve szabadon taníthattak és működhettek. A templomok megteltek hívőkkel s a szociális, karitatív, hitbuzgalmi és tudományos életnek hatalmas szervezése következett be. Mindez elmaradt volna, ha az Egyház nem keresi a *modus vivendi*-t a polgárkirályság kormányával.

A Szentszéket ugyanez az elv vezette más államok felé való viszonylatában is. Nem lépett fel nagy igényekkel, csupán azt kívánta, hogy a kormányok legalább jóakaratú semlegességet tanúsítsanak iránta. A liberalizmusnak és radikalizmusnak a lelkeket forradalmasító iránya azonban még újabb és frissebb volt, semhogy mindenütt sikert ért volna el. Spanyolországban például 1843-ig, amíg Espartero vezette az államügyeket, lehetetlenség volt jobbrafordulásról beszélni. A pápa hiába kért és könyörgött, tiltakozott és ítélkezett az egyházfosztó rendeletek és intézkedések miatt, nem használt. Széleskörű visszhangot keltettek ugyan Jacobo Balmez és Donozo Cortez is, akik mint a spanyol katolikusok vezérei és képviselői követelték folyóiratokban és újságokban az Egyház jogait s a katolikus vallás tiszteletbentartását.¹⁰ Szervezkedésük eredményei azonban nem értek közéleti jellegű vagy

közeleti hatású felépítményekig: velük szemben a politikai hatalmon lévők érdekköre mindig a liberális államszervezés fanatikus és erőskezü híveiből került ki. A spanyol társadalom egészségtelen tagozódása és a már ekkor is félelmetes vonásokkal jelentkező elproletárizálódása s a falusi és városi proletártömegek rettenetes műveletlensége, az Egyházhoz hű maradt társadalmi rétegek korszerűtlen konzervativizmusa igen hátrányos helyzetbe hozta a katolikusokat abból a szempontból, hogy saját erőforrásaikra támaszkodva tudjanak harcolni az ellenséges egyházpolitikai intézkedésekkel szemben. A pápaság kezében sem voltak olyan eszközök, amelyekre állampolitikai vonatkozásokban támaszkodhatott volna. A helyzet olyan sötét volt, hogy a pápa 1842-ben az egész világegyház imáját rendelte el Spanyolországért. A helyzetben mindaddig nem történt változás, míg Espartero 1843-ban csúfosan meg nem bukott és Angliába nem menekült. Utóda, Narvarez tábornok véget vetett a kíméletlen egyházüldözésnek, a nagykorúsított Izabella királynő hozzájárulásával 1845-ben megindulhattak a konkordátum-tárgyalások is és ettől kezdve lényegesen engedett a viszony feszültsége a kormány és a Szentszék között. 1847-ben Brunelli elfoglalta a madridi nunciatúrát, a következő évben sor kerülhetett több püspökség betöltésére és sok egyéb sérelem orvoslására. A barátság lassankint helyreállt s ennek egyik legszebb megnyilatkozása, hogy nemcsak a spanyol katolikusok ragaszkodtak rendületlenül Egyházukhoz, hanem még a kormány is nagy szolgálatot tett IX. Piusnak, amikor az 1848—49-es zavargások miatt menekülnie kellett Rómából. A helyzet alapjai azonban lényegük szerint változatlanok maradtak s a társadalmi egyensúlyt oly végletesen nélkülöző spanyol közviszonyok, továbbá a spanyol értelmiség és városi lakosság lelki aláaknázottsága még ugyanezen század

folyamán sok nehéz órát szereztek a katolicizmusnak Spanyolországban.

Ami a spanyol udvarnak egyelőre sikerült, ugyanaz nem sikerült Portugáliában, amelynek belső viszonyai, ha lehet, még rosszabbak voltak, mint az ibériai félsziget másik államáé. Mária királynő nagykorúsága (1834) után szívből óhajtotta az őszinte békét Rómával s mint vallásos uralkodónő azt szerette volna, ha a katolicizmus teljes szabadságot élvez. Törekvései azonban majdnem mind megbuktak kormányának ellenállásán, amely ugyancsak egy hitetlenné vált, az Egyház befolyási köréből kikerült, minden természetfeletti iránt gyűlölködő társadalmi vezetőréteg gondolkodását képviselte. Annyit ugyan sikerült elérnie, hogy a diplomáciai viszony újból helyreállt a Szentszék és Portugália között, de már Capaccini internuncius a legmesszebbmenő engedmények árán sem tudta a konkordátumot nyélbeütni. A kormány csak annyit engedett meg, hogy a pápa prekonizálhatta a lisszaboni pátriárkát s még egy-két püspököt. A katolicizmus felvirradása még sokáig váratott magára.

A kor súlyos és bonyolult feladatokat állított a Szentszék elé saját államában is, hiszen a társadalmi megoszlás itt is ódon és korhadt volt, a szociális tagozódás egyenetlen, az egyes társadalmi osztályok gazdasági helyzete lezüllött és kilátástalan, művelődésük hiányos, szellemi életük politikai és eszmei nyugtalanságokkal tele. Politikai életük és törekvéseik szabaddómíves és karbonári forradalmi és földalatti szervezetekbe süllyedt alá s a legjobb akarat számára sem látszott más megoldása a koldusszegény, szapora, elmaradt olasz társadalmi osztályok kérdéseinek, mint egy nagy gazdasági és társadalmi keretet biztosító egységes Olaszország. Ennek földalatti nyugtalanságával úgy tele volt az egyházi állam és maga Róma, hogy

XVI. Gergelynek alig háromhetes pápasága után már attól kellett tartania, hogy elveszíti világi uralmát. A felkelés úgy lobbant fel, mint a tűz s az 1831 február 26-án Bolognában tartott úgynevezett olasz nemzeti kongresszuson már a szövetséges itáliai köztársaság kikiáltásáról volt szó. Ez csak azért nem valósult meg, mert az Apennin-félsziget szétdarabolt államiságából és egyenetlen társadalmából pillanatnyilag hiányoztak az egységesítő erők és az egységes középpont s a francia polgárkirályság, melynek a segítségére számítottak, cserben hagyta őket. Viszont a maga lombard-velencei uralma révén érdekelt osztrák császárság nem kívánta, hogy az egységes Olaszország gondolatának független középítáliei támasztéka támadjon, azért még ezév márciusának végén leverte a felkelést.

A kérdés azonban ezzel természetesen nem oldódott meg. Olaszország így még mindig nyílt európai kérdés maradt, vonatkozásainak megbeszélésére — s leginkább az egyházi államot érintő vonatkozásokban — a nagyhatalmak római képviselői május 31-én konferenciát tartottak és elhatározták, hogy Bunsen porosz követ szerkesztésében memorandumot nyújtanak át az államtitkárnak, melyben felfedik a bajokat s azok orvoslására tanácsokat adnak. A leghangosabb panaszok a már régóta korszerűtlenné vált közigazgatás és igazságszolgáltatás ellen hangzóttak el. De ugyanígy kifogásolta az egyházi állam társadalma és közvéleménye, hogy a világi elem teljesen ki van rekesztve a főbb hivatalokból, viszont az egyházias nem értenek a kormányzathoz. Felmerültek még egyéb panaszok is, miket az előbbiekkal együtt Bunsen feltárt s azt tanácsolta a Szentszéknek, hogy alattvalói megnyugtatóására, a béke és nyugalom helyreállítására lépjen az idők által kívánt reformok útjára. A Szentszék nem szívesen vette e külső beavatkozást s arra hivatkozott, hogy

Itália egyéb államaiban sem jobbak a viszonyok, sőt rosszabbak s ez mondható Porosz- és Oroszországról is.¹¹ De ennek ellenére hajlandónak mutatkozott némi reformokra. Ezek inkább csak az adminisztrációra vonatkoztak. De különben elzárkózott a korszerű újításoktól s ez a magyarázata annak, hogy a nyugtalanság csak nem akart alábbhagyni.

1831 végén újabb zendülések keletkeztek, miket ismét csak karhatalommal, Ausztria haderejével nyomtak el (1832 január 28.) s ennek fejében az osztrákok hat évig megszállva tartották az elfoglalt területeket, ami viszont francia oldalról nyitott utat a hatalmi féltékenységnek és beavatkozásnak. A francia befolyás most úgy jelentkezett az olasz társadalom előtt, mint az olasz szabadság védője.

A megszállás elég tanulságos lecke lehetett volna, hogy az államtitkári szék államkormányzati politikája változtasson eddigi merevségén és egyoldalúságain. De Lambruschininek mint politikusnak éppúgy nem volt ehhez érzéke és éppúgy hiányoztak nála a helyzet felismerésének alapfogalmai, akárcsak elődjénél, Bernettinél. Az uralom az átmenet hat éve alatt tisztán az osztrák, majd a császári csapatok kivonulása után a pápai szuronyokon nyugodott. Az államtitkári szék pusztán hitelvi és erkölcsi nyugtalanságot látott a politikai mozgalmakban s szankciói is egyoldalúak voltak, a radikálisok és forradalmárok ellen óriási hajsza indult meg. Itt súlyosan kell hibáztatni, hogy a kormányzat nem akart különbséget tenni a túlzó és a mérsékelt liberálisok közt s egyformán üldözte mind a kettőt. Ugyanígy nem tett különbséget a pápai állam vezetése az Egyház és az államkormányzat kétféleségén sem s az utóbbit is a kánonok szigorának vetette alá. Elég csak megemlítenünk, hogy például a pénteki böjt rendőri ellenőrzés alatt állt s megszegőire börtön várt. A

reakciós politika valami mozdulatlan marazmussal feküdt meg Rómát s erre csak azt a mentő körülményt lehet felhozni, hogy Európa legtöbb államában szintén hasonló rendszer uralkodott. Rómában talán erősebb éllel mutatkozott, mivel a közvélemény a pápaságtól, már természeténél fogva is valami jobbat, nemesebbet és többet várt. A politikai és népjóléti reformok szükségét érezte ugyan XVI. Gergely, de kitért előlük. S neki, a kolostorból a pápai székre került aggastyánnak majdnem lehetetlen lett volna bizonytalan, nem egy tekintetben úttörő kezdeményezések felelősségét vállalni. „Én már öreg ember voltam, amikor pápának megválasztottak. Nem gondoltam, hogy még oly sokáig fogok élni s ezért nem volt kedvem ezt a munkát megkezdeni, mert aki ezeket megkezdi, annak be is kell azt fejezni. Számomra most (1843) legfeljebb néhány év vagy talán pár nap van hátra, utánam majd egy fiatalabb következik, ráhárul a feladat, hogy ezeket megvalósítsa, mert bizonyos, hogy nélkülük nem lehet megtenni.”¹²

Ez ugyan őszinte önvallomás volt, de egyben elítélése is saját rendszerének. A maradiság valósággal megkövesítette a pápai állam és Róma külsejét s a meginduló modern életnek még csak a nyoma sem látszott. Míg Európa legtöbb országát a vasutak kezdték keresztül-kasul szelni, a pápai államban a forgalmat még mindig a szekérutak bonyolították le. Még a magyar Dunán is épült már Széchenyi Lánchídja, de Róma ilyesmiről még nem vett tudomást. Amikor az európai metropolisokat már a gáz világította, csak az Örökvárost még az olajlámpák. Az ipar és kereskedelem a legszűkebb és legkezdetlegesebb térre korlátozódtak, a gazdasági élet nehézkes és szegényes volt, az adórendszer pedig ősdi és terhes és egyre erősebben igénybe vette a nép teherbíró képességét, s ugyan-

akkor az államkassza mégis deficittel dolgozott. Ez azonban érthető volt, hisz immunitásuk révén épp azok — a római nemesek, az arisztokrácia, a prelátusok tömege — nem adóztak, akik a legkönnyebben megtehették volna. Így tehát az egységes nemzeti eszmén kívül a politikai és gazdasági viszonyok nyomása is azok körébe kergette az olaszokat, akik a karbonarizmus földalatti tárnáiból kísérelték meg a mozdulatlan és súlyos viszonyok megváltoztatását előkészíteni.

A mozgalom számolt az erőviszonyokkal, különösen az osztrák csapatok jelenlétével, de ha alkalom adódott, nem mulasztotta el, hogy életjelt ne adjon magáról. Az egész mozgalomnak erőt és nyomatékot Mazzini és néhány társa adott. Otthon szabadcsapatok és bandák szervezésével lelkesítették a népet a felkelésre, a külföldet pedig elárasztották propaganda-iratokkal és mindenütt lázítottak a hazai viszonyok ellen. Az európai közvélemény úgy számolt velük, mint akiknek feltétlenül felül kell kerekedniök s minden ellenállás veszendő velük szemben. 1843-tól kezdve tevékenységük újból erősödött a pápai államban. Főfészkük Rimini volt, legmegbízhatóbb terepük a legációk, munkájukat tömegzavargások és gyilkosságok kísérték. A pápai közigazgatás és katonaság iparkodott szembeszállni a mozgalommal, de csak annak egyszerű tagjai kerültek golyó elé vagy a börtönökbe, míg a vezérek külföldre menekültek s Brüsszelből, Párizsból és Londonból irányították tovább a felszín alatt szakadatlanul nyugtalankodó forradalmat. Mazzini már ekkor kiszemelte a szardíniai trón urát, Károly Albertet az egységes Itália élére s elutasított minden részleges, foltozgató reformot, politikája nyíltan az eddigi részuralmakat elsőprő, minden előbbi berendezést összedöntő forradalom volt, a forradalom mint ideál és mint réalpolitika. A gondolatnak győznie kellett, mert

a másik oldalról nem merült fel tömegezőkre s nagy érzéseket mozditani képes célokra támaszkodó más, par excellence politikai megoldás terve.

A külföldi liberális közvélemény s ennek felépítménye, az európai politikai sajtó rokonszenvvel nézte a mazzinisták törekvéseit s ez a rokonszenv és együttérzés roppant erkölcsi, mozgalmi és politikai támaszték volt az olasz forradalmi irányzat számára, azonkívül együttjárt egy a pápaság és az Egyház számára félelmetes következással, éspedig a pápai tekintély lejáratásával. Az európai kormányzati és politikai tényezők — amelyek közt ott szerepeltek már a közvélemény erői is — csak nehezen és ritkán tudták megkülönböztetni a pápában az egyházfőt a világi fejedelemtől s ami az utóbbi rovására ment, azt rendszerint rovására írták az előbbinek is. Egyházipolitikai és egyházkormányzati ügyekben hívőként jelentkezve, vagy kérve és tiltakozva az egyes államok uralkodóinál és kormányainál, ezek legtöbbje eleve úgy tekintette, mint egy nyugtalan és ellenséges közérzűletre támaszkodó, bizonytalan uralmú itáliai kisállam fejét, akinek kormányrendszerét és hatalmát egyszer csak elnyelik az események; eleve elutasították, ha egyházipolitikai ügyekben más államok belső viszonyaiba akart avatkozni. S már csak azért is, mert az európai problémává lett itáliai és pápai állambeli közviszonyok kapcsán a Szentszék sem fogadta szívesen, ha a külföld beleavatkozik a pápai állam politikájába: a lehetőség szerint meggátolták, hogy mint a Világegyház feje, beleszóljon államaik egyházipolitikai intézkedéseibe. Ezt a finomabb megkülönböztetést — noha a már egészen modern etatizmus akkor már kész öntudata alapján meg lehetett volna vonni — nem tették meg, legkevésbé úgy, mint a francia kormányzati gondolkodás, amely szétválasztotta az államot az Egyháztól, de engedte, hogy

az utóbbi szabadon élhessen elvei és szabályai szerint. Már Ausztria kormánya, mely pedig iparkodott jó barátságot és megértést mutatni s a pápasággal ennek légkörében érintkezni, féltékenyen őrködött jozefinista világszemlélete felett s az Egyházat — azt lehet mondani — egészen 1840-ig nem a Szentszék, hanem saját állampolitikai szempontjai szerint kezelte. A közeledés elől mereven elzárkóztak Hollandia és az északi országok és Svájc részben protestáns, de általában liberális és radikális kormánya.

A vegyesházasságok kérdése miatt jó darabig nem volt irigylésreméltó a helyzet Poroszország felé sem. Ezt a kérdést még VIII. Pius rendezte a „Litteris altero abhinc anno” kezdetű brevéjével, melynek előírásait egyes főpásztorok betartották, mások pedig, mint Spiegel kölni érsek, továbbá a trieri, münsteri és paderborni püspökök nem is engedték papjaiknak, hogy a biztosíték nélkül kötött vegyesházasságokat is megáldhassák. Természetesen a porosz kormány az utóbbiak eljárását helyeselte, az előbbieket pedig kárhóztatta, Rómának pedig azt jelentette Bunsen követ által, hogy a vegyesházasság terén a legnagyobb rend uralkodik. Ennek ellenkezője azonban csakhamar kiderült. Amikor ugyanis Spiegel halála után a kölni érseki széket Droste-Vischering foglalta el, ő ebben a kérdésben is a Szentszék álláspontját képviselte s papjainak megtiltotta, hogy a biztosíték nélkül kötött vegyesházasságokat megáldhassák. Ezzel a kormány által hangoztatott rend és béke egészen felbomlott és Droste-Vischering még azt a „vakmerőséget” is elkövette, hogy a Szentszék előtt feltárta a tényleges helyzetet. E miatt a kormány érseki joghatóságának a gyakorlatától megfosztotta s a forradalmi pártokkal való titkos összeküvés ürügye alatt Minden várába záratta (1837). Innen csak 1839-ben szabadult ki s azzal a feltétellel,

hogy családi birtokára vonul vissza. Hasonló sors érte Dunin gnesenposeni főpáosztort is, akinek szintén hat hónapi várfogsággal kellett bűnhődnie kánoni álláspontjának a védelmezése miatt.

A HELYZET CSAK AKKOR javult, mikor III. Frigyes Vilmos halála (1840) után a hasonló fia követte őt a trónon. A Szentszéknak sikerült vele az Egyház és az állam békéjét helyreállítani s ennek első következménye az volt, hogy Dunin visszatérhetett egyházmegyéje élére, Droste helyére pedig a speieri püspök, Geissel került, míg ő Rómába költözött. A további vívmány az volt, hogy a porosz katolikus egyház minden nehézség nélkül érintkezhetett Rómával. Megszűnt a ius placeti mindazon püspöki rendeletekre nézve, melyek egyházi és vallási jellegűek voltak. A katolikus ügyek intézésére a kormány külön osztályt állított fel a kultuszminisztériumban, biztosította a püspökválasztás szabadságát; a teljes egyházi függetlenség és szabadság azonban csak 1850-ben következett be.

Viszont még mindig tartani tudta magát a társadalomban és a kormányzati tényezőkben az egyházellenes irány Bajorországban és a felsőrajnai tartományokban, s ugyancsak tovább folytatta a nemzeti érzület alapzatára támaszkodó tevékenységét a keleti skizma Oroszországban. A pápa hiába tárta I. Miklós cár elé azokat a jogtalanságokat, amik a katolikusokat nap-nap után érték, a kormányzati intézkedések mögött az orosz keleti egyház legbensőbb és legbefolyásosabb körei álltak. A cár ígért ugyan változásokat, de a folyamat, ami a birodalom területén a latin s a pápa főségét valló Egyház ellen folyt, sokkal mélyebb tényezőkől fakadt, semhogy változtatni tudott volna rajta. Ezer év után a keleti és nyugati kereszténység először találkozott nagyobb tömbben a keleti cezaropapizmus területén s szinte lehetetlen volt elképzelni az előbbi kíméletét éppen akkor, amikor a latin Nyugaton aláhanyatlottak a hitélet és középponti egyházszervezés

belső erői. Amikor 1845 decemberében I. Miklós el látogatott Rómába, a pápa — valószínűleg kínos jelenet során — még heves szemrehányásokkal is illette.¹³ Természetes és érthető, hogy hiába.

Egyébként a 40-es évek folyamán mintha némi változás köszöntött volna be a Habsburg-birodalom egyházpolitikájában. Ennek indítóokát Magyarország szolgáltatta, ahol a legnagyobb számban éltek a protestánsok. Ezek a porosz példán felbátorodva, nem szüntek meg követelni főképen a megyei gyűléseken, nemkülönben az 1832—36-os pozsonyi országgyűlésen, hogy a katolikus lelkészek kivétel nélkül áldják meg a biztosítás nélkül kötött vegyesházasságokat.¹⁴ E kérdést nem lehetett tovább halogatni. De az államkormányzat most arra hivatkozott, hogy a kérdést — hitbeli, erkölcsi és egyházi vonatkozásai miatt — csak a Szentszékkal egyetértve lehet megoldani. Ezért hosszas tanácskozások után megengedte, hogy a püspöki kar nevében Lonovics Rómába utazzék (1840), tájékoztassa a Szentszéket az itthoni viszonyokról s a vegyesházasságra nézve megnyugtató intézkedést eszközöljön ki. Hosszú évek óta ez volt az első eset, amikor magyar főpap Rómában megjelenhetett s a pápa nem is mulasztotta el a püspökértésére adni örömét és egyben kifogásait.

Lonovicsot lekötő szívésséggel fogadta, de e mellett mindent elébe tárt, ami a szíven feküdt. Kifogásolta, hogy a nunciusi jogkör erős korlátozást szenved a monarchia területén, a püspökök nem érintkezhetnek szabadon a pápával, tilos a kispapoknak Rómában tanulni, holott van nekik szemináriumuk; érvényben van még mindig az uralkodói placetum, a jozefinizmus számos intézkedése, ami miatt az egyházi élet nem bír kifejlődni. Lonovics természetesen a kormányzati egyházpolitika álláspontját védte s enyhíteni akarta

a vádakat, de a pápa tényekkel állt elő. Ugyanekkor kinyilvánította jóakarátát is, hogy ezzel a teljes kibékülés útját előkészítse. Hosszas tárgyalás után hajlandó volt a vegyesházasság kérdésében engedményeket adni. Nevezetesen ígéretet tett, hogy a magyar érsekekhez és püspökökhöz brevét fog intézni, melyben a passiva assistentia-t mind a multra, mind a jövőre elfogadja. Ezenkívül a porosz és a bajor mintára instrukciót is mellékel, mely megengedi a biztosíték nélkül kötendő vegyesházasságoknál a háromszori kihirdetést s az arról szóló tanúsítvány kiállítását. Ha a házasságkötés ilyen esetben nem a katolikus lelkész előtt történik, a házasság tilos ugyan, de érvényes.¹⁵ Ezt a kedvezményt azonban csak Magyarország számára engedte meg, Ausztria egyéb részei számára nem, mivel itt a protestánsok sokkal kisebb számban éltek, mint Magyarországon.

A 19. század harmadik, negyedik és ötödik évtizedében az egyháztörténet eseményeit merőben egyházpolitikai síkon tekintve azt látjuk, hogy a pápai diplomácia — minden tiszteletreméltó erőfeszítései ellenére — alig bírt valahol is számbavehető sikert elérni. A legtöbb állam ellenséges szemmel nézte az egyházi törekvéseket, s ha annak okait kutatjuk, miért tudott az állampolitika olyan jelentéktelen ellenfélként elbánni az Egyházzal és a katolicizmussal, azt kell látnunk, hogy azért, mert a katolicizmus úgy is, mint természetfeletti élet, úgy is, mint világszemlélet és kultúra, úgy is, mint társadalomalakító erő óriási rétegeket veszített el, s azokban a rétegekben is, amelyek megmaradtak számára, sekélyesedett, a világiakban majdnem teljeséggel nélkülözötte a szigorúan mély és tudományos alapot, úgyhogy egyének és közfelfogás nem tudtak éles határvonalat húzni az igazság és a tévedés között. Ez a helyzet erősen befolyásolta a társadalomból kiinduló

katolikus felújulásnak, a világiak oldaláról is folyamatba lépő katolikus tevékenységnek kezdeteit. Tévedéseikért azonban helytelen volna teljességgel elítélni és vádolni őket. Az azóta elmúlt száz év messzeségéből ezek úgy tűnnek fel, mint amelyek a viszonyokból fakadnak s talán későbbi katolikus mozgalmak számára nem tanulság nélküliek azok a zsákutcák, amelyekbe ezek az első kísérletek jutottak. Áll ez még Lamennais körére és mozgalmára is, amelynek hatása túlért Franciaország határain.

Amikor a júliusi forradalom megalapította a polgárkirályságot, azon a szakadékon túlról, amelyet a forradalom jelentett, ismét Voltaire szelleme jelent meg a francia értelmiség, tehát a francia közéleti vezetőréteg felett. Most látszott csak meg, milyen mélyreható munkát végzett az irodalom mint világnézeti propaganda! Egyébként a júliusi forradalom egyházellenes jelenségei annyira emlékeztettek a nagy forradaloméira, hogy maga Veuillot úgy látja, hogy a főpásztorok, a főpapok megfélemedve elhallgattak. Viszont az ifjabb nemzedék Lamennais köré csoportosulva katolikus öntudatában még jobban felriadt a júliusi barikádoktól, majd éppen a polgárkirályság elvi és gyakorlati liberalizmusán át akarta a vallást és az Egyházat a jövő számára átmenteni. Éppen ezért nekik nem volt megfelelő a konzervatív irányban leköttött katolikus Memorial Catholique és a Le Correspondant, az Ami de la Religion-t pedig egyenesen korszerűtlennek, sekrestyeizűnek találták, nem egészen ok nélkül, mert iránya ki-merült a kenetteljes siránkozásban, hogy mit tehet a hívő az önkény ellen, mikor nincsenek mellette a miniszterek, a kamarák, a hivatalnoki kar, a hadsereg, de még csak a nép sem. A kérdésre más hangon és más feleletet akart adni az Avenir, melyet 1830-ban Lamennais, Gerbet, Lacordaire és Montalembert

indított meg. — Az ember — jelentette ki az Avenir — soha sincs egyedül az önkénnyel szemben. Mellette van mindig az Isten, azután az igazságos ügynek természetes ereje, mely előbb vagy utóbb, de megsemmisíti az elnyomókat. A kötelesség azt diktálja, hogy védelmezzük önmagunkat, nehogy a társadalom néhány merész embernek legyen a zsákmánya. A hit segítségével semmi sem lehetetlen. Ha csak gyenge kisebbség volnátok Franciaországban, — intette az Avenir a francia katolikusokat — de mikor 25 milliót számláltok, jogaitokat elismeri az alkotmány, tehát csak magatokat vádoljátok, ha elnyomnak benneteket . . . Jajgassatok kevesebbet és tanuljatok meg akarni. Mi hiányzik? Csak az egyetértés, mely bátorságot ad a gyengének, amiből megszületik az erőteljes és kitartó cselekvés.¹⁶

AZ AVENIRNAK IGAZA VOLT abban, hogy hiányzott az egyetértés, de még valami más is, ami mint hiány ennél is veszedelmesebb volt: hiányzott éppen a vezérek szellemi kiforrottsága, logikai fegyelmezettsége s a teológiai eszmék közt való tisztalátása. Az eszmék és gondolatok, amik Lamennais lapjában felvetődnek, még nagyon zavarosak, ugyanúgy, amint megbízhatatlan íróik valláspolitikája és filozófiája is. A vezér munkatársai mind fiatalemberek. Közöttük egy sincs, aki 1830-ban még a 40. évét betöltötte volna. Sok bennük a jószándék, merész a lendület, de kevés a realitások iránti érzék s a vezetéshez szükséges önfegyelem. Fokozottabban észlelhető mindez Lamennaisban, akiben ezenkívül sok a romanticizmus s nem kevesebb a gőg. Szentül meg volt győződve, hogy egyedül az ő fiatalos elképzelései tudják megmenteni a katolicizmust, s eszméi oly dogmák, melyekhez a tanító egyháznak feltétlenül oda kell simulni, mert ezekkel él vagy bukik. Csalhatatlan öntekintélye így hozta összeütközésbe a Szent-székkal s őt, akit XII. Leó még bíborral akart feldíszíteni, második utódjának el kellett ítélnie (1832). S mivel nem volt annyi önismerete és alázata, hogy tévedéseit belássa, a hit apostolából az Egyház tagadója lett. A pápa nem cselekedhetett másként, hisz ragyogó formákba buj-

tatott téveszméi messzire elhatottak és sokakat megtévesztettek.

Kár volt Lamennais bukásáért, mert ha utána be is következett iskolájának a tisztulási folyamata és sokat tett a francia és közvetve az európai katolicizmus fellendítésén, még több eredmény mutatkozott volna, ha nemcsak a tanítványok, de a mester is magába száll s az Egyház tanításához szabja reformeszmeit. De úgy, ahogy ezek megfogamzottak benne, kártékonyak voltak.

Elindulásának politikai alapelve a monarchikus államforma volt. 1823-ban még a legkíméletlenebb hangon elítélte a demokráciát. A népfelség elve — úgy mond — egyike a legmegdöbbentőbb öröleteknek, amik valaha az ember agyában megfogamzottak. Kijelentette, hogy a demokrácia nem más, mint a legmagasabb foka a zsarnokságnak. Ezzel szemben a régi kormányformákban soha felül nem múlható modellt látott, melynek francia vonatkozásban csak egyetlen kinövését, a gallikanizmust ostorozta. De alig telt el két év s politikai iránytúje a monarchikus államszemlélettől merész ívben kanyarodott át a népfölségi elv felé, amelyet pedig az imént még kíméletlenül ostorozott. A korlátlan szabadság lett napkeleti csillaga, amelyet nemcsak maga követett, de követésre ajánlott minden francia katolikusnak. „Nem egészen ötven év alatt — kiált fel — már sokféle kormány bukott meg Franciaországban. Mi maradt meg állandóan? Isten és a szabadság! Egyesítsétek őket”, — buzdítja a népmilliókat — „s az emberi természet összes benső és állandó szükséglete ki lesz elégítve.”¹⁷ Ebben a naív hitében nem sajnálta, hogy a polgárkirályság megfosztotta a katolicizmust államvallás jellegétől, mert helyébe sokkal nagyobb értéket, a függetlenséget és szabadságot nyerte el. Lamennais meg volt győződve, hogy mennél nagyobb

lesz ez a függetlenség és szabadság, annál erősebb az Egyház hódító ereje.

EZ A HANG támadásokat váltott ki az egyházellenes körök részéről, de aggodalommal töltötte el híveit, főleg a pápáságot. Lamennais vonzó dialektikával és tündöklő stílusban védekezett és támadt mindkét oldal felé. „A bukott trón porában keresitek az Egyházat? — kiáltotta az egyik fél felé. — Krisztus feltámadt! Nincs itt!” Az aggodalmaskodóknak pedig ezt felelte: „Remegtek a liberalizmus előtt? Katolizáljátok őt s a társadalom újjá fog születni.”¹⁸ Ezt tette ő, ezt akarták társai, amikor hat pontban követelték a vallás, a tanítás, a sajtó, az egyesületi élet, a politika teljes szabadságát s végül a felszabadulást az állami mindenhatóság bilincsei alól. Ha e követelések valóra válnak és sikerül azokat katolikus tartalommal megterhelni, úgy a katolicizmust nem kellett volna féltetni. De Lamennais ezt saját elmélete, nem pedig a tanító egyház útmutatása szerint óhajtotta elvégezni s így maga is nem a liberalizmust katolizálta, hanem a katolicizmust liberalizálta, ami pedig súlyos tévedés volt.

A korlátlan szabadság ideája annyira hatalmába kerítette, hogy nem akart ismerni semmiféle megkötöttséget. E mellett zavaros elképzelései voltak az Egyház feladatáról, céljáról, sőt egész lényegéről. Inkább politikus és szociológus volt, mint teológus. A vallás metafizikai célkitűzéseit másodlagosnak hitte s főfeladatát abban látta, hogy a katolikus társadalom a földi jólétről, nem pedig a másvilági üdvörről gondoskodjék. Eltekintve, hogy ez magában véve is tarthatatlan tétel, de azontúl a szabadság túlértékelésével nem más, mint a szabadság elfojtása, hiszen a vallást és az Egyházat végső eredményben az állam és a politika vazallusává teszi meg. De egyik tévedését földni kellett a másikkal, ha csak azt nem akarta, hogy még a laikusok is átláthassanak elméletének könnyen sebezhető pontjain. Ezért vált szükségessé, hogy felállítsa azt a tételt, melynek értelmében az Egyház tanításának nem az a kritériuma, hogy azt a családokozhatatlan Krisztus tanította és az Egyház tekintélye védi, hanem mivel az emberi közmegegyezés szól mellette. Így zuhant egyre mélyebbre: a liberalizmusból a szkepticizmusba, mely későbbi követőit a IX. Pius által elvetett modernizmusba vezetette.

Eltévelyedését lehetetlenség volt szó nélkül hagynia a tanító egyháznak, hiszen megkapó stílusával sokakat megzavart s miatta nagy lélekvesztésekkel kellett számolnia. Lamennaist és társait el kellett ítélnie Rómának: a nyíltan vallott tévedéseik hosszú sora miatt is — azonkívül azért is, mivel közvetve az indifferenzizmusnak szolgáltatott alapot. Amikor a közmegegyezést hirdették az igazság legfőbb tekintélyének, tulajdonképpen a népfőlség elvét tették meg a legfőbb dogmának, amit az Egyház azért sem fogadhatott el, mert a természetfölötti igazság forrásul nem ismerhetett el mást, mint a kinyilatkoztatást. De nem osztozkodhatott velük a liberalizmusról szóló felfogásukban sem, amennyiben ezt úgy állították be, mint elvet s nem mint módszert. Talán akaratlanul is egyenlő jogot kívántak nemcsak az igazság, hanem a tévedés, s nemcsak a szabadság, hanem a szabadosság részére is. Azonfelül a liberalizmus elméletét nemcsak az államra és a társadalomra, hanem magára a vallásra és az Egyházra is alkalmazták. Egész elgondolásuk utopisztikus volt s azért oly szenvedélyességgel harcoltak, hogy a higgadtabb szemlélő megdöbben küzdelmük hevességén. „Hallatlan látvány, — jegyzi meg egyik kortárs — egy egyszerű pap a püspöki karon kívül, a püspöki kar ellenére irányítja Franciaországban a lelkeket.”¹⁹ Érthető, ha Lamennais ellen a feljelentések egymást érték Rómában, de a Szentszék egyideig hallgatott. Volt ebben a hallgatásban tapintatos megróvás, figyelmeztetés a mérséklésre, elismerés a lángésszel szemben, jóakarati szelidség és várakozás.²⁰ Az Avenir szerkesztőit idegessé tette ez a néma csend s most már ők mentek Rómába, hogy eljárásuk helyességét igazolják. XVI. Gergely szívesen fogadta Lamennaist, Lacordaire-t és Montalembert-t, de magyarázatba nem bocsátkozott. A felelet már készülöben volt s mire elhagyták Rómát és Mün-

chenbe érkeztek, olvashatták a *Mirari vos* kezdetű enciklika (1832) elítélő sorait.

A pápa nagyon tapintatosan járt el. Nem említett neveket, sem könyveket és iratokat, csupán általánosságban szólt, de azért úgy ítélkezett, hogy értsék meg azok, kik ellen irányul. Sötét színekkel rajzolta meg azt a képet, amit a téves újítások eredményeztek. Megnyitották a zsilipjét a zabolátlanságnak, a gonoszságnak, a szentség megvetésének és a különböző tévedések felburjánzásának, támadták sz. Péter székét és az Egyház isteni tekintélyét. Borzalmas visszhangját keltették azoknak az új és hallatlan, a vallást nyíltan és alattomban támadó nézeteknek, amik az akadémiákon és egyéb iskolákban meghonosodtak. S ide vezethetők vissza a legvisszataszítóbb erkölcsi romlások és a titkos társulatok istentelen aknamunkái. E jelenségek méltán keltettek a pápában aggodalmat!

— Éppen ezért, — folytatja tovább — mivel mi rendeltettünk arra a helyre, hol nemcsak felpanaszolni szokás e bajokat, hanem teljes erővel orvosolni is, azért hitetek segítségére sietünk és arra kérünk, hogy buzgólkodjatok a katolikus nyáj megszentelésén. A mi hivatásunk az, hogy felemeljük szavunkat, nehogy a vadkan szőlőbe törjön, a farkas a nyáját megfojtsa. Harcoljunk a lélek egységében a mi közös s még helyesebben, az Isten ügyéért! E harcot csak úgy vívhatjuk meg dicsőségesen, ha ragaszkodunk sz. Péter székének sziklaszilárdságához s az Egyház rendelkezéseit hűségesen megtartjuk. Teljesen felesleges az Egyház megújulását és újjászületését kívánni, mintha bizony hiányokban és elavultságban szenvedne. Az ilyen kívánságok teljesítése annyit jelentene, mint az isteni intézmény méltóságát átváltani emberi értékelésekre!

Aggodalommal tekint a pápa azokra a támadásokra is, amiket korának méltatlan és helytelen utakon

tévelygő filozófusai karöltve a romlott papokkal a coelibátus ellen intéznek s ennek becsét és értékét a nép előtt aláássák. Harcra szólít az indifferentizmus ellen, hiszen ebből a sekélyes forrásból fakad elő az a képtelen, sőt egyenesen esztelen tanítás, mely azt hirdeti, hogy mindenkinek biztosítani kell a lelkiismeret szabadságát. Az ilyen tarthatatlan tévedés szüli a vélemények szabadságát, ez pedig egyengeti azt a veszélyes utat, mely maholnap az állam és az Egyház tönkretételére vezet. S még egyeseknek van bátorságuk azt hangoztatni, hogy ebből csak haszon háramolhatik a vallásra. Az ilyen felfogásokból ered a lelkek veszte, az ifjúság félrevezetése, a törvények megvetése, amint az összes népek története bizonyítja, hogy a legvirágzóbb államok ezen egyetlen csapás: a szó- és gondolat-szabadság s ennek következtében a helytelen reformhajhászás által mentek tönkre. De külön meg kell említenie még az ujságok galád és eléggé el nem ítéltető sajtószabadságát, amit egyesek követelni merészellenek. Ezek révén, mint a folyam, úgy áradnak szét a tévedések, ami magában is igazolja, hogy a tiltott könyvek jegyzéke nagyon is üdvös s a cenzúra nagyon hasznos. Ha minderre kevés gondot fordítanak, bekövetkezik az a veszély, mikor az alattvalók felmondják az engedelmisséget és hűséget a fejedelmek iránt. Az embereknek úgy látszik, az a céljuk, hogy az uralkodók minden jogát megbolygassák s a szabadság örve alatt a rabszolgaság jármába hajtsák a népeket. Végezetül figyelmezteti a püspököket, hogy az újtársoknak állhatatosan álljanak ellen, a fejedelmeket pedig, hogy támogassák őket, mert az államok békéje az Egyház épségétől függ.²¹

NEM KELLETT NAGY BÖLCSESEG ahhoz, hogy az Avenir szerkesztői magukra értsék e vádakat. Ők voltak azok, kik a szabadságot a jövőendő boldogulás alfája és omegája-

ként mint korlátlan hatású csodaszert hirdették lapjukban. Ez érthetővé teszi, hogy amikor engedélyt kértek az újság indítására, Lambruschini már akkor ezt a jellegzetes feleletet adta: megtehetik, de Rómában az a nézet, hogy ezzel a katolikus ügynek többet ártanak, mint használnak.²² Aggodalma 1832-ben kínos valósággá lett s most megdöbbenve olvashatták tetemrehívásukat. Kezdetben mindnyájan elhatározták, hogy alávetik magukat az Egyház óhajának, de ezt csak Lacordaire és Montalembert tette meg. Ők dicséretes módon szakítottak eddigi rendszerükkel s tollukat és szavukat a jövőben dicséretreméltó alávétéssel szentelték az Egyház ügyének. Ellenben Lamennais maga áldozatul esett a legveszedelmesebb kísértések egyikeének, a jócselekedet gögjeének,²³ amint ezt a „Paroles d'un croyant" (1833) egyháztámadó s önmagát védő iratának minden sora igazolja. A pápának újból kárhoztatnia kellett, ő pedig egyre messzebb sodródott az Egyháztól. Deista, majd panteista és szocialista lett s szenvedélyes hangon tüzelt az újabb idők forradalmára. 1851-ben mindenkivel szakítva, önmagával meghasonlottan állt félre és Sibour érsek minden fáradozása hiábavalónak bizonyult, hogy kibékítse Egyházával. Mint aposztata halt meg 1854-ben.

Nagy tehetség volt, elvesztését méltán siratta XVI. Gergely, de ő nem jelenthetett ki mást, mint amit a „Mirari vos" enciklika. A Lamennais nyomában gyűrűző hullámok szintén a tanító egyház előrelátását igazolták utólag. Lamennais modorát követte többek között Bautin strassburgi pap és filozófiai tanár is. Első művében még csak a liberalizmus különböző kinövésői, az indifferenzizmus, a materializmus és az ateizmus ellen küzdött, de később a hit és ész viszonyának a vizsgálata helytelen utakra terelte s e miatt az Egyháznak ellene is fel kellett lépnie. Benne volt annyi alázat, hogy beismerje tévedéseit és azokat visszavonja s ne kövesse Lamennaist a szakadékok útján. A tradicionalizmus miatt érte utol az Egyház kárhoztatása De Bonald francia államtanácsost, aki azt tanította, hogy az ember saját eszével képtelen a metafizikai igazságok ismeretére jutni s ezeket kizárólag abból a hagyományból ismeri, amit Isten az őskinyilatoztatás útján tett az emberek közkincsévé.

A 16. században élő Malebranche nyomán éledt

újjá az ontologizmus is, mely Isten közvetlen ismeretét és szemléletét tanította, mégpedig vagy a lélekbe oltott és így veleszületett eszme által, vagy úgy, hogy Isten egyszerre a szemlélet tárgya s egyben közvetítő eszméje is. Ez a tan heves vitákat idézett elő s védelmezőjeként Franciaországban Branchereau orleansi szeminárium-i rektor, Hugonin bajeux-i püspök, Fabre sorbonne-i tanár, Maret sura-i püspök, Gratry oratoriánus szerzetes; Belgiumban Laforet és Ubaghs löweni tanár, Olaszországban pedig Rosmini-Serbatì, Gioberti, Mamini, Gorelli és Bonghi lépett fel. Az Egyház ezekkel szemben is eleinte várakozó álláspontra helyezkedett s csak később tette tanításukat indexre, amikor már nagyobb zavarokat idéztek elő a helyes teológia értelmezésében.

Még veszedelmesebb volt Németországban Hermes bonni tanár, mert rendszerével, az ú. n. hermesianizmussal egyenesen a racionalizmusba hajtotta a lelkeket. Kant és Fichte filozófiája alapján azt tanította, hogy a természetfeletti igazságok megismerésének kizárólagos alapja az értelem. Az egyes igazságok kutatásának kiindulásául a kételkedést állította fel s szerinte csak az esetben szabad valamit igazság gyanánt elfogadni, ha az ész ilyennek nyilvánítja. Ebből következtette le, hogy a hitigazságokat is nem azért fogadjuk el, mivel azokat Isten nyilatkoztatta ki s az Egyház tekintélye örökös felettük, hanem mert azok helyességét és valóságát az emberi ész is felismeri.²⁴ Ezt az okoskodást tanítványai, mint Braun, Esser, Biunde, Elvenich és Ritter gomolyították tovább s a legveszedelmesebb vallási és társadalmi elméleteket vonták le belőle. Az Egyházra nézve annál aggasztóbb volt ezek terjedése, mivel Poroszország ez időben a vegyesházasságok kérdése miatt nem a legjobb viszonyban

volt Rómával s így nemcsak tétlenül nézte, hanem egyenesen támogatta a ferde vonalba hajló újításokat.

NEM VESZÉLYTELEN TÉVEDÉSNEK esett áldozatául Ausztriában Anton Günther cseh származású bécsi pap, aki olyan bölcséleti rendszert akart alkotni, amely a teológiát meg tudja védeni a modern kritika összes támadásai ellen. A szentatyák és a skolasztikusok filozófiáját nem sokra becsülte, nem tartotta arra alkalmasnak s amit maga adott, akaratlanul is a racionalizmus vizeire vezetett. Így nemhogy megoldotta volna, ellenkezőleg még jobban összekuszálta a nagy kérdéseket. Hatása ennek ellenére is nagy volt, hiszen szellemes írásait szívesen forgatták s Bécsben valóságos iskolát teremtett, amelyhez Pabst, Veith, Ehrlich, Zukrigl és Werner szegődött. Kivülük még Knodt bonni és Weber meg Baltzer breslaui tanár nevezhető tanítványának.

E szellemi bukdácsolásokkal karöltve jártak a gyakorlati hitélet nagy elcsuszamlásai is. E tekintetben első helyen Németországot kell megemlítenünk. Wessenberg eszméjének, az önálló német nemzeti egyház gondolatának ezidőben a legfőbb két képviselője Ronge és Czerski volt. A pápa mindkettőjüket felfüggesztette s ez még hevesebb támadásokra készítette őket. 1845-ben Lipcsében Robert Blum, a később hírhedtté vált forradalmár, elnöklete alatt megtartották az első német-katolikus zsinatukat, hol hitvallásukat a következőkben szerkesztették meg: A hit alapja a szabadon értelmezhető Szentírás; a szentségek közül csak a keresztség és a kétszín alatti úrvacsora fogadható el; a német-katolikusoknak el kell vetniök a gyónást, a coelibátust, a szentek közbenjárását, képeik és ereklyéik tiszteletét, a búcsúkat, búcsújárásokat, a bőjtöket stb. A pápa primátusa számukra megszűnt s egyházuk alkotmányául a presbiteri és a zsinati intézményt fogadták el. A liturgia latin nyelvét is felváltották némettel.²⁵ Az új mozgalom az állam támogatása mellett annyira meg-

erősödött, hogy 1846-ban már 259 hitközséget számlált 60,000 taggal. Amilyen gyorsan keletkezett, olyan gyorsan múlt el, mert a protestánsok is rájöttek, hogy ez a szekta egyenesen a nihilizmushoz vezet s nemcsak a katolikusoknak, de a protestánsoknak is árt.

Hasonló volt a sorsa a francia és a belga nemzeti egyház kísérletezésének. Ott Francois Chatel elbocsátott tábori lelkész állt a mozgalom élén. Célja volt, hogy a francia katolicizmust felszabadítsa „Róma járma” s a Bourbonok után siránkozó püspökök hatalma alól s azt a szabadság szellemében újjászervezze. 1832-ben kiadott hitvallásában kimondotta, hogy az Egyház nem csatlakozhatatlan, minden hatalom a néptől származik, a pápa világi hatalma az isteni törvény megszegése, az Egyház az államtól elválasztandó, az embernek legyen szabad, a józan észre alapított meggyőződése, amit akkor is kövessen, ha az a katolikus hittal ellentézik; a hét szentség megtartandó, de már a fülbegyónást kiki tetszése szerint végezheti; a coelibátus és a bűnt eltörlendő, az istentiszteletet pedig a nemzeti nyelven kell végezni.²⁶ A forradalom s a szabadság lázában sokan csatlakoztak Chatel nemzeti egyházához, de a kijózanodás után lassankint elmaradoztak s a francia kormány minden nagyobb nehézség nélkül csukhatta be templomaikat 1842-ben.

MÉG RÖVIDEBB és eredménytelenebb volt Belgiumban Helsen abbé „katolikus apostol” egyházának az élete. A belgák józan vallásossága tiltakozott az ellen, hogy éppen Helsen vezesse el őket a „római Antikrisztustól” az igaz Krisztushoz. Fellépése csak kis kört tudott megnyerni, de ez is hamar észbekapott s 1837-ben már fel lehetett oszlatni gyülekezetét. Később maga is megbánta, amit tett s 1842-ben az Egyházzal kibékülve halt meg.

E jelenségek rajzánál megértjük azt a panaszos hangot, amit XVI. Gergely a *Mirari vos* s a *Singulari*

nos (1834) Lamennais ellen irányuló két enciklikájában és egyéb elítélő bulláiban és irataiban megütött. Szeme előtt folytatódott az a könnyelmű játék, amit a szellem és a lélek dekadenciája a hit egységének és épségének a megbontásáért megkezdett. Mint a keresztény tanítás őre, nem engedhette, hogy abból, ami rá volt bízva, bármi is veszendőbe menjen a kor nyirkos borulatában, inkább azt akarta, hogy az örök kereszténység hitigazságai ebben a légkörben is, a ködön és sötétségen át is világítsanak!

JEGYZETEK.

1.

¹ Szalay Jeromos: i. m. 59. l. ² V. ö. Seppelt—Löffler: i. m. 386. l. ³ V. ö. Kirsch: i. m. IV₂. 326. l. ⁴ Kirsch: i. m. IV₂. 279. l. ⁵ U. o. IV₂. 475—76. l. ⁶ V. ö. J. Schmidlin: i. m. 627—36. l. ⁷ Szalay J.: i. m. 60. l. ⁸ V. ö. u. o. 92—93. l. ⁹ U. o. 94. l. ¹⁰ Kirsch: i. m. IV₂. 354. l. ¹¹ J. Schmidlin: i. m. I. k. 531. l. ¹² Seppelt—Löffler: i. m. 390. l. ¹³ J. Schmidlin: i. m. I. k. 636. l. ¹⁴ A kérdés részletes tárgyalását l. Meszlényi A.: 407—445. l. és Hermann E.: i. m. ¹⁵ Meszlényi A.: i. m. 421. l. ¹⁶ Szalay Jeromos: i. m. 82. l. ¹⁷ U. o. 76. l. ¹⁸ U. o. 78—79. l. ¹⁹ U. o. 83. l. ²⁰ U. o. ²¹ F. Mourret: i. m. 262. l. ²² Vécsey J. Aurél: i. m. 15. l. ²³ Szalay Jeromos: i. m. 84. l. ²⁴ Kirsch: i. m. IV₂. 163. l. ²⁵ U. o. IV₂. 476. l. ²⁶ U. o. IV₂. 475. l.

1.

A hit lendülete. Missziók. Befejezés.

A 19. század közelgő közepe felé szemlélve a katolicizmust, annak képe emberi feltevések szerint az alkonyaté. A pápai trónra fáradt, a korral szemben ellenséges magatartást tanúsító aggastyánok kerültek. Nem támadt új szerzetesrend. Nem jelentkeztek új és nagyhatású szentek. Egy ragyogó remények közt indult mozgalom egy nagytehetségű stilszta szenvedélyes és önkényes fellobbanásának látszott bizonyulni. A világi hatalom megrendült a pápaság alatt. Az európai társadalmak, kormányzatok, szellemi irányzatok ellene fordultak. Annyira erejét veszítettnek látszott, hogy az irodalom — amely az előző században úgyszólván más-sal sem foglalkozott, mint az Egyházzal és a vallással — most nem is törődött vele. A társadalom irányításának új tényezői jelentkeztek: a közoktatás, a sajtó, a politikai pártok — egy sem volt közülük az Egyház és a katolicizmus kezében. A társadalmi osztályok — arisztokrácia éppúgy, mint polgárság vagy kispolgárság és proletariátus — függetlennek érezte feladatait, életformáját és problémáit az Egyháztól; ha avval összefüggést látott, az csak az ellenségeskedés volt. Súlyos támadások és veszteségek előtt állt a népi mélyrétegekben még élőnek maradt hitélet.

Valóságos csoda volt, hogy a katolikus felújulás ilyen viszonyok között el tudott indulni, éspedig onnét, ahonnet legkevésbé lehetett volna várni, magából az elernyedtt társadalomból s éppen Lamennais zsákutcába jutott mozgalmának folytatásaként azokban, akik nem

kövelték gőgje útján az eszmeindítót, hanem az önismereten, alázaton és bukáson megtisztulva, a helyes utakon munkáltak és valósították meg a francia katolicizmus reneszánszát. Főképen három név: Montalembert, Lacordaire és Ozanam marad örök dicsősége ennek az iránynak. Az első mint író és politikus lett a katolikus gondolat szétsugárzója, a francia ifjúság mestere, kinek úttörő munkája és hatása generációkra szól. Szünet nélkül fárad és dolgozik s dolgoztat másokat. Buzdítja kortársait, hogy a történelemben keressenek bizonyítékokat a vallás védelmére. Az egész történelmet — úgymond — át kell értékelni. A történelem megismerése csak használhat a katolicizmusnak.¹ Megindítja a keresztény művészet emlékeinek felkutatását és hathatós védelmét, hadd lássa a világ, mit tudott alkotni a vallásos szellem. Életének utolsó 20 esztendejét arra szentelte, hogy megírja a nyugati szerzetesség életét. Célja annak bebizonyítása, hogy a középkorban Európa nemcsak kolostorokkal volt tele, hanem kórházakkal, számtalan menhelyel mindenfajta emberi nyomorúság számára. Tele volt fenséges székesegyházakkal s róla szólva minden elfogulatlan bírálónak el kell ismernie, hogy minden Istenről beszélt az embernek s az ember szünet nélkül Istenhez beszélt.² Montalembert nemcsak felélesztette, hanem egészen új, közkedvelt irányt szabott a hagiográfiai irodalomnak sz. Erzsébet életrajzával. Elhagyta a francia szentek-életrajzának addig szokásos janzenista ridegségét s valósággal napfényben fűrésztötte meg eszményi alakját. A magyarokat közelebbről is érdekli Montalembert e munkája, a keresztény köztudat számára ez adta vissza — s a magyarságnak is ez adta vissza — sz. Erzsébetet, akit néhány évszázados feledés után a thüringiai jelző helyett ismét „magyarországi” néven ismertetett meg a világgal s tett népszerűvé.³ Mint politikus úgy harcolt a katolikus

elvek igazságaért, mint hajdan keresztesvitéz-elődei a szenthelyek visszafoglalásáért. Hatása óriási volt nemcsak otthon, hanem a francia határokon kívül. Híre eljutott még hozzánk is, amint ennek maradandó emléke az ő és Eötvös József báró, a romantikus író és államférfiú barátsága.⁴

Lacordaire nevét naggyá a párizsi Notre Dame-ban tartott nagybőjti konferencia-beszédei avatták, innét indította el egészen modern stílusban a francia értelmiség visszavezetését Krisztushoz. De mint a Domonkos-rend újjászervezője is felküzdötte magát az egyháztörténet nagyjai közé. Érdekes szónoki karrier, melyet a párizsi érsek 1834-ben még ketté akar törni, mikor Lacordairet beszédeinek merészsége, s hangjának új stílusa miatt eltilt a prédikálástól. De a fiatalság őt kívánja hallgatni s ugyanez az érsek a következő évben már maga kéri fel, hogy foglalja el újra a Notre Dame szószékét. A tömeg tódul a székesegyházba, nem azért, mert hisz, hanem mert hinni szeretne. A legtöbbje még Voltaire és Rousseau követője, de a szónoklat ösztönző hatásai alatt hamarosan kezd változni. Lacordaire kitűnően ért a lelkek mélyére való leszálláshoz, hatása alól hallgatósága alig tudott szabadulni. Hogy mennyi jót művelt — mondja egyik méltatója — a kételkedő lelkében, mennyit tett a hívők épülésére, arra nincs mérték, hacsak az nem, hogy Lacordaire beszédeit még ma is sokan olvassák.⁵ Az évek nem merítették ki szívének bőségét s mély hatásokat sugárzó szónok maradt mindvégig. Szellemének bélyegét, a modern eszközökkel való apostolkodás jegyeit ráütötte rendjére is és annak Franciaországban való munkáját olyan lendületbe hozta, hogy a francia Domonkos-rend műve a 19. század második felétől történelmivé lett. Nélküle a francia katolikus felújulást sem lehet megérteni.

A két vezérhez harmadiknak csatlakozik Ozanam,

aki a Sorbonne katedráján ismertette meg hallgatóságával azt a kultúrtevékenységet, amit az Egyház a tudomány és a szociális élet terén fejtett ki az emberiségért. Fellépése arra az időre esett, mikor a különböző forradalmi irányok emelte közoktatási intézményekből kikerült ifjúság valósággal kiüldözte az egyetemről katolikus érzelmű elődjét. Ő pedig ebben a légkörben tűzte ki céljául, hogy kimutatja az igazi tudomány és a bölcsélet egységét a katolikus világnézettel. Irodalomtörténeti előadásai oly benyomásokat keltettek, mint a húsvéti harangszó. A hit és a tudás harmónikus diadalát hirdették. „Mennyire szeretjük őt . . .” — mondta Renan. Sarcey pedig így nyilatkozott róla: „Szent tűz van benne . . . Képzetele gyengéd és álmodozó. Őt hallgatva, az ember könnyek szűrését érzi szemében.”¹¹ Egy nemzedék legjobbjainak lelke suhant végig Ozanam előtt. A Sorbonne előadótermében lélekváltozások százai fűződnek előadásaihoz, de még ezeknél is mélyebben szántott szociális működésével. A világvárosok légköre akkor már az intézményes szegénységtől s az új társadalmi osztályok, a proletárságnak jelentkezéseitől volt sivár és sötét s a szociális kérdés iránt való közömbösség vádja már akkor igen erős hangsúllyal hangzott fel a vallással és Egyházzal szemben. Ozanam azzal felelt, hogy a pauperizmus enyhítésére, főképp a karitatív lelkület kifejlesztésére és kimutatására megalapította a sz. Vince-konferenciákat. Ezek idővel behálózták az egész keresztény világot s szociális és karitatív téren felbecsülhetetlen eredményeket értek el. Ozanam megindította a keresztények közt a szeretet áramát, mely nemcsak az anyagiakról, hanem a lelkiekről is gondoskodott s fényes cáfolatát adta annak a ráfogásnak, mintha a katolikus Egyház nem törődne a szociális és karitatív követelményekkel. Azoknak tehát, akik mint Quinet,

Michelet, Sand és most már Lamennais is az Egyház közeli bukását jóslgatták: Montalembert közéleti és szellemi szervező munkája, Lacordaire propagandaművészete és Ozanamnak a keresztény életstílus magaslatait hirdető tanítása tudtukra adta, hogy a katolicizmus él és virul Franciaországban.

S HA ŐK HÁRMAN tündöklő üstökösei, a társadalom messze tájaira elérő vonzású jelenségei voltak ennek a világnézetnek, nem hiányoztak a részletmunka terén feltűnő szervezők és alkotók sem. Munkájuk nyomán lendületet vett a katolikus hitbuzgalom, az apostolkodás, a hitvédelem, a bölcselet, a művészet, az egyházi és világi történet egyaránt. Lamennais testvére megalapította a sz. Péter-kongregáció című papi egyesületet, melynek célja az egyházi tudományok művelése, az apostolkodás, a missziók tartása. A világiakat a harmadrendbe szervezte, hogy közös erővel működhessenek a ma Actio Catholicá-nak nevezett mozgalom kiteljesedésén. Mellette feltűnik Migne-nek monumentális alakja, kinek nevét a latin és görög egyházatyákról szóló és 100-as kötetekre terjedő Patrologiája, vallási ismereteket tartalmazó katolikus enciklopédiája és a francia egyházi szónoklat hatalmas kötetei teszik időfelettivé. Rohrbacher 29 kötetes egyháztörténelmével, Gerbet pedig dogmatikus munkáival írja be nevét a tudomány halhatatlanjainak az emlékkönyvébe. Kedvenc gondolata volt a katolikus egyetem megalapítása. De mivel ez nem sikerülhetett, az Université Catholique című folyóiratában adott helyet katolikus előadásoknak. Ugyanez a nemzedék adta Guéranger bencés szerzetest, a katolikus liturgia nagy felújítóját és Solesmes felvirágoztatóját; Alzon-t, az asszumpcionista alapítóját. E rend sokoldalú működéséből elég csak a francia katolikus sajtó (La Croix stb.) megteremtését kiemelnünk. Bár Dupanloup püspök a következő korszaké, szellemének gyökérszállait ebbe az időszakba ereszti bele.

Ugyancsak a felújulás nemzedékéé Bautain, akinek téves eszméi miatt szintén Canossát kellett járnia, de megtért s utána leteríthetetlen harcossá lett vallásának. Gratry barátjával lelkes csapatot szervez a strassburgi egyetemen, hogy minél eredményesebben keljen az Egyház védelmére

s a katolikus hit hirdetésére. Lyon büszkesége Ampère és Ballanche, akiken keresztül forró erővel áramlik szét a katolikus gondolat. A modern katolikus publicisták sorát nyitja L. Veuillot, aki az újságírás (Univers) eszközeivel teremt katolikus közvéleményt.

Ezekkel a nagynevűekkel meg a kisebbekkel és névtelenekkel: mire 1848-at írtak, a katolicizmus elérte a reneszánszát Franciaországban. Olyan erőt képviselt, amivel minden tényezőnek komolyan kellett számolnia. De hatását nemcsak otthon érezte, hanem külföldön is. Alig találunk országot, amely őket követve fel nem ébredt volna forradalmi álmódzásaiból, vagy legalább is közömbösségéből. Munkájuk természetesen nem volt mindenütt olyan sokrétegű és eredményekben olyan gazdag, mint a francia földön, de hogy alkotott s a későbbi dúsabb aratásnak magvetője lett, azt nem lehet elvitatni. Németországban München és Bonn ragadja magához a vezető szerepet. Amott J. Görres és Döllinger tűnnek fel, hogy a hiányokat pótolják s a világnézeti elsekélyesedést feltartóztatassák, a német katolicizmust pedig megizmosítsák. Görres viszontagságos élete után 1826-ban a müncheni egyetem tanára lett s mint ilyennek alkalma nyílt, hogy előkelő otthonát megnyithassa a késői katolikus romantika írói és tudósai előtt. Most már egyesült erővel folytathatta azt a munkát, amit a Merkur s utána a Katholik hasábjain megkezdett. Nagy feltűnést keltett az ú. n. Athanasius (1837) című műve, melynek megjelenésére Droste-Vischering elítéltetése adta meg az ösztönzést. Minden sora az Egyház jogainak szabadságáért állt harcban és lehelt tüzet. Hatása egy egész nemzedék számára volt döntő élmény. Neve és amit az magába foglal, napjainkig fennmarad s a Görres-Gesellschaft előkelő és súlyos szellemi szervező munkájában is fennmaradt. Döllingert, aki bámulatra méltó méretű tudományos szak-

munkásságot fejtett ki, hatalmas értelmi szenvedélyei végül vakon vezették bele az ókatolicizmus ingoványába.

HASONLÓ CÉLKITÜZÉSSSEL fáradzott Bonnban Windischmann és Walter. Előttük a hermesianizmus a racionalizmus hozzátevésével akarta a kereszténység és a kor ellentmondásait áthidalni; ők bátran támadtak a kor ellen s nem kompromisszumokat kívántak kötni vele, hanem megsemmisíteni hamis állításait. A lelkes megindulás nyomán alig volt Németországban jelentősebb város, ahol ne alakultak volna különböző körök kitűnő képzettségű vezetőikkel, kik elméletileg és gyakorlatilag megmutatták, hogy miként kell a katolikus hitet vallani, élni és fellendíteni.⁷ Az ő érdemük, hogy a hitetlenség egyre jobban tért veszített a katolikus tömegekben s az Egyház megvethette lábát további térhódításokra.

A katolikus hitélet úttörését Ausztriában Hoffbauer sz. Kelemen indította meg. Ő volt az, aki a liberalizmusban és szabadkőművességben fuldokló felsőbb társadalmi rétegnek ismét visszaadta a lelki egyensúlyát. Munkája folytatókra talált a konvertita Werner-ben, Müller-ben és Klinkowström-ben. Az utóbbi és Kindmann megalapította az ú. n. Sonntagsblatt für die Jugend című ifjúsági lapot, mely a fiatalságot vezetgette vissza Krisztushoz. Magyarország sem zárkózhatott el nyugati határain túlról jött új széláramlatok elől. A pipás, táblabírás politikába új vallási áramkeringés kívánczolt. Ennek egyik mozgatója lett Szaniszló Ferenc szerkesztésében megindult (1841) Religio és Nevelés, melynek az volt a feladata, hogy a nagyközönséget tájékoztassa a katolikus kérdésekről és problémákról. Viszont a Nemzeti Ujság a politika frontján hallatta szavát. A bátor kezdeményezések püspökeinket is felvillanyozták s már az 1844. évi tanácskozásukon elhatározták, hogy az eddiginél nagyobb figyelmet szentelnek az iskoláknak, hogy azokban a kisdédóvótól kezdve egészen a főiskoláig érvényre

jusson a vallásos szellem. Ennek ápolására felkarolták a Mária-kongregációkat, a nép körében a hitbuzgalmi egyesületeket, a népnevelésre a különböző egyleteket, a jó és épületes könyvek terjesztésére tervbe vették a katolikus könyvkiadóvállalatot, mely 1848-ban létre is jött a mai Szent István-Társulat elődjében.

ALIG TALÁLKOZIK katolikus többségű ország, mely ebben az időben valami módon életjelt ne adott volna az effajta mozgalmakról. A katolikus vallás átütő erővel dolgozik mindenfelé. Belgiumban a jezsuiták ismét nekilátnak, hogy a bollandisták nagyszabású vállalkozását, a szentek életének kritikai feldolgozását folytassák. Spanyolországban Donoso Cortez vezetésével fáradozik egy lelkes csapat a társadalom visszahódításáért. Olaszországban a karbonarizmus ellenében ott találjuk a sanfedistákat. Olyan szereplők ragyognak fel, mint Franzoni, a missziók irányítója, Lambruschini, a nagy egyházjogász, Mezzofanti, a bámulatos nyelvismeretekkel megáldott bíboros, A. May, a világhírű archeológus, Silvio Pelico és Manzoni, a világszerte ismert költő és regényíró, az olasz katolikus romantikusok vezéralakja, a Jegyesek szerzője. Az Egyház kulturális diadalát hirdeti a XVI. Gergely által alapított etruszk és egyiptomi múzeum, továbbá a kimondottan keresztény múzeum gyűjteményeinek a gazdagítása, a különböző tudomány és művészet lendületbe jutása. A hitbuzgalom vonzására oltárra kerül a redemptoristák híres alapítója, Liguori Alfonz püspök, Keresztes János József és Pacifikus testvér, a ferencesek büszkesége, Hieronymo Ferenc jezsuita és Giuliani Veronika kapucinus apáca. Új szerzetesrendek alakulnak, a régiekből friss erők támadnak, hogy új erővel hajtsák az Anyaszentegyház hajóját előre. Megélnékül a búcsújárás, a zarándoklás, gyakori lesz a szentségek vétele, ami mind új áramot jelent a katolikus életben.

Angliában lábra kap traktarianizmus néven az a folyamat, mely a katolikus megújodáshoz hasonlóan azt célozza, hogy az anglikánizmus az ókereszténység szellemében reformálja meg hit- és erkölcstanát, valamint liturgiáját. Közvetve ennek is hasznát látja az Egyház, hiszen még XVI. Gergely életében elindul az a megterési hullám, mely a katolikus Egyház partjaira emeli

XVI. Gergely pápa.

Newmant és társait, kik később pillérei lesznek angol hazájukban a katolicizmusnak. Ha tehát 1830-ig inkább az apály, mint a dagály uralta az Egyházat, ettől kezdve fordult a szél és megmutatkozott, hogy Krisztusban minden megújulhat.

A nagy sávokban mutatkozó felújulásnak nem utolsó eredménye volt a missziók örömdetes fellendülése. Ez a kérdés nemcsak akkor volt szívügye XVI. Gergelynek, mikor a Propaganda élén állott, hanem akkor is, mikor a pápai trónra került. Utódjául előbb Pedicini, utána pedig 1834-ben Franzoni bíborost nevezte ki. Különösen az utóbbival olyan személyiség vette kezébe az Óceánon-túli missziók kérdését, ki minden gondját a krisztusi hit szerteszágázására fordította. A missziós mozgalomnak kedvezett Európa vallási szellemáramlata is, mely félmunkát végzett volna, ha az evangélium hirdetését a külső földrészekre szakadt katolikusok és pogányok közt programjába nem illeszti. Igen sok pap és szerzetes vállalkozott az ezer veszéllyel járó feladatra, hogy megvigye Krisztus tanítását a tengerentúlra elsősorban azoknak, akik a pogányság ősi babonáiban sínylődtek.

AZ EURÓPAI GYARMATOSÍTÓ politika nem mindig és mindenben kedvezett a hitterjesztés céljainak. A kivándorolt fehérek magukkal vitték az európai kultúrát, de már a kultúra kitermelőjéről, a katolikus Egyházzal megfedkeztek s azon voltak, hogy fejlődését minél nagyobb mértékben elgáncsolhassák. Aránylag még az Egyesült Államokban volt a legtűrhetőbb a katolikus Egyház helyzete. A fokozatos bevándorlás és a hittérítés oly iramban haladt előre, hogy 1843-ban öt új püspökséget kellett létesíteni s ezekkel kilencre emelkedett a számuk. Kanaadában e korszakban szünetelt a bevándorlás, de a kereszténység itt a természetes emberszaporulat folytán gyarapodott erősen. Míg ennek gondozását korábban kizárólag a 17. században alapított quebeci püspökség végezte, 1844-ben ezt érseki rangra lehetett emelni s alája újabb öt püspökséget csatolni.

Ausztrália Angliának volt a deportációs gyarmata. Idekerültek a gonosztevőkön kívül a politikai bűnösök, köztük igen nagy számmal a hazájuk és vallásuk miatt üldözött írek is. Később megnyílt a bevándorlás útja, de tilos volt a katolikus vallás gyakorlata. Ez a tilalom csak 1832-ben szűnt meg, s ennek következtében Sydneyben megtelepedhetett egy katolikus pap is. Innen indult ki az újabb térhódítás s XVI. Gergely még megérhette, hogy egy érsekséget és két püspökséget állítson fel Ausztráliában, egyet pedig Tasmániában.

Ázsia hatalmas földterületén Kína csak a nankingi béke megkötése (1842) után engedte meg az európaiak ismételt megtelepedését s velük együtt a katolikus hitterjesztők megjelenését is. India részben Portugália, részben pedig az angol „Kelet-Indiai-Társaság” protektorátusa alatt állott. A portugál kormány abból indulva ki, hogy a gyarmati kereszténység gondozására elegendő a goai érsek és suffraganeus püspökei, nem engedte meg a hittérítők kiküldését. A Propaganda-kongregáció ennek ellenére útnak bocsátott néhány vállalkozó szerzetest, akik angol és holland hajókon meg is érkeztek Indiába. Ebből azonban surlódás támadt, amennyiben a portugál nemzetiségű keresztények nem akarták elfogadni új apostolaikat, sőt még a goai érsek is saját joghatóságának a megsértését látta működésükben. A viszályt nem szüntette meg, hogy a hittérítők kizárólag a pogányok katolizálásán fáradoztak. A kölcsönös féltékenység, a párhuzamos versengés végül is az ú. n. goai szakadáshoz vezetett, melyet csak XVI. Gergely második utódjának, XIII. Leó pápának sikerült megszüntetni. A Szunda-szigetek és az Antillák Hollandia alá tartoztak s kormányuk eleinte vonakodott, hogy megengedje a kereszténység terjesztését. Enyhülés csak 1842-ben állott be, amikor hosszas tárgyalások után

lehetővé tette, hogy a Szentszék Batáviában és Curaçonban apostoli helynökségeket állíthasson fel.

Afrika nagyrészt francia és angol főhatóság alatt állott. Azokban a tartományokban, ahol a franciák voltak a gyarmatosítók, simábban haladt előre a kereszténység. Algírban már 1838-ban püspökséget kellett szervezni, de öröndetes eredményről számolhatott be az egyiptomi és a gabuni misszió is. Ez utóbbi apostoli helynököt kapott. Az angol kormány javára írható, hogy nem támasztott nehézséget a fokföldi térítések elé. Itt szintén olyan szépen fejlődött a kereszténység, hogy számára ugyancsak apostoli helynököt kellett kirendelni. A lazaristák és a kapucinusok bevonulásával Abesszínia is megnyitotta kapuit a katolicizmus előtt.⁸ A világrészek e meginduló kereszténysége karöltve az európai katolicizmus fellendülésével örömmel töltötte el XVI. Gergely lelkét s kárpótlásul szolgálhatott azokért a veszteségekért, amik az ellenséges front részéről érték. Amikor 1846 június 1-én meghalt, azzal a megnyugtató érzéssel hajthatta örök álomra fejét, hogy a gondjaira bízott sz. Péter hajója a viharok között is biztosan szeli a hullámokat.

Krisztus Egyházát a nagy forradalom kitörésétől egészen 1848-ig rövid időközök kivételével állandóan a könny, a börtön, a megfélemlítés és a vér árnyéka borította. Hatalmas rengések, politikai és társadalmi változások akarták eltüntetni a föld színéről, a tömegek lelkében való hitéleti hanyatlások, erkölcsi elferdülések, szellemi és tudományos irányok szövetkeztek ellene. Nem egyszer úgy látszott, sikerrel. És mégis mindhiába! Az Egyház túlélte valamennyi támadóját: a forradalmak 1789-ben induló sorát, a politika teljes szekularizálódását, a gazdasági, társadalmi, tudományos és világnézeti támadásokat; mindezek erősen próbára tették, köztük úgy állott, mint emésztő tűzben, — ebben

a tűzben újhodott meg, mint a fönix. De ez az ő örök története, mely minden időben megismétlődik. Él és halad, küzd és fejlődik, szenved és alkot, elvégezve krisztusi misszióját: *Per crucem ad lucem!*

JEGYZETEK.

1.

¹ Szalay Jeromos: i. m. 87. l. ² U. o. 98. l. ³ U. o. 98. l. ⁴ V. ö. Concha Győző: Eötvös József és Montalembert barátsága. Budapest 1922. ⁵ Szalay J.: i. m. 102. l. ⁶ U. o. 105. l. ⁷ V. ö. Kirsch: i. m. 104—105. és 240. l. ⁸ A missziókra vonatkozó adatokat Vécsey J. A. i. művéből (16—17. l.) merítettem.

T Á R G Y M U T A T Ó.

- Abel kormányelnök 188.
 Actio Catholica 221.
 Agen 33
 Albach Sz. 136.
 Albani bíboros 78, 176, 183.
 Alber J. 164.
 Alfonz, Liguori sz. 14, 224.
 Alkotmány, belga 184 k.
 Államegyház 12, 58.
 Allokúció 109.
 Almanach 12.
 Alquier 104.
 Altieri bíboros 69.
 Alzon 221.
 Ami de la Religion 205.
 Ampère 222.
 Aolard 7.
 Ancien Régime 12, 19, 44, 56.
 Antici bíboros 69.
 Arras 43.
 Assignata 20, 57.
 Ateizmus 6, 8, 10.
 Athanasius 222.
 Augereau 61.
 Avenir 205 k.
 Avian érsek 118.
 Azara követ 63, 66.
 Ballanche 5, 222.
 Balmez 193.
 Baltzer 214.
 Barnave 24, 44.
 Barral érsek 117.
 Barras 6, 61.
 Barthelemy 61.
 Bastille 5, 16, 50.
 Batthyány grófok 52, 78.
 Bautain 221.
 Bayane bíboros 107, 109.
 Beisler 188.
 Belgium 48, 62.
 Belisomi bíboros 78 k.
 Benedek, filadelfói sz. 154.
 Bercsényi 52.
 Bermez 91.
 Bernát sz. 14, 177.
 Bernetti bíboros 190.
 Bernier abbé 83.
 Bernis bíboros 22, 29, 35, 51.
 Berthier tábornok 68 k.
 Biblia-társulat 165 k.
 Bíboros, fekete 122 k.
 Biunde 213.
 Blacas követ 142.
 Blanc 160.
 Blum 214.
 Bodaine J. 52.
 Boisselin érsek 19 k., 26 k.,
 31, 53.
 Boissard ezredes 112.
 Bollandisták 224.
 Bolognai béketárgyalás 64.
 Bonal érsek 24, 27 k., 33, 132.
 Bonald 212.
 Bonghi 213.
 Bouchez 5.
 Boulogne püspök 118 k.
 Bölcs Náthán 9.
 Branchereau 213.
 Braschi herceg 65.
 Braun 213.
 Brentano 134.
 Breton 13.
 Brève 13, 68, 116, 179, 201.
 Broglie püspök 119, 192.
 Brunelli nuncius 194.

- Brutus 45, 50.
 Bulla 12, 143, 147 k., 151, 170.
 Bunsen követ 180, 196, 201.
 Busca bíboros 64, 66.
 Cabet 160.
 Cacault ügyvivő 65 k., 83, 90.
 Cadici-alkotmány 144.
 Caffarelli tábornok 99.
 Cagliostro 50.
 Caleppi 65.
 Campanella 8.
 Camus 16, 26 k.
 Canova 156.
 Capaccini 195.
 Caprara nuncius 87 k., 90 k.
 Caracciolo 69.
 Carlos, Don 182.
 Carnot 61.
 Carpentier E. 52.
 Carrier 43.
 Carrol püspök 54.
 Caselli szervita 83.
 Casoni bíboros 104.
 Castlereagh lord 140.
 Champagny külügyminiszter 110.
 Chapelier 20.
 Chateaubriand író 7, 89, 132.
 Chatel 215.
 Chaumette főügyész 45 k.
 Chenier költő 45.
 Chesterfield lord 7.
 Cicé érsek 30.
 Clorivièrei P. 152.
 Cloots-Anacharsis 46.
 Cloud St. 34.
 Code-Napoleon 100 k., 106.
 Colli tábornok 65.
 Congregatio Studiorum 170.
 Consalvi bíboros 79 k., 84 k., 98, 103, 122, 129 k., 139 k., 146, 149, 156, 159.
 Constitutionel c. lap 132 k.
 Contrat Social 5, 26.
 Convent 6, 26, 38.
 Correspondant, Le 205.
 Cortez 193, 224.
 Császári koronázás 98 k.
 Czerski 214.
 Danton 18, 38, 44.
 Deizmus 8, 10, 12, 46 k.
 Delacroix külügyminiszter 64.
 Delegáció, pápai 83 k.
 Demokrácia 6, 207.
 Denis, St. 43.
 Desmoulins 5, 15.
 Desolles püspök 118.
 Despuig bíboros 71, 112.
 Diplomácia, pápai 29.
 Directorium 6, 28, 56, 58, 75 k.
 Domonkos-rend 219.
 Doria P. bíboros 66.
 Döllinger 222.
 Droste-Vischering püspök 118, 201, 222.
 Dubroca 60.
 Dugnani nuncius 22, 29, 35 k.
 Dulau érsek 41.
 Dunin 202.
 Dupanloup 221.
 Duphot tábornok 68.
 Durand 18, 25, 27.
 Duvisin 117.
 Egyház 6 k., 19, 25 k., 32, 215.
 Egyházi bizottság 18, 23, 116.
 Ehrlich 214.
 Elvenich 213.
 Emery szulpiciánus 54, 118.
 Emigráció 47 k., 51 k., 82.
 Emsi pontok 11.
 Enciklika 160, 210, 212, 216.
 Enciklopedisták 8, 10.
 Enghien herceg 97.

- Eötvös J. báró 219.
 Erzsébet, Magyarországisz. 218.
 Espartero 181, 193.
 Esser 213.
 Expilly alkt. püspök 25, 34.
 Ész-vallás 45 k.
 Fabre 213.
 Fantini 73.
 Fara püspök 24, 52.
 Fauchet alkt. püspök 38, 44.
 Fea C. 156.
 Febronianizmus 11.
 Fejér Gy. 164.
 Fenestrellei fogság 115.
 VII. Ferdinánd spanyol király 144.
 V. Ferdinánd magyar király 148.
 Ferenc József 149.
 Ferenc osztrák császár 72, 81 k., 103, 123, 141, 148, 156, 161.
 Ferenc sz. 154, 224.
 Fesch bíboros 98, 104, 115, 117.
 Fessler 11.
 Feudalizmus 15.
 Fichte 49, 213.
 Fischer egri érsek 136, 166.
 Flangini bíboros 80.
 Fontainebleau 100, 121.
 Forradalom 130 k., 177 k., 181 k., 186, 191.
 Fouché rendőrminiszter 112.
 Fox 49.
 Franciaország 7, 14.
 Franzoni bíboros 224 k.
 Frankenberg bíboros 62.
 III. Frigyes Vilmos porosz király 141, 147, 179, 202.
 Fülöp, Egalité 44.
 Gagnières 41.
 Gailard 52.
 Gallikanizmus 11 k., 16., 58.
 Garat 24.
 Geissel 202.
 Génie du Christianisme 7, 89.
 Genovéva, sz. templom 21.
 Gerbet 205, 221.
 XVI. Gergely (Capellari B.) 148, 176 k., 183 k., 187, 190 k., 196, 198, 209 k., 215.
 Ghislieri őrgróf 80.
 Gioberti 213.
 Giustiniani 144, 183.
 Goai-szakadás 226.
 Gobel alkt. érsek 33 k., 44, 46.
 Goethe 9 k.
 Gorelli 213.
 Goulard abbé 26.
 Görres 134, 222.
 Grand-Orient 76.
 Gratry 213, 221.
 Gregoire alkt. püspök 16, 33 k., 45, 58.
 Gregorio bíboros 176.
 Guegan abbé 27.
 Gueranger 221.
 Guisot 192.
 Gutkowsky M. 189.
 Günther 214.
 III. György angol király 53.
 Haller tábornok 69.
 Haüy V. 59 k.
 Haynald Lajos 178.
 Házasság: polgári 46.
 Házasság: vegyes 179 k., 187, 201, 203 k.
 Hebert 41, 46.
 Helfferich 136, 140.
 Helsen 215.
 VIII. Henrik angol király 35.
 V. Henrik német császár 123.

- Herder 10, 12.
 Hergenroether 11.
 Hermes 213.
 Hermesianizmus 223.
 Hertzberg 49.
 Herzan bíboros 78 k.
 Hierarchia 6, 28.
 Hirn püspök 119.
 Hobbes 9.
 Hoffbauer sz. Kelemen 136, 154, 223.
 Hugonin 213.
 Humanizmus 8.
 Hume 9.
 Hurter 184.
 Indifferentizmus 9, 164—166, 211.
 Irek 177 k.
 Irodalom 156.
 Jakobi 49.
 Jakobinus-klub 46.
 Janzenizmus 12.
 Jarente püspök 31, 33.
 János, Keresztes sz. 224.
 Jenő alkirály 106 k.
 Jeromos alkirály 106.
 Jézustársaság (jezsuiták) 13, 93, 144, 149, 151—153, 173.
 Joachim király 84, 110.
 Job 136.
 Jordan 61.
 Jordánszky E. 136.
 Jozefinizmus 11, 77, 94 k., 135, 203.
 Josephin, Beauharnais 101.
 Jóléti bizottság 38.
 József Bonaparte 66 k., 104, 110.
 II. József császár 11, 21, 29, 99.
 József sz. 224.
 Jubileumi év 169.
 Juigné érsek 16, 19, 52.
 Julianus aposztata 193.
 Kant 9, 49, 213.
 Kapucinusok 23, 227.
 Karbonarizmus 136, 168, 183, 195—200.
 Karitás 220.
 Károly Albert 199.
 X. Károly francia király 173 k., 192.
 Károly, Nagy, császár 110.
 Karthauziak 23.
 II. Katalin cárnő 29, 51, 189.
 Katholik 222.
 Katolicizmus 12, 89 k., 93 k., 177, 189 k.
 Kaunitz 11, 51.
 XIV. Kelemen pápa 13.
 Kelet-Indiai-Társaság 226.
 Kereszténység 44 k.
 Kiközösítés 35 k., 111 k.
 Kindmann 223.
 Klinkowström 223.
 Klopstock 49.
 Kolera 182.
 Koleta sz. 154.
 Koller J. 164.
 Kollmann P. 52.
 Konferencia 186, 196, 223.
 Kongresszus 139, 196.
 Konkordátum 82, 91, 99, 122, 142—146, 149.
 Konstitúció 168.
 Konzuli intézmény 77.
 Középkor 218.
 Krisztina királynő 181.
 Labrador követ 183.
 Lacordaire 193, 205 k., 218 k.
 Laforet 213.

- Lafranc 41.
 I. Lajos bajor király 188.
 Lajos, francia királyok 5, 13 k.,
 22, 29 k., 32, 34, 40, 42,
 49, 97.
 Lajos Fülöp polgárkirály 174,
 177, 191 k.
 Lamartine 156.
 Lambruschini bíboros 162, 190,
 197, 212, 224.
 Lamennais és köre 132, 164 k.,
 192, 205—212, 217, 221.
 Lanjuinis 18, 44.
 Larevellière 60 k.
 Lasalle 160.
 Latour márki 183.
 Lawrence 156.
 Lazaristák 15, 154, 227.
 Lebzelter 116.
 Legáció 101.
 Leibniz 9.
 XII. Leó (Della Genga A.) 93,
 130, 148, 161—163, 174—
 176, 206.
 Lessing 9.
 Leviathan 9.
 Leu József szabadsághős 186 k.
 Liancourt herceg 5.
 Liberalizmus 208 k.
 Lindet alkt. püspök 44.
 Lipót nagyherceg 29.
 Litta bíboros 107.
 Locke 9.
 Lola Montez 188.
 Loménie bíboros 12, 14, 31,
 33.
 Lonovics J. püspök 203 k.
 Lorenzana bíboros 71.
 Luneville-i béke 81.
 Luzsinszky Antal 189.
 Lützow követ 183.
 Lyoni hitterj. társ. 154.
 Mac Kintos 49.
 Mack 188.
 Mai A. 156.
 Maistre, de Joseph 5, 132.
 Malebranche 212.
 Mallet abbé 10.
 Mamini 213.
 Mannay püspök 117.
 Manning bíboros 138.
 Manuel képviselő 44.
 Manzoni író 224.
 Marat 18, 38, 44 k.
 Marche püspök 53.
 Maret 213.
 Mariotti 112.
 Marolles apátság 23.
 Marotti 69.
 Marsmezei ünnepség 28 k.
 Martineau 18., 25.
 Martignac-kormány 173 k.
 Marx 160.
 Mária Antoinette 14, 54.
 Mária királynő 182, 195.
 Mária-kongregáció 224.
 Mária Lujza 114, 140.
 Mária Terézia 11.
 Márton sz. kolostor 22.
 Massena tábornok 69 k.
 Massillon 12.
 Mattei bíboros 51, 65, 78 k.
 Maury bíboros 32, 51, 82,
 116, 119.
 May 224.
 Mazzini 199.
 Melzi 91, 98.
 Memorial Catholique 205.
 Mendizabal 181.
 Mercier bíboros 185.
 Merici Angela 154.
 Merkur 222.
 Merlin 62.
 Metafizikai világ 9.

- Metternich herceg 140, 148, 171, 183.
 Mezzofanti bíboros 191, 224.
 Michelet 221.
 Migazzi K. bíboros 78.
 Migne 221.
 Miguel, Dom 182.
 I. Miklós cár 189 k., 202 k.
 Miksa főherceg 54.
 Miksa király 147.
 Milánó 82, 102.
 Minitier püspök 21.
 Miollis tábornok 107 k., 111.
 Mirabeau 6, 15 k., 19 k.
 Missio 177, 225—227.
 Montalembert 193, 205 k., 218 k.
 Montesquieu 131.
 Montmorin miniszter 29, 35 k.
 Morellet 10.
 Morus Tamás 8.
 Munkáskérdés 160.
 Murat 125.
 Musset 156, 181.
 Müller 223.
 Napállam 8.
 Napoleon 57, 62 k., 65 k., 97 k., 113 k., 120 k., 124—129.
 Naptár 46.
 Narvarex 194.
 Necker miniszter 14 k., 19 k.
 Nemzetgyűlés 18, 20, 23, 30, 33.
 Nemzeti Ujság 223.
 Nero 7.
 Neufchateau 62.
 Newman bíboros 138.
 Népfelség 270.
 Niebuhr 147.
 Novalis 134, 150.
 Nurigian Antal 177.
 O'Connell 77, 139.
 Organikus cikkek 87 k., 99.
 Országgyűlés (pozsonyi) 110, 178, 203.
 Overbeck 134.
 Ozanam 193, 218 k.
 Öregek tanácsa 56.
 Ötszázak tanácsa 56.
 Pacca bíboros 107, 109, 112, 115, 122, 183.
 Pacifikus sz. 224.
 Panteizmus 8.
 Papi párt 133.
 Papság 11, 13, 33 k., 44, 57, 62, 85 k., 88, 115.
 II. Paskál pápa 123.
 Patrológia 221.
 I. Pál cár 71, 93.
 Pápai állam 63 k., 65, 67, 70, 103, 106.
 Pápai hatalom 30, 90 k.
 Pedicini 225.
 Pedro, Dom 182.
 Penkler 136.
 Perelli J. 152.
 Péter, sz. kongregáció 221.
 Pichegru tábornok 61, 64.
 Pietro bíboros 122.
 Pilato 136.
 Pitt-kormány 49, 77.
 VI. Pius (Braschi J.) 11, 22, 29, 35 k., 42, 49, 51, 53, 64, 66 k., 71, 73, 75, 86.
 VII. Pius (Chiaramonti B.) 51, 79 k., 93, 98 k., 102, 112 k., 124 k., 139 k., 148, 151, 156 k.
 VIII. Pius (Castiglioni F.) 176 k., 179 k.
 IX. Pius (Ferretti M. J.) 194, 208.

- Poitiers püspök 33.
 Polgárkirályság 177, 191, 193.
 Politika 171—173.
 Pompignan érsek 30.
 Pravoszlávizmus 189 k.
 Preameneau miniszter 117.
 Pressigny 142.
 Privilegium 16, 20.
 Prodes, De 10.
 Proletárság 220.
 Propaganda-kongregáció 225 k.
 Prot. államok 91 k.
 Proudhon 160.
 Provera 67.
 Püspök, alkt. 44.
 Quarantotti 36.
 Racionalizmus 6, 8, 10, 14.
 Radet tábornok 111.
 Ram 185.
 Ranke 100, 115, 162.
 Rautenstrach apát 11.
 Raynal abbé 19.
 Redemptoristák 154.
 Reformáció 8.
 Regensburgi határozat 92.
 Religio és Nevelés 223.
 Rémuralom 43 k.
 Renan 220.
 Reneszánsz 8.
 Richelieu 142.
 Riffel 188.
 Ritter 213.
 Robespierre 6, 18, 21, 26, 38,
 43 k., 47.
 Rochefoucault 12, 41.
 Rohan bíboros 12.
 Rohrbacher 221.
 Roma 50, 68, 70, 81, 83 k.,
 108 k.
 Romantika, ker. 133.
 Ronge 188, 214.
 Rosmini-Serbaty 213.
 Rousseau 5, 8, 10, 14, 26, 219.
 Rudnay I. bíboros 155.
 Salamon abbé 36.
 Sand 160, 221.
 Santerre 40.
 Sarcey 220.
 Savine püspök 31, 33.
 Savonai fogság 113 k.
 I. Sándor cár 93, 141, 149,
 156, 189.
 Schiller 10.
 Schlegel 134.
 Segur gróf 35.
 Sekrestye-papság 192.
 Semler 9.
 Severoli bíboros 95, 109, 161 k.
 Sibour 212.
 Siestrzencevics Sz. 189.
 Sieges abbé 15 k. 77.
 Silvio-Pelico 224.
 Skizma 32.
 Solesmes 221.
 Solidaires-szövetség 185.
 Somaglia bíboros 162.
 Somogyi püspök 136.
 Sonderbund 187.
 Sonnenfels 11.
 Sonntagsblatt 223.
 Sorbonne 14.
 Spiegel 201.
 Spina érsek 72 k., 83 k.
 Spinoza 9.
 Stoa 8.
 Strauss D. 186.
 Swieten, Van 11.
 Szabadkőművesség 167 k.
 Szaicz L. 136.
 Szaniszló F. 223.
 Szcitovszky J. 153.
 Szekularizáció 19 k., 29, 92.

- Szeminárium 154 k., 170 k.
 Szent István-Társulat 224.
 Szentszövetség 129, 141.
 Szeptemberi gyilkosság 40 k.
 Szerzetesrendek 13, 22 k.
 Széchenyi-kör 135 k.
 Sziemaskó J. 189.
 Szulpicianus-szerzet 154.
 Taine 6 k.
 Talleyrand püspök 11, 19 k.,
 29, 31, 33, 36, 77, 104, 140.
 Tallien 44.
 Tamás, sz. Aquinói 14.
 Target 28.
 Tassi 69.
 Temple 40.
 Teológia 9 k., 12.
 Theophilantropikus-felekezet
 59.
 Thermodiornisták 44.
 Thiers 191.
 Thorwaldsen 156.
 Thugut 79.
 Tillet 12.
 Tolentinói-béke 65 k.
 Torné alkt. püspök 39, 44.
 Törvényhozó gyűlés 38.
 Traktarianizmus 224 k.
 Trappisták 23.
 Treilhard 18, 23, 26.
 Tumpacher J. 164.
 Turgot 14.
 Turreau 43.
 Ubaghs 213.
 Ultimátum 107.
 Ultramontanizmus 188.
 Univers 222.
 Université Catholique 221.
 Utópia 8.
 Vallás Évkönyve 58.
 Vallásszabadság 47.
 Vandelmare J. 52.
 Varin 152.
 Veillot 205, 222.
 Veith 214.
 Vendée 38, 42.
 Veronika sz. 224.
 Veto 31, 40.
 Victor Hugo 156.
 Vigny 156.
 Villanuova 144.
 Villéle-kormány 173.
 Vince sz. 14.
 Volcz J. 52.
 Voltaire 6, 8, 10, 14, 181, 193,
 205, 219.
 Walter 223
 Wambold 141.
 Werner 134, 214, 223.
 Wessenberg 93, 141, 175, 214.
 Winckelmann 156.
 Windischmann 223.
 Wiseman bíboros 138, 184.
 Wittgenstein herceg 156.
 Wolff 9.
 Zelada bíboros 63 k.
 Zukrigl 214.
 Zuniga 152.
 Zurla bíboros 130, 162.
 Zsidóság 21.
 Zsinatok 11, 17, 59, 117 k.,
 155, 214.

- Carlyle T.: A francia forradalom. (Ford.: Baráth F.) 3 k. Budapest, 1875—78.
- Concha Gy.: Eötvös József és Montalembert barátsága. Budapest, 1922.
- Eckhardt S.: A francia forradalom eszméi Magyarországon. (Ember és Természet. 7 k.) Budapest, 1924.
- Fournier A.: I. Napoleon életrajza. (Ford.: Supka G.) 3 k. Budapest, 1916.
- Füssy T.: VII. Pius pápasága. 2 k. Budapest, 1876.
- Gendry J.: Pie VI., sa vie, son pontificat. 2 k. Paris, 1907.
- Gillemot K.: Gr. Széchenyi Ferenc és bécsi köre. Budapest, 1933.
- Groce P.: Histoire religieuse de la Révolution française. 5 k. Paris, 1919.
- Gyenis András S. J.: A jezsuita rend generálisai. Budapest, 1935.
- Hermann E.: Lonovics József római küldetésének (1840—41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Budapest, 1934.
- Holzwarth F. J.: Világtörténet. (Ford.: Szabó F.) 9 k. Temesvár, 1892.
- Iványi—Grünwald B. (ifj.): A legújabb kor világtörténete. Budapest, 1936.
- Katolikus Szemle 1929. évf. Horváth K.: A bibliafordítás kérdése utolsó nemzeti zsinatunkon; 1933. évf. Hermann E.: Francia emigráns papok Magyarországon.
- Kirsch J. P.: Kirchengeschichte. IV₂. k. Freiburg, 1933.
- Koszó J.: Fessler Aurél Ignác. A felvilágosodástól a romantikáig. Budapest, 1923.
- Madelin L.: La Révolution. Paris, 1924.
- Maistre (de) J.: Consideration sur la France. Paris, 1821.
- Mathiez A.: Rome et le clergé français sous la Constituante. Paris, 1911.
- Meszlényi A.: A jozefinizmus kora Magyarországon. Budapest, 1934.
- Mihályfi Á.: A papnevelés története. 2 k. Budapest, 1896.
- Montor (de) A.: Histoire Du Pape Pie VII. 3 k. Paris, 1839.

- Mourret F.: Histoire Générale de l'Église. Tom. VII. (L'Église et la Révolution) Tom. VIII. (L'Église contemporaine part. I.) Paris, 1929.
- Nagy J.: Taine (Ember és Természet. 1 k.) Budapest, 1922.
- Nouvelles Ecclesiastiques. 1790. évf.
- Pacca B.: Memorie Storiche del ministero de due viaggi in Francia e della prigionia nel forte di S. Carlo in Fenestrella. 6 f. Roma 1830.
- Pastor L.: Geschichte der Päpste (1770—1799) XIV₃. k. Freiburg, 1933.
- Ranke L.: Die römische Päpste in den letzten vier Jahrhunderten. 3 k. Leipzig, 1907.
- Scherer Th.: Papst Leo der Zwölfte Schaffhausen. 1844.
- Sciout L.: Histoire de la constitution civile de clergé (1790—1801). 4 k. Paris, 1881.
- Schmidlin J.: Papstgeschichte der neuesten Zeit. 1 k. (1800—1846) München, 1925.
- Seignobos Ch.: A francia nemzet őszinte története. (Ford.: Cs. Szabó L.) Budapest, 1935.
- Seppelt—Löffler: Papstgeschichte. München, 1933.
- Sorel A.: L'Europe et la Révolution française. 8 k. Paris, 1885—1904.
- Szalay J.: A katolikus gondolat útja az újkori Franciaországban. Budapest, 1935.
- Tower V.: A katolikus hitvallás. Budapest, 1926.
- U. a.: Amit Napoleon életrajzai elhallgatnak. Rákospalota. 1937.
- Vécsey J. A.: A legújabb kor egyháztörténete. (1800—1930) Budapest, 1930.
- Wiseman bíbornok visszaemlékezései a négy utolsó pápára és Rómára. (Ford.: Bodnár Zs.) Esztergom, 1901.

T A R T A L O M J E G Y Z É K:

Első fejezet: A francia forradalom .	5
Második fejezet: Az Egyház laicizálása . .	18
Harmadik fejezet: A forradalom őrvongése . .	38
Negyedik fejezet: A direktórium zsarnoki uralma	56
Ötödik fejezet: Az Egyház felszabadulása .	75
Hatodik fejezet: A korona harca a tiara ellen .	97
Hetedik fejezet: Új idők, új feladatok	128
Nyolcadik fejezet: A lelki katolicizmus feltörése	159
Kilencedik fejezet: Az Egyház és a liberalizmus világa	181
Tizedik fejezet: A katolicizmus ereje	217
Irodalom .	237

